

T.C

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**İSMÂİL B. SİNÂN ES-SİVÂSÎ VE TAKRÎRU'L-KÂFİYE İSİMLİ
ESERİNİN TRANSKRİPSİYON VE TAHLİLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arzu BİTERGE

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Mahmut KAYAGİL

TOKAT-2025

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Mahmut KAYAGİL danışmanlığında hazırlamış olduğum **"İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî (ö.1048/1638) ve Takrîru'l-Kâfiye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlili"** Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

.../.../2025

Arzu BİTERGE

İmza

JÜRİ KABUL VE ONAY

Arzu Biterge tarafından hazırlanan “**İsmâîl b. Sinân Es-Sivâsî ve Takrîru'l-Kâfiye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlili**” adlı tez çalışmasının savunma sınavı / / 2025 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslami Bilimler/Arap Dili ve Belagatı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)**İmzası**

Üye (Başkan) :

.....

Üye :

.....

Üye :

.....

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Arap dili, tarih boyunca ilmî ve edebî sahada derin bir birikimin taşıyıcısı olmuş ve özellikle nahiv ilmi, bu dilin doğru anlaşılması ve nesilden nesile aktarılmasında temel bir rol oynamıştır. Bu çalışma, Arap dili grameri alanındaki klasik birikime katkı sunma niyetiyle hazırlanmıştır.

Çalışmam süresince bilgi, tecrübe ve yönlendirmeleriyle bana rehberlik eden kıymetli danışman hocalarıma ve bu süreçte değerli katkılarıyla emeği geçen tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca, eğitim hayatım boyunca maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen, her türlü fedakârlığı büyük bir sabır ve anlayışla üstlenen kıymetli aileme; özellikle bu çalışmanın hazırlık sürecinde her an yanımda olarak hem desteğiyle hem de emeğiyle katkı sağlayan sevgili kız kardeşim Latife MENCÜTEKİN'e gönülden teşekkür ederim.

Bu çalışmanın Arap dili ve nahiv ilmiyle ilgilenen araştırmacılara mütevazı da olsa bir katkı sağlaması temennisiyle...

Saygılarımla,

Arzu BİTERGE

Bitlis 2025

ÖZET

İSMÂİL b. SİNÂN es-SİVÂSÎ ve TAKRÎRU'L-KÂFİYE İSİMLİ ESERİNİN
TRANSKRİPSİYON VE TAHLİLİ

BİTERGE, Arzu

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: **Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Mahmut KAYAGİL**

Temmuz 2025, xii + 218 sayfa

16. yüzyılda yaşamış olan İsmâil b. Sinân es-Sivâsî (ö. 1048/1638), dil, tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında birçok eser kaleme almış, çok yönlü bir âlimdir. O, ilmî ve tasavvufî bilgisi yüksek bir aileye mensuptur. Sivas'ın manevî önderlerinden ve Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolunun kurucusu olan Şemsettin Ahmed Sivâsî'nin (ö. 1597 [?]) nezaretinde yetişmiş kıymetli bir âlimdir. Bu çalışmamızda müellifin farklı alanlarda yazdığı eserlerden biri olan ve İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eserine şerh mahiyetinde kaleme aldığı "**Takrîru'l-Kâfiye**" adlı kitabı inceledik. Müellif, bu kıymetli hazinenin raflarda kalmaması, *el-Kâfiye*'yi okumak isteyenler için daha anlaşılır hâle gelmesi amacıyla bu eseri telif etmiştir. Biz de bu çalışmayı ilim meraklılarının ilgisine sunmayı uygun gördük.

Eserin mukaddimesinde, İsmâil b. Sinân es-Sivâsî, bu değerli çalışmayı yazma sebebini kendi ifadeleriyle açıklamaktadır. Ona göre, Arap dili ve edebiyatının en önemli kaynaklarından biri olan ve bugün dahi klasik eğitim veren kurumlarda okutulmaya devam eden İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinde yer alan nahiv konularını daha öz ve anlaşılır şekilde ortaya koymayı, özellikle de yeni başlayanların (mühtedîlerin) daha rahat anlayabilmesini hedeflemiştir.

"Takrîru'l-Kâfiye" isminin de işaret ettiği üzere, eser öğrencilerle yapılan derslerde soru-cevap tarzında tutulan notların yazıya geçirilmesi izlenimi vermektedir. Müellif edebî bir üslup kaygısı gütmemiştir. Konular *el-Kâfiye*'deki tertibe uygun şekilde ele alınmış, ancak "Tevâbiğ" bölümünde tamamlanmıştır. Müellif, bundan sonraki bölümlerin diğer şerhlerden okunabileceğini, bu noktaya kadar okuyan fakat derin bilgiye sahip olmayan kimselere geri kalan kısımların açıklanmasının faydalı olmayacağını ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nahiv, el-Kâfiye, Takrîru'l-Kâfiye, İsmâil b. Sinân es-Sivâsî, Osmanlı Türkçesi.

ABSTRACT

TRANSCRIPTION AND ANALYSIS OF İSMÂİL B. SİNÂN ES-SİVÂSÎ AND HIS WORK NAMED TAKRÎRU'L-KÂFİYE

BİTERGE, Arzu

Master's Thesis, Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: **Assist. Prof. Dr. Süleyman Mahmut KAYAGİL**

July 2025, xii + 218 pages

In the 16th century, İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî (d.1048/1638); He is a versatile scholar who with written many works in the field of language, tafsir, hadith and fiqh. He belongs to a family that has a high level of scientific and mystical knowledge. He is a valuable scholar who grew up under the supervision of Şemsettin Ahmed Sivâsî (d. 1597[?]), the founder of the Şemsiyye branch of the Halvetiyye sect, one of the spiritual leaders of Sivas. With this study, we examined the book named “Takrîru'l-Kâfiye”, in which the author, who wrote works in many fields, annotated İbnü'l-Hâcib's el-Kâfiye, considering that it would be easier for those who want to read al-Kâfiye, by downloading this treasury from the library shelves. We found it appropriate to present it to the interest of the enthusiasts. In the introduction of the book, the reason for writing this valuable work is İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî, in his own words, aims to make the work more understandable for the converts by writing the work called “el-Kâfiye” which is the concise of the syntax subjects of İbnü'l-Hâcib, which is one of the most important sources of Arabic Language and Literature and is taught in institutions providing classical education even today. Declared.

“Takrîru'l-Kâfiye”, as the name suggests, is a work that gives the impression that it is in the form of writing down the notes taken during the course with the students in a question-answer style, without worrying about creating a literary text. The subjects were followed according to the order in “el-Kâfiye”, but they were finished in the “Tevâbig” section. Our author has stated that the following chapters can be read from other commentaries and that it would not be mufid to explain the rest for someone who does not have deep knowledge by reading up to this point.

Key words: Nahiv, el-Kâfiye, Takrîru'l-Kâfiye, İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî, Osmanlı Türkçesi.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR.....	x
Transkripsiyon Harfleri	xi
Giriş	1
1. Araştırmanın Konusu Ve Amacı	1
2. Literatür Değerlendirilmesi	2
3. Araştırmanın Yöntemi	3
I. BÖLÜM	6
1. İBNÜ'L-HÂCİB (Ö. 646/1249)	6
1.1. Hayatı, Öğrenimi, Hocaları ve İlmi Şahsiyeti	6
1.2. Eserleri.....	7
1.2.1. Nahiv	8
1.2.2. Sarf	9
1.2.3. Fıkıh ve Fıkıh Usulü.....	9
1.2.3.2. el-.....	9
2. İSMÂİL b. SİNÂN es-SİVÂSÎ (ö.1048/1638).....	10
2.1. Hayatı, Öğrenimi, Hocaları, İlmi Şahsiyeti ve İçinde Bulunduğu İlmi Çevre	10
2.2. Eserleri.....	10
2.2.1. Takrîru'l-Kâfiye	11
2.2.2. el-Fera'id Şerhu Mülteka'l-Ebhur	11
2.2.3. Şerhu Risâletü's-Sağâir ve'l-Kebâir	11
2.2.4. Şerhu Risâleti'l-Velediye	12
2.2.5. Risâle fi 'Uddi'l-Kebîre	12
2.2.6. Hâşiye 'alâ Şerhi Ferâ'idü'l-Fevâ'id li Tahkîki Ma'ânî'l-İsti'âre	12
2.2.7. Risâle fi Tefsîri Kavlihi Te'âlâ "Lâbisîne fihâ Ahkâbâ	12
2.2.8. Şerhu'r-Risâle fi Beyânî'l-Kebâ'ir ve's-Sağâ'ir mine'z-Zünûb.....	12
2.2.9. Risâletü Seb'a	12
2.2.10. Deverân-ı Sûfiyye'nin Câ'iz Olup Olmadığı Hakkında Risâle.....	13

2.3. Dilciliği.....	13
II. BÖLÜM.....	16
1. TAKRÎRÜ'L-KÂFİYE.....	16
1.1. Eserin Tanıtımı	16
1.2. Eserinde Takip Ettiği Yöntem ve Eserin İçeriği	16
1.3. Eserde Kullanılan Nakil Usulü	19
1.4. Takrîru'l-Kâfiye'de Müellifin Özgün Yaklaşımı	25
1.5. Eserinde Yararlandığı Kaynaklar	30
1.6. Eserin İlmi Değeri	32
III. BÖLÜM.....	34
1. Eserin Tahkikinde Takip Edilen Yöntem.....	34
1.1. Nüsha Seçimi.....	34
1.1.1. Ankara Milli Kütüphane [A-Rumuzlu Esas Nüsha]	34
1.1.2. Ankara Milli Kütüphane [B-Rumuzlu 2. Nüsha]	37
1.1.3. Çorum Hasanpaşa İl Halk Kütüphanesi [C-Rumuzlu 3. Nüsha]	37
1.1.4. Süleymaniye Kütüphanesi	38
1.1.5. Amasya Beyazıt Kütüphanesi	38
1.1.6. Diyarbakır Kütüphanesi.....	39
1.1.7. Süleymaniye Kütüphanesi	39
1.1.8. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi.....	39
1.2. Müellifin İzlediği Yöntem	40
1.3. Tahkikte İzlenilen Yöntem	41
SONUÇ.....	44
2. Ekler	47
Örnek Sayfalar.....	47
3. TAHKİKLİ METİN.....	53
[KELİME]	54
[KELİMENİN KISIMLARI].....	61
[KELÂMIN TARİFİ]	65
[İSİM].....	67
[İSMİN ÖZELLİKLERİ]	69
[DAHİL OLMASI]	70
[CER].....	71
[TENVİN].....	71

[İSNÂD'ÜN-İLEYH]	73
[İZÂFET]	73
[İSMİN KISIMLARI]	74
[MU'REB İSİM]	74
[MU'REBİN HÜKMÜ]	76
[İRÂB VE TA'RİFİ]	77
[İRÂBİN ÇEŞİTLERİ]	78
[AMİL VE TA'RİFİ]	80
[MÜFRED MUNŞARIF VE CEM'İ MÜKESSERİN İRÂBİ]	80
[CEM'İ MÜ'ENNEŞİN İRABİ]	81
[ESMA'İ-SİTTENİN İRÂBİ]	82
[TEŞNİYE VE MÜLHAQÂTININ İRÂBİ]	84
[CEM'İ MÜZEKKER SÂLİMİN İRÂBİ]	84
[TAKDİRİ İRÂB]	86
[ĞAYRI MUNŞARIF VE TA'RİFİ]	87
[ĞAYRI MUNŞARIFIN HÜKMÜ]	89
[İKİ İLLET YERİNE KA'İM OLAN İLLETLER]	90
[ADL]	91
[VAŞF]	93
[TE'NİŞ]	94
[MA'RİFE]	95
[UCME]	95
[CEM'İ]	96
[TERKÎB]	99
[ELİF VE NÜN]	100
[VEZNİ-Fİ'İL]	101
[ĞAYRI MUNŞARIFIN ŞARFI]	102
[MERFÛ'ÂT]	106
[FÂ'İL]	107
[MEF'ÛL'Ü-Ş-TAKDİMİ]	109
[TENÂZU']	112
[NÂ'İBÛ'L-FÂ'İL]	119
[MÜBTEDÂ VE HÂBER]	120
[ن VE KARDEŞLERİNİN HÂBERİ]	129
[CİNSİNİ NEFY EDEN ن'İNİN HÂBERİ]	130
[ن'YE BENZEYEN ما VE لا'NİN İSMİ]	131
[MENŞÛBÂT]	132
[MEFÛL]	132
[MEF'ÛLÛ MUTLAK]	132
[MEF'ÛL'Ü-MUTLAGIN Fİ'İLİNİN HÂZFI]	133
[MEF'ÛL'Ü-BİH]	136
[MEF'ÛL'Ü-BİHİN VÛCÛBEN HÂZFI]	137
[MÜNÂDÂ]	138
[TERHÎM]	147
[MENDÛB]	149
[NİDÂ VE MÜNÂDÂ HARFİNİN HÂZFI]	151
[İŞTİGÂL]	153
[TAHZÎR]	158
[MEF'ÛL'ÜN-FİH]	159
[MEF'ÛL'ÜN-LEH]	161

[MEF'ŪL'Ü-ME'AH]	162
[HÂL]	164
[HÂLİŅ CÜMLE OLMASI]	169
[TEMYİZ]	171
[MÜSTEŞNÂ]	178
[MÜSTEŞNÂ MUTTAŞIL]	178
[MÜSTEŞNÂ MUNKATİ']	179
[MÜSTEŞNÂ MÜFERRAĞ]	182
[MECRŪR MÜSTEŞNÂ]	185
[غَيْر 'AMELİ]	185
[سَوَاء VE سَوَى NİŅ 'İRABİ]	187
[كَان VE EĤAVÂTINIŅ ĤABERİ]	187
[إِنَّ VE EĤAVÂTINIŅ İSMİ]	189
[CİNSİNİ NEFY EDEN لَ NİŅ İSMİ]	189
[لَيْسَ 'YE BENZEYEN مَا VE لَ NİŅ ĤABERİ]	194
[MECRŪRÂT]	195
[MUZÂF'UN-'İLEYH]	195
[İZÂFETİŅ KISIMLARI]	196
[MA'NEVİ İZÂFE]	196
[LAFZÎ İZÂFE]	199
[MÜTEKELLİM YA'SINA İZÂFE]	203
[ESMA-İ SİTTE'YE İZÂFE]	204
[دُو'YE İZÂFE]	205
KAYNAKÇA	207
İNDEKSLER	212
1. Kur'an-ı Kerim	212
2. Hadisi Şerif	214
3. Şiirler	215
4. Alimler	216
5. Kabileler ve Ekoller	217
ÖZGEÇMİŞ	218

KISALTMALAR

b.	: Bin (Oğlu)
bk.	: Bakınız
a.g.e.	: Adı geçen eser
y	: Yıl
f.	: Farsça
v.	: Varak
b.y.	: Basım yeri yok
H.z.	: Hazreti
h.	: Hicri
ö.	: Ölümü
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
a.s.	: Aleyhis selam
k.s.	: Kuddise sırruhu
thk.	:Tahkik eden
trc.	: Tercüme
ty.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
y.y.	:Yayınevi yok

TRANSKRİPSİYON HARFLERİ¹

Harfler	Aslı Şekli	Transkripsiyon
hemze	ء	‘
be	ب	b
pe	پ	p
te	ت	t
se	ث	s
cim	ج	c
çim	چ	ç
ha	ح	h
hı	خ	h
dal	د	d
zel	ذ	z
ra	ر	r
ze	ز	z
sin	س	s
şin	ش	ş
sad	ص	ş
dad	ض	ḍ, ḏ
tı	ط	ṭ, ṭ
zı	ظ	ẓ
ayın	ع	‘
gayın	غ	ğ
fe	ف	f
kaf	ق	k
kef	ك - گ - ك	k, g, ñ
lam	ل	l
mim	م	m
nun	ن	n
vav	و	v
he	ه	h
ye	ي	y

Sesler ve Uzatmalar	
Aslı Şekli	Transkripsiyon
ال	el-
َ	e/a
ِ	ı/i

¹ Metinde İsnad Atıf Çeviri Yazı /Transkripsiyon Alfabetesi kullanılmıştır.

ُ	u /ü
ى/آ	â /ā
ي	î
و	û

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Arap Dili ve Edebiyatında gramer çalışmaları İslam'ın fetih hareketleri sonucunda Arapların başka milletlerle irtibat kurmasıyla başlamıştır. İslam'ın hoşgörüsü ve güzellikleriyle muhatap olan milletlerin Müslüman olmaları, İslam akidesini öğrenme çabaları, Kur'ân-ı Kerim'i doğru okuma ve anlama istekleri, gruplar halinde Müslüman olmaya başlayan Arap olmayanların (acemlerin) Arap dilinde sürekli hata yapmaları (lahn), dil çalışmalarını başlatmaya sevk etmiştir. Dini Mübin'i İslam'ın mukaddes kitabı Kur'ân-ı Kerim'in verdiği mesajı doğru anlayabilmek kitabın indiği toplumun diline vakıf olmak ile mümkün olabilir. Emevîler devrinde başlayan ve artan sıklıkla görülen Kur'ân-ı Kerim'i okuma ve anlama çabalarındaki dil hataları ve bu hatalardan kaynaklı anlam bozuklukları dil çalışmalarının bir sisteme oturtulması gereğinin önemini ortaya çıkarmıştır.

Arap dilinin inceliklerini ve retorliğini gelecek nesillere aktarmak için başta Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688), Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708 [?]), Sîbeveyh (ö. 180/796), Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), Müberred (ö. 285/898), İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) ve daha ismini sayamadığımız pek çok dilcinin çaba ve gayretlerini görmekteyiz. İlk çalışmaların Hz. Ali'nin Ebu'l-Esved ed-Düelî'yi yönlendirmesiyle başladığı yaygın bir kanaattir.²

Ebu'l-Esved ed-Düelî'in başlattığı çalışma, Basra nahiv ekolünün ilk tabakasını teşkil eden Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708 [?]) ve ikinci tabakayı oluşturan İbn Ebî İshâk el-Hadramî (ö. 117/735), İsâ b. Ömer es-Sekâfî (ö. 149/766) ve Amr b. Â'lâ (ö. 154/770) ile sistemli hale getirilmiştir.

Basra'da başlayan gramer çalışmaları Kûfe, Bağdat, Mısır ve Endülüs ekollerinin oluşmasıyla dünyanın dört bir yanına yayılmıştır. Basra ve Kûfe ekolünün arsındaki ihtilafların son bulmasında etkili olan İbnü'l-Hâcib Arap Dili ve Edebiyatı alanında zirve bir alimdir. Onun şöhret kazanmasındaki en büyük paye “el-Kâfiye” ve “el-Şafiye” isimli eserleridir. Yüzün üzerinde şerh çalışması yapılan “el-Kâfiye” ile birlikte “el-Kâfiye”nin eğitimde ilk sırada tercih edilen şerhlerinden Radî el-Esterâbâdî'nin “Şerhu'l-Kâfiye”si ve Molla Abdurrahman Câmîi'nin “Molla Câmîi” olarak meşhur

² Ahmet Yavuz, “Gramer Çalışmalarını Başlatan Amiller ve İlk Çalışmalar”, *Nüsha*, (Yaz, 2003), 119-127.

olan “**el-Fevâidü’z-Ziyâiyye**”si yazıldıkları tarihten şu an da dahil olmak üzere hala okutulmaya devam edilmekte olup kıymetinden hiçbir şey kaybetmemiştir.

Günümüzde ilmi çalışmalara kaynaklık eden pek çok eserin doğru anlaşılması için kuralların tespit çalışmalarının başladığı tarihten günümüze kadar ve halen Arapça, Türkçe, Farsça ve Batı dillerinde sayısız eser te’lif edilmektedir. Bu yazılan eserlerden muhtasar olanlarını anlaşılır kılmak için zamanla bu kitaplara şerhler yazılmış ve bazen de şerhlere ta’likler yazılarak eserleri anlama noktasında hiç kapalı yer bırakılmamaya çalışılmıştır.

İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî ’ye ait olan “**Takrîru’l-Kâfiye**”nin, konu anlatımının sarih olması, anlaşılabilirliği artırmak için ayet, hadis ve şiirlerden verilen bol örnekler ve en önemlisi dilinin Osmanlı Türkçesi olması bu eserin Arap Dili ve Edebiyatı’nda çalışma yapanların istifadesine sunulması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın birinci bölümünde İbnü’l-Hâcib’in hayatı, eserleri ve “**el-Kâfiye**” isimli eserinin şerhleri, ikinci bölümde İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî’nin hayatı, öğrenimi, hocaları ve ilmi şahsiyeti, üçüncü bölümde de eserin muhtevası, müellifin eseri te’lif ederken takip ettiği usul, eserde ismi geçen dil alimleri, başvurduğu kaynaklar ve son olarak eserin bu alana sağlayacağı katkısı ele alınacaktır.

Bu çalışmayı yapmaktaki gayemiz haklı bir şöhrete sahip “**el-Kâfiye**”yi öğrenmeye yeni başlayan talebe-i ’ulûm için yardımcı kaynak olarak kullanılması tarafımızca önerilen “**Takrîru’l-Kâfiye**”nin de hak ettiği ilgiyi görmesi ve İslam kültür mirasının gizli kalmış bu değerli müellifini ve kıymetli eserini ortaya çıkarmaya çaba sarfetmektir.

2. Literatür Değerlendirilmesi

Bu çalışmada en büyük problem İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî hakkında yeterli bilgiye sahip olamayışımız buna rağmen kendisiyle ilgili sınırlı sayıdaki bilgiye Ömer Rızâ Kehhâle (1905-1987)’nin “**Mu’cemü’l-mü’ellifin**” isimli eserinde, Bursalı Mehmet Tâhir Efendi (1861-1925)’nin “**Osmanlı Mü’ellifleri**” isimli eserinde, Kâtip Çelebi (ö.1048/1638)’nin “**Keşfü’z-zunûn**” isimli eserinde ve Fatih Çınar’ın “**Şemsi Sivâsî Menâkıbnamesi**” isimli çalışmalarından ulaşabildik.

Müellifimiz ile ilgili ilk çalışma Fatih Çınar’ın 2009 yılında Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisinde yayımlanan “*İsmâîl es-Sivâsî ve Sufilerin*

Raks/Deveranı Hakkında Verdiği Bir Fetvası” isimli makalesidir³. Fakat burada Fatih Çınar; İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî’yi Sivas’ın manevi önderi Şems-i Sivâsî’in (ö. 1597) kardeşi olduğunu beyan etmiş daha sonra yaptığı “**Şemsi Sivâsî Menâkıbnamesi**” isimli çalışmada ise bunu tashîh ederek İsmâîl es-Sivâsî’nin, Şems-i Sivâsî’in halifesi Halife Sinân’ın mahdumu olduğunu belirtmiştir⁴. Ve ayrıca makalede sıralanan eserlerinde yine Halife Sinân’ın mahdumu İsmâîl es-Sivâsî’ye ait olduğu ortaya çıkmıştır.

İsmâîl es-Sivâsî ile ilgili yapılan ikinci çalışma Gümüşhane Üniversitesi Temel İslami Bilimler Fakültesinde Bayram Kurt, tarafından 2019 yılında Arap dili ve Belagatı alanında “*İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî (Ö 1048/ 1638) ’nin Hâşiye ‘alâ Şerhi’l- ‘İsâm ‘alâ Risâleti’l-İsti ‘âre Adlı Eserinin Tahkîki*” isimli yüksek lisans tezidir.⁵ Bu tezde İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî ile ilgili verilen bilgiler Fatih Çınar’ın makalesine dayandırılarak verilen bilgilerdir ki bu bilgiler Fatih Çınar tarafından 2020 yılında yayımlanan “**Şemsi Sivâsî Menâkıbnamesi**” isimli çalışmasında tashih edildiğini belirtmiştik.

Son olarak Erciyes Üniversitesi Temel İslâm Bilimler İslâm Hukuku Bilim Dalı alanında Hidayet Durna tarafından “*İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî ’nin Ferâidu Mülteka’l-Ebhur İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili (Kitabu’l-Mükâteb-Kitabu’l-Ferâiz Arası)*” isimli halen yapılmakta olan bir doktora çalışması vardır.⁶ Bu bilgilerden anlaşılan mü’ellifimiz İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî ve eseri “**Takrîru’l-Kâfiye**” hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak için daha fazla araştırma yapılmasıdır. Bu çalışma yazma eserin tüm nüshalarına, eserin yazımına vesile olan el- Kâfiye kitabına ve el- Kâfiye’nin anlaşılması için yazılmış şerhlere özellikle Molla Câmî ismiyle meşhur “**el-Fevâidu’z-Ziyâiyye**” ye ve ayrıca eserimizin kapalı olan yerlerin detaylandırılmasında konumuzla alakalı diğer eserlere müracaat edilerek bir çalışma yürütülecektir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Eserin tahkîk ve tahlilinde izlenen yöntem şu esaslara dayanmaktadır. Öncelikle, çalışma konusu olan **Takrîru’l-Kâfiye**, üç ana bölüm çerçevesinde ele alınmıştır.

³ Fatih Çınar, “İsmail es-Sivâsî ve Sufilerin Raks/Deveranı Hakkında Verdiği Bir Fetvası”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 13/1 (Ocak 2009), 323.

⁴ Fatih Çınar, *Şems-i Sivâsî Menakıbnamesi*, (İstanbul: Büyüyen Ay, 2020), 104.

⁵ Bayram Kurt, “*Hâşiye Alâ Şerhi’l-İsâm Alâ Risâleti’l-İsti ‘Are Adlı Eserinin Tahkîki*” (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁶ Hidayet Durna, “*İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî ’nin Ferâidu Mülteka’l-Ebhur İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili (Kitabu’l-Mükâteb-Kitabu’l-Ferâiz Arası)*” (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Temel İslami Bilimler, Doktora Tezi[Devam ediyor], ty).

Birinci bölümde, üzerine pek çok şerh yazılan ve nahiv literatürünün en önemli eserlerinden biri olan **el-Kâfiye**'nin müellifi İbnü'l-Hâcib'in ilmî şahsiyeti ve nahiv ilmine katkıları üzerinde durulmuştur. Ayrıca eserin şârihi olan İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî'nin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri ve dönemin ilim dünyasındaki yeri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Böylece, eserin telif edildiği ilmî ve tarihî bağlam ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde, doğrudan Takrîru'l-Kâfiye'nin incelenmesine geçilmiş, eserin tertibi, üslûp özellikleri ve kullanılan yöntemler üzerinde durulmuştur. Müellifin ele aldığı meseleleri aktarırken farklı görüşlere yer vermesi, bu görüşler arasındaki mukayeseleri ve zaman zaman kendi kanaatini ortaya koyması örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca eserin, nahiv ve dil çalışmalarına yapabileceği katkılar değerlendirilmiş; benzer çalışmalarla karşılaştırma yapılarak Takrîru'l-Kâfiye'nin ilim dünyasındaki özgün yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, çalışmaya konu olan nüshanın seçiminde izlenen yöntem açıklanmış; tahkik esnasında kullanılan teknikler, karşılaştırma ölçütleri ve tercih edilen nüsha özellikleri belirtilmiştir. Tahkik edilen metinde geçen âyetler, hadisler ve şiir beyitleri titizlikle tesbit edilmiş, dipnotlarda gerekli açıklamalar yapılmış ve ayrıca faydalanmayı kolaylaştırmak amacıyla ayrıntılı bir indeks hazırlanmıştır.

Çalışmada izlenen yöntem, eserin tahkikinde güvenilirliği ve ilmî geçerliliği artıran sistematik bir yaklaşım sunmaktadır. Nüsha seçiminde titizlikle hareket edilmesi, âyet, hadis ve beyitlerin ayrı bir indeksle gösterilmesi ve metnin imlâsında modern tahkik kurallarına riayet edilmesi çalışmanın güçlü yönleri arasında sayılabilir. Bununla birlikte, eserin günümüze ulaşan nüshalarının bir kısmında sayfaların yer değiştirmesi, bazı nüshalarda ise başlangıç veya son kısımların eksik olması, tahkik sürecinde önemli sınırlılıklar doğurmuştur. Bu durum, metnin bütünlüğünü sağlama noktasında araştırmacının karşılaştırmalı okumalar yapmasını zorunlu kılmıştır. Ayrıca, müellifin bazı görüşlerini açıklarken kullandığı konuşma üslubu, metnin yorumlanmasında zaman zaman zorluklara sebep olabilmektedir.

Çalışmanın bütününde, Takrîru'l-Kâfiye'nin tahkikinde İSAM Tahkik Kuralları⁷ esas alınmıştır. Bu çerçevede metnin imlâsına, noktalama işaretlerine, harekeleme ve tahkik usullerine azamî dikkat gösterilmiş; yanlış anlamaya sebep olabilecek hususlar açıklanmış ve metnin aslına en uygun hâlinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

⁷ Okan Kadir Yılmaz, *İsam Tahkikli Neşir Klavuzu* (İstanbul: İSAM, 2020).

Böylelikle hem araştırmacıların hem de öğrencilerin eserden daha sağlıklı bir biçimde istifade edebilmesi amaçlanmıştır.

I. BÖLÜM

1. İBNÜ'L-HÂCİB (Ö. 646/1249)

1.1. Hayatı, Öğrenimi, Hocaları ve İlmi Şahsiyeti

İbnü'l-Hâcib lakabıyla meşhur olan Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus 570/1175 senesinde Mısır'ın yukarı Saîd bölgesinde bulunan Kûs şehrine bağlı İsnâ kasabasında dünyaya geldiğini ailesinin aslen Tiflis'li olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz.⁸ Hâcib'in oğlu lakabını Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin dayısının oğlu Kus Emîri İzzeddin Mûsek es-Salâhî'nin hâcibi olan babasına nispetle aldığı kabul edilen en yaygın kanaattir.

Küçük yaşta babasıyla birlikte Kahire'ye giden İbnü'l-Hâcib burada Muhammed b. Ömer el-Bennâ'dan (ö. 588/1191) dil ve edebiyat dersleri aldı. Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'den (ö. 590/1193) “**et-Teysîr**” ve “**eş-Şâtıbbıyye**”yi, Ebu'l Fazl Bahâeddin Muhammed b. Yûsuf el-Gaznevî'den (ö. 599/1202) “**el-Mübhic fi'l-Kırâatis-Semân**”, “**Kırâatil-A'meş**”, “**İbn Muhaysin**” ve “**İhtiyârı Halef ve'l-Yezîdî**” adlı eserleri, Ebu'l-Cûd Gıyâs b. Fâris el-Lahmî'den (ö. 605/1208) Kırâat-i Seb-a'yı okudu. Ebu'l-Kâsım Hibetullah b. Ali el-Bûsîrî (ö. 599/1202), Ebû Tâhir İsmâil b. Sâlih b. Yâsîn (ö. 607/1210), Ebû Muhammed İbn Asâkir (ö. 571/1175), Fâtıma bint Sa'd el-Hayr'dan (ö. 582/1186) hadis ilimlerini, Ebû Mansûr el-Ebyârî, Ebu'l-Hasan Şemseddin Ali b. İsmâil el-Ebyârî, İbn Cübeyr (ö. 614/1217), Halîl b. Saâde el-Huveyyî'den (ö. 612/1215) fıkıh ve fıkıh usûlü tahsil etti.⁹

Tahsilini tamamlayan İbnü'l-Hâcib (609/1212) yılında ders vermeye başladığı Fâziliyye medresesinden Dımaşk'a gitmek için Kahire'den ayrıldı. Kudüs'te (617/1220) yılında birkaç ay kaldıktan sonra Şam Emeviyye Camii'nde Mâlikî mezhebi için ayrılan bölümde ders vermeye başladı.

(633/1235) yılında Kerek Emîri el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd b. İsnâ'nın daveti üzerine Kerek'e giderek el-Melikü'n-Nâsır'a “**el-Kâfiye**”yi, manzum hale getirdiği “**el-Vâfiye Nazmü'l-Kâfiye**” adıyla sunduktan sonra Dımaşk'a döndü.¹⁰ Şam emiri ile

⁸ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân* (Tahran: y.y.,1965); Hayrettin ez-Zirikli, *el-A'lâm kâmus terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arabi ve'l-müste'ribin ve'l-müstaşrikîn* (Beyrut: Dar'ul-ilmi lil-Melayin, 2002), 4/374.

⁹ Hulusi Kılıç, “İbnü'l-Hâcib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/55-58

¹⁰ Kılıç, “İbnü'l-Hâcib”, 21/55-58.

aralarında meydana gelen bazı fikir ayrılıkları sebebiyle (638/1240) yılında Şam'dan ayrılarak Kahire'ye yerleşti.¹¹

Kahire'ye döndükten sonra İbnü'l-Hâcib Fâzılıyye Medresesi'nde müderris olarak ders verdi. Onun Dimaşk ve Kahire'de birçok alim yetiştirdiği görülmektedir. Onlardan isimlerini kaynaklardan tespit ettiklerimiz Ebu'l-Abbas İbnü'l-Müneyyir (ö. 683/1284), Zeynüddin İbnü'r-Raâd (ö. 700/1300), Kerek Emîri el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd b. Îsâ (ö. 655/1257), Şehâbeddin el-Karâfi (ö. 684/1285), Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî (ö. 656/1258), Abdüsselâm ez-Zevâvî (ö. 681/1282), Abdülmü'min ed-Dimyâtî (ö. 705/1306), Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267) ve İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274) gibi âlimlerin yanında isimlerini bilemediğimiz birçok talebe yetiştirmiştir. Ömrünün sonlarına doğru İskenderiye'ye yerleşen İbnü'l-Hâcib 26 Şevval 646 (11 Şubat 1249) tarihinde 76 yaşında iken İskenderiye'de vefat etmiş ve eş-Şeyh es-Salih Ebû Şâme'nin mezarının yakınına defnedilmiştir.¹² Günümüzde kabri Ebu'l-Abbas el-Mürsî Mescidi'nin alt katında bulunmaktadır.¹³

İbnü'l-Hâcib her alanda kalem oynatmış büyük bir şahsiyettir. Mü'ellif her ne kadar nahiv ve sarf ilminde yazmış olduğu **“el-Kâfiye”**, **“el-Vâfiye”**, **“eş-Şafiye”** ve **“el-Emâli”** isimli eserleri ile tanınsa da **“Câmiu'l-Ümmehât”** adlı eseriyle Mâlîki fikhının tercih edilen üstadıdır. Ayrıca fıkıh alanında yazdığı **“Muntehe'l- vusûl fi'l-amel fi ilmi'l-usûl ve'l-cedel”**, **“Muhtasaru İbnü'l-Hâcib”** adlı bu iki eseri fıkıh konusunda müraceat edeceklerin cevaplarını bulabilecekleri te'liflerdir.¹⁴

1.2. Eserleri

İbnü'l- Hâcib gramer alanında pek çok eser te'lif etmiştir. Usûl ilimlerinde söz sahibi olmakla birlikte özellikle nahiv ilmindeki uzmanlığı ve onu bu alanda meşhur kılan **“el-Kafiye”** isimli nahiv eseriyle bilinir. Gramere dair yazdığı eserin birçok yerinde dilcilere muhalefet eden İbnü'l-Hâcib, kendisinden önceki dilcilerin görüşlerini bir araya getirerek ortaya koyduğu yorumlarla Basralılar ve Kûfeliler arasındaki ihtilafların son bulmasında etkilidir. İbnü'l- Hâcib'in; gramer öğretiminde ortaya koyduğu farklılık Sîbeveyh'in (ö. 180/796) **“el-Kitâb”**da karışık bir şekilde verdiği, Zemahşerî'nin (ö.

¹¹ Şemseddin Muhammed el-Cezeri, *Gâyetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1932), 1/509.

¹² İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a'yân ve enbâü ebnâi 'z-zamân*, 3/250; Burhaneddin İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû 'l- mazheb fî ma'rifeti a'yâni ulemâi 'l-mezheb* (Mısır: y.y., 1982), 2/89.

¹³ Kılıç, “İbnü'l-Hâcib”, 21/55-58.

¹⁴ Mehmet Türkmen, “İbnü'l-Hâcib”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Mart 1989), 333-346.

538/1144) “**el-Mufaşşal**”ında birleştirdiği sarf ve nahiv konularını daha önce İbn Cinnî (ö. 392/1001) ve Ebû Osman el-Mâzinî’nin (ö. 249/863) yaptığı gibi yeniden birbirinden ayırıp sarf konularını “**eş-Şâfiye**” nahiv konularını “**el-Kâfiye**” isimli kitapta ayrı ayrı toplamasıdır. Bundan gayesi geniş hacimli bir eserden ziyade gramer ka’idelerini derli toplu ve özet olarak vermek istemesidir.¹⁵ Günümüzde kaynak eser olarak başvuru yapılan çalışmalarını şu kategorilerde sıralayabiliriz:

1.2.1. Nahiv

1.2.1.1. el-Kâfiye

Nahivle ilgili muhtasar bir mukaddime olup Doğu İslâm dünyasında nahiv öğretimi konusunda ilk sırada gelen eserlerden biridir.

1.2.1.2. Şerhu’l-Kâfiye

İbnü’l- Hâcib’in kendi eserine yazdığı şerhtir.

1.2.1.3. Şerhu’l-Vâfiye fî nazmi’l-Kâfiye

İbnü’l-Hâcib el-Kâfiye’yi, Kerek Emîri el-Melikü’n-Nâsir Dâvûd’a okutmak için “**el-Vâfiye**” adıyla manzum hale getirmiş, daha sonra da onu şerh etmiştir.

1.2.1.4. el-Îzâh fî şerhi’l-Mufasssal

Zemahşerî’nin “**el-Mufasssal**”daki yöntemini uygulayarak esere yazdığı şerhtir. “**el-Mufasssal**”ın tamamını şerh eden İbnü’l-Hâcib, Zemahşerî’yle aynı görüşte olmadığı yerlerde aksi görüş beyan etmiştir.

1.2.1.5. el-Kasîdetü’l-müveşşaha bi’l-esmâi’l-müenneseti’s-semâiyye

İbnü’l-Hâcib’in bazı isimlerde te’nîs ‘alameti bulunmamasına rağmen mü’ennes olması vacip olanlar ve câiz olanlar şeklinde isimleri sınıflandırdığı eseridir. İki bölümden oluşan bu eser yirmi üç beyitten oluşan bir risâledir

1.2.1.6. el-Emâli’n-nahviyye

Zemahşerî’nin “**el-Mufaşşal**”ı ve kendisinin “**el-Kâfiye**”sindeki bazı konularla bir kısım âyetlerdeki nahiv meseleleri hakkındaki açıklamaları ihtiva eder.

1.2.1.7. Risâle fî’l-aşr

“‘Aşr” (on) kelimesinin “evâ’il” ve “evâhir”le kullanımından bahseden bu iki sayfalık risâleyi Hâdî Hasan Hammûdî “**el-Emâli**”nin ekinde neşretmiştir Ayrıca bu

¹⁵ Kılıç, “İbnü’l-Hâcib”, 21/ 55-58.

risale, Ahmet Yüksel tarafından günümüz Türkçe'sine çevrilerek, makale halinde yayımlanmıştır.¹⁶

1.2.2. Sarf

1.2.2.1. eş-Şâfiye

Mü'ellif dahil birçok ilim sahibi tarafından Arapça, Türkçe ve Farsça şerhlerin yazıldığı ve Türkçe, Farsça ve Batı dillerine tercüme edilen sarf konularını ihtiva eden dili biraz ağır eserdir.

1.2.2.2. Şerhu's-Şâfiye

İbnü'l-Hâcib'in sarf konularını incelediği kendisinin te'lif ettiği “eş-Şâfiye” adlı eserine yazdığı şerhtir.

1.2.2.3. Cemâlü'l-Arab fî ilmi'l-edeb

1.2.3. Fıkıh ve Fıkıh Usulü

1.2.3.1. Müntehe's-sûl (su'âl) ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel

Kelamcıların yöntemiyle yazılan “Müntehe's-sûl (su'âl) ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel” Mâliki mezhebinin usûl-i fıkıh kaynaklarından.

1.2.3.2. el-Muhtasar (Muhtasarü'l-Müntehâ, el-Muhtasarü'l-usûlî, Muhtasarü'l-usûl)

Önceki eserin muhtasarı olup aslından daha fazla tutulmuş ve üzerine birçok şerh, hâşiye ve tahrîç çalışması yapılmıştır.¹⁷

1.2.3.3. Câmiu'l-ümmehât

“el-Muhtaşar”dan ayırt edilmesi için “el-Muhtaşar fî'l-fürû', el-Muhtaşarü'l-fer'î ve Fürû'u İbni'l-Hâcib” adlarıyla da tanınan eser Mâliki fıkına da'irdir. İbnü'l-Hâcib bu kitabını yazarken İbn Şâs'ın “el-Cevâhirü's-semîne fî mezhebi 'âlimi'l-Medîne” adlı eseriyle diğer bazı eserlerden de istifade etmiştir.¹⁸

¹⁶ Ahmet Yüksel, “İbnü'l-Hâcib ve Risale fi'l-Aşr'ı”, *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3/10 (Ekim 2003), 145-154.

¹⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, nşr. Kilisli Muallim Rıfat- Şerafettin Yaltkaya (İstanbul: 1360-62/1941-43) 2/1853-1857.

¹⁸ Kılıç, “İbnü'l-Hâcib”, 21/55-58.

2. İSMÂİL B. SİNÂN ES-SİVÂSÎ (Ö.1048/1638)

2.1. Hayatı, Öğrenimi, Hocaları, İlmi Şahsiyeti ve İçinde Bulunduğu İlmi Çevre

Döneminin tanınmış fakihlerinden olan İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî'nin doğum tarihine dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Babası Şemsettin Sivâsî'nin halifelerinden Halîfe Sinân'dır. Halîfe Sinân Şemsettin Sivâsî 'ye on sekiz sene hizmet etmiş ve onun ders halkasına devam etmiştir. Bu ilmi çalışmalara oğlu İsmâîl b. Sinân'ın da iştirakiyle derin bir fıkıh ilmine sahip olduğu bilinmektedir. İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî, Şemsettin Sivâsî'den tefsir ve onun “*Zübdetü'l-Esrâr fî Şerhi Muhtasari'l-Menâr*” isimli eserini okumuştur. Şemsettin Sivâsî ile birlikte önce hacca daha sonra İstanbul'a (1004/1595) gitmiş, dönemin Osmanlı Sultanı Murat Han'ın hocası el-Mevla Sâdeddin Efendi'nin hizmetine girmiştir. Sultan Murat Han onun için “*Bu dönemde İslam beldelerinde bu değerli müftünün akranı bulunmaz.*” diyerek onun ilmi seviyedeki üstünlüğüne işaret etmiştir.¹⁹

İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî, daha sonra Sivas'a dönerek pek çok talebe yetiştirmiştir. es-Sivâsî'nin yaşadığı ortamda ilimde emsallerini geride bırakması ve ayrıca te'lif ettiği eserlere baktığımızda her alanda donanımlı ve derin ilme sahip biri olduğunu söyleyebiliriz.²⁰

Ölüm tarihi ile ilgili Ömer Rızâ Kehhâle'nin “*Mu'cemü'l-Mü'ellifin*” isimli eserinde es-Sivâsî'nin (ö.1047/1637) yılı ölüm tarihi olarak verilirken, Bursalı Mehmet Tâhir Efendi'nin “*Osmanlı Mü'ellifleri*” isimli eserinde ve Kâtip Çelebi'nin “*Keşfü'z-Zunûn*” isimli eserinde (ö.1048/1638) tarihi verilmiştir. Buradan da anlaşılabacağı üzere es-Sivâsî'nin doğum tarihi bilinmediği gibi vefat tarihi de ihtilaflıdır.²¹

İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî, zeki, salih ve ilim çevrelerince takdir edilen alimdir. Usûlü fıkıhta yaşadığı dönemde söz sahibi ve her ilim alanında eser yazacak kadar da yetkin bir eğitimci olduğunu te'lif ettiği eserlere bakarak söyleyebiliriz.

2.2. Eserleri

İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî'nin, hayatı ve eserlerinin ayrıntılı bir şekilde verildiği bir bilgiye sahip olamadık. Burada yazdıklarımız Fatih Çınar'ın 2009 yılında Cumhuriyet Üniversitesi Dergisinde yayımlanan “*İsmâîl es-Sivâsî ve Sûfîlerin Raks/Deveranı*

¹⁹ Çınar, *Şems-i Sivâsî Menâkıbnamesi*, 104.

²⁰ Çınar, a.g.e, 104.

²¹ Çınar, “İsmâîl es-Sivâsî ve Sufilerin Raks/Deveranı Hakkında Verdiği Bir Fetvası”, 323-340.

Hakkında Verdiği Bir Fetvası” isimli makalesinde vermiş olduğu bilgilerdir. Bu makaleyi oluşturan fetvanın Şemsettin Ahmed es-Sivâsî’nin kardeşi İsmâîl es-Sivâsî’ye ait olduğu yazılmış fakat daha sonra yapılan çalışma da bir isim karışıklığı sebebiyle ona nispet edildiğini ama aslında kitapların ve bu fetvanın Şemsettin Ahmed es-Sivâsî’nin halifelerinden Halîfe Sinân ’nın mahdumu İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî’ye ait olduğunu yine Fatih Çınar’ın “**Şemsi Sivâsi Menâkıbnamesi**” isimli çalışmasından anlıyoruz.²²

Kütüphane taramalarımız sonucunda İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî’ye ait aşağıda sıraladığımız eserlerin birden fazla nüshasının varlığını tespit ettik. “**el-İkâz**” isimli esere kütüphane taramaları sonucunda biz ulaşamasak ta Fatih Çınar’ın makalesine atıfla burada yazmayı uygun bulduk.

2.2.1. Takrîru’l-Kâfiye²³

İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî’nin, İbnü’l-Hâcib’in gramer konularını sarf ve nahiv olarak ikiye ayırdığı ve nahivle ilgili olan kaideleri muhtasar olarak topladığı “**el-Kâfiye**” isimli esere Osmanlı Türkçesiyle yapmış olduğu şerhtir. “**Takrîru’l-Kâfiye**”yi diğer şerhlerden ayıran özelliği eserin soru-cevap şeklinde ve hocanın dersin konularını talebeye anlatım üslubuyla yazılmış olmasıdır. Bir diğer özeliği ise “**el-Kâfiye**”nin bir bölümüne kadar takrir edip geri kalan bölümün şerhinin gerekli olmadığını beyan etmesidir. Kitabın farklı kütüphanelerde birçok nüshası bulunmaktadır.

2.2.2. el-Fera’id Şerhu Mülteka’l-Ebhur²⁴

İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebi’nin (ö. 956/1549) Osmanlı medreselerinde uzun bir zaman okutulan “**Mültekâ’l-Ebhur**” isimli eserine yaptığı şerhtir. Eser “**Ferâid**” olarak da isimlendirilmekte olup iki cilttir. Bu esere yapmış olduğu şerh onun fıkıh alanına vukufiyetini de ortaya koymaktadır. Hidayet Durna tarafından doktora tezi olarak halen çalışılmaktadır.²⁵

2.2.3. Şerhu Risâletü’s-Sağâir ve’l-Kebâir²⁶

İlim dünyasında İbn Nüceym ismi ile şöhret bulan meşhur hanefî âlimi Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısri (ö. 970/1563)’ye ait “**Risâletü’s-Sağâir ve’l-Kebâir**”

²² Çınar, a.g.e,11.

²³ İsmâîl es-Sivâsî, *Takrîru’l-Kâfiye*, (Ankara: Milli Kütüphane, Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482). (27.06.2025/18:15)

²⁴ İsmâîl es-Sivâsî, *el-Fera’id Şerhu Mülteka’l-Ebhur*, (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt 572104). (27.06.2025/18:20)

²⁵ Hidayet Durna, “*İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî’nin Ferâidu Mülteka’l-Ebhur İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili (Kitabu’l-Mükâteb-Kitabu’l-Ferâiz Arası)*”.

²⁶ İsmâîl es-Sivâsî, *Şerhu Risaletü’s-Sağair ve’l-Kebair*, (Sivas: Sivas Ziya Bey Kütüphanesi, Sivas Basma, 533045). (27.06.2025/18:30).

isimli esere İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî'nin yaptığı şerhtir. Bu eserle es-Sivâsî hadis alanındaki yetkisini göstermiştir.

Eserin isminden de anlaşılacağı üzere büyük ve küçük günahlardan bahsetmektedir. Eserin pek çok nüshası yazma eserler kütüphanesinde bulunmaktadır.

2.2.4. Şerhu Risâleti'l-Velediye²⁷

İslam dinî ve mezhepler konusundaki eseridir. Birden çok nüshası bulunmaktadır.

2.2.5. Risâle fî 'Uddi'l-Kebîre²⁸

İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî'nin İslam Dini, Mezhepler ve Kelam konularını içeren eseridir. Yapılan tarama sonucunda tek bir nüshanın varlığı tespit edilmiştir.

2.2.6. Hâşiye 'alâ Şerhi Ferâ'idî'l-Fevâ'id li Tahkîki Ma'ânî'l-İsti'âre²⁹

İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî'nin “Hâşiye 'alâ Şerhi Ferâ'idî'l-Fevâ'id li Tahkîki Ma'ânî'l-İsti'âre” isimli risâlesidir. Kütüphanelerde birkaç nüshası bulunmaktadır. Bu eser Bayram Kurt tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.³⁰

2.2.7. Risâle fî Tefsîri Kavlihi Te'âlâ “Lâbisîne fihâ Ahkâbâ³¹

Tefsirle ilgili İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî'nin bu eseri, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisü'l-Küttâb Mustafa Efendi, 1222'ye kayıtlı olup 29 varaktır.

2.2.8. Şerhu'r-Risâle fî Beyânî'l-Kebâ'ir ve's-Sağâ'ir mine'z-Zünûb³²

İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî'nin, Hudûd ve Ukûbât konu içeriğine sahip bu eseri, Sivas Ziya Bey Kütüphanesi, Sivas basma eserlere 454467 numarasıyla kayıtlı olup 72 sayfadır.

2.2.9. Risâletü Seb'a³³

İsmâîl Sivâsî'nin istinsah edilen eseri “Risâletü seb'a'nın içerisinde yer alan risaleleri şu şekildedir:

1- Kazasker Hasan Efendi'ye verilen risale

²⁷ İsmâîl es-Sivâsî, *Şerhu Risâleti'l-Velediye*, (Amasya: Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 BA 1160/1). (29.06.2025/21:00).

²⁸ İsmâîl es-Sivâsî, *Risâle fî 'Uddi'l-Kebîre*, (Ankara: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar, 06 Mil YzB 762/16). (29.06.2025/20:45).

²⁹ İsmâîl es-Sivâsî, *Hâşiye 'alâ Şerhi Ferâ'idî'l-Fevâ'id li Tahkîki Ma'ânî'l-İsti'âre*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 267054). (27.06.2025/18:35).

³⁰ Kurt, “*Hâşiye Alâ Şerhi'l-İsâm Alâ Risâleti'l-İsti'âre Adlı Eserinin Tahkiki*”.

³¹ İsmâîl es-Sivâsî, *Risâle fî Tefsîri Kavlihi Te'âlâ “Lâbisîne fihâ Ahkâbâ*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reisül Küttâb, 324607). (27.06.2025/18:40).

³² İsmâîl es-Sivâsî, *Şerhu'r-Risâle fî Beyânî'l-Kebâ'ir ve's-Sağâ'ir mine'z-Zünûb*, (Sivas: Sivas Ziya Bey Kütüphanesi, Sivas Basma, 454467). (27.06.2025/18:45).

³³ İsmâîl es-Sivâsî, *Risâletü seb'a*, (Ankara: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, 04368/5). (27.06.2025/18:50).

- 2- Anadolu kazaskeri Bostanzade Mehmed Efendiye verilen risale
- 3- Saadetlu Hasan Efendi'ye verilen risale
- 4- Kazasker Zeynel Abidin Efendiye verilen risale
- 5- Zeynel Abidin Efendiye verilen risale
- 6- Saadetlu Hasan Efendi'ye verilen risale
- 7- İstanbul Ulemasına yazılan risale.

Bu risale İstanbul Millet Kütüphanesi 34 Ae Arabî 4368/5 arşiv numaralı Ali Emiri Koleksiyonu'nda 93–103. sayfalar arasındadır. Eser Bahaüddin Ömer b. İlyâs es-Sivâsî tarafından h.1044'te istinsah edilmiştir.

2.2.10. Deverân-ı Sûfiyye'nin Câ'iz Olup Olmadığı Hakkında Risâle

Eser, İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî'nin Kayserili Şeyh İbrâhîm Efendi'nin sorusu üzerine kaleme aldığı, semâ ve deveran konusundaki bir fetvayı içermektedir. Mü'ellif hem ayetlerin surelerini hem de hadislerin kaynaklarını belirtmiş; semâ ve deveran hakkında peşin hükümle yaklaşılmaması gerektiğini vurgulamış, araştırma sonucunda ulaşılan hükümlere saygı duyulmasını önermiştir. Eserin çeşitli nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi'ne kayıtlıdır. Nüshalarda sayfa kenarlarında hadisler, menkıbeler, dualar, beyitler ve bazı fikhî notlar yer almaktadır. Ayrıca eserde hem Arapça hem Hint rakamları kullanılmış, sayfa kenarlarına çeşitli ilmî notlar ve kaynaklardan alıntılar işlenmiştir. Risale Süleymaniye Kütüphanesi "Hüseyin Şemsi-Fatih Güneren" koleksiyonu 00032-011 kayıt numarasıyla kayıtlıdır.³⁴

2.3. Dileliği

İsmâîl Sinân es-Sivâsî, Osmanlı Devleti'nin ilmin her alanında zirvede olduğu dönemde temel eserlere haşiyelerin yazıldığı 16. Yüzyılda bugün ki tabirle geleneksel medrese eğitimi almıştır. İlk eğitimini babası Halife Sinân ve onun bağlı bulunduğu Halvetiyye Tarikatının Şemsiyye kolunun kurucusu Şemsettin Ahmed es-Sivâsî 'den aldığını söyleyebiliriz. Daha sonra Şemsettin Ahmed es-Sivâsî ile birlikte gittiği İstanbul'da Sultan IV. Murat Han'ın hocası Mevla Sâdeddin Efendinin (ö. 1008/1599) hizmetine girmiş mülazım olduktan sonra İstanbul medreselerinde ders vermiştir. Usul konusunda icazetli olan es-Sivâsî Fıkıh Usûlü'nde de derin ilim sahibidir.³⁵ İlmin birçok

³⁴ İsmâîl es-Sivâsî, *Deverân-ı Sûfiyye'nin Câ'iz Olup Olmadığı Hakkında Risâle*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hüseyin Şemsi-Fatih Güneren, 248269). (27.06.2025/18:55).

³⁵ Çınar, a.g.e, 104.

alanında mahir olduğunu yazmış olduğu eserlerden anlayabiliriz. Belirli bir süreden sonra geldiği Sivas'ta talebe yetiştirmiş ve ömrünün sonuna kadar Sivas Müftülüğü yapmıştır.

İsmâîl Sinân es-Sivâsî'nin ilmi çalışmalarına baktığımızda ve özellikle bizim incelediğimiz **“Takrîru'l-Kâfiye”** yede nahiv ilmiyle ilgili eserlerden Sîbeveyh (ö. 180/796)'in **“el-Kitâb”ı**, el-Halîl b. Ahmet (ö.175/791)'in, **“Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv”**ini, Kisâî (ö. 189/805)'nin görüşlerini, Ferrâ (ö. 207/822)'nı **“el-Hudûd”**unu, Sîbeveyh'in talebesi Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?])'ın kendinden önceki dilcilerden süzerek ortaya çıkardığı fikirlerini, Arap dili etimolojisinin temellerini atan İbn Cinnî (ö. 392/1001)'nin **“el-Haşâ'is”** ve **“el-Lüma fi'l-Arabiyye'sini”**, ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin kendi zamanına kadar Arap gramerine dair yazılmış eserlerin en mükemmeli olan **“el-Mufasssal”**ını, Mutarrizî (ö. 610/1213)'nin **“el-Misbâh”**ını, el-Kâtibî el-Kazvînî (ö. 675/1277)'nin **“er-Risâletü's-Şemsiyye”**sini, **“el-Kâfiye”** şerhlerinden El-Hindi ed-Devletâbâdî (ö. 849/1445)'nin **“Şerhu'l-Hindî”** ve İsferyânî (ö. 945/1538)'nin **“Hâşiyetü'l-İsâm ale'l-Câmî”**, **“Şerhu'l-Kâfiye fi'n-Nahv”** ve **“el-Ferîd fi'n-Nahv”** adlı eserlerini; belagata dair ilk müstakil eseri yazan Müberred (ö. 285/898)'in **“el-Kâmil”**ini ve yine Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338)'nin **“Telhîşü'l-Miftâh”**ını, et-Teftâzânî (ö. 792/1390)'nin **“el-Muṭavvel”**ini okumuş olduğunu eserinde ele aldığı her konuda bu dilcilerden farklı görüşleri art arda sıralamasından anlamaktayız.

Arap Edebiyatının şairlerinden İmrü'ül-Kays (ö. 540 dolayları)'dan ve başka şairlerin şiirlerini şahit getirmesi ayrıca eserin bazı yerlerinde verdiği Farsça³⁶ şiirlerden örnekler vermesinden yola çıkarak onun bu dalda da bilgi sahibi olduğunu düşünebiliriz.

“Risâle alâ Kavli'l-Beydavi fi Tefsîri Kavli Teâlâ Ahkâben” ve **“el-İkâz”** es-Sivâsî'nin tefsirle ilgili yazdığı küçük hacimli eserlerdir. Kelam ve Mezhepler konusunda yazdığı eserlerin yanında onun en önemli çalışması İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebi (ö.956/1549)'nin **“Mülteka'l-Ebhur”** isimli eserine yazdığı **“el-Fera'id Şerhu Mülteka'l-Ebhur”** isimli şerh çalışmasıdır.

İsmâîl Sinân es-Sivâsî'nin ilmi ve tasavvufî yönden zengin bir çevrede doğup yetişmesi kendisinin ilme olan iştiağı, her ilim dalında eser telif edebilecek ilme sahip olması yaşadığı devrin tanınan ilim erbabı hocalar ve Şeyhü'l-İslam Yahya b. Zekeriyâyâde Efendi (ö. 1053/1644) tarafından bilgisinin ve faziletinin takdir edilmesi

³⁶ es-Sivâsî, *Takrîru'l-Kâfiye* (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 34b.

onun araştırılıp gün yüzüne çıkarılmaya değer zi kıymet, saygın ve muteber bir alim olduğunu bize göstermektedir.³⁷

³⁷ Recep Sivâsî, *Hidayet Yıldızı Şemsettin Sivâsî'nin Menkıbeleri*, trc. H. Şemsi Güneren (İstanbul: Seçil Ofset, ty.)

II. BÖLÜM

1. TAKRÎRÜ'L-KÂFİYE

1.1. Eserin Tanıtımı

İbnü'l-Hâcib'in nahiv kurallarının muhtasarı “**el-Kâfiye**”, öğrencinin tek başına okuyup anlayabileceği kitap olmaktan ziyade bir öğretici kontrolünde okunması gereken eserdir. İsmâîl Sinân es-Sivâsî, bu şerh eserini öğrencinin anlamasını kolaylaştırmak gayesiyle soru-cevap üslubunda hazırlayarak bu şekil öğretimin daha etkili olacağını düşünerek te'lif etmiştir. Mukaddimedede mü'ellif kitabın mübtedî ilim talebeleri için yazıldığını ancak bir bölümden sonrasının şerh edilmesine gerek olmadığını zeki ve mutavassıt talebe için yeterli olacağını ifade etmiştir.

Eserde konuların açık, anlaşılır Osmanlı Türkçesi ile yazılması kendi görüşlerinin yanında kitapta ismi geçen dilcilerden ve onların eserlerinden alıntılar yaparak konuyu desteklemesi göze çarpmaktadır. İbni Hâcib'in, “**el-Kâfiye**” de zikrine gerek duymadığı örnekleri vererek konuyu daha açık ve anlaşılır anlatmıştır. Böylece mevzuyu kavramaya çalışan talebenin aklına gelmesi muhtemel suallere verilen doyurucu cevaplarla konu hakkında kapalı bir yer bırakmamaya çalışmıştır. Konu hakkında alternatif görüşlere de yer vererek kitabın içeriğini zenginleştirmiştir.

1.2. Eserinde Takip Ettiği Yöntem ve Eserin İçeriği

“**Takrîru'l-Kâfiye**”nin müellifi olan Sinân es-Sivâsî, İbnü'l-Hâcib'e ait “**el-Kâfiye**” isimli nahiv konularını ihtiva eden bu kitabı öğrencilere anlatım üslubuyla kaleme alınmıştır. Bu sebeple “**el-Kâfiye**” kitabının ana konularının alt başlığında birçok konunun detayına inmiş ve birkaç konuda da İbnü'l-Hâcib ile aynı kanaatte olmadığını beyan etmiştir.

Mü'ellif eseri yazma nedenini ve izleyeceği metodu kitabın mukaddimesinde şöyle ifade etmiştir.

“B'azı talebe-i ilim, bu fakir İsmâîl es-Sivâsî'den Kâfiye-i İbni Hâcib (k.s.)'yı kıraat idüp şuruhu kâfiyeden ve gayriden her derse düşen es'ile ve evcibe-i Türkî tağbirle teallim ettiklerinde içlerinden b'azıları nolaydı bu takrîratı teshiline li'l-müteallimi'l-mübtedîye ibâratı Türkî ile beraber cem ve telfik itseniz menafiu 'ammeye müştamil olmak ile 'ucuru cezile ihrazına ba'is olurdunuz dediklerinde bu fakir de gerçi kalilül-bida'a olduğumuz emri muhakkak lakîn yevmi cezâda 'ucur-u mesübâta şiddet ihtiyacımız ba'is ve

*hasîs olup 'alimen bi kusuru 'l-bâ 'ı ve killeti 'l-ittilağ 'avni hakkile şuruğ idüp ve ismi "Takrîru 'l-Kâfiye" vaz' olundu."*³⁸

Aşağıda, metnin aslı korunarak günümüz Türkçesine yapılmış aktarımı yer almaktadır:

“Bazı ilim talebeleri, bu fakir İsmâil es-Sivâsî’den İbn Hâcib’in Kâfiye’sini okuyup, gerek Kâfiye’den gerek diğer şerhlerden her derse düşen soruları ve cevapları Türkçe olarak öğrendiklerinde içlerinden bazıları, ‘Keşke bu notları, başlangıç seviyesindeki öğrenciler için Türkçe ifadeler ile toparlayıp düzenleseniz; bu şekilde umumî bir fayda sağlamış olur, ayrıca büyük sevap kazanmanıza da vesile olurdunuz’ dediklerinde bu fakir, her ne kadar ilmî malzememizin az olduğu muhakkak ise de, ahiret gününde sevap ve mükâfata şiddetle ihtiyacımız olduğundan, eksiklerimizin ve bilgi azlığının farkında olarak Allah’ın yardımıyla çalışmaya başlandı ve esere “Takrîru’l-Kâfiye” ismi konuldu.”

Mü’ellifin kendi ifadesiyle mübtedî için “**el-Kâfiye**” metninin anlaşılır olması, kendi lisanlarında bir eserin olmasının daha faydalı olacağı kanaatından hareketle eser İsmâil es-Sinân’ın dersi takrir ettiği şekilde yazılmıştır. Eser “**el-Kâfiye**”nin metninin yer aldığı bir şerh gibi gözüксе de aynı zamanda müellifin ilim talebesiyle karşılıklı gerçekleştirdiği ders notlarıdır. Kitap da konular talebeyi ulumun soruları üzerine mü’ellifin cevapları anlaşılır şekilde verdiği bir üslupla te’lif edilmiştir.

Mü’ellifimiz kitabın başlangıcında kelime ve kelamın etimolojik incelemesini yaparken şu ifadeleri veriyor: “Kelimenin كَلِم/yara den müştak olduğunu كَلِم’nin ise جَرَح/yara manasında olup yaranın bedende acı verici bir te’siri olduğu gibi kelimenin de kelimada te’siri vardır. Buna şairin şu beytiyle iştişad etmiştir.

جَرَاحَاتُ السِّنَانِ لَهَا التَّامُّ وَ لَا يَلْتَأَمُ مَا جَرَحَ اللِّسَانُ

Okun açtığı yaranın kapanması söz konusudur.

*Dilin açtığı yara ise kapanmaz.*³⁹

Mü’ellifimizin kitabı detaylı anlatması musannifin kendi ifadesiyle “*Ziyade inkişaf ile münkeşif ziyade ittizah ile müttezih olsun/Gelişmesi artarak tamamen ortaya çıksın; açıklığı artarak tam olarak anlaşılsın.*” şeklinde belirtmiştir.

³⁸ es-Sivâsî, *Takrîru 'l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 2a.

³⁹ Beyit Hz. Ali’ye nispet edilse de bazı şairler söyleyeninin belli olmadığını ifade ederler. Mevlâna Abdurrahman el-Camî, *Molla Camii*, (İstanbul: Sıraç Yayınevi, h.1445/m.2023), 67.

İbnü'l-Hâcib “**el-Kâfiye**”sinde kelime, kelimenin kısımları ve kelamın tarifini yaptıktan sonra klasik eserlerin takip ettiği sıraya göre merfû’ât, mansûbât ve mecrûrât olmak üzere 3 bölüm altında konuları incelemiştir. “**Takrîru’l-Kâfiye**” mü’ellifi de aynı üslubu takip etmiştir. Bölümleri İbnü'l-Hâcib’in “**el-Kâfiye**”siyle de uygunluk arz edecek şu şekilde verirse hata etmiş olmayız.

Eserin başlangıcında kelime ve kelam arasındaki farklara değinmiş lafız ve mana’nın tarifini yapmış, ط takısı’nın özelliklerini açıklamış, isim, fiil ve harf tanımlarını yaparak isim üzerinde daha fazla durarak konuları detaylandırmıştır. Tenvin ve çeşitleri, isimlerin lafzi ve takdiri irablarına yer verdikten sonra gayrı munsarîf konusuna geniş yer vererek şartlarının tamamını detaylarıyla açıklamış.

Birinci bölümde merfû’ât başlığının altında fâil, nâib’i-fâil, mübteda ve haberin kapalı bir yer kalmayacak şekilde örneklerle açıklamış. Bu bölümde ayrıca tenâzu konusu üzerinde durarak geniş bilgiler vermiştir.

İkinci bölüm mansûbât üst başlığının altında mef’ulluk alametleri ve mef’ul çeşitleri, hal, temyiz ve diğerlerini örnekler ve şahitlerle açıklayarak anlaşılması için kolaylık sağlamıştır.

Üçüncü ve son bölümde mecrûrâtın önemli alt başlıklarından olan izafet ve çeşitlerini açıklanmıştır. İzafetin gramer açısından cümle içindeki görevleri ve anlam ilişkilerine etkisi vurgulanmış, ayrıca, Arapça ’da önemli bir yer tutan esma’i-sittenin izafetle birlikte mecrûr hale geliş şekilleri ve bu sürecin nahiv açısından taşıdığı kuralları örneklerle değerlendirmiştir.

Bizim üzerinde çalıştığımız yazma eser 96 varak olup “**el-Kâfiye**”nin tevâbiğ bahsine kadar Osmanlı Türkçesiyle te’lif edilmiştir. Musannıf İbnü'l-Hâcib’in “**el-Kâfiye**”sinin takririni sonuna kadar devam ettirmemiş ve bunun sebebini eserin sonunda şu şekilde açıklamıştır:

*“Bu takrîratı Türkî ibarâtı ile cem mübtedîye teshil için idi. Tevâbiğ’a değin yazılıp ferağ olundu. Zira mübtedî olan Tevâbiğ’a değin kıraat edince bir miktar mübtedîlikten halas olup, râsîh olup şuruhtan mümkin olduğu miktarı istihraca kadir olur. Bu mertebeden sonra râsîh olmayan ahirine değin yazılsa yine çokluk nisbeti müfîd olmaz. Anın için bu miktar ile iktifa olunup mücazatı Cenab-ı Kadî’l-Hacata havele olundu.”*⁴⁰

⁴⁰ es-Sivâsi, *Takrîru’l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 96a.

Aşağıda, metnin aslına uygun biçimde hazırlanmış günümüz Türkçesi karşılığı görülmektedir.

"Bu açıklamalar, Türkçe ifadeler ile yeni başlayanlara kolaylık sağlamak içindi. tevâbiğe kadar yazılıp tamamlandı. Çünkü yeni başlayan kimse, tevâbiğe kadar okuduğunda bir miktar acemilikten kurtulup sağlamlaşır ve şerhlerden mümkün olduğu kadarıyla anlam çıkarabilecek duruma gelir. Bu mertebeden sonra sağlam olmayan kimse, sonuna kadar yazılsa da çokluk bakımından fayda elde edemez. Bu sebeple bu miktarla yetinilmiş ve gerisi, ihtiyaçları karşılayan Allah'ın inayetine bırakılmıştır."

1.3. Eserde Kullanılan Nakil Usulü

"**Takrîru'l-Kâfiye**" isimli eserin incelenmesi sonucunda İsmâîl Sinân es-Sivâsî'nin yazılmış birçok Arap Dili ve Edebiyatına kaynaklık yapan, bugün için klasik eser olarak değerlendirilen bu eserlerin muhtevasına hâkim olduğu görülmektedir. Kitabın takrîrini(anlatımı) yaparken satır aralarında İbnü'l-Hâcib'in görüşünü bu külliyattan destekleyecek ifadelere yer vermiş bazı yerlerde de aksi görüş beyan eden alimlerin görüşlerini sıralamıştır. Örnek verecek olursak müellif eserde "Hal" konusunu anlatırken;

"Hal; müsbet, mazi cümle olursa başına zahiri ya da takdiri bir "قد" gerekir.

*⁴¹(أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ) bu ayette takdîrî bir قد'in varlığında Sîbeveyh ve Müberred ihtilaf etmiş ve hazfî caiz görmeyerek her ikisi de farklı tevîl etmişlerdir. Basralılar قد'in vücubiyetinde görüş belirtirken, Kûfeliler ise قد'in varlığını vacip kılmazlar."*⁴²

Bu meselede İbnü'l-Hâcib ve müellifimiz es-Sivâsî, cümlenin başında "قد" edatının bulunmasını vacip görerek Basriyyûn ekolünün yaklaşımını benimsemişlerdir. es-Sivâsî, el-Kâfiye'nin Basriyyûn⁴³ çizgisi üzere kaleme alındığını iki farklı yerde açıkça ifade etmekte ve birçok yerde de bu ekolün görüşlerini "الأصح" ibaresiyle tasdik

⁴¹ en-Nisa, 4/90.

⁴² es-Sivâsî, *Takrîru'l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 8b.([A]Asıl nüshadaki yeri değiştirilen sayfalar, tezin 150-159. sayfa aralığında.)

⁴³ Basriyyûn; Hicrî II-IV. (VIII-X.) yüzyıllar arasında Basra'da yetişip Arapça'nın gramer kurallarını belirlemeye çalışan dil âlimleri ile onların görüşlerini benimseyenlere verilen isimdir. Basra mektebinin ilk temsilcileri arasında Ebü'l-Esved ed-Düelî, İsâ b. Ömer, Ahfeş el-Ekber ve Yûnus b. Habîb yer alır. Bu isimleri, hem Basra ekolünün hem de Arap dilinin önde gelen âlimleri Halîl b. Ahmed ve öğrencisi Sîbeveyhi takip etmiştir. Hulusi Kılıç, "Basriyyûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/117-118.

etmektedir. Bununla birlikte müellif, ilgili meselelerde yalnızca Basriyyûn'un değil, Kûfelilerin⁴⁴ görüşlerini de aktarmış; böylece okuyucuya farklı ekollerin değerlendirmelerini mukayeseli olarak sunmuştur. Ancak eserin genelinde, Basriyyûn'un dil anlayışını esas aldığı ve tercihlerini çoğunlukla bu ekolden yana kullandığı görülmektedir.

İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî eserinde İbnü'l-Hâcib'in "دُخُولُ اللام"⁴⁵ terkinin şerhinde ال hakkında;

“Mübered katında harfî tarif olan hemze-i meftuhadır. ُ hemzeyi istiḥḥam ile hemze-i tarifin beynini fark için ziyade olmuştur. Sîbeveyh katında harfî tarif ُ'dir. Hemze ibtida mümkün olsun için gelmiştir. Halil b. Ahmed katında harfî tarif ُ'dir هل gibi.”

diyerek yukarıdaki üç görüşe yer vermiş. Kendisi de Sîbeveyh'in görüşüyle mutabık kalarak Hamir kabilesindeki lamı tarif yerine kullanılan م'i aşağıdaki hadisi delil göstererek buraya dahil etmemiştir.

“Amr b. Eyyüb Hazretleri Hz. Muhammed (s.a.v.) den rivayet ederler ki Hamir kabilesinden bir adam peygambere sual etti ki: أَمِنْ أَمِيرٍ أَمْصِيَامٍ فِي لَيْسَ مِنْ أَمِيرٍ” Hz. Peygamberde cevap suale mutabık olsun için “أَمْصِيَامٍ”⁴⁶ Hz. Peygamberde cevap suale mutabık olsun için “أَمْصِيَامٍ فِي أَمْصِيَامٍ” buyurdu. Lakin adama taarruz etmedi.”

Müellif buradaki م'in ُ yerine kullanımının meşhur olmadığını sadece Hamir kabilesine ait bir kullanım olduğunu belirterek bu hadisi şahit getirmiştir.

İmam Birgivî (ö. 981/1573), “el-Avâmil” ve “İzhârü'l-esrâr” adlı eserlerinde harfî cerlerin sayısını yirmi olarak kaydetmiştir. Bazı âlimlerin ise Huzeyl lehçesinde cer edici olarak kullanıldığına dair rivayet bulunan “متى” kelimesini de bu gruba dahil ederek sayıyı yirmi bir olarak kabul ettiklerini ifade eder. Ancak müellif, 17/a varagında bu konuda ihtilaflara girmeksizin, İbnü'l-Hâcib'in görüşünü benimseyerek harf-i cerlerin

⁴⁴ Kûfiyyûn; Kûfe mektebi, II. (VIII.) yüzyılın sonlarında Kisâî ve özellikle özgün terim, kural ve ölçüler ortaya koyan Ferrâ ile birlikte Basra mektebinden tamamen bağımsız hâle gelmiş bu mektebe mensup dil âlimlerine verilen isimdir. Bu yönüyle Kûfe mektebinin asıl kurucusu Ferrâ kabul edilir. Mektebin bağımsızlığı III. (IX.) yüzyılın sonlarına dek sürmüştür. Hulusi Kılıç, “Kûfiyyûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/345-346.

⁴⁵ es-Sivâsî, *Takrîru'l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 16b.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* 23679.

sayısını ihtilafsız şekilde on yedi olarak belirlemiş ve bu tercihinin eserde açık bir şekilde ortaya koymuştur.⁴⁷

İbnü'l-Hâcib “el-Kâfiye”de “Tesniyelerin ‘irabı”⁴⁸ konusunda sadece “اشان” ile yetinirken es-Sivâsî “ثَنَّتَانِ - ثَنَّتَانِ” kelimelerini bu kelimelerin “اشَانِ”nin fer’i olduğu gerekçesiyle ekleme yapmıştır. İbnü'l-Hâcib’in konuları geniş ve detaylı anlatmama sebebi talebenin ezberlemekte ve anlamakta zorlanacağından hareketle “el-Kâfiye”nin metninin kısa tutulduğudur. Ancak durumun böyle olmadığı İbnü'l-Hâcib’in bizzat tarafından fark edilip, “el-Kâfiye”ye ilk şerhi kendisi yazmıştır.

“Takrîrü'l-Kâfiye”de müellifimiz İbnü'l-Hâcib’in “Gayrı munsarîfîn hükmünü bozmak zarurettten dolayı caizdir”⁴⁹ ifadesine vezin zarureti için bu beyti,

صَبَّتْ عَلَى مَصَانِبٍ لَوْ أَنَّهَا صَبَّتْ عَلَى الْأَيَّامِ صِرْنَ لَيَالِيَا

“Başıma belalar yağdı. Onları gündüzlere dökseydim gece olurlardı.”⁵⁰

Kafiye zarureti için de aşağıdaki şu dörtlülüğü şahit göstermiştir.

سَلَامٌ عَلَى خَيْرِ الْأَنْبَاءِ وَسَيِّدِ حَبِيبِ إِلَيْهِ الْعَالَمِينَ مُحَمَّدٍ
بَشِيرٍ نَذِيرٍ هَاشِمِيٍّ مُكْرَمٍ عَطُوفٍ رَوْوْفٍ مَنْ يُسَمَّى بِأَحْمَدٍ

“Mahlukatın en hayırlısına ve efendisine, alemlerin Rabbinin habibi olan Hz.

Muhammed (s.a.v.)’e selam olsun.

O Muhammed (s.a.v.) ki, müjdeleyen, uyaran, haşimi, mükerrerem, ‘atuf, raufdur.

O (s.a.v.) ise Ahmed ile adlandırılmıştır.”⁵¹

İbnü'l-Hâcib ve İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî “İki gayrı munsarîf ‘illeti ki ‘alemiyyet ve vezni fîl” ile gayrı munsarîf olan “أحمد” kelimesi şiir zaruretiden dolayı kesrayı kabul etmiştir.

Musannıf “Adl”⁵² konusunda üleştirme sayılarının birden ona kadar udul isimler olup gayr-i munsarîf sayarken bazı nahivciler “رباع”dan yukarısının olmadığını

⁴⁷ es-Sivâsî, *Takrîru 'l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 17a.

⁴⁸ es-Sivâsî, *Takrîru 'l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 22b.

⁴⁹ es-Sivâsî, *Takrîru 'l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 26b.

⁵⁰ “Üzerime o kadar büyük musibetler çöktü ki, Gündüzlerin başına gelseydi gece olurlardı.” Bu beyit, Hz. Fâtıma (ra)’ya nisbet edilir. Babası Hz. Peygamber’in vefatına dayanamayarak zikrettiği söylenir. Beytin evveli:

مَاذَا عَلَى مَنْ شَمَّ ثَرْبَةَ أَحْمَدٍ أَنْ لَا يَشُمَّ مَدَى الزَّمَانِ غَوَالِيَا

Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân el-Merzûbânî, *Mu'cemü 'ş-Şuarâ*, thk. Faruk Üseyim (Beyrut: 2005), 468.

⁵¹ “Mahlukatın en hayırlısına ve efendisine, alemlerin Rabbinin habibi olan Hz. Muhammed(sav)’e selam olsun. O Muhammed (sav) ki, müjdeleyen, uyaran, haşimi, mükerrerem, ‘atuf, raufdur. O (sav) ise Ahmed ile adlandırılmıştır.” Beytin kime ait olduğu meçhul.

⁵² es-Sivâsî, *Takrîru 'l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 27b.

söyleyerek bu ayeti ⁵³ (أُولَىٰ أَجْنَحَةٍ مَّتَّىٰ وَثَلَّثَ وَرُبَاعٌ) delil gösterse de musannıfımızca doğru olan birden ona kadar hepsinin gelmesidir.

Yine müellif İbnü'l-Hâcib'in eseri "el-Kâfiye"de "Gayrı Munsarîfın Terkip Kısmını"⁵⁴ na dair açıklamaları aktarırken, özellikle şu ifadeye dikkat çeker: "أَنْ لَا يَكُونَ". Bu ibareyle, gayrı munsarîf bir kelimenin terkiplerle ilişkisinde, ikinci kısmının izafet veya isnad içermemesi gerektiği belirtilmiştir. Müellif, bu açıklamayı yaparken bazı öğrenciler, konunun daha açıklayıcı ve kapsamlı olması gerektiği kanaatiyle şu şekilde bir ifade kullanılmasının daha uygun olup olmayacağını sormuşlardır:

"Terkipte yer alan / أَنْ لَا يَكُونَ الْجُزْءُ الثَّانِي مِنَ الْمُرَكَّبِ صَوْتًا وَلَا مُتَضَمَّنًا لِحَرْفِ الْعَطْفِ ikinci cüzün ne bir atıf harfî içermemesi ne de bir ses içermemesi gerekir" demeleri üzerine müellif, öğrencilerinin bu sorusuna cevaben, meselenin bu dereceye kadar açılmasına gerek olmadığını, söz konusu yapıların zaten "mebnîyâttan olmaları" gerekçesiyle üstteki ifadeyi yeterli görmüştür. Zira nahivde mebnî kelimelerin i'rab yönünden değişime uğramamaları, bu tür terkiplerde irabî esasa dayalı incelemeleri gereksiz kılar. Bu sebeple müellif, hem klasik nahiv geleneğine sadık kalarak hem de meseleyi uzatmadan, muhtasar açıklamayı yeterli görmüştür.

"Takrîru'l-Kâfiye"de gayr-i munsarîf⁵⁵ konusunun anlatıldığı yerde gayrı munsarîf adl vezinlerinin talebelerinin kolay ezber yapması ve akılda kalıcılığını sağlamak için şair İsmetullah'tan (?) Farsça şu beyti,⁵⁶

اوزان عدل شش بوداي صباح کمال مَفْعَلُ فُعْلٍ فُعْلٍ جَوِ فَعَالٍ فَعْلٍ فُعَالٍ

Bazı fudaladan da bu rubaiyi zikretmiştir.

اوزان عدل رابتمامي تو شش شمر مَفْعَلُ فُعْلٍ مَثَالَهُمَا مَثَلْتُ عَمْرُ
فَعْلٌ اسْتِ هَمَجُوا مَسْ فَعَالِسْتُ جَوْنُ ثَلَاثُ باب قِطَامِ دَانِ جَوِ فَعَالٍ فَعْلٍ سَحَرُ

Başka bir örnekte İbnü'l-Hâcib, Cumhur ve mü'ellifimiz "إِضْمَارٌ قَبْلَ الذِّكْرِ"⁵⁷ bazı şartlara bağlı olduğunu gösteren iki misal verirken Ahfeş(ö.215/830) ve İbn Cinnî(ö.392/1001) her durumda caiz görmüşler dayanak olarak da bu şiiri delil getirmişlerdir.

⁵³ el-Fâtır, 35/1.

⁵⁴ es-Sivâsî, *Takrîru'l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 32b.

⁵⁵ es-Sivâsî, *Takrîru'l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 34b.

⁵⁶ Müellifin kendisinden alıntı yaptığı şair İsmetullah'a ve Farsça beyitlere ait bir bilgiye ulaşamadı.

⁵⁷ es-Sivâsî, *Takrîru'l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 38a.

جَزَى رَبُّهُ عَنِّي عَدِيَّ بْنَ حَاتِمٍ جَزَاءَ الْكِلَابِ الْعَاوِيَّاتِ وَقَدْ فَعَلْ

Rabbim, Adıy b. Hâtım 'i karşılıksız bırakmasın;

Ona, uluyan köpeklere verilen karşılık gibi bir ceza versin ve bunu da yapmıştır.⁵⁸

Fakat burada müellifimiz İsmâîl es-Sivâsî şahid gösterilen bu şiir için “Zamir kendisinden sonra gelen عَدِيَّ’ye dönmez, bilakis fiilin delalet ettiği masdara döndüğünü ifade ederek "إِضْمَارٌ قَبْلَ الذَّخْرِ" seati'l-kelamda (düz yazı) kullanılması caiz değildir.” demek suretiyle görüşünü açıkça belirtir.

İsmâîl es-Sivâsî, eserin 48/a sayfasında mübtada ile haberden hangisinin takdiminde vücûb hâlinin söz konusu olacağı meselesini anlatırken, “Ben fakir derim ki...” ifadesiyle söze başlamış ve İbn Hâcib’in "أَوْ مُتَسَاوِيَيْنِ" ibaresi yerine "أَوْ مُخَصَّصَيْنِ" demesinin, maksadın dışında bir anlam vehmine yol açmaması açısından daha uygun olacağını belirtmiştir. Bu bağlamda şöyle der:⁵⁹

“Faķîr derim ki eğer Muşannıf Hâzretleri أَوْ مُخَصَّصَيْنِ dese أَوْ مُتَسَاوِيَيْنِ maķâmına evlâ ve ĥilâfî maķşûdu tevehhümünden eb'âd olmaķ ile eĥrâ/uygun olurdu.”

Musannıfın verdiği “مِثْلُ: أَفْضَلُ مِنِّي، أَفْضَلُ مِنْكَ” misalinde hem mübtada hem haber kendisine "مِنْ" ile ma'mul olan ismi tafdillerdir. Aslen nekre olup ma'mul olarak muhassas olmuşlardır. Dolayısıyla burada eşitlikten maksat hususileşerek denk olması “مُخَصَّصَيْنِ” kelimesi ile yanlış anlamalara daha uzaktır.

Musannıf, eserinin genelinde konuları titizlikle ele almış, tahlillerinde dikkatli bir üslup sergilemiştir. Ancak “جَانِي” kelimesini açıklarken, amil olan fiil ile birlikte mef'ulünü de aynı yapıda zikretmiş olması dikkat çekicidir. Diğer nüshalarda da bu yazım şeklinin korunmuş olması, bu ifadenin kaynağının müellif mi yoksa istinsah sürecinde müstensih hatası mı olduğuna dair tereddüt doğurmaktadır. Bu bağlamda, ya müellif bilinçli bir tercihle fiili ve mef'ulünü birlikte zikretmiş, ya da müstensih(ler), aslına müdahale etmeden metni olduğu gibi aktarmıştır.

⁵⁸ en-Nâbiġa ez-Zübyânî, *Dîvânu'n-Nâbiġa ez-Zübyânî*, nşr. Abbâs Abdussettâr (Beyrut: Daru'lKütübü'l-İlmiyye, 1996), 161.

⁵⁹ es-Sivâsî, *Takrîru'l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 48a.

⁶⁰ es-Sivâsî, *Takrîru'l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 78b.

“Müstesna”⁶¹ konusu ele alınırken, Abdurrahman el-Câmî ’nin⁶² muceb kelâmda müstesnanın nasbının vâcip oluşuna dair açık bir hüküm belirtmeksizin sükût etmesine karşılık, müellif kendi görüşünü şu ifadeyle ortaya koymuştur.

“Faķîr a’vni ĥüdâ ile derim ki ġâlîba vechi vüçûbu naşb bu maĥalde semâi’ ola. Zîra kelâm mûcebi tamda naşbdan ġayrı mesmû’ deġildir.”

Aşağıda, metnin orijinaline bağlı kalınarak hazırlanmış günümüz Türkçesi çevirisi sunulmuştur.

“Fakir (ben), Allah’ın yardımıyla derim ki; galiba bu yerde (nahiv kuralı açısından) nasbın vacip olma sebebi, işitmeye (semâ’a) dayalıdır. Çünkü tam olumlu cümlede nasptan başka bir şeklin rivayeti (işitilmiş) yoktur.”

Nitekim Sîbeveyh, mucep kelimde müstesnanın nasbedilmesini gerekli görürken, Ferrâ bu konuda bazen hafiflik maksadıyla ref’i caiz görmüştür. Ancak İsmâil es-Sivâsî, bu tür bir ruhsatın anlamda kapalılığa yol açacağını ve kaideye aykırı düşeceğini savunarak nasb görüşünü seçmiştir. Böylelikle Câmî’nin sükût ettiği yerde, istidlal yoluyla hüküm ortaya koyarak kendi nahiv anlayışını ortaya koyar.

Müellif ليس’ye benzeyen ما ve لا konusunda Hicaz lûgatine göre ما ve لا’nın amil olduğunu kabul ederken, Beni Temim⁶³ taifesi bunların amelini kabul etmez ve bu amillerin dahil olmadan önceki halleriyle mübteda ve haber olarak kabul ettiklerini

⁶¹ es-Sivâsî, *Takrîru l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 78b.

⁶² Abdurrahman el-Câmî ; Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî (ö. 898/1492). 23 Şâban 817’de (7 Kasım 1414) Horasan’ın Câm şehrinin Harcird kasabasında doğan el-Câmî, daha çok Molla Câmî unvanıyla tanınır. Gençlik yıllarından hayatının sonuna kadar öğrenme ve öğretme faaliyetlerinden hiç uzaklaşmayan Câmî, bu entelektüel uğraşını ölümüne dek sürdürmüştür. Vefatından birkaç ay önce oğlu için kaleme aldığı **el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye** adlı Arapça gramer eseri, bu durumun somut bir göstergesidir. Ayrıca bir rubâîsinde kitapları, dünyada en kıymetli dost ve sırdaş olarak nitelendirmiştir. Fars şiirinin son büyük üstatlarından biri kabul edilen Câmî, üstün şairliğinin yanı sıra dinî, edebî, aklî ilimler ve tasavvuf alanındaki derin bilgilerini şiirlerinde, özellikle tasavvufî mesnevîlerinde etkili bir şekilde kullanmış; konularını sade ve akıcı bir üslupla işlemiştir. Hint üslûbu/Sebk-i Hindî akımının öncülerinden sayılan Câmî’nin başlıca edebî eserleri Farsça’dır. Ayrıca Arapça eserler kaleme almış ve Arap şairi Ferezdak’ın bir kasidesini manzum olarak Farsça’ya çevirerek bu dile hâkimiyetini ortaya koymuştur. Ömer Okumuş, “Abdurrahman Câmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/94-99.

⁶³ Benî Temim; Adnânîler’e mensup bir Arap kabilesi. Câhiliye dönemi Arap edebiyatının meşhur şahsiyetleri Temimlidir. Temim kabilesi, Câhiliye ve İslâmî dönemlerde ilim, edebiyat ve hitabet alanında birçok önemli şahsiyet yetiştirmiştir. Âlimler arasında Süfyân es-Sevrî, Ebû Amr b. Alâ, hatip ve hakem olarak Eksem b. Sayfî, Hâcib b. Zûrâre ve Ahnef b. Kays dikkat çeker. Câhiliye döneminde Alkame b. Abebe ve Adî b. Zeyd gibi şairler, İslâmî dönemde ise Cerîr, Ferezdak ve Rü’be gibi edebiyatçılar bu geleneği sürdürmüştür. İrfan Aycan, “Temim (Benî Temim)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/418-419; Yonis İnanç, “Nahiv İlmi Açısından Temim Lehçesinin İstişâh Değeri”, *Sakarya Üniversitesi İlähiyât Fakültesi Dergisi* 31/17 (Haziran 2015).

belirtirler. Ehli Hicaz⁶⁴ ﴿مَا هَذَا بَشَرًا﴾⁶⁵ ve ﴿مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ﴾⁶⁶ ayetlerini delil getirerek onların amil olduğunu söylerken, Beni Temîm ta'ifesi ayetlerdeki 'irabın hal olmasına hükmeder.⁶⁷

Mecrûrat konusunda müellifimiz, İbnü'l-Hâcib ve Sîbeveyh'in ortak görüşleri olan muzafun ileyhın tarifini şu şekilde yaparlar: Mecrûr olan isimler muzafun ileyhın alameti üzerine (yani bir kelimenin muzafun ileyh olması üzerine) şamil olan isimlerdir. Muzafun ileyh harfi cer vasıtasıyla kendisine bir şey nisbet edilen her isimdir. O harfi cer ister mefuz olsun ister mukadder olsun fark etmez.⁶⁸

Bu tarif nahivciler arasında meşhur olan bir tanımlama değildir. Yapmış oldukları tarifte sadece takdîrî harf-i cerle değil lafzî harf-i cerle de mensubun ileyh yapılan her şeyi muzafun ileyh kapsamında değerlendirmişlerdir. İbnü'l-Hâcib ve Sîbeveyh "مَرَرْتُ" örneğinde بِرَيْدٍ'i kendisine lafzi harfi cerle bir şey (مَرَرْتُ) nispet edilmiş ve muzafun ileyh olduğu görüşünü savunmuşlardır.

1.4. Takrîru'l-Kâfiye'de Müellifin Özgün Yaklaşımı

Müellif, eserinde nahiv ilmine dair farklı görüşleri aktarmakla yetinmeyip, bunlar arasında tercih yaparak veya eleştirilerde bulunarak kendi özgün yaklaşımını da ortaya koymaktadır. Bu tavır, eserin yalnızca bir nakil ve derleme mahiyetinde kalmadığını, aynı zamanda müellifin meseleleri değerlendirme ve yorumlama iradesini de yansıttığını göstermektedir. Nitekim bazı bahislerde aktarılan görüşlerin ardından müellif, şahsî kanaatini açık bir şekilde dile getirmekte ve tartışmaya katkıda bulunmaktadır. Böylelikle Takrîru'l-Kâfiye, sadece klasik nahiv geleneğinin bir yansıması değil, aynı zamanda müellifin özgün bakış açısını ortaya koyduğu bir eser hüviyeti kazanmaktadır.

Müellifin özgün yaklaşımının dikkat çekici örneklerinden biri, sıfat-ı asliyye bağlamında لَا يَنْصَرِفُ meselelerine dair değerlendirmesidir. Bu noktada, أُسْوَدُ gibi

⁶⁴Hicaziyyûn; Arapça'nın dil ve edebiyat birikimini derleyen ve gramer kurallarını belirleyen ilk dil âlimleri, lehçeleri klasik dile benzerlikleri ve fasihlik derecelerine göre tasnif etmiş, çalışmalarını bu ölçütler doğrultusunda şekillendirmişlerdir. Bu âlimlere göre fasih kabul edilen lehçeler, İslâm'ın doğusunda Mudar kökenli Hicaz ve Necid bölgeleriyle Necid'in doğusundaki kabilelere aittir, bunların arasında da Kureyş lehçesini kapsayan Hicaz lehçesi öne çıkmaktadır. Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/276-309.

⁶⁵Yûsuf, 12/31.

⁶⁶el-Mücadele, 58/2.

⁶⁷es-Sivâsî, *Takrîru'l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 88b.

⁶⁸es-Sivâsî, *Takrîru'l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 89a.

örneklerde kelimenin vezninden kaynaklanan durumun, sıfat oluşuna zarar vermediğini özellikle vurgulamakta ve kendi kanaatini şu şekilde ortaya koymaktadır.

“*Fakîr derim ki bu tahkîkden ma'lûm oldu ki اَسْوَدُ mişilli evvelden vezni-fi'il, şıfat لَايَنْصَرِفُ idi ismiyyeti galebe etmek vasfı aslı 'itibârına zarar vermediğiçün. Yine şıfat'ı-aşliyye'i 'itibâr edib vezni-fi'il, şıfat'ı-aşliyye, لَايَنْصَرِفُ kıldılar.*”⁶⁹

Müellifin bu kısımda üzerinde durduğu mesele, isimlerin gayr-ı munsarîf⁷⁰ oluş sebepleri bağlamında “اَسْوَدُ” ve benzeri sıfatların değerlendirilmesidir. Özellikle “غَيْرُ” ifadesi üzerinden tartışma yürütmektedir. Müellif, eğer muşannıf bu ifadeyi kullanmış olsaydı, “أَرْبَعُ” örneği ile ilgili bir sorunun gündeme gelmeyeceğini belirtir. Çünkü “أَرْبَعُ”ya تā eklenmesi, kelimenin müzekkerlik ve müenneslik ayrımı için yapılmaktadır, bu sebeple kıyasen gayr-ı munsarîf oluşuna delil teşkil etmez. Aynı şekilde “اَسْوَدُ” kelimesine dair soru da yerinde değildir; zira “حَيَّةٌ اَنْثَى” için kullanılan “اَسْوَدَةٌ” kelimesine تā eklenmesi, vasfın aslîliği bakımından değil, sonradan ortaya çıkan galebe-i ismiyye itibarıyla. Dolayısıyla “اَسْوَدُ” kelimesinin gayr-ı munsarîf oluşu, onun vasf-ı aslî olmasına dayalıdır.

Müellif, bu noktada önemli bir ayırıma gitmektedir: “اَسْوَدُ” kelimesi başlangıçta vezni-fi'il bir sıfat olduğu için gayr-ı munsarîftir; sonradan isimleşmiş olması bu hükmü değiştirmez. Zira vasfiyetin aslîliği korunmaktadır. Burada olası bir itirazı da kendisi dile getirir: “Eğer ‘حَيَّةٌ اَسْوَدَةٌ’ ifadesinde ‘اَسْوَدُ’ özel isim/‘alem kabul edilseydi, o zaman niçin nahivciler ‘اَسْوَدُ’ vezni-fi'il, ‘alem, gayr-ı munsarîf’ tir dememişler de ‘vezni-fi'il, sıfat, gayr-ı munsarîf’ tir demişlerdir?” Müellif buna cevaben, eğer ‘alemiyyet’ itibarı alınsaydı, kelimenin munsarîf olması gerekirdi; çünkü “اَسْوَدَةٌ” örneğinde olduğu gibi gayr-i munsarîf oluşu, sonradan gelen isimleşmeye dayalı değildir. Aksine, vasfiyetin aslîliği dikkate alındığında, kelimenin gayr-i munsarîf oluşunun şartları tam anlamıyla gerçekleşmiş olmaktadır.

Dolayısıyla müellif burada, “اَسْوَدُ” ve benzeri örneklerde gayr-i munsarîfliğin kaynağını alemiyyet veya sonradan gelen isimleşme değil, doğrudan vasfiyetin aslîliği

⁶⁹ es-Sivâsî, *Takrîru l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 33b.

⁷⁰ İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni l-Lebîb*, thk. M. Muhyiddîn Abdulhamîd, Kahire 1979, c. I, s. 119-121/ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Kahire 1952, c. II, s. 292-295.

olarak görmektedir. Bu yaklaşım, onun Basrîyyun çizgisine uygun, kıyası ve aslî vasıfları merkeze alan bir değerlendirme yaptığını göstermektedir. Aynı zamanda dilcinin metodu, yalnızca nakil yapmakla sınırlı kalmayıp ihtimalleri tartışarak kendi tercihini ortaya koyan özgün bir yaklaşımı da yansıtmaktadır.

*Vahtakim havâşşı isimden olan ۛ ve izâfet vârid olmağ ile müşâbeheti za 'îf oldu ise. Âñcağ bi 'l-aşale memnû' olan tenvîniñ suķûtunda te 'şîr etdi. Yoğsa tâbi' olan kesriñ suķûtunda te 'şîr edemeyib kesr hâline a 'vd etdi. Tenvîn yine ğayrı munşarîf olduğıün sâķıt oldu. Ba 'zılar zâhib oldu ki görelim ۛ ve izâfet vârid olduğdan şoñra 'illeteyni bâķiyeteyn ise لَا يُنْصَرَفُ وَإِلَّا مُنْصَرَفٌ. Tevzîhi budur ki 'alemiyyet ۛ ve izâfet ile zâ 'il olur eger 'alemiyyet sebebi âhara şart ise ikisi me'an zâ 'il olur "إِبْرَاهِيمُ" gibi. Eger şart değil ise biri zâ 'il olur "أَحْمَدُ" gibi. Eger orada 'alemiyyet mevcûd değil ise nitekim "أَحْمَرُ" gibi 'illetâni halleri üzerine bâķiye olur. Yine ğayrı munşarîf olur. Bu kıvîl Muşannıfıñ ğayrı munşarîf içün etdiği ta'rîfe enseb/uygundur. Bu ihtilâf egerçi bu maħalde beyân olunmuşdur. Lâkin şemeresi zâhir degildir. Allah rahmet eylesün ol fâzıla ki burada şemere'i ihtilâfı bula."*⁷¹

Müellif, ğayr-ı munsarıflık meselesinde “lam-ı tarif (ال)” ve “izafet (الإضافة)”ın tesirini tartışarak önemli bir dilsel probleme değinmektedir. Ona göre ğayr-ı munsarîf kelimeler aslî olarak tenvîni kabul etmezler. Lam-ı tarif veya izafetle birleşmeleri durumunda tenvînin düşmesi, kelimenin munsarîf hâle geldiğı anlamına gelmez. Çünkü burada belirleyici olan husus, illetlerin (alemiyyet, vezn-i fi'il, sıfat vb.) kelimenin yapısında baki olup olmadığıdır. Dolayısıyla müellif, şekilsel bir değışiklik olan tenvînin düşmesini, ğayr-i munsarıflık hükmünü ortadan kaldıran bir gerekçe olarak görmemektedir. Bu yaklaşım, onun nahiv meselelerini derinlemesine irdelediğini ve yüzeysel işaretlelerle yetinmediğini göstermektedir.

Bununla birlikte müellif, bazı dilcilerin farklı bir yaklaşım sergileyerek lam-ı tarif ve izafetin ğayr-ı munsarıflık illetlerini ortadan kaldıracağını ileri sürdüklerini de zikretmektedir. Bu görüşe göre, eğer ğayr-ı munsarıflığın tek sebebi alemiyyet ise, lam-ı tarif veya izafet bu sebebi zayıflatmakta ve kelimeyi munsarîf hâline getirmektedir. Nitekim “إِبْرَاهِيمُ” örneğı bu durumu açıkça ortaya koyar. Ancak eğer alemiyyet yanında

⁷¹ es-Sivâsî, *Takrîru 'l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 33b.

başka bir illet de söz konusu ise, bu durumda illetlerden biri ortadan kalkarken diğeri baki kalır; “أَحْمَدُ” örneğinde olduğu gibi. Buna karşılık illet alemiyyet değil, vezn-i fi’l veya sıfat gibi asli bir özellik ise, illet baki kalmakta ve kelime yine gayr-i munsarif kabul edilmektedir. Bu ise “أَحْمَرُ” örneğinde açıkça görülmektedir.

Müellif, bu tartışmalardan hareketle musannıfın gayr-i munsarifi tanımlarken yaptığı tarife en uygun olan görüşün, illetlerin aslî niteliklerine bağlı olarak baki kalması olduğunu ifade etmektedir. Zira tenvînin düşmesi tek başına bir ölçüt teşkil etmez; illetin aslî yapısı, kelimenin munsarif olup olmamasında esas alınmalıdır. Bu yaklaşım, Basrıyyûn ekolünün kıyas merkezli yöntemine yakın olup, Kûfelilerin daha esnek yorumlarından ayrılmaktadır. Bu nedenle müellifin tercihi, klasik nahivdeki metodolojik ayrışmaların bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Sonuç itibarıyla müellif, lam-ı tarif ve izafetin gayr-i munsarif isimler üzerindeki etkisini incelerken hem teorik hem de pratik boyutları dikkate almış, ancak bu ihtilafın sonuçları itibarıyla dilin işleyişinde büyük bir farklılık doğurmadığını belirtmiştir. Ona göre mesele daha çok teorik bir tartışma mahiyetinde olup, dilin kullanımına yansıyan yönleri sınırlıdır. Bununla birlikte, bu tür değerlendirmeler müellifin nahiv meselelerine ne denli hâkim olduğunu ve metodu itibarıyla kıyas ve illet analizine dayalı bir yaklaşım sergilediğini ortaya koymaktadır. Nitekim bu tartışma, klasik nahiv kaynaklarında da benzer şekilde ele alınmıştır.⁷²

"(فِي كَلَامٍ مُوجِبٍ) ya 'ni şol kelâmde vâki' ola ki ânda nefî ve nehiy ve istifhâm olmaya. Bunuñ ile ihtirâz eyledi kelâmı gayrı mücebde vâki' olandan. Zîra ol vâcibü'n-naşb degildir a'n qarîb inşallah gelir. Mişâli "جَانِّي الْقَوْمَ إِلَّا زَيْدًا" gibi. Bu şüretde naşb vâcib oldu. Zîra bedel olsa bedel, mübdelün minh maqâmına kâ'im olub ve mübdelün minh tahye'i-sükûtda olub "جَانِّي الْقَوْمَ إِلَّا زَيْدًا" terkîbiniñ ma'nâsı زَيْدٌ جَانِّيٌّ olur. Bu ise maqşûduñ 'aksidir. Zîra maqşûd زَيْدٌ cümle'i kavimden mecî'de hâriç kılmaqdır. Kaçan ki قَوْمٌ sâkıf olub زَيْدٌ fâ'il olsa kavmi işkât edüb زَيْدٌ işbât etmiş olursun maqşûduñ hilâfı olur. Ve ba'zî şârihler vechi vücûbu naşbında demişlerdir ki bedel olub mübdelün minh sâkıf olunca

⁷² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire 1988, c. II, s. 275-280; Zemahşerî, *el-Mufasssal*, thk. Ali Bu Melham, Beyrut 1986, s. 93-96; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, Beyrut 1985, c. II, s. 153-160; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Kahire 1952, c. II, s. 292-295.

جَانِّي إِلَّا زَيْدٌ demek olur. Bu takdirce زَيْد'den gayri cem'i 'âlem gelmiş olur bu ise muhâldir. Âniñçün naşbı vâcib oldu. Lâkin bu vechiñ ikisi bile za'afden hâli degildir. Ževabița ...?... olan vâkıf olur. Âniñçün وَمِنْ كُلِّ الْوُجُوهِ olana Abdurrahman el-Câmî Hâzretleri burada vechi vücûbu naşb beyândan sükût eyledi. Faķîr a'vni hüdâ ile derim ki gâliba vechi vücûbu naşb bu maħalde semâi' ola. Zîra kelâm mücebi tamda naşbdan gayrı mesmû' degildir."⁷³

"فِي كَلَامٍ مُّوجِبٍ" ifadesi, söz konusu kelâmda nefî, nehiy veya istifhâm bulunmadığını belirtir; yani burada gerçekleşen kelâm, mücebde olmayan kelâm türlerinden ayrılır ve doğrudan naşbın vacibiyet durumunu gündeme getirir. Bu bağlamda klasik örnek, جَانِّي الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا cümlesidir. Bu yapıdaki naşb zorunludur; zira eğer cümlede bir bedel olursa ve mübdel'ün-minh düşerse, ifade جَانِّي إِلَّا زَيْدٌ hâline gelir. Bu durumda cümlelerin anlamı, asıl maksadın aksine olur. Maksat, زَيْد'i cümle-i kâvimden bağımsız olarak ön plana çıkarmaktır. Eğer قَوْم düşer ve زَيْد fail olursa, kâvim düşer ve زَيْد isbât edilmiş olur; bu da asıl maksadın çelişmesine neden olur.

Bazı şârihler, bedel ve mübdel'ün-minh durumunu dikkate alarak, جَانِّي إِلَّا زَيْدٌ ifadesinin maksadı tam olarak karşılamayacağını belirtmişlerdir. Bu nedenle, burada naşb zorunluluğu ortaya çıkar. Ancak bu gerekçe tamamen kati değildir; bazı durumlarda istisnalar söz konusu olabilir. Örneğin, Abdurrahman el-Câmî, وَمِنْ كُلِّ الْوُجُوهِ ifadesinde vücûbu naşbın açıklanmasından sonra suskun kalmıştır. Bu durum, kelâmı mücebde vücûbu naşb hâlinin hâlâ geçerli olduğunu ve kelâmı müceb naşbdan başka bir şekilde gerçekleştiremeyeceğini gösterir.⁷⁴

Müellif, "Faķîr a'vni hüdâ ile derim ki gâliba vechi vücûbu naşb bu maħalde semâi' ola" derken, burada kendi kişisel kanaatini, yani Allah'ın yardımıyla vardığı sonucu ifade etmektedir. Buradaki vurgu, naşbın çoğunlukla ve genel olarak zorunlu olduğudur. "Gâliba" ifadesi, bu durumun mutlak olmadığını, ancak çoğunlukla geçerli ve baskın bir durum olduğunu belirtir. Müellif, bu bağlamda kelâmı mücebin naşbdan başka bir seçeneğinin mümkün olmadığını vurgulamaktadır.

⁷³ es-Sivâsî, *Takrîru 'l-Kâfiye*, (Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482), 79a.

⁷⁴ Fazıl Râzî, *Mefâtihü 'l-Ulûm fi 'l-Nahv ve 'l-Bedî*, 2 /123-126; Abdurrahman el-Câmî, *Nihâyetü 'l-İrfân fi Ulûmi 'l-Lugah*, 1/79; İbn Hişâm el-Âmidî, *Mughni 'l-Lebib 'an Elbâb*, 1/45.

Başka bir deyişle, kelâmın türü ve yapısı, anlamın doğru aktarılması ve fail-meful ilişkilerinin korunması açısından, naşbın gerçekleşmesini zorunlu kılmaktadır. Müellif burada, klasik dilbilgisi kuralları çerçevesinde, kelâmı mücebde naşbın tercih edildiğini ve başka bir kullanımın semantik olarak uygun olmadığını belirtir. Kendi ifadesiyle “*Kelâmı mücebi tamda naşbdan ğayrı mesmû’ değildir*” sözleri, bu zorunluluğun dayanağını açıklamaktadır.

Dolayısıyla müellifin düşüncesinde, naşb bir teknik zorunluluk deĝil, kelâmın mantıksal ve semantik gerekliliĝi olarak ortaya çıkar ve bu durum, klasik nahiv literatüründe vurgulanan temel prensiplerden biridir.

1.5. Eserinde Yararlandığı Kaynaklar

İsmâîl es-Sivâsî’nin eserinde isimleri geçen şair, müellifler ve eserler şunlardır:

Sîbeveyh: Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebu’l-Hasen, Ebu’l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796). Sivâsî, on yedi yerde Sîbeveyh’in “**el-Kitâb**” isimli eserinin adını belirtmeden görüşlerine yer vermiştir.

Müberred: Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 286/900). Sivâsî, Sîbeveyhi’den sonra en çok alıntı yapıp isminden bahsettiği ikinci dilcidir. Sekiz yerde Müberred’in görüşlerine yer vermiştir.

ez-Zemahşerî: Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144). Sivâsî, iki yerde “**Sâhibü’l- Mufasssal**” ve bir yerde “**Sâhibü’l- Keşşâf**” adlarıyla zikretmiştir.

el-Ferrâ: Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ’ (ö. 207/822). Sivâsî’nin, el-Ferra’dan beş yerde eserinin ismini zikretmeden sadece isim vererek görüşlerine yer verdiği görülmektedir.

Ahfeş el-Evsat: Ebu’l-Hasen Saîd b. Mes’ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830). Basra dil mektebine mensup olan Ahfeş nahiv alanındaki otoritesi sebebiyle Ahfeş denilince ilk akla gelendir. Hocası, yaşça kendinden küçük olan Sîbeveyh ve en meşhur talebesi Ebû Osman el-Mâzinî’dir.⁷⁵ Sivâsî, eserinde tüm Ahfeş’leri kısaca tanıttıktan sonra kendisinin Ebu’l-Hasen el-Ahfeş el-Evsat olduğunu belirterek altı yerde ondan atıfta bulunmuştur.

⁷⁵ İnci Koçak, “el-Ahfeş el-Evsat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/526.

Ahfeş el-Ekber: Ebü'l-Hattâb Abdülhamîd b. Abdilmecîd el-Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793). Sîbeveyh ve Kisai'nin hocası olan Ahfeş el-Ekber'in kendine ait bir eseri olduğuna dair bir bilgi yoktur. Ancak Arap diline en büyük katkısı bedevi kabileler arasında dolaşıp lehçeleri derlemesidir.⁷⁶

Ahfeş el-Asgar: Ebü'l-Hasen Alî b. Süleymân b. el-Fazl el-Ahfeş el-Asgar (ö. 316/928 [?]) Sa'leb ve Müberred'den ders alan Ahfeş, Kûfe dil mektebi âlimlerindendir. Öğrencisi Merzûbânî'nin ifadesine göre nahiv ilmi konusunda bilgili olmadığı gibi şair de olmadığını söylemiştir. Şöhreti, İbnü'r-Rûmî'nin onun hakkındaki hicviyeleridir.⁷⁷

el-Kisâî: Ebu'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî (ö. 189/805). Sivâsî, el-Kisâî'nin ismine atıf yaparak dört yerde kaynak göstermiştir.

Bu isimlere ek olarak ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923), Halîl b. Ahmet (ö.175/791), İsferyânî, (ö. 945/1538), İbn Cinnî (ö. 392/1001), El-Hindi ed-Devletâbâdî (ö. 849/1445), es-Sîrâfî (ö. 368/979), el-Cezûlî (ö. 607/1210), Endelüsî (ö. 661/1263), el-Mâzinî, Yûnus b. Habîb (ö. 182/798), er-Râzî el-İclî (ö. 454/1062), Ebû Ali el-Fârisî'nin (ö. 377/987) kitaplarının ismini zikr etmeden sadece onlardan atıf yaparken; Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) kitabı "**el-Misbâh**", Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî eş-Şâfiî'nin (ö. 739/1338) "**Telhîşü'l-Miftâh**"ını, Ali b. Ömer el-Kâtibî el-Kazvînî'nin (ö. 675/1277) "**er-Risâletü's-Şemsiyye**"sini, ve et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) "**el-Muṭavvel**"ini şahid getirerek takririni yaptığı konuları detaylandırma yoluna gitmiştir.

Abdurrahmân el-Câmîi'yi ve kitabı "**Fevâ'idü Ziyâ'iyye**"yi birkaç yerde ismen zikr ederek şahid getirse de son tahlilde müellifimiz sanki "**el-Kafiye**"yi değil de "**Mollâ Câmîi**"yi Osmanlı Türkçesinde şerh etmiş gözükmektedir.

İsmâîl es-Sivâsî, "**Takrîru'l-Kafiye**" de 31 adet şiiri şahid olarak getirmiş bu şiirlerin şairlerine dair bir bilgi de vermemiştir. Sadece ismini zikrettikleri İmru'l-kays (ö. 75/694), el-'Aşa (ö. 7/629 [?]), Zü'r-rumme (ö. 117/735), ve şair İsmetullah'ın (?) isimlerini belirterek beyitlerini şahid olarak getirmiştir.

İsmâîl es-Sivâsî konuları açıklarken 58 yerde ayetlerden, 9 yerde hadislerden örnekler vermiş, ayrıca kabilelerin ve ekollerin konu hakkındaki farklı görüşlerini sıralamış ve sonunda kendi görüşünü de belirtmiştir.

⁷⁶ İnci Koçak, "el-Ahfeş el-Ekber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/525.

⁷⁷ İnci Koçak, "el-Ahfeş el-Asgar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/525.

1.6. Eserin İlmi Değeri

“**Takrîru’l-Kafiye**” nahiv dalında yazılmış bir eserdir. Her ne kadar kadim dilciler nahvi, sarf ve nahiv olarak ayırmadan dil kuralları diyerek tanımlasa da daha sonraki dilciler nahvin konusunu terkip ve cümlelerin kuruluşu, öğeleri, çeşitleri, ‘irab olgusu, âmiller, mâmuller, ‘irab alâmetleri, mu‘reb ve mebnîler gibi meseleleri içine alan ilim dalı şeklinde betimlemişlerdir.⁷⁸

Medrese usulü eğitim, modüler eğitim gibi uygulanan bir yöntemdir. Talebe birinci basamakta yer alan eseri okuyup başarılı olduktan sonra bir diğer basamaktaki kitaba geçer. Böylece kademe kademe ilerleme sağlanmış olur. Şöyle ki öğrenciler öncelikle kelimelerin yapısını ve değişimlerini inceleyen sarf ilminin kitapları olan “**Emsile**”, “**Bina**”, “**Maksud**”, “**İzzi**”, “**Merâh**” ve “**eş-Şâfiye**”yi okuduktan sonra nahiv dalında önce medreselerde “**Avamilü’l-atik**” olarak isimlendirilen Abdülkahir b. Abdurrahman el-Cürcânî (ö. 474/1080)’ye ait eser okumaya başlanır. Bunun akabinde İmam Birgivi (ö. 981/1573)’nin meşhur eseri “**Avâmilü’l-Cedîd**”i sonra yine Birgivi’ye ait “**İzhârü’l-Esrâr**”, İbnü’l-Hâcib’in “**el-Kafiyesi**”ni, Molla Abdurrahman Câmîi(ö. 898/1492)’nin “**Mollâ Câmîi**” ismiyle maruf “**el-Fevâidu’z-Ziyâiyye**”yi, İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274)’nin “**el-Elfiye Fi’n-Nahv**”i ve art arda daha birkaç kitabın okunduğu bir sistemdir.⁷⁹ Bu sıralamadaki kitapların içeriğini hakkıyla öğrenen talebe kelimeyi, kelimenin türlerini tanıdığı gibi cümlelerin öğelerini, âmilleri, mâmulleri, i‘rab alâmetlerini de tanır ve cümleleri doğru ve anlaşılır kurabilir ayrıca iletmek istediği mesajı uygun bir şekilde verebilir. Bu sebeple bu iki ilim dalı Arap Dilini doğru anlamak ve yerli yerinde uygulamak için son derece önemlidir.

Bu durumun farkında olan es-Sivâsî, “**el-Kâfiye**”ye yazılan onca şerhe rağmen öğrencilerinin anlamasına kolaylık olsun ve hafızada kalıcılığı artsın diye eserini soru-cevap üslubunda kaleme alarak böyle bir tekniğin kalıcı öğrenmede daha verimli olduğunu göstermeye çalışmıştır. Müellifimizin konuyu anlatırken hiçbir detayı kaçırmak istemediği ve öğrencinin soru sormasını beklemeden zihinde istifham oluşturabilecek incelikleri kendisinin açıklaması eğitim-öğretim konusunda yetkin biri olduğunu gösteriyor. Buradaki amacının yetiştirdiği öğrencinin öğrendiği ve öğreneceği konunun her detayına hâkim olabilmesini sağlamak olduğu söylenebilir.

⁷⁸ İsmail Durmuş, “Nahiv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/300-306.

⁷⁹ Dursun Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak 2002, s. 274-293.

Edindiğimiz kısıtlı bilgi özetleyecek olursak müellifimiz dönemin önemli şahsiyetlerinden Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolunun kurucusu âlim ve şair Şemsettin Ahmed es-Sivâsi'den (ö. 1006/1597) ve Sultan IV. Murat'ın hocası Hoca Sâdeddin Efendi'den (ö. 1008/1599) ilim tahsil etmiştir. İstanbul medreselerinde ders vermesi ve ilim çevrelerince ilmi yönünün takdir edilmesi sebebiyle onun ilmi sahada yetkin biri olduğunu söylemek mümkündür. Bu donanım ve birikim yazmış olduğu eserlerde bir konuyu açıklarken o konuyla alakalı farklı farklı görüşleri sıralamasından ve başvuru yaptığı kaynaklardan anlaşılmaktadır.

III. BÖLÜM

1. ESERİN TAHKİKİNDE TAKİP EDİLEN YÖNTEM

1.1. Nüsha Seçimi

Türkiye’de el yazması eserlerin bulunduğu kütüphaneler araştırılarak “**Takrîru’l-Kâfiye**”den sekiz adet olduğu tespit edilmiş ve bu sekiz nüsha içerisinde ana nüshanın seçilmesinde belirli kıstaslara bakılmıştır. Çalışmaya kaynak olan eserin seçiminde titiz davranılmış yazısı okunaklı, müstensih hatasının ve sayfa eksikliğinin az olduğu, eserin kitap sayfalarının sağlam ve istinsah edildiği tarihin Sivâsî’nin yaşadığı tarihte olması sebebiyle müellifin hayatta olduğu düşüncesinden hareketle kontrolünün yapılmış olma ihtimali mülâhazasıyla esas metin olarak Ankara Milli Kütüphanesi Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu’nda kayıtlı bulunan “**Takrîru’l-Kâfiye**” asıl nüsha olarak seçilmiştir. Ve bu nüsha [A] harfiyle tanımlanmıştır.

Eserin incelenmesinde [A] nüshasında bazı eksikler ve yer değişikliği tespit edilmiş ve bu diğer [B] ve [C] nüshalarıyla karşılaştırılarak tashihi yapılmıştır. Ayrıca diğer koleksiyonlardaki nüshalara da müracaat edilerek tahkikin eksiksiz ve hatasız yapılmasına özen gösterilmiş, bu durum metin içinde ve dipnotta belirtilmiştir. Çalışmaya kaynaklık eden nüshalar aşağıda sıralanmıştır.

1.1.1. Ankara Milli Kütüphane [A-Rumuzlu Esas Nüsha]

Eser Milli Kütüphanede “*Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu*”na 18 Hk 47 yer numarasıyla kayıtlanmıştır.

Eserin İsmâil b. Sinân es-Sivâsî’ye ait olduğu kitabın dibacesinden anlaşılmaktadır. Müstensih Ömer b. İlyâs es-Sivâsî’nin 10 Rebiu’l-evvel 1036(1626) yılında eseri istinsah ettiği kitabın son sayfasından anlaşılmakta olup bu tarih bize eserin müellifin yaşadığı zamanda istinsah edildiğini göstermektedir.

96 varak olup her sayfa 21 satırdan oluşmaktadır. Yazı türü nesihdir. Eserde ayetler, hadisler ve takrîre esas teşkil eden “**el-Kâfiye**” metni olan yerler kırmızı kalemle belirtilmiştir.

Nüshanın başlangıcı [v-2/a] şu şekildedir:

“*Hamd nâ mahdud durûd nâ mâ’dud ol Cenâb-ı ‘Izzet [‘Azzet esmâ’ühü]ye lââyık ve sezâdır ki esmâ’i ‘ulemâ’yı fî ‘ilî hâşyeti ile* ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ﴾ *ķavlinde evc-i u ‘lyâya raf’ etdi. Ve esmâ’i câhilini ķullarına* ﴿الْعُلَمَاءِ﴾[28/35 فَاطِرُ] *tâ’limde* ﴿أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾[67/2 البقرة] *ķavli ile*

ḥaḍîḍi ednâya ḥafîd etdi. Ve ‘îlamı ‘ilmi (فَاسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ) [43/16]
النحل] naşşı ile žirve’i ‘ulyâya naşb etdi.

Ve şalâvatı zekiyyât ve teslîmâtı tâmiyat ol kâffe’i şekâleyne meb’ûş olan
Ḥazreti Muḥammed’il-‘arabi üzerine olsun ki tebâşiri işbâḥ cemâli gayâhibi
zulûmâtı izâle etdi. Ve daḥî âl ve aşḥâbı üzerine olsun ki mişkâtı cemâl
ḥâtemül enbiyâdan envârı hidayeti iktibas ve teyârimi ekvâl ve ehvâlinde
miyâhu ‘ilim ve ‘ulamâyı iğtiraf etdiler.

Ve b’adü bu fakîri ḥaḳîr İsmail es-Sivasî’den b’azı talebe’i ı’lim Kâfiye’i
İbnü’l-Ḥâcib (k.s.)’yu kıra’ât edib şurûhu Kâfiye’den ve gayrîden her derse
düşen esvile ve ecvibe’i Türkî tâ’birle te’allüm etdiklerinde içlerinden ba’zısı
“nolaydı bu taḳrîrâtı teshîlen li’l-müte’allimi’l-mübtedî ‘ibâratı Türkî ile
berâber cem’ ve telfîḳ etseñiz menâfi’u ‘âmmeye müstemîl olmaḳ ile ucûru
cezîle iḥrâzına bâ’ış olurdunuz” dediklerinde bu fakîrde gerçi ḳalîlü’l-bîḍa’a
olduḡumuz emri muḥaḳḳaḳ lâkin yevmi cezâda ucûr ve meşûbata şiddet
iḥtiyâcımız bâ’ış ve ḥaşîş olup â’limen bi ḳuşûru’l-bâ’ı ve ḳilleti’l-iḥṫîlâ’ ‘avni
ḥaḳḳıyla şürû’ edib ve ismi Taḳrîru’l-Kâfiye vaz’ olundu.”

Aşağıda, metnin aslına sadık kalınarak yapılan günümüz Türkçesi aktarımı yer almaktadır.

“Sonsuz hamd ve sayısız övgü, isimleri Kur’an’da, “Allah’tan, kulları içinde ancak âlimler derin saygı duyar”(Fâtır 35/28) buyruğunda en yüce mertebeye yükseltilen; cahillerin isimlerini ise, “Cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım” (Bakara 2/67) buyruğunda en aşağı dereceye indiren; ilim sahiplerini ise, “Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun” (Nahl 16/43) ayetiyle zirveye yerleştiren yüce ve azametli Allah’a mahsustur.

Temiz salâtlar ve tam selâmlar, iki cihan halkına gönderilmiş olan Arap Peygamber Hz. Muhammed üzerine olsun ki, sabahın müjdeleyen ışıkları gibi güzelliğinin aydınlığı, karanlıkların gölgelerini ortadan kaldırmıştır. Aynı şekilde, Hz. Peygamber’in âline ve ashabına da olsun ki, onlar, Hatemu’l-Enbiyâ’nın cemal kandilinden hidayet nurlarını almış; söz ve hâllerinin ışıltılarından ilim suyunu çekip âlimleri beslemişlerdir.

Bundan sonra; bu fakir ve değersiz İsmail es-Sivasî'ye, bazı talebeler, İbnü'l-Hâcib'in (k.s.) Kâfiye adlı eserini okuyup Kâfiye şerhlerinden ve diğer kaynaklardan ders ders sorular ve cevapları Türkçe ifadelerle öğrendiklerinde, içlerinden bazıları şöyle dediler:Keşke, bu takrirleri/ders notlarını yeni başlayan öğrencilerin kolay anlaması için Türkçe ibarelerle birlikte derleyip düzenleseniz; böylece hem genel bir faydaya vesile olur, hem de bol sevap kazanma fırsatına ererdiniz."

Bunun üzerine, her ne kadar az bilgiye sahip olduğum kesin olmakla birlikte, ahirette sevap ve mükâfata şiddetle ihtiyaç duymam sebebiyle ve kendi yetersizliğimi, dar kapsamlı bilgimi bilerek, Allah'ın yardımıyla bu işe başladım ve adına **Takrirü'l-Kâfiye** adını verdim."

Müellif, eseri belirli bir yere kadar şerh ettiğini ifade etmiş sözlerini şu dua ile hitama erdirmiştir.

"Çünkü bu takrîrâtı Türkî 'ibâre ile cem' mübtedîye teshîl için idi. Tevâbi'a değin yazılıb ferâğ olundu. Zira mübtedî olan tevâbi'a değin kıra'at edünce bir miqdar mübtedîlikden halâş olub râsih olub şurûhdan mümkin olduğu miqdârı istihrâca kâdir olur. Bu mertebeden sonra râsih olmayan âhurine değinde yazılsa yine çokluk nesneyi müfîd olmaz. Âniñçün bu miqdar ile iktifâ olunub mücâzâtı Cenâb-ı Kâzî'l-Hâcete havâle olundu."

Aşağıda, orijinal metin esas alınarak yapılan günümüz Türkçesi uyarlaması verilmiştir.

"Çünkü bu notlar, yeni başlayanlara kolaylık sağlamak amacıyla Türkçe ifadelerle yazıldı. Tevâbi' bölümüne kadar yazıldı. Zira, yeni başlayan biri Tevâbi'e kadar okuduğunda, bir ölçüde başlangıç seviyesinden kurtulur, sağlam bir bilgiye sahip olur ve şerhlerden mümkün olduğu kadar anlam çıkarabilecek duruma gelir. Bu mertebeden sonra, sağlam bilgiye sahip olmayan biri için sonuna kadar yazılsa bile çokluk bir fayda sağlamaz. Bu sebeple bu kadarıyla yetinildi ve sevap kazanma umudu, ihtiyaçları gideren Yüce Allah'a havale edildi."

Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'na kayıtlı ve [A] sembolü verdiğimiz bu nüshanın 2/b - 44/b - 95/b de sayfa kenarında bulunan mühür içinde;

"وقف كتب خانی شاکر أفندي بشرط أن لا يخرج"

“ *Vakfı kütübhâne-i Şâkir efendi bi şartı en lâ yuhrace/Şakir Efendi Kütüphanesi.Çıkartılmamak şartıyla*” yazmaktadır.

1.1.2. Ankara Milli Kütüphane [B-Rumuzlu 2. Nüsha]

Eser Ankara Milli Kütüphanede “*Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu*” na 16 Hk 4525/1 yer numarasıyla kayıtlanmıştır.

Eserin ilk 84/b varacağı “**Takrîru’l-Kâfiye**” geriye kalan varaklarda ise Şeyh Abdülkâhir b. Abdurrahman’a (ö.471/1078-79)⁸⁰ ait “**Muğrib**” kitabı yer almaktadır.

Eser 202*142 mm. ebatında yazı türü nestalik ve satır sayısı değişiklik göstermektedir. Yazmanın cildi çaharkuşe siyah meşin, ebru kaplı mukavva, sertabı yıpranmış ve kurt yenikli olması eserin genel özellikleridir.

Bu eserin yazısının okunaklı olması, kitabın iyi muhafaza edilmesi, eksik ve hatalarının eksikliği göz önünde bulundurularak [B] rumuzuyla ikinci nüsha seçilmiştir.

1.1.3. Çorum Hasanpaşa İl Halk Kütüphanesi [C-Rumuzlu 3. Nüsha]

Yazma eser “*Çorum Hasanpaşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu*” 19 Hk 2774/1 yer numarasıyla kayıtlanmıştır.

İstinsah tarihi 1050(1639) ve yeri eserin sonunda verilirken müstensihden bahsedilmemiştir. Yazı türü Talik, kâğıt Su Yolu Filigranlı, çaharkuşe kahverengi meşin, deffeleri ebru kâğıt kaplama, miklebli mukavva cilt özellikleridir.

150*95-110*85 mm ölçülerinde 1b-130b varaklı olan eser satırı 16 dır. Eserin sayfa numaralandırılmasında bir karışıklık olmuş. Bu karışıklığın kütüphanede eserin kayıt altına alınması esnasında yapıldığı anlaşılmaktadır.

[C] nüshası olarak isimlendirdiğimiz Çorum Hasan Paşa Kütüphanesindeki “**Takrîru’l-Kâfiye**” ilk sayfadan başlıyor gibi numaralandırılrsa da eser 9. varaktan itibaren başlamıştır. Kütüphane kayıtlarında 1b-130b olarak belirtilse de bizim eserimiz 9. varaktan başlayıp 166. varakta son bulmaktadır. Eserin sonunda müstensih kendi ismini yazmamış fakat yazım tarihi ve yerini Osmanlı Türkçesiyle şu şekilde belirtmiştir:

“**شفا مدرسه كتابت اولندي تحرير في الاوائل محرم سنة اربع خمسين والفا**”

“*Şifa medresesinde kitabet olundu tahriran fi evaili muharrem sene 1054/ Şifa medresesinde 1054 Muharrem'in başları tarihi kaydedilerek yazıldı*”

⁸⁰ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 471/1078-79) Cürcan'da doğmuş ve İran asıllıdır. “İmâmü'n-nühât” olarak tanınan Cürcani, Arap dili ve Edebiyatında yeni bir şey ortaya koymuş olmasından dolayı değil, dilin bütün inceliklerini “Arap mantığı” düşüncesiyle ele almasından bu şekilde meşhur olmuştur. Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Abdülkâhir el-Cürcânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/247-248.

203*145-150*90 mm ölçülerinde 67/a-98/a varaklı olan eser 21 satırdır. Kenarlarında yer yer açıklamalar bulunan eserin keşideleri kırmızı vakıftır. Müftizade Abdullah Efendi'nin 1284(1867) tarihli vakfıdır.

Eser diğer nüshalarla karşılaştırıldığında 42. varaktan sonrasının olmadığı tespit edilmiştir. Diğerlerinden ayıran en önemli özelliği “**el-Kâfiye**”ye metinde yer vermemesidir. Bu nüshanın var olan bölümü dikkatle incelenmiş ve temel nüsha ile arasında bir fark olmadığı sadece şerhinin yapıldığı “**el-Kâfiye**”nin metninin olmadığı görülmüştür.

1.1 6. Diyarbakır Kütüphanesi

Yazma eser “*Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu*” 1770 koleksiyon numarası ile kaydedilmiştir.

Yazı türü Nesih, kâğıt ay yıldızlı taç birleşik harf filigranlıdır. Zencirekli, şemseli, yazmanın sırt kısmı harap olmuş, deffeleri kısmen ciltten kopmuş, şirazesı yer yer dağılmış ve yıpranmış, siyah meşin kaplı mukavva cilt özellikleridir.

285*110-135*70 mm ölçülerinde 91 varaklı olan eserin sayfa satırı 15'tir. Eserin sayfa numaralandırılmasında bir karışıklık olmuş. Eserin istinsah tarihi, yeri ve müstensihinden bahsedilmemiştir. Keşideler ve duraklar kırmızı ile belirtilmiştir. Eserin dijital kopyasında eksiklik bulunmamaktadır.

1.1.7. Süleymaniye Kütüphanesi

Süleymaniye Kütüphanesi “*Yazma Bağışlar Koleksiyonu*” nda bulunan “**Takrîrü'l-Kâfiye**” 05325 yer numarasıyla kayıt altına alınmıştır.

İstinsah tarihi, yeri ve müstensihe dair bir bilgi verilmemiştir. Yazı türü Talik olup kitabın kâğıt ve cilt özelliklerinden bahsedilmemiştir. 220*150-150*76 mm ölçülerinde 30 varak olan eserin satırları muhtelifdir. Eserin yazısı okunabilir olmasına rağmen ilk 30 varaktan sonraki sayfalarının olmayışı eserden faydalanmamıza mâni olmuştur. Dijital kopya incelendiğinde bu sayfaların yırtılmış ve kayıp olduğu görülmektedir.

1.1.8. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi “*Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesi*” Koleksiyonunda bulunan “**Takrîrü'l-Kâfiye**” 44 Dar 22/2 yer numarasıyla kayıtlıdır. İstinsah tarihi, yeri ve müstensihle ilgili bir bilgi olmayan eserin yazı türü Talik, Avize Filigran kağıtlı, 19 satır ve 175/b-276/b varakları arasındadır. Kitap 210*150-160*70 mm. Ölçülerindedir.

Eserin mıklebli, gri renkli mukavva, çaharkuşe meşin, söz başları kırmızı çizgili olduğunu kütüphane katalog kartından öğrenmekteyiz. Çünkü bu eserin dijital görüntüsü olmadığından kendisinden istifade edemedik.

1.2. Müellifin İzlediği Yöntem

- Sivâsî, eserinin dibâcesinde telif amacını açıklayarak okuyucuya yazılış gayesini özetlemektedir. Eserin konuşma üslubu, metnin dersler sırasında müellif tarafından mı yoksa talebeleri tarafından not alınarak mı oluşturulduğu konusunda kesin bilgi vermemektedir; bu durum, telif süreci ve müellif katkısı açısından tarihî ve metodolojik bir belirsizlik oluşturmaktadır. Konuşma üslubunun korunması, eserin doğrudan müellifin kaleminden çıkmış olabileceği kadar, talebelerin ders notlarını derleyerek oluşturmuş olma ihtimalini de düşündürmektedir. Ayrıca, müellif konuları aktarırken birçok alimin görüşünü art arda zikretmiş, ancak kendisi bunlara ilişkin onay veya itirazını açıkça belirtmemiştir.
- Müellif, konuların anlatımında farklı görüşlerin tümüne yer vererek, kendi kanaatini dayatmak yerine eleştirel ve sorgulayıcı bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Bu tutum, hem bilgiye ulaşmada çeşitli ihtimalleri değerlendirme alışkanlığı kazandırmayı hem de talebelerini bağımsız düşünmeye ve farklı görüşleri objektif biçimde analiz etmeye teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Farklı yorumların sistematik olarak sunulması, öğrencilerin yalnızca ezbere dayalı bilgi edinmesini engeller ve analitik düşünme becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlar. Müellif, “**el-Kâfiye**”ye ait olan cümle ve kelimeleri ayırt etmek için üzerlerine kırmızı mürekkeple bir çizgi çekmiş ve kendi eseri ile “**el-Kâfiye**”nin birbirinden ayrışmasını sağlamıştır.
- Sivâsî bazı açıklamaları detaylandıracağı zaman **أي** kelimesinin ardından yapmıştır. Bazı durumlarda da açıklamayı yeterli bulup **طَرَدًا لِلْبَابِ / فِيمَا بَعْدَ ذِكْرِ** ifadelerini kullanır.
- Eserinde tekrara düşmemek için zikretmeyip **مَا سَبَقَ** diyerek daha önce anlatılan yere bakılmasını ve ayrıntılı bilgi için o konunun geçtiği kitabın adını vererek oraya müracaat edilmesinin gerektiğini vurgulamış.
- Müellif metin içindeki örneklerin hareketlerini **... بِالْفَتْحِ / بِالْكَسْرِ** gibi açık bir şekilde belirterek anlaşılmasında kolaylık sağlamıştır. Bununla birlikte arapça

kelimeler ve cümleleri harekelememiş sadece şeddeli olması gereken kelimeleri şeddelemiştir.

- Eserde şahit olarak gösterilen ayet ve hadislerin ayrımı yapılmamış, şiirlerinde kime ait olduğu belirtilmeden zikredilmiş.
- Konular için gerekli açıklamaları yaptıktan sonra talebenin zihnini harekete geçirmek için *كَمَا عَرَفْتُ/تَدَبَّرُ* gibi ifadeleri kullanarak düşünmeye sevk etmiştir.
- Bazı yerlerde konunun dışına çıkmamak için *مَا نَحْنُ فِيهِ* diyerek mübtedinin zihninin karışmasının önüne geçmiştir.
- Müstensih eserde yaptığı hataları kitabın kenarında *صَحَّ* ibaresi ile yanlış yaptığı yere “√” işaretiyle koyarak tashih etmiştir. Kenardaki ibareler metne dahil edilmiş bu husus dipnotta açıkça belirtilmiştir.
- Musannıf, İbnü’l-Hâcib’in ve çok fazla faydalandığı “**Molla Camii**”nin örnek vermediği yerlerde örnekler vererek konunun anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.
- Müellif, eserinde satır başlarında yer verdiği “vardılar”, “vardık” veya “ya vardı” gibi ifadeleri, bir dil bilgisi unsurunun belirli bir gramer kuralı çerçevesinde değerlendirdiler/yorumladılar/ulaştılar/nisbet ettiler ya da kabul ettiler anlamında kullanmıştır.
- İsmâîl es-Sivâsî’nin eseri konuşma üslubu üzerine yazıldığından eksiltilmiş ve devrik cümleler yoğun olarak kullanılmış bu durum bazı yerlerin anlaşılmasını zorlaştırmıştır.
- Müellif, eserin iki yerinde “**el-Kâfiye**”nin Basriyye mezhebine göre kaleme alındığını özellikle vurgulamıştır. Her ne kadar Kûfe ekolünün görüşlerine de yer vermiş olsa da, tıpkı İbnü’l-Hâcib gibi, kendisi de Basra ekolünün görüşlerini benimsemiştir.

1.3. Tahkikte İzlenilen Yöntem

- Esas nüshanın orijinal sayfa sıralaması “Tahkîbe” usulüyle yani sayfa sonlarına diğer sayfanın ilk kelimesi yazılarak yapılmıştır. Ancak biz kütüphanenin yapmış olduğu numaralandırmayı esas alarak köşeli parantez içinde varak numaralarını verdik, mesela [2/a], [2/b]. Eksik olan sayfalar ve yer değiştirilmiş sayfalar [8/a-B], [8/b-A] köşeli parantez içinde hangi nüsha ve hangi varak olduğu belirtilmiştir.
- Bu çalışmada tahkiki yapılan yazma eserin başlıklandırılması, hem metnin orijinal bütünlüğünü korumak hem de okuyucuya kolaylık sağlamak amacıyla

dikkatle gerçekleştirilmiştir. Metinde geçen ana bahisler, konunun akışına uygun olarak tasnif edilmiş; bölümler, müellifin kullandığı ifadeler esas alınarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, günümüz akademik yazım standartları gözetilerek bazı kısımlara açıklayıcı ara başlıklar eklenmiş, böylece hem metnin sistematik bir yapıya kavuşması hem de araştırmacıların ilgili bölümlere kolayca ulaşabilmesi hedeflenmiştir. Tahkik sürecinde yapılan bu başlıklandırma, yazma eserdeki anlam bütünlüğünü zedelememiş, aksine metnin daha anlaşılır bir yapıya kavuşmasına katkı sağlamıştır.

- Tahkiki yapılan eser İbnü'l-Hâcib'e ait **“el-Kâfiye”**nin şerhi olduğundan **“el-Kâfiye”**ye ait metin verilen örneklerle karışmasın diye parantez içine alınarak müellifin eserine karışmasının önüne geçilmiştir.
- Fakat bazı yerlerde **“el-Kâfiye”**ye ait olmayan kelimelerin eserde üzeri çizilerek **“el-Kâfiye”**nin metni gibi gösterilmiş bu kelimeler paranteze aldığımız yerler içerisinde köşeli parantezle ayrılmış ve bu durum dipnotta açıklanmıştır.
- Eserin metninde geçen şahıs adlarının kısa biyografilerine dipnotlarda yer verilmiş, bu biyografilerin hazırlanmasında güvenilir temel kaynaklardan yararlanılmasına özen gösterilmiştir.
- Eserde noktalama işaretlerine ve yazım kurallarına özenle riayet edilmesi, metnin anlamının doğru bir şekilde aktarılmasını ve yanlış anlaşılmanın önlenmesini sağlamaktadır. Bu titiz yaklaşım, okuyucunun metni daha rahat takip etmesine ve metnin içerdiği bilgileri hatasız bir şekilde kavramasına olanak tanımaktadır.
- Eserin kenarlarında, kimin tarafından yazıldığı tespit edilemeyen bazı notlar yer almaktadır. Bu notların altına atılan imzadan hareketle, söz konusu notların müellife ait olabileceği ya da kitaba sahip başka biri tarafından yazılmış olabileceği düşünülmektedir. Bu notlar dipnotta belirtilmiştir.
- Eser, metin ve şerhin birlikte harmanlandığı mezc yöntemiyle kaleme alınmıştır; yani hem asıl metin hem de açıklayıcı yorumlar bir arada sunulmaktadır. Bu özellik, eserin okunmasını ve anlaşılmasını kolaylaştırırken, aynı zamanda metin ile şerh arasındaki bağlantının doğru biçimde kavranmasını gerektirmektedir. Bu nedenle, çalışmada transkripsiyon

sırasında metnin özgünlüğüne ve şerh ile metin arasındaki ilişkilerin korunmasına özel bir özen gösterilmiştir.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında XVI. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve özellikle İbnü'l-Hâcib'in **el-Kâfiye**'sine yazdığı **Takrîru'l-Kâfiye** adlı eseri incelenmiştir. Osmanlı ilim dünyasında medreselerin güçlü bir ilim ve eğitim merkezi olarak ön plana çıktığı bir dönemde yaşayan es-Sivâsî'nin, İslamî ilimlerdeki derin vukufiyetini dil çalışmalarıyla da ortaya koyduğu görülmektedir. Onun, dil bilimi alanındaki birikimini ortaya koyan bu eser, yalnızca bir gramer şerhi değil, aynı zamanda Osmanlı eğitim anlayışını, pedagojik yaklaşımlarını ve dil öğretiminde kullanılan yöntemleri gözler önüne sermesi bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Eserin incelenmesiyle birlikte, öncelikle müellifin biyografisine dair mevcut bilgilerin oldukça sınırlı olduğu anlaşılmıştır. Kütüphanelerde bulunan eserleri ve bazı kaynaklarda yer alan dağınık bilgiler bir araya getirildiğinde, es-Sivâsî'nin tefsir, hadis, fıkıh ve dil alanlarında telif faaliyetlerinde bulunduğu, bu yönüyle çok yönlü bir âlim olarak değerlendirilebileceği ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, onun daha çok **Mültekâ'l-Ebhur'a** yaptığı şerhle tanındığı bilinmekle beraber, **Takrîru'l-Kâfiye** gibi çalışmaları onun dilci yönünü de ortaya koymaktadır. Bu durum, Osmanlı ulehasının tek bir alana sıkışıp kalmadığını, farklı disiplinlerde eserler vererek çok yönlü bir ilim anlayışına sahip olduklarını göstermektedir.

Takrîru'l-Kâfiye, İbnü'l-Hâcib'in özlü ve çoğu zaman anlaşılması güç ifadelerle kaleme aldığı **el-Kâfiye** isimli gramer kitabının bir bölümü üzerine yazılmıştır. Müellif, eserin mukaddimesinde açıkça ifade ettiği üzere, bu şerhi kaleme almasının temel gerekçesini öğrencilerin ihtiyaçları ile açıklamaktadır. Ona göre, başlangıç seviyesindeki öğrencilerin **el-Kâfiye**'yi doğrudan anlaması güçtür ve bu nedenle metnin Türkçe olarak açıklanması gerekmektedir. Bu tercih, Osmanlı medrese geleneğinde öğrencilerin dil öğrenim sürecinde karşılaştıkları zorlukların farkında olduğunu, ayrıca eğitimde kolaylaştırıcı metotların kullanılmaya çalışıldığını göstermektedir. Özellikle Arapça öğretiminde, metnin yalnızca dilbilimsel kuralları aktarmakla kalmayıp aynı zamanda öğrencinin seviyesine uygun bir şekilde açıklanması, Osmanlı pedagojisinin önemli bir özelliği olarak dikkat çekmektedir.

Eserin en dikkat çekici yönlerinden biri, müellifin pedagojik yaklaşımıdır. Eser boyunca soru-cevap yönteminin kullanılması, öğrencilerin muhtemel sorularına önceden

cevap verilmesini sağlamış; böylece metin, yalnızca kuru bir şerh olmaktan çıkarak öğretici bir rehber niteliği kazanmıştır. Bunun yanı sıra ayet, hadis ve şiirlerden örnekler getirilmesi, dil bilgisi kurallarının sadece teorik bir çerçevede kalmamasını sağlamış, aynı zamanda öğrencinin zihninde somut delillerle pekiştirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu yaklaşım, Osmanlı medrese geleneğinde dil öğretiminin yalnızca teknik bir uğraş değil, aynı zamanda dinî ve edebî kültürle bütünleşik bir şekilde ele alındığını göstermektedir.

Müellifin eseri **Tevâbiğ** bölümüne kadar şerh etmesi de oldukça dikkat çekicidir. Ona göre, bu noktaya kadar ders alan öğrenciler artık belirli bir seviyeye ulaşmış olacak ve diğer şerhleri okuyabilecek duruma gelecektir. Bu yaklaşım, eğitimde aşamalı ilerlemenin önemsendiğini ve öğrencinin seviyesine göre rehberlik edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, müellifin “insanların tabiat derecelerine” yaptığı vurgu, onun öğrenciler arasındaki zekâ ve kavrayış farklılıklarını göz önünde bulundurduğunu göstermektedir. Zeki olanların delili tek bir işaretle anlayabileceğini, orta seviyedekilerin daha fazla açıklamaya ihtiyaç duyacağını, anlayışsız olanların ise çoklu örneklerle ancak kavrayabileceğini belirtmesi, dönemin pedagojik anlayışına ışık tutan önemli bir değerlendirmedir. Bu yaklaşım, modern eğitimde de sıkça vurgulanan bireysel farklılıkların dikkate alınması gerektiği düşüncesiyle benzerlik arz etmektedir.

Bir diğer önemli husus, eserin Türkçe yazılmış olmasıdır. Osmanlı medrese geleneğinde Arapça öğretiminde, Türkçe şerhlerin yazılması, öğrencilerin eğitim sürecinde kolaylık sağlamıştır. Bu durum, hem Arapça’nın doğru öğrenilmesini hem de öğrencinin ana dili üzerinden yeni bilgileri daha hızlı kavramasını mümkün kılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, **Takrîru’l-Kâfiye** yalnızca bir dil çalışması değil, aynı zamanda Osmanlı eğitim sisteminde Türkçe’nin bilim dili olarak da kullanıldığını gösteren örneklerden biridir.

Bu çalışma ile birlikte, Osmanlı döneminde Arap dili öğretimine katkı sağlayan ancak şimdiye kadar yeterince incelenmemiş bir eser gün yüzüne çıkarılmıştır. Böylece İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî’nin yalnızca fıkıh sahasında değil, dil çalışmalarında da önemli bir yere sahip olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca Osmanlı medrese geleneğinde kullanılan pedagojik yöntemlere dair yeni bir örnek sunulmuş; literatürde eksik kalan **Takrîru’l-Kâfiye**’nin ilmî değeri, yöntemi ve özgün tarafları tespit edilmiştir.

Gelecekte yapılacak araştırmalar açısından bu çalışma bazı öneriler de ortaya koymaktadır. Öncelikle, es-Sivâsî'nin biyografisine dair bilgiler son derece sınırlıdır. Arşiv belgeleri, icâzet kayıtları ve vakfiye defterleri taranarak onun ilmî çevresi, hocaları ve öğrencileri hakkında daha geniş bilgi edinilmelidir. Ayrıca **Takrîru'l-Kâfiye** başta olmak üzere es-Sivâsî'ye ait eserlerin modern ilmi neşirleri yapılmalı, gerek Türkçeye gerekse Batı dillerine tercüme edilerek araştırmacıların kullanımına sunulmalıdır. Bu eserin, diğerk **el-Kâfiye** şerhleriyle mukayeseli olarak incelenmesi, müellifin özgün katkılarının ve pedagojik yaklaşımının daha net şekilde ortaya konulmasını sağlayacaktır. Eserin Osmanlı medrese geleneğii bağlamında pedagojik açıdan incelenmesi, dönemin dil ğretim yöntemlerinin modern pedagojik yaklaşımlarla karşılaştırılmasına zemin hazırlayacaktır. Bunun yanında, müellifin Halvetiyye tarikatı ile olan ilişkisi dikkate alınarak, tasavvufî kimliği ile ilmî faaliyetleri arasındaki bağlantılar da ayrıca araştırılmalıdır.

Sonuç olarak **Takrîru'l-Kâfiye**, XVI. yüzyıl Osmanlı ilim geleneğinde yalnızca bir gramer şerhi değil, aynı zamanda dil öğretimini kolaylaştırıcı bir eğitim metodu ortaya koyan kıymetli bir çalışmadır. Eser, ğrencilerin seviyelerine uygun şekilde hazırlanmış, onların farklı zekâ düzeylerini gözetmiş ve ğretim sürecini kolaylaştıracak pedagojik yöntemler geliştirmiştir. İsmâil b. Sinân es-Sivâsî'nin ilmî mirası, Osmanlı medrese eğitim sisteminin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamakta ve Arap dili araştırmalarına yeni perspektifler kazandırmaktadır. Bu nedenle, müellifin eserlerinin gün yüzüne çıkarılması, incelenmesi ve akademik dünyaya kazandırılması, hem Osmanlı ilim geleneğii hem de Arap dili ve edebiyatı araştırmaları açısından üzerinde önemle durulması gereken bir konu olarak değerlendirilmektedir.

2. EKLER

ÖRNEK SAYFALAR

Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda bulunan "Takrîru'l-Kâfiye"nin
ilk sayfası (Ankara Milli Kütüphane)

Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu’nda bulunan “**Takrîru’l-Kâfiye**”nin son sayfası (Ankara Milli Kütüphane)

Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda bulunan
 "Takrîru'l-Kâfiye"nin ilk sayfası (Ankara Milli Kütüphane)

Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu'nda bulunan "Takrîru'l-Kâfiye"nin ilk sayfası
(Süleymaniye Kütüphanesi)

3. TAHKİKİ Lİ METİN

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْكَ الْعَوْنُ يَا مُعِينُ

[2/a] Hamd nâ-maḥdûd durûd/övgü nâ-mâ'dud ol Cenâb-ı 'Izzet ['Azzet esmâ'ühü]ye lâîk ve sezâdır/layık ki esmâ'i-'ulemâ'yı fi'il'i-ḥaşyet ile مِنْ اللَّهِ مِنْ (إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ) (عِبَادِهِ الْعُلَمَاءِ) [فاطر 28/35] kavlinde evc'i-'ulyâya/yüksekliğin zirvesine raf' etdi. Ve esmâ'i câhilini kullarına tâ'limde (أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ) [البقرة 67/2] kavli ile ḥaḍîd'i-ednâya/en düşük tabakaya ḥafḍ/kayd etdi. Ve 'îlam'ı-'ılmî لَا (فَاسْتَأْذِنُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ) [النحل 43/16] naşşı ile zîrve'i-'ulyâya naşb etdi.

Ve şalâvat'ı-zekiyyât ve teslîmât'ı-tâmiyat ol kâffe'i-sekâleyne meb'ûs olan Hâzreti Muḥammed'il-'arabi üzerine olsun ki tebâşiri işbâḥcemâli/sabahı müjdeleyen güzel yüzü⁸¹ gayâhibi zulûmâtı/karanlık bulutlarını izâle etdi. Ve dahî âl ve aşḥâbı üzerine olsun ki mişkâti cemâl ḥâtem'ül-enbiyâdan envârı hidâyeti iktibâs ve teyârîmi⁸² ekvâl ve ehvâlinden miyâhu 'ilim ve 'ulamâyı 'iğtirâf/avuçlamak etdiler.

Ve ba'dü bu faḳîr'i-ḥaḳîr İsmâil es-Sivâsî'den ba'zî talebe'i 'ilim Kâfiye'i-İbnü'l-Hâcib (k.s.)'yu kıra'ât edib şurûḥ'u-Kâfiye'den ve gayrîden her derse düşen esvile ve ecvibe'i Türkî tâ'birle tea'llüm etdiklerinde içlerinden ba'zısı nolaydı bu takrîrâtı teshîlen li'l-müte'allimi'l-mübtedî 'ibârat'ı-Türkî ile berâber cem' ve telfîḳ/birleştirme etseñiz menâfi'u-'âmmeye müştemîl olmak ile ucûru cezîle iḥrâzına bâ'ıs olurduñuz dediklerinde bu faḳîrde gerçi ḳalîlü'l-biḍa'a/sermayesi az olduğumuz emri muḥaḳḳaḳ lâkin yevmi cezâda ucûr ve meşûbata şiddet ihtiyâcımız bâ'ıs/sebeb ve ḥaşîs olup 'âlimen bi ḳuşûru'l-bâ'ı/sermayesi noksan ve ḳilleti'l-itṭilâ'/bilgisi az 'avni ḥaḳḳıyle şürû' edib ve ismi Takrîru'l-Kâfiye vaz' olundu. İsmi müsemmasına muṭâbîḳ olmak için "وَهَا أَنَا أَشْرَعُ فِي" de'bi/âdeti muşannıf ve ḳâ'ide'i taşnîf olaydı ki her muşannıf kitâbının evvelinde yedi şey'i zikreyleye idi. Üçü ber/üzere sebîl'i-vücûb dördü ber sebîl'i-istiḥbâb. Ber/üzere sebîl'i-istiḥbâb [2/b] olan ism'i-kitâb, fenn'i-kitâb, ta'dâd'ı-fuṣul, tebyîn'i-ğaraḫ. Ber sebîl'i-vücûb olan besmele, ḥamdele şalvele. Ber sebîl'i-istiḥbâb olanıñ zikri de câ'iz terki de câ'iz terk etdi câ'iz. Ber sebîl'i-vücûb olandan besmele'i zikr etdi ḥamdele'i şalvele'i terk etdi niçün?

⁸¹ [A] Nüşhasının kenarında "اصباح" kelimesinin anlamı ile ilgili not şu şekildedir.

"اصباح بفتح الهمزة جمع صبح وبكسرهما مصدر سمي به الصبح"

⁸² [A] Nüşhasının kenarında "تيار" kelimesinin anlamı ile ilgili not şu şekildedir.

"تيار بالتاء الفوقية ثم بعدها الياء المثناة التحتانية الموج"

el-Cevâb: Hezmen/kırmak li'n-nefs yâ'ni nefis'i-emmâre'i kesr için bunu hayâl etmiş ola ki ben kınde olam ki sâ'ir muşannıflar gibi kitâb te'lîf edib evvelini hamdele ve şalvele ile bede' edem demiş ola. Yine su'âl olunur ki Muşannıf Hâzretleri hadîs'i-şerîfiñ va'îdinden havf etmez mi ki peygamber (s.a.v) buyurmuştur: « كُلُّ أَمْرِ ذِي بَالٍ لَا يُبْدَأُ »⁸³ «فِيهِ بِحَمْدِ اللَّهِ فَهُوَ أَقْطَعُ

el-Cevâb: Yine hezmen li'n-nefs yâ'ni bunu hayâl etmiş ola ki bu kitâb haddi zâtında şeref şâhibi ise de benim mü'ellefîm olduğu hayşiyetten şeref şâhibi degildir ki evvelini hamdele ile şalvele ile bede' etmemek ile şevâbı ektâ' ola.

Yâhud " لِسَانُ الْحَالِ أَنْطَقُ مِنْ لِسَانِ الْمَقَالِ / Hâl ile ifade edilen, sözle anlatılandan daha etkili " dir. Meqâl dili ile zîkr etmedi ise de hâl dili ile zîkr etmiş ola. Yâhud hamdden murâd "إِتْيَانُ مَا يُشْعِرُ بِهِ التَّعْظِيمُ / Saygıyı hissettiren şeyi yapmak" dır. Besmele'i zîkr edip lafza'-ı celâleye muzâf kılub rahmâniyet, rahîmiyyet şıfatları ile şıfatlanmak kemâli mertebe hamd etmiş olur. Ve 'alâ kile't-tağdîrayn hamdi ya zîkr etmiş ola ya terk etmiş ola.

[KELİME]

Vardı kelime ve kelâm ile bede' eyledi. Bunun biriyle ki 'ılmi naħivden maķşûd ma'rifeti i'râb ve binâ idi.

el-Cevâb: Her 'ılmiñ bir mevzû'u vardır. 'İlmi naħviñ mevzû'u da kelime ile kelâmdır. Bir şey'in mevzû'u bilinmeyince ândan baķş kâbil degildir. Muṭlaķ mevzû'uñ ta'rîfi;

"مَا يُبْحَثُ فِيهِ عَنْ عَوَارِضِهِ الدَّائِيَّةِ الَّتِي تُلْحَقُهُ لِمَا هُوَ أَوْ لِمَسَاوِيهِ أَوْ لِحُزْنِهِ"

tafşîlini murâd eden şerhi "Risâle'i-Şemsiyye"ye⁸⁴ mürâce'at etsün ki reyyân ola. Ya vardı kelime'i kelâm üzerine taķdîm etdi niçün?

el-Cevâb: Kelimeniñ efrâdı kelâmıñ efrâdından cüzdür. Mefhûmu mefhûmundan cüzdür. Şey'iñ cüzü [3/a] kendiniñ üzerine muķaddemdir. Âniñçün taķdîm etdi. Kelime ile kelâm کَلِم' den müştâķdır. کَلِم deyu جُرَح /yaraya derler. Vardılar جُرَح ma'nâsına olan

⁸³ "Allah" a hamd ile başlanılmayan her önemli iş noksandır/bereketsizdir." Ebu Davut, Edep 4840.

⁸⁴ er-Risâletü'ş-Şemsiyye; Ebü'l-Hasen Necmüddîn Debîrân Ali b. Ömer el-Kâtibî el-Kazvînî'nin (ö. 675/1277) mantığa dair risâlesi. Tam adı er-Risâletü'ş-Şemsiyye fi'l-kavâ'id-i'l-mantıkiyye'dir. Mantık, felsefe ve kelâma dair çalışmalarıyla tanınan âlim. Kâtip Çelebi, Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn, nşr. Kilisli Muallim Rifat – Şerefeddin Yaltkaya (İstanbul:Meb Yayınları,1941), I-II/43.

مَا تَضَمَّنَ كَلِمَتَيْنِ لَفْظٌ وَضِعَ لِمَعْنَى مُفْرَدٍ⁸⁵ kılub ve kelâmı ehz edib بِإِسْنَادٍ'a isim verdiler münâsebet ne?

el-Cevâb: جَرَحُ'un bedende elemen te'sîri olduğu gibi kelimeniñ de nüfûsda elemen ve feraḥân te'sîri var. Nitekim şâ'ir⁸⁶ şi'irinde,

جَرَاحَاتُ السِّنَانِ لَهَا التَّنَامُ وَلَا يَلْتَأَمُ مَا جَرَحَ اللِّسَانُ

demiştir. Min ḥayşü't-te'sîri münâsebet olduğuñun كَلِمٌ'den كَلِمٌ'yi ehz edib

"لَفْظٌ وَضِعَ لِمَعْنَى مُفْرَدٍ" ve kelâmı ehz/almak edib بِإِسْنَادٍ'a isim verdiler.

Kelâm'ı-'Arabda ال dört ma'nâya isti'mâl olunur. Cins için olmak var "الرَّجُلُ خَيْرٌ مِنْ" [العصر 2/103] gibi. 'Ahd'i-İstigrâk'ı-cins için olmak var (إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ) gibi. 'Ahd'i-ḥâricî için olmak var (إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا) [المزمل 15/73] gibi. 'Ahd'i-zihnî için olmak var "أَدْخَلَ السُّوقَ" gibi ve (أَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذَّنْبُ) [يوسف 13/12] gibi. Burada الْكَلِمُ'de ki ال cins için olmak câ'iz, istigrâkı cins için olmak câ'iz değil zîra efrâdı ta'rîf olur. Efrâd ise umûru gayrı menzabdandır ta'rîfî mümkin değildir. Meger kim beyânı tard için ihtiyâr oluna. 'Ahd'i-ḥâricî için olmak münâsib, 'ahd'i-zihnî için olmak câ'iz değil zîra cehâlet maḥdûdu mültezim olur. Cins için olunca ḥaḳîḳatî kelime demek olur. 'Ahd'i-ḥâricî için olunca elsine'i-nüḥât/nahivcilerin dilin'de câriye olan kelime demek olur.

Eger su'âl olunursa ki elsine'i-nüḥât'dan gayrîde câriye olan kelime varmıdır ki sen elsine'i-nüḥât'da câriye olan kelime dersiñ?

el-Cevâb: Evet vardır. Mantıḳıyyûn ḳatlarında kelime deyü âñcaḳ fi'ile derler. İsme isim ḥarfe edat derler. Şu'âra ḳatında kelime deyü ḳaşıdeye derler. Ehli şehâdet [3/b] ḳatında لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ kelimesine derler. Nahviyyîn ḳatında kelime deyü isme ve fi'ile ve ḥarfe derler. Buradan murâd elsine'i-nüḥât'da câriye olan kelimedir.

Eger su'âl olunursa الْكَلِمُ'de ki ال cins için olunca nâ vaḥdet içindir cinsi keşrete delâlet eder. Vaḥdet ḳıllete delâlet eder. Keşret ve vaḥdet zıtlardır bir yerde cem' olmaz?

el-Cevâb: Vaḥdet iki nev'ı üzerinedir. Biri vaḥdeti nev'ıyye, biri vaḥdeti ferdiyyedir. Cinsiñ zıddiyeti vaḥdeti ferdiyye ile. Yoksa vaḥdeti nev'ıyye ile zıddiyeti yokdur. Görmezmisiñ ki vâḥidi cins ile cinsi vâḥid ile şıfatlayub "هَذَا الْوَاحِدُ جِنْسٌ وَذَلِكَ"

⁸⁵ [A] nüshasının kenarında "müştâḳ" kelimesinin üzerine bu not alınmıştır. "Bu hasılı, ehz dir yoksa kısmeti evveliyeye ile ikidir. Muhtasar'da, ve Mutavvel'de ve Tevziḥ ve Telviḥ'de tahkik olunmuştur. Murat eden müraceat etsin."

⁸⁶ "Okun açtığı yaranın kapanması söz konusudur. Dilin açtığı yara ise kapanmaz." Beyit Hz. Ali'ye nisbet edilse de bazı şairler söyleyeninin belli olmadığını ifade ederler. Mevlâna Abdurrahman el-Camii, Molla Camii, (İstanbul: Sıraç Yayınevi, h.1445/m.2023), 67.

"الْكَلِمَةُ" derler. Eger zıddıyet olsa idi şıfatlamazlardı. (الْكَلِمَةُ) mu'arraf fetħu ر ile "لَفْظٌ وَضِعَ لِمَعْنَى مُفْرَدٍ" mu'arraf kesri ر ile. Vardı Muşannıf Hâzretleri mu'arrafi, mu'arraf üzerine taķdım etdi. Bunuñ biriyle "Sâhib-i Misbâh"⁸⁷ ve "Şâhibi Mufaşşal"⁸⁸ mu'arifi, mu'arraf üzerine taķdım edip "كُلُّ لَفْظَةٍ دَلَّتْ عَلَى مَعْنَى مُفْرَدٍ بِالْوَضْعِ فَهِيَ كَلِمَةٌ" Kelime, kulanımda tek bir manaya delalet eden her lafızdır" dedi.

el-Cevâb: Muşannıf Hâzretleri mu'arraf maķşûdun bi'z-zat olup mu'arraf maķşûdun bi't-tebî' olduğuna nazâr edib mu'arrafi mu'arraf üzerine taķdım eyledi. Âmmâ ânlar mu'arraf mevķûf'un-a'leyh olup mu'arraf mevķûf olup mevķûf'un-a'leyh mevķûf üzerine muķaddem olduğuna nazâr edib mu'arrafı mu'arraf üzerine taķdım ettiler. [المؤمنون 53/23] (كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ) ve (وَلِكُلِّ وُجْهَةٍ)

Eger su'âl olunursa Muşannıf Hâzretleri لَفْظَةً dedi لَفْظٌ demedi bunuñ biriyle ki yine ânlar لَفْظَةً dediler لَفْظَةً ile?

el-Cevâb: Muşannıf Hâzretleri vahdet kaçd etmedi ihtiyaç olmadığı için. Zîra لَفْظَةً dedi لَفْظٌ demedi. Âniñçün لَفْظَةً dedi لَفْظٌ kelime'i-vahdeye şâdık olur. Âniñçün لَفْظَةً dedi لَفْظٌ kelime'i-vahdeye şâdık olur.

Eger su'âl olunursa ki vahdet kaçd etmedi ise de kelime mü'enneştir muţâbaķat için لَفْظَةً demek gerek idi?

el-Cevâb:Mübtedâ ile haber beyninde muţâbaķat lâzım [4/a] olduğu haber müştâķatdan olduğu zamandadır. Müştâķatdan olmayınca lâzım degildir. İki vecih câ'izdir. Nihâyet لَفْظَةً , لَفْظٌ den muhtaşar olduğu için لَفْظَةً dedi لَفْظٌ demedi.Ve haber müştâķatdan olduğu zamanda muţâbaķat lâzım olub olmayınca muţâbaķat lâzım olmadığınıñ sırrı budur ki müştâķatdan olunca mübtedaya râci' zamîri mütehammil olur. Âniñçün muţâbaķat lâzım olur olmayınca mütehammil zamîr olmaz. Âniñçün iki vecih câ'iz olur. Maħallinde bu günâ/şekil taķķık olunmuşdur.

"الْكَلِمَةُ مَحْدُودٌ لَفْظٌ وَضِعَ لِمَعْنَى مُفْرَدٍ" Kelime, müfred mana için konulmuş lafız ile sınırlandırılmışdır." ħaddiñ maħdûdu ki ma'rifeti mevķûfdur ħaddiñ ma'rifetine. ħaddiñ

⁸⁷ **Sâhibi Misbâh**; Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarriżi el-Hârizmî (ö.610/1213). Kitabın tam ismi el-Mişbâh fi'n-naħv. el-Mutarriżi'nin oğlu Cemâleddin Ali'ye Arap dilini öğretmek amacıyla Abdülkâhir el-Cürcânî'nin "Mi'etü 'âmil, el-Cümel fi'n-naħv ve et-Tetimme" adlı gramer kitaplarından özetleyerek telif ettiği Arap gramerine dair eseridir. M. Sadi Çöğenli, "Mutarriżi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/375-377.

⁸⁸ **Sâhibi Mufasssal**; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144). Kitabın tam adını Zemahşerî "el-Mufaşşal fi şan'ati'l-i'râb" olarak isimlendirmiştir. el-Mufaşşal düzeni ve anlatımının akıcılığı, içeriğinin zenginliği sayesinde kendi dönemine kadar Arap gramerine dair yazılmış eserlerin en mükemmeli olarak kabul edilmiştir. Mehmet Sami Benli, "el-Mufasssal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/366-367.

⁸⁹ [البقر 142/2] (وَلِكُلِّ وُجْهَةٍ هُوَ مَوْلَاهُ)

şey'ü şânî fehm olunur ki ضَرْب'dır. Maḥsûsât'dan olduğuna mişâl gece ile nâr görünse ki şey'ü evveldir ândan düḥân fehm olunur ki şey'ü şânîdir ve nehârda düḥân görünse ki şey'ü-evveldir ândan nâr fehm olunur ki şey'ü-şânîdir.

Eger su'âl olunursa ki bu ta'rîf vaz'u-ḥarfe şâmil değildir. Zîra ḥarf her bâr/ne zaman ki itlâk/söylemek olursa ma'nâsı fehm olunmaz zammı zamîme/ekleme olmayınca?

el-Cevâb: مَتَى أُطْلِقَ demektir. İtlâkı şâhiḥ değildir. Bundan sonra تَخْصِصُ شَيْءٍ بِشَيْءٍ ta'rîfine 'îtirâz olunmuştur ki evlâ olan تَغْيِينُ شَيْءٍ لِّشَيْءٍ demektir. Zîra تَخْصِصُ شَيْءٍ بِشَيْءٍ den murâd eger ma'nâyı lafza maḥsûs kılmak olursa lafzı mürâdifîñ/eşanlamlı vaz'ı ḥâriç kalır. Eger lafzı ma'nâyı maḥsûs kılmak murâd olursa müşterek vaz'ı [5/a] ḥâriç kalır. اللّٰهُ اَعْلَمُ cevâb budur ki burada taḥşîşinden murâd ta'yîndir. Zikri melzûm irâde'i lâzım tarîķi üzere. Yâḥud zikri sebeḥ irâde'i-müsebbib tarîķi üzere فَتَدَبَّرَ.

(لِمَعْنَى) lügatde ya مَقْصَدٌ ya مَقْصُودٌ. Zîra مَعْنَى, غَنِى-يَعْنِ den maşdar-mimi olmak var ya ism'i-mekân olmak var yâḥud ism'i-mef'ûl olup مَعْنَى lafzının muḥaffefi olmak var. Evveleyn üzere ma'nâsı maḥşad demek olur eḥîr üzere ma'nâsı maḥşûd demek olur. İştîlaḥda مَا يُقْصَدُ بِشَيْءٍ yâḥud مَا يُسْتَفَادُ مِنَ اللَّفْظِ (مُفْرَدٍ) mecrûr olmak var merfû' olmak var manşûb olmak var. Egerçi resmi ḥattîñ/yazı şekli müsâ'desi yoksa da mecrûr olduğu taḥdirce ma'nânın şıfatı olur. Ma'nâsı مَعْنَى عَلَى جُزْئِهِ demek olur. Bu taḥdirce müfred ma'nânın şıfatı olmak لَفْظٍ ile terkîb ile muṭṭaşîf ma'nâ için mevzû' olmağı îḥâm/düşündürme eder. Emr ise böyle değildir. Zîra ma'nânın efrâd ve terkîbiyle ittişâfı/vasıflanma değildir illâ vaz'dan şoñradır. Öyle olunca mecâza irtikâb olunub مَنْ قَتَلَ قَتِيلًا فَلَهُ « تَسْمِيَةُ الشَّيْءِ بِاسْمٍ مَا يُؤَوَّلُ إِلَيْهِ » kabîlinden kılmak gerektir. Nitekim «سَلْبُهُ»⁹² kavli şerifinde irtikâb olduğu gibi. Merfû' olduğu taḥdirce لَفْظٍ ın şıfatı olur. Bu taḥdirce ما لا يدلُّ جُزْؤُهُ عَلَى جُزْءٍ مَعْنَاهُ/Bir parçası tümüne delalet etmeyen" demek olur. Bu taḥdirce su'âl olunur ki mütekellim belîğdir. Bir şey'i iki şeyle şıfatlayub birini müfred ve birini cümle'i fi'iliyye îrâd/getirmekde bir nükteden lâzımdır?

Cevâb verilir ki burada nûkte vaz' ifrâd üzerine muḥaddem olduğuna tenbîḥdir görmez misin ki vaz'ı, şîğa'ı-mâzî ile getirdi ifrâdı degil. Manşûb olduğu taḥdirce ya

⁹² "Her kim düşmandan birini öldürür ve bu konuda (onu öldürdüğüne dair) bir delili olursa onun şahsî eşyası o kimseye ait olur." Sahihî Buharî, Cihat/Ölüm 3142; Müslim, Ganimetler 1141.

وَضِعْ'nin tahtında ki zamîrden hâl olur yâhud ma'nâdan hâl olur. وَضِعْ'nin tahtındaki zamîrden hâl olunca mübeyyin hey'et'i-fâ'il/failin şeklini açıklayan olur, ma'nâdan hâl olunca mübeyyin hey'et'i-mef'ûldür. [6/a-B]⁹³ Zîra ma'nen mef'ûldür vâsîta'yı- ل ile.

Eger su'âl olunursa ki ma'nâda hâl olunca zû'l-hâl nekre olur. Öyle hâlin zû'l-hâl üzerine taqdimi vâcib olur, ya niçün mu'aḥḥar oldu?

el-Cevâb: Zî'l-hâli mecrurun üzerine hâlin taqdimi câ'iz degildir. Zû'l-hâl nekre olduğu yerde hâlin taqdimi vâcib olur dedikleri zî'l-hâl mecrûr olmadığı muḥadderincedir. Bi'l-cümle gerek لَمَعْنَى'den zû'l-hâl olsun gerek وَضِعْ'nin tahtındaki zamîrden hâl olsun âmil وَضِعْ olur.

Eger su'âl olunursa hâlin zamanı ile 'âmilinin zamanı ḥod/kendi bir gerekdir. Burada ise وَضِعْ muḥaddemdir, ifrâd mu'aḥḥardır, nice hâl olunur?

el-Cevâb: وَضِعْ ifrâd üzerine bizzat muḥaddem ise de bi-ḥasebi zihân/zihinler muḥârinidir. Bu miḡdar muḡârenet şihḡat'i-hâliyyete kâfidir لَفْظٌ وَضِعٌ لِمَعْنَى مُفْرَدٍ ta'rîfidir. Ta'rîfde cins gerek, câmi' ola efrâdını, şâniyen faşıl gerek mâni' ola aḡyârını. لَفْظٌ min vechin cinsdir, min vechin faşıldır. Min vechin cinsdir ki şâmildir cümle elfâza, min vechin faşıldır ki iḡrâç eyledi eḡvâli erbe'ayı-ḡuṡuṡ ve u'ḡûd ve iṡarât ve naşb gibi. وَضِعٌ min vechin cinsdir, min vechin faşıldır ki iḡrâç etdi bi't-tabî' olanı "أَح - أَح" gibi ve bi'l-fi'il olanı lafzı mesmû'un verâ'i-cidârdan/duvarın arkasından vücûdu lafza delâleti gibi. لِمَعْنَى min vechin cinsdir, min vechin faşıldır. Min vechin cinsdir şâmildir cümle ma'nâ için mevzû ' olanları. Min vechin faşıldır iḡrâç etdi ḡurûf'u-heceyi. Zîra ḡurûf'u-hecede ḡarâz terkîb için mevzû'dur izâ'i-me'ânide/mana karşılıḡında degil. كُلُّ مُفْرَدٍ min vechin cinsdir, min vechin faşıldır. Min vechin cinsdir şâmildir cümle müfredâta, min vechin faşıldır iḡrâç etdi mürekkabâtı. [6/b-B]

Eger su'âl olunursa ki sen dediñ ki kelime bir lafızdır ma'nâ için važ' oluna. Yine sana bir kelime bulayım ki ma'nâ için važ' olunmasın yine lafız muḡâbelesinde važ' olunsun. İsim lafzı gibi ki زَيْد izâsında da mevzû'dur. İsim de lafız زَيْد'de lafız. Ve fi'il lafzı gibi ki ضَرَبَ izâsında mevzû'dur. Fi'il de lafız, ضَرَب'de lafızdır. Harfde böyledir.

el-Cevâb: Ma'nâdan murâd الْقَصْدُ مَا يَتَعَلَّقُ بِهِ' dir yoksa e'âmdır/umumi gerek lafız olsun gerek ḡayr olsun.

⁹³ Esas nüsha (Ankara Milli Kütüphane "Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu") olarak kabul edilen [A] nüshasındaki eksik sayfalar, [B] nüshasından (Ankara Milli Kütüphane "Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu") karşılaştırma yapılarak tamamlandı.

Yine su'âl olunursa ki sen dediñ ki kelime bir lafızdır ki müfred içün vaż' oluna ben sana bir kelime bulayım ki mürekkeb izâsında/karşısında vaż' olunsun haber lafzı gibi ki "زَيْدٌ قَائِمٌ" izâsında mevzû'dur. Ve cümle lafzı gibi ki yine "زَيْدٌ قَائِمٌ" izâsında mevzû'dur.

el-Cevâb: Bu elfâz egerçi kendi ma'nâlarına nisbet mürekkeb ise de lâkin kendilerinin muğâbelesinde mevzû olan elfâza nisbet müfreddir. Bâ'zı şârih bu iki su'âle böyle cevâb vermişlerdir ki bir لَفْظٌ يَقْدَرُ ki lafzı âhar muğâbelesinde mevzû ola gerek müfred olsun gerek mürekkeb olsun. Belki birbiri yerine mefhûmu küllî izâsında mevzû'dur ki efrâdî elfâzdır. Meşelâ ismi lafzı زَيْدٌ, زَيْدٌ izâsında mevzû degildir. Belki مَا عَمَرُوا ve عَمَرُوا mefhûmu küllîsi izâsında mevzû'dur. زَيْدٌ ve عَمَرُوا ve gayrıları bunun efrâdıdır. Fi'il ve harfde böyledir. Kezâlik haber lafzı زَيْدٌ قَائِمٌ izâsında mevzû degildir. Belki مَا يَحْتَمِلُ الصِّدْقَ وَالْكَذِبَ mefhûmu küllîsi izâsında mevzû'dur. زَيْدٌ قَائِمٌ – ve sâ'iri bunun efrâdıdır. Lâkin bu vechile menzûr'un-fih/dikkate alınandır murâd eden “Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye”ye⁹⁴ mürâce'at etsün ki ziyâ bula havfen mine'l-imlâl tafşîl olunmadı. [7/a-B]

Eger su'âl olunursa ki Muşannıf Hâzretleri وَضْعُ kaydını zikreyleyüb delâlet kaydını terk eyledi. Bu terk biriyle ki “Şâhibi Mişbâh” ve “Şâhibi Mufaşşal” ikisini dahî zikreylediler.

el-Cevâb: وَضْعُ kaydı delâlet kaydını müstelzimdir. Zîra دَلَالَةُ كَوْنِ الشَّيْءِ بِحَيْثُ يُفْهَمُ مِنْهُ شَيْءٌ آخَرُ dir. Her bâr ki/ne zaman vaż'ı muhaqqâk ola delâlet dahî muhaqqâk olur. Bes /bu kadar yeter f. vaż'ı zikirden soñra delâlet zikrine hâcet yokdur nitekim kâfidir. Evvelâ vaż'ı zikrolundu ba'dehu delâlete ihtiyâç kalmadı, âmmâ delalet kaydı vaż' kaydını müstelzim degildir. Zîra دَلَالَتْ بِالْوَضْعِ olmak var. ضَرْبِ niñ darba delâleti gibi bi'tabî' olmak var. أُخْ أُخْ un vec'i şadra delâleti gibi. Bi'l-a'kl olmak var دَيْز. Mesmû'un verâ-i cidâre de vüçûdu lafza delâleti gibi. Pes delâlet zikrinden soñra vaż'ı zikirde lâzımdır. Zîra 'âmm olan hâşşa delâlet etmez. Nitekim “Mişbâh”da ve “Mufaşşal”da evvelâ delâlet zikr olunub ba'dehu vaż'ı zikr olundu.

⁹⁴ el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye; İbnü'l-Hâcib'in nahve dair “el-Kâfiye” adlı eseri Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) oğlu Ziyâeddin Yûsuf için kaleme aldığı eseridir ve “Molla Câmî” adıyla meşhur olan şerhdir. Ömer Okumuş, “Câmî, Abdurrahman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/94-99.

[KELİMENİN KISIMLARI]

(وَهِيَ) kelime (إِسْمٌ) isimdir (فِعْلٌ) fi'ildir (حَرْفٌ) harfdır.

Eğer su'âl olunursa ki هِيَ zamîri kelimeye râci' olunca kelime isim ise isme taksîmi تَقْسِيمُ الشَّيْءِ إِلَى غَيْرِهِ olur. Fi'ile ve harfe takşim تَقْسِيمُ الشَّيْءِ إِلَى غَيْرِهِ olur. Kelime fi'il ise fi'ile takşim تَقْسِيمُ الشَّيْءِ إِلَى غَيْرِهِ olur. İsim ve harfe takşim تَقْسِيمُ الشَّيْءِ إِلَى غَيْرِهِ olur. Ve kelime harf ise harfe takşim تَقْسِيمُ الشَّيْءِ إِلَى غَيْرِهِ olur. İsim ve harfe takşim تَقْسِيمُ الشَّيْءِ إِلَى غَيْرِهِ de câ'iz degil تَقْسِيمُ الشَّيْءِ إِلَى غَيْرِهِ de câ'iz degildir.

el-Cevâb: هِيَ zamîri mefhûma râci'dir.

Yine su'âl olunursa ki mefhûm müzekker, zamîr mü'enneş. Mü'enneş zamîr müzekkere nice râci' olur ve dahî mefhûm, mefhûm olduğu hayşiyetden isimde degil fi'ilde degil harfde degil?

[7/b-B] el-Cevâb: هِيَ zamîri kelimeye râci'dir بِاعْتِبَارِ الْمَفْهُومِ demektir ki وَهِيَ bu mefhûm (إِسْمٌ) isimdir, şâdıktır isme; (فِعْلٌ) dahî fi'ildir, şâdıktır fi'ile; (حَرْفٌ) dahî harfdır, şâdıktır harfe, münkasımdır/kısımlandırılmış bunlara, münhasırdır bunlara.

Eğer su'âl olunursa ki وَهِيَ إِسْمٌ وَفِعْلٌ وَحَرْفٌ deki و'lar cem' içündür, öyle olunca üçü bir kelimedir her biri bir kelime degildir demek olur. Me'a hâza hod/kendi her biri başka başka kelimelerdir.

el-Cevâb: Bu kelimeyi takşim تَقْسِيمُ الْكُلِّيِّ إِلَى الْأَفْرَادِ dir. تَقْسِيمُ الْكُلِّيِّ إِلَى الْأَفْرَادِ degildir ki su'âl vârid ola. تَقْسِيمُ الْكُلِّيِّ إِلَى الْجُزْئِيَّاتِ a mişâl بَقَرٌ وَفَرَسٌ وَإِنْسَانٌ gibi حيوانٌ küllîdir, her bir cüz'ü إِنْسَانٌ ve bir cüz'ü ise فَرَسٌ ve bir cüz'ü ise بَقَرٌ'dır her biri başka başka hayvandır. عَسَلٌ وَمَاءٌ وَالْبَيْتُ: أَرْبَعَةٌ جِدَارٍ وَسَقْفًا ya mişâl تَقْسِيمُ الْكُلِّيِّ إِلَى الْأَجْزَاءِ gibi. بَيْتٌ küllîdir, eczâsı cidârı erbe'a ve saqfdır. Her birine başka başka بَيْتٌ denilmez, mecmû'una بَيْتٌ denilir. Kezâlik سَكَنَجِبٌ küllîdir. عَسَلٌ وَمَاءٌ وَخَلٌّ eczâsıdır, herbirine başka başka سَكَنَجِبٌ denilmez, mecmû'una denilir. Burada وَهِيَ kelimeyi küllîdir حيوانٌ gibidir. Her bir cüz'îsi isimdir ve bir cüz'îsi fi'ildir ve bir cüz'îsi harfdır. Başka başka her birine kelime denilir. Öyle olunca su'âl vârid olmaz. Ba'zı şurûhuñ bu su'ale cevâbda وَ vâsıla أَوْ fâşıla ma'nâsınadır dediklerine ihtiyâçda olmaz. İsme isim dediler niçün?

el-Cevâb: İsim وَسَمٌ'den müştâk olmak var سُمُو'den müştâk olmak var. وَسَمٌ'den müştâk olunca وَسَمٌ deyü 'alâmete derler. Bu taqdirce isme إِسْمٌ derler müsemmasına

‘alâmet olduğu için. سُمُو’den müştâk olunca عَلُو deyü derler. Bu taqdirce isme, isim dediler eḥaveyni üzerine âlî olduğu için. [8/a-B] Fi‘ile fi‘il dediler fi‘ili lügavî ki müteżammin olduğu için. Harfe harf dediler zîra harfe lügatde taraf derler. Bu harfde fi‘ile, isme muḳâbil bir tarafda olduğu için harf dediler. Zîra isim ve fi‘il kelâmda ‘umde olurlar harf olmaz. İsmi; fi‘iliñ üzerine taqdim etdi, zîra isim hem müsned hem müsned’ün-ileyh olur. Fi‘il âñcaḳ müsned olur ve fi‘ili harf üzerine taqdim etdi zîra fi‘il müsned olur ve kelâmda ‘umde olur. Harf ne müsned olur ne müsned’ün-ileyh olur âñcaḳ edat olur.

(لَآئِنَّهَا)daki ل müte‘allıḳdır. Fehvâyı kelâmdan/kelamın içeriğinden fehmi olunañ اِنْخَرَصَتْ kelimesine. Zîra sadedi beyânda sükût, da‘vâyı haşrdır. [11/b-A]⁹⁵ Vaḳtakim Muşannıf Hâzretleri (هِيَ اسْمٌ وَفِعْلٌ وَحَرْفٌ) deyü beyân ederken sükût etdi ise اِنْخَرَصَتْ kelimesi fehmi olunub ل âna müte‘allıḳ oldu. Bu taqdirce kelâm اِنْخَرَصَتْ الْكَلِمَةُ فِي هَذِهِ الْاَفْسَامِ الثَّلَاثَةِ (لَآئِنَّهَا) da اِنْ harfdır ḥurûfu müşebbehe bi'l-fi‘ilden isim gerek manşûb haber gerek merfû, هَا ismidir kelimeye râci‘ kelime zâtıdır. اِنْ de اِنْ mā ba‘di ile te’vîli maşdarda haber olunca maşdarıñ zât üzerine ḥamli lâzım gelir bu ise câ’iz degildir.

el-Cevâb: Vücûh’u-ḥamseden biri ile mü’evvel olmaḳ ile câ’iz olur. Ya اِنْ’niñ isminden muzâf maḥzûf ola taqdiri لَآَنَّ حَالَهَا demek ola. Ya haberinden muzâf maḥzûf ola taqdiri لَآَنَّهَا اِنْ تَدَلَّ demek ola. Yâḥud اِنْ تَدَلَّ te’vîli maşdarda ismi fâ’il ma’nâsına ola taqdiri لَآَنَّهَا اِنْ تَدَلَّ demek ola. Yâḥud اِنْ تَدَلَّ te’vîli maşdarda mübteda ola mu’aḥḥar haberi maḥzûf olub cümlesi اِنْ’niñ haberi ola taqdiri اِنْ تَدَلَّ كَذَا ثَابِتَةً demek ola. Yâḥud yine اِنْ تَدَلَّ mübteda ola muḳaddem haberi maḥzûf olub cümlesi اِنْ ye haber ola taqdiri لَآَنَّهَا اِنْ تَدَلَّ demek ola. (أَوْ لَا الثَّانِي الْحَرْفُ) yâ’ni nefsinde ma’nâya delâlet etmeyen harfdır مِنْ gibi إِلَى gibi.

Vardı Muşannıf Hâzretleri harfi taḳsimde te’hîr etdi delîli haşrı da taqdim etdi niçün?

el-Cevâb: Ya beyâna ḳarîbden şürû‘ evlâ olduğu için. Yâḥud harf şâḥib’i-zeyl/eki olmayub isim ve fi‘il şâḥib’i-zeyl olub şâḥib’i-zeyl olmayan şâḥib’i-zeyl olanıñ üzerine muḳaddem olduğuçün. Yâḥud harfıñ mefhûmu ‘ademi, isim ve fi‘iliñ mefhûmu vücûdi olub ‘ademi şâbıḳ olduğuçün. Yâḥud harfe lügatde taraf derler kâḥ kelimeniñ evvel

⁹⁵ Esas nüsha olan (A) nüshasından devam edildi.

tarafında kâh âhir tarafında vâķ'ı olur taķsimde te'hîr etdi âhirde vâķ'ı olduĝuna işareten, delili ĥařırda taķdîm etdi evvelde vâķ'ı olduĝuna işareten.

(وَٱلْأَوَّلُ) mübtedâ (ٱلْأَزْمَنَةُ ٱلثَلَاثَةُ) yine أَن mâ ba'di ile te'vili maşdarda ĥaber olunca [12/a] mařdariñ zât üzerine ĥamli lâzım olur. Nihâyet yine vücûhu ĥamse'i mezkûradan biri ile mü'evvel olmak ile câ'iz olur. Ya mübtedâdan muzâf maĥzûf ola. Taķdîri أَن يَقْتَرِنَ وَأَمَّا ٱلْأَوَّلُ إِمَّا أَن يَقْتَرِنَ demek ola. Ya ĥaberdan muzâf maĥzûf ola taķdîri وَأَمَّا ٱلْأَوَّلُ إِمَّا يَقْتَرِنَ demek ola. Yâĥud ismi fâ'il ile te'vîl olunub وَأَمَّا يَقْتَرِنَ demek ola. Yâĥud mübtedâ olub mu'aĥĥar ĥaberi maĥzûf olub cümle mübtedânıñ ĥaberi ola taķdîri أَن يَقْتَرِنَ mübtedâ olub mu'aĥĥar ĥaberi maĥzûf olub cümle mübtedânıñ ĥaberi ola taķdîri أَن يَقْتَرِنَ mübtedâ olub muĥaddem ĥaberi maĥzûf olub cümlesi ĥaber ola taķdîri أَن يَقْتَرِنَ أَن يَقْتَرِنَ صِفَتِهِ إِمَّا مِن ٱلْأَوَّلُ demek ola. (ٱلْأَوَّلُ ٱلْفِعْلُ، وَقَدْ عِلْمٌ بِذَلِكَ حَدُّ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهَا) ya'ni vechi ĥařır sebebi ile isimden fi'ilden ĥarfden her birinin ĥaddi bilindi.

ٱلْحَرْفُ: مَا لَا يَدُلُّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهِ. Zîra delili ĥařır ile bilindi ki

ٱلْإِسْمُ: مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهِ غَيْرُ مُقْتَرِنٍ بِأَحَدِ ٱلْأَزْمَنَةِ ٱلثَلَاثَةِ. İsmiñ ĥaddi bilindi ki

ٱلْفِعْلُ: مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهِ مُقْتَرِنٍ بِأَحَدِ ٱلْأَزْمَنَةِ ٱلثَلَاثَةِ. Fi'iliñ ĥaddi bilindi ki

وَ وَقَدْ عِلْمٌ de ki و 'atıf olmak var ĥâliyye olmak var 'itirâziyye olmak var. 'Atıf olduĝu zaman ma'tûf'un-a'leyhisi maĥzûf olur taķdîri kelâm وَقَدْ عِلْمٌ demek olur. Ĥâliyye olduĝu zaman هَذَا دَلِيلُ ٱلْحَصْرِ، مَبْنِيًّا مِنْهُ حَدُّ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهَا⁹⁶ demek olur, lâkin be'îddir. Ĥalbuki bilindi demek olur. 'İtirâziyye olduĝu zaman cümle'i mu'teriza olur.

Eger su'âl olunursa ki cümle'i mu'teriza ĥod eĥadi müte'allıķayn ile âĥar beyinde vâķi' ola gelmişdir burada öyle degildir nice i'tirâziyye olur?

el-Cevâb: Vaĥtakim kelime ile kelâm 'ilm'i-naĥviñ mevzû'u oldular ise eĥadi mevzû' 'ayniñ âĥara te'alluķı vardır yine eĥad'i-müte'allıķayn ile âĥar beyinde vâķi' olmuş olur. Yâĥud âĥarda vâķi' olan cümle'i-mu'teriza olmak câ'izdir diyeñ kimse ĥavli üzere âĥarda vâķi' olmak ile cümle'i-mu'teriza olur. [12/b]

Eger su'âl olunursa ki cümle'i-mu'terizaniñ nice fâ'idesi olur burada fâ'idesi nedir?

el-Cevâb: Ya tâlibe tenbîhdir ya tâlibi terĝibdir. Ya delil'i-ĥařırñ me'ânini mediĥdir. Yâĥud delil'i-ĥařır zımmında her biriniñ ĥaddi bilinmedi diyen kimseniñ zannını reddir.

⁹⁶ [A] nüshasında "هَذَا دَلِيلُ ٱلْحَصْرِ مَبْنِيًّا مِنْهُ حَدُّ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهَا" ibaresi eksiktir, fakat kenarda tashih edilmiştir.

Eger su'âl olunursa ki ذَٰلِكَ niñ müşâr'un-'ileyhisi delili haşr olunca, delili haşr hod bir kere geçdi bir şey bir kere zıkr olunub şâniyen 'iâde olununca zamîr ile 'iâde olunub وَقدْ عَلمَ به gerek idi niçün maķâmı zamîrde ismi muzhar îrad olundu?

el-Cevâb: Zihni sâmi'de/işitenin zihninde ziyâde temekkün/yerleşmek ile mütemekkin olsun için. Ya esmâ'i-zâhireden ism'i-i-îşâret ile îrad olundu niçün?

el-Cevâb: Zihni sâmi'de ziyâde te'ayyün/belirlemek ile müte'ayyin olsun için. Ya esmâ'i îşâretten ba'ide îşâret olunan ذَٰلِكَ lafzı ihtiyâr olundu bunun biriyle delili haşr eķrâb idi.

el-Cevâb: U'luvvü tabaka'i bu'ud mekân menzîlesine tenzîl için. Nitekim ﴿الْم ذَٰلِكَ الْكِتَابُ﴾⁹⁷ da bu 'illet için îrad olundu. قد kelimesi mâzîye dâhil olsa tahķîķ için olur. Muzârî'a dâhil olsa taķlîl için olur. Burada mâzîye dâhil oldu tahķîķ içündür. حَدّ: قَوْلٌ دَالٌّ عَلَى مَاهِيَةِ الشَّيْءِ buradan murâd olunan mu'arraf olub efrâdını câmi' aġyârını mâni'⁹⁸ olandır.

Ya vardı delili haşrdan her biriniñ haddi bilindikden şöıra وَقدْ عَلمَ بِذَٰلِكَ dedi bunun ile daķî iktifâ etmeyib aşıġıda her birini başķa başķa ta'rîf etdi niçün?

el-Cevâb: Merâtıb'ı-tabayî'in tefâvütüne/tabiatın farklı mertebelerine tenbîhen. Zîra merâtibi tabâyî'i-insân üçdür zekî var ġabî/ahmak var mütavassıķı'l-hal var. Zekî olan delili haşrdan fehm eder. Mütevassıķ olan عَلمَ وَقد'den/delil mütenebbih olur. ġabî olan başķa başķa ta'rîflerden bilür. Ândan daķî fehm etmeyen mertebe'i-insaniyyetden sâķıķtır. [13/a] (الكَلَام) vaķtakim kelimeniñ ta'rîfiniñ ve taķsîminiñ beyânından fâriġ oldu ise kelâmıñ ta'rîfine şürû' edib الكَلَام dedi. Varıb والكَلَام deyib kelime üzerine a'tf etmedi bunun biriyle ki ikisi daķî 'ilmi naķviñ mevzû'ları oldukları için ciheti câmi'a mevcûde idi.

el-Cevâb: وَقدْ عَلمَ بِذَٰلِكَ ا'dd edib a'tf etmedi. Ya'ni mustekıl a'dd edib a'tf etmedi.

[البقر 2-1/2] ﴿الْم ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ﴾⁹⁷

⁹⁸ "Efrâdını câmi', aġyârını mâni"; bir tanımın yalnızca o tanımı belirleyen ve dıŗarıda bırakılması gereken öğeleri içermesi gerektiġini ifade eder. Bu ifade, özellikle mantık, felsefe ve dilbilim alanlarında tanımın doġruluġu ve geçerliliġi için önemli bir ilkedir. Bir tanımın hem gereksiz unsurlardan arındırılmış hem de tüm belirleyici özellikleri kapsaması gerektiġini vurgular. Orhan Hançerlioġlu, Felsefe Sözlüġü (İstanbul: Remzi kitabevi, 1993) 221.

[KELÂMIN TARİFİ]

(كَلَام) lügatde " مَا يَتَكَلَّمُ بِهِ قَلِيلًا كَانَ أَوْ كَثِيرًا / Kelâm, az veya çok konuşulan şeydir" iştilâhda (مَا) bir lafızdır ki (تَضَمَّنَ) mütezammin ola (كَلِمَتَيْنِ) iki kelime'i mütezammin ola.

Eger su'âl olunursa ki مُتَضَمِّنٌ ile مُتَضَمِّنٌ beyninde muğâyerat lâzımdır burada ise مُتَضَمِّنٌ da كَلِمَتَيْنِ مُتَضَمِّنٌ de كَلِمَتَيْنِ ?

el-Cevâb: مُتَضَمِّنٌ hey'et'i-ictimâ'yyesine/cemi şekline nazaran مُتَضَمِّنٌ hey'et'i-infirâdiyyesine/müfred şekli nazaran مُتَضَمِّنٌ öyle olunca ittiḥad lâzım olmaz.

Yine su'âl olunursa ki مُتَضَمِّنٌ'niñ eczâsı مُتَضَمِّنٌ'niñ eczâsından ziyâde olmak lâzımdır burada ziyâde degildir?

el-Cevâb: مُتَضَمِّنٌ eczâsı مُتَضَمِّنٌ eczâsından ziyâde olmak lâzım olduğu maḥsûsâtandır bu ise ma'ḳûlât/aklın kabul ettiği ḳabîlindendir ziyâde olmak lâzım degildir. Yâḥud مُتَضَمِّنٌ كَلِمَتَيْنِ'dir isnad ile مُتَضَمِّنٌ كَلِمَتَيْنِ'dir isnadsız. مَا تَضَمَّنَ dedi مَا تَرَكَّبَ demedi می‌شلییه şâmil olsun için. مَا تَضَمَّنَ de ki مَا mevşûle olmak da câ'iz mevşûf olmak da câ'iz. Mevşûle olunca ma'rife olur. Mevşûfe olunca nekre olur. Mevşûfe olmak evlâdır اِفْتِصَارٌ عَلَى الْفِعْلِ lâzım olmasun için. Yâḥud mevşûle olunca ma'rife olub haber ma'rife olmak lâzım olur haberin ḥaḳḳı ise nekre olmaḳdır. Mevşûfe olunca nekre olur haber ḥaḳḳını alır. (بِالْإِسْنَادِ) isnâd iştilâhda;

نِسْبَةُ إِحْدَى الْكَلِمَتَيْنِ إِلَى الْأُخْرَى بِحَيْثُ تُفِيدُ الْمُخَاطَبَ فَاِنْدَةً تَامَّةً يَصِحُّ السُّكُوتُ عَلَيْهَا / Muhataba tam bir anlam ifade eden ve üzerine sükûtun caiz olacağı şekilde, iki sözden birinin diğerine nisbet edilmesidir." dedi. بِالْإِسْنَادِ dedi بِالْإِخْبَارِ demedi. İnşâ'yyata şâmil olsun için. مَا [13/b] تَضَمَّنَ كَلِمَتَيْنِ بِالْإِسْنَادِ ta'rîfdir ta'rîfde cins gerek câmi' ola efrâdını şâniyen faşl gerek mâni' ola aḡyârını. مَا cinsdir şâmil cümleye. تَضَمَّنَ كَلِمَتَيْنِ min vechin cinsdir min vechin faşıldır. Min vechin cinsdir ki şâmil cümle kelimeteyni mütezammin olanlara. Min vechin faşıldır ihrâç eyledi mühmelâtı ve efrâdı kelimeyi. بِالْإِسْنَادِ faşıldır ihrâç eyledi mürekkebât'ı-ḡayrı kelâmiyye'i. Dâḥil oldu mürekkebât'ı-kelâmiyyeye. Gerek haberiyye olsun "قَامَ زَيْدٌ وَزَيْدٌ قَائِمٌ" gibi. Gerek inşâ'yye olsun اِضْرَبْ - لَا تَضْرِبْ Zîra bunlardan her biri iki kelime'i mütezammin oldu. Biri melfûzdur, âḥarî menviyye/niyette dir ki taḥtında müstetir olan zamîrdir. تَضَمَّنَ كَلِمَتَيْنِ deki كَلِمَتَيْنِ ḥaḳîḳaten ve ḥükmen olmadan e'âmîrdir. E'âm olduğu ecilden ta'rîfde dâḥil oldu "زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ وَقَامَ أَبُوهُ". Bunuñ biriyle ki müsned bunlarda mürekkebdır kelime degildir. Lâkin ḥükmen kelimedir ki قَائِمُ الْأَبِ demektir. Ve

Eger su'âl olunursa ki Muşannıf Hâzretleri kelimeniñ taqsîminde edatı haşr getürmeyüb **اسْمٌ وَفِعْلٌ وَحَرْفٌ** deyib âncak şadedi beyânda sükût'u-da'vâyı haşr olmağ ile iktifâ eyledi âmmâ kelâmıñ taqsîminde şarîhan haşr edatı getirib **وَلَا يَتَأْتِي ذَلِكَ إِلَّا فِي** dedî niçün?

el-Cevâb: Kelimeniñ isim ve fi'il ve harfden ğayrîye ihtimâli yok idi âniñçün edatı haşr getürmeyib şaded beyânda sükût'u-da'vâya haşr olmağ ile iktifâ etdi. Âmmâ kelâmıñ bu ikiden ğayrîye ihtimâli [14/b] vardır. Âniñçün şarîhan edatı haşr getirdi. Zîra aqsâmı selâse beyninde terkîb'i-sûna'yye/ikili terkib 'inde'l-'aql âltı olmağ ister. İsim ile isim. Fi'il ile fi'il. Harf ile harf. İsim ile fi'il. İsim ile harf. Fi'il ile harf. Bu âltıdan dördünü tarh edib ikisini ehz etdiler. Zîra kelâmda isnâd lâzımdır isnâdda dahî müsned ve müsned'ün-ileyh lâzımdır bu ikisi ise mütehaqqıq olmaz illâ **اسْمَيْنِ** de yâhud isim ve fi'ilde muhaqqaq olur. Âmmâ iki fi'ilde müsned var müsned'ün-ileyh yok iki harfde ne müsned var ne müsnedün 'ileyh var fi'il ve harfde yine müsned var müsned'ün-'ileyh yok isim ile harfde biri mefķūd. Zîra isim müsned olursa müsned'ün-ileyh mefķūd isim müsned'ün-'ileyh olursa müsned mefķūd. Âniñçün dördünü tarh edib ikisini ehz etdiler. "يَا زَيْدٌ" mişâli "ادْعُوا زَيْدًا" taqđirindedir. Öyle olunca harf ile isim terkîbinden olmaz belki fi'il ile isim terkîbinden olur ki fi'il **ادْعُوا** dur isim tahtındaki **أَنَا** dir.

Vardı Muşannıf Hâzretleri **أَوْ فِعْلٌ وَاسْمٌ** kavlinde fi'ili isim üzerine taqđim etdi niçün?

el-Cevâb: Fi'il ile ismiñ terkîbinde vâkı' olan tertibe ri'ayeten zîra terkîb olununca "قَامَ زَيْدٌ" derler fi'il muqaddem olur. Ba'zı nüsağda **أَوْ فِعْلٌ وَاسْمٌ** vâkı' olmuşdur. Ol nüsha üzerine ismi taqđim etdi mertebesi ' âliye olduğı içün.

[İSİM]

(الاسْمُ) Vaçtakim Muşannıf Hâzretleri kelimeniñ ta'rîfiniñ ve aqsâmınıñ ve kelâmıñ ta'rîfiniñ ve aqsâmınıñ beyânından fâriğ oldu ise. Leff'ü-neşri⁹⁹ müretteb tarîkı üzerine evvelâ ismiñ ta'rîfiniñ beyânına şürû' edib **الاسْمُ** dedi. **الاسْمُ** de olan ال 'ahdi hârici içündür. Zîra bir şey evvelâ nekre zıkr olunsa şâniyen ma'rife 'iâde olunsa şânî evveliñ

⁹⁹ Leff'ü-neşr; Arap belâğatında yer alan ve özellikle beyitte birden fazla unsuru sıralayıp bunlarla ilgili açıklamaları daha sonra sunma sanatıdır. Bu sanat, anlamın derinliğini artırmak ve anlatımı zenginleştirmek amacıyla kullanılır İsmail Güleç, "Leff ü Neşrin Tanımı ve Tasnifine Dair Birkaç Not", *Karabük Türkoloji Dergisi*, 2 (Aralık 2020), 11-19.

'aynı olur. ال 'ahd'i-hârici için olur. مَعْنَى الْإِسْمِ ya'ni ma'hûd olub kelimeniñ aqsâmından olub fi'ile ve harfe kısım olan isim demek olur.

Eger su'âl olunursa ki fi'ile ve harfe kısım olan isimden gayri isimde varmıdır ki [15/a] sen fi'ile ve harfe kısım olan isim dersin?

el-Cevâb: Evet vardır kâh isim zıkr olunur fi'ile ve harfe kısım olan isim murâd olur ve kâh isim zıkr olunur şıfata muķâbil olan isim murâd olur. Zîra fi'ile ve harfe kısım olan isimde iki kısımdır. Biri yalnız zâta delâlet eyleye "زَيْدٌ - عَمْرُو" gibi ânada isim derler. Ve biri zâta ma'nâ i'tibârı ile delâlet eyleye "ضَارِبٌ - مَضْرُوبٌ" gibi buna şıfat derler. Ve kâh isim zıkr olunur zarf muķâbili murad olur. Ve kâh isim zıkr olunur künye ve laķab murâd olur. Lâkin burada isimden murâd olan fi'ile ve harfe kısım olub şıfata ve zarfa ve laķaba ve künyeye şâmil olandır.

(ما) bir kelimedir ki yine ما'yı-mevşûle olmaķda câ'iz mevşûfe olmaķda câ'iz lâkin mevşûfe olmaķ evlâdır nitekim مَا تَضَمَّنَ de a'n ķarîb sebķ eyledi. (دَلَّ) delâlet eyleye.

Eger su'âl olunursa ki دَلَّ mâzidir delâlet etdi denilmek gerek idi niķün delâlet eyleye deyü ma'nâ verilir?

el-Cevâb: Ta'rîfde vâķi' olan mâzîye istimrâr ma'nâsı verilir.

(عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهِ) de olan zamîr ما'ya râci'dir ما kelimeden 'ibâretdir. Tezķir'i-lafz mevşûle binâ'endir. Kezâlik دَلَّ'niñ de müzekker olması ما'i-mevşûl içündür. Ve câ'izdir ki فِي نَفْسِهِ de olan zamîr ma'nâya râci' ola. Ma'nâsı öyle ma'nâ ki kendi nefsinde 'itibâr ola emri hâriķ i'tibâr olunmasızın ya'ni mefhûmiyyetde müstekķil ola demek olur. Lâkin kelimeden 'ibâret olan ما'ya râci' olmaķ zâhirdir. Vechi haşra muţâbıķ olsun için. Zîra vechi haşrda فِي نَفْسِهَا vâķi' oldu. Öyle olunca kelimeye rucû' muķarrar/karar verilmiş olur ma'nâya râci' olmaķ ķâbil degildir. فِي نَفْسِهِ de فِي kendi ma'nâsına olmaķ var بـ ma'nâsına olmaķ var. Kendi ma'nâsına olunca maḥzûfa müte'alliķ olur مَعْنَى'niñ şıfatı olur. Taķdîri عَلَى مَعْنَى كَائِنٍ فِي نَفْسِهِ demek [15/b] olur. بـ ma'nâsına olunca zarf'ı-lağv olur. دَلَّ'ye müte'alliķ olur. Ve yine بـ ma'nâsına olunca müstekķâr olub ma'nânın şıfatı olmaķ câ'izdir عَلَى مَعْنَى حَاصِلٍ بِنَفْسِهِ ma'nâsına. (غَيْرِ مُقْتَرِنٍ) ma'nânın şıfatı sâniyesidir. (بِأَحَدِ الْأَزْمِنَةِ الثَّلَاثَةِ) ezmine'i-selâse mâzîdir, hâldir, istikbâldir.

Eger su'âl olunursa ki بِأَحَدِ الْأَزْمِنَةِ الثَّلَاثَةِ mü'ennesdir öyle olunca gerek idi?

el-Cevâb: **أَزْمَنَةٌ** zamanın cem'idir zaman müzekkerdir. Esmâ'i-'aded ise mevşûfunun müfredine tâbi' olur. Sırrı budur ki eger müfrede tâbi' olmasa mevşûfunun kendine tâbi' olsa öyle **أَزْمَنَةٌ** üçdür demek olur **أَزْمَنَةٌ** ise cem'idir eḳalli cem' ise üçdür. Öyle olunca ḳallema zaman dokuz olmak lâzım olur. **مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهِ** ta'rîfdir. Ta'rîfde cins gerek câmi' ola efrâdını, şâniyen faşl gerek mâni' ola aḡyârını. **مَا دَلَّ عَلَى** min vechin cinsdir min vechin faşıldır. Min vechin cinsdir ki şâmildir cümle ma'nâya delâlet edenlere. Min vechin faşıldır ihrâç eyledi elfâz'ı-mühmele'i ve sa'ir mâ'naya delâlet etmeyenleri. **غَيْرِ مُفْتَرٍ بِأَحَدٍ الْأَزْمَنَةِ الثَّلَاثَةِ** faşıldır ihrâç etdi ḥarfî. **فِي نَفْسِهِ** de faşıldır ihrâç eyledi fi'ili.

Eger su'âl olunursa ki ben sana bir isim bulayım ki **الْأَزْمَنَةِ الثَّلَاثَةِ**'den birine muḳârin olsun esmâ'i-ef'âl gibi. Ve bir fi'il bulayım **الْأَزْمَنَةِ الثَّلَاثَةِ**'den birine muḳârin olmasun **أَفْعَالٌ مُنْسَلِخَةٌ عَنِ الزَّمَانِ** gibi ki **عَسَى**'dır **كَادَ**'dır **كَرِبَ**'dır ve sâ'irdir. Öyle ta'rîfi isim efrâdını câmi' aḡyârını mâni' olmaz?

el-Cevâb: 'Adem'i iḳtirândan olmadan murâd bi ḥasebi'l-vaż'ı evel muḳârin olmaya demektir. Esmâ'i-ef'âlin bi ḥasebi'l-vaż'a muḳârenetleri yokdur. Muḳârenetleri bi ḥasebi'l-isti'mâldir ve **أَفْعَالٌ مُنْسَلِخَةٌ عَنِ الزَّمَانِ** in bi ḥasebi'l-vaż'a muḳârenetleri vardır soñradan bi ḥasebi'l-isti'mâl zamandan münselih olmuştur.

Ve yine su'âl olunursa ki sen dediñ ki isim ezmine'i-şelaşeden [16/a] birine muḳârin degildir dediñ fi'ili muzâri' de ezmine'i-şelaşeden birine muḳârin degildir demek şâdiḳdır zîra ikiye mukârinidir?

el-Cevâb: Muzâri' de üç mezheb vardır. Mezhebi evvel muzâri' hâlde ḥaḳîḳatdır istiḳbâlde mecâzdır. Mezhebi şânî istiḳbalde ḥaḳîḳatdır hâlde mecâzdır. Ve mezhebi şâlis müşterekdir ikisiñde bile ḥaḳîḳatdır. Mezhebeyni evveleyn üzerine su'âl vârid olmaz zîra bi ḥasebi'l-vaż' birine muḳârinidir. Mezhebi şâlis üzere cevâb budur ki birine muḳârin olana isim demeyince ikiye muḳârin olana isim dememek bi't-ṭarîḳi'l-evlâ.

[İSMİN ÖZELLİKLERİ]

(وَمِنْ خَوَاصِّهِ) Vaḳtakim Muşannıf Hâzretleri ismiñ ta'rîfiniñ beyânından fâriḡ oldu ise ba'zı ḥavâşsıñ beyânına şürû' edib **وَمِنْ خَوَاصِّهِ** dedi ki ziyâde inkişâf ile münkeşif ziyâde ittizâh/açıklama ile müttezih olsun için.

Vardı cem'ı keşret ile îrad etdi ismiñ ḥavâşsı keşîresi olduğuna tenbihen **مِنْ**'i tebgızıyye ile îrad eyledi. Muşannıfın burada zıkr etdiḡi ol ḥavâşsı keşîradan ba'zı olduğuna tenbîhen. **خَاصَّةُ الشَّيْءِ: مَا يَخْتَصُّ بِهِ وَلَا يُوْجَدُ فِي غَيْرِهِ** nin cem'idir. **خَاصَّةٌ, خَوَاصٌّ** ye

derler. Gerek hâşşa olduğu şey'in efrâdının cem'isine şâmil ola "كَاتِبٌ بِالْقُوَّةِ" gibi insâna nisbet. Gerek gayra şâmil ola "كَاتِبٌ بِالْفِعْلِ" gibi insana nisbet. وَمِنْ دَدِي خَوَاصِّهِ dedi وَمِنْ دَدِي خَوَاصِّهِ demedi bunun biriyle hâşâ'îşde havâş ma'nâsınadır لَفْظُ مُصْطَلَحٍ عَلَيْهِ ihtiyâren.

Ya vardı وَمِنْ دَدِي خَوَاصِّهِ dedi وَمِنْ دَدِي خَوَاصِّهِ demedi niçün?

el-Cevâb: 'Alâmeti şey şeyden münfek olmaz hâşşa'i-şey şeyden münfek/ayrı olur bu zıkr olunanlar hep isimden münfek olur âniñçün وَمِنْ دَدِي خَوَاصِّهِ dedi وَمِنْ دَدِي خَوَاصِّهِ demedi.

[ال DAHİL OLMASI]

(دُخُولُ اللَّامِ) muzâf'un-'ileyhden 'ivezdir taqdîri التَّعْرِيفِ لَامٌ demektir.

Eger su'âl olunursa ki duhûlü harfî ta'rîf dese idi peygamberiñ (s.a.v) kavli-i şerifinde olan م'ede [16/b] şâmil olaydı. Nitekim Ömer b. Eyyüb Hâzretleri¹⁰⁰, Hâzreti (s.a.v.)'den rivâyet ederlerki Hamîr kabilesinden bir racül Hâzrete su'âl etdi ki «أَمِنْ أَمِيرٍ» لَيْسَ مِنْ أَمِيرٍ أَمْصِيَامٌ فِي أَمْسَقَرٍ¹⁰¹ cevâben su'âle muţâbık olsun için buyurdu. Lâkin âna ta'arruz etmedi 'ademi şöhreti olduğıçün.

Ya vardı دُخُولُ اللَّامِ dedi دُخُولُ اللَّامِ demedi. Kendi katında muhtâr olan mezhebi Sîbeveyh¹⁰² olduğuna işâreten. Zîra harfî-i-ta'rîfde üç mezheb vardır. Müberred¹⁰³ katında harfî-i-ta'rîf olan hemze'i-meftûhadır ل hemze'i-istifham ile hemze'i-ta'rîfiñ beynini fark için ziyâde olmuştur. Sîbeveyh katında harfî ta'rîf ل' dır hemze ibtidâ mümkin olsun için gelmiştir. Halîl¹⁰⁴ katında harfî ta'rîf ل' dır هل gibi.

Ya vardı harfî ta'rîf isme mahşûş oldu niçün? Zira harfî ta'rîf lafzıñ muţâbakâten delâlet etdiği ma'nâyı müstekîlî ta'yîn için mevzû'dur. Harfiñ ise mâ'nâyı müstekîlî yokdur. Fi'iliñ ma'nâyı müstekîlî vardır. Lâkin fi'il ma'nâyı müstekîle tazammumen

¹⁰⁰ Ömer bin Eyyüb [?] kendisine ait bilgiye ulaşamadı.

¹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned 23679.

¹⁰² Sîbeveyh; Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796) Zamanımıza ulaşan ilk kapsamlı Arapça gramer eserinin yazarı ve Basra nahiv ekolünün önde gelen temsilcisidir. Mehmet Reşit Özbalkıç, "Sîbeveyhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/130-134.

¹⁰³ Müberred; Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 286/900). Sîbeveyhi'den sonra Basra dil ekolünün en önemli ikinci ismi kabul edilen Müberred, Arap grameri ve edebiyatı konusunda kendine has görüşler geliştirmiştir. İsmail Durmuş, "Müberred", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/430-433.

¹⁰⁴ Halîl; Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) (ö. 175/791). Yalnız Basra dil mektebinin değil asrının, hatta bütün İslâm tarihinin yetiştirdiği müstesna bir dil âlimidir. Halîl b. Ahmed, gramer, sözlük bilim ve müsiki gibi alanlarla ilgilenen çok yönlü bir âlim olarak, bu disiplinlere ilk kez ilmî yöntem ve kurallara kazandırması ve özellikle aruzu müstakil bir ilim dalı hâline getirmesiyle tanınmıştır. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/309-312.

delâlet eder muṭâbakaten delâlet etmez. Âniñçün harf'i-ta'rîf isme maḥşûş oldu. Tevzîhi budur ki fi'iliñ ma'nâyı muṭâbakası ḥadeṣdir, zamandır, fa'ilü'm-mâ ya nisbetdir. Bu ma'nâyı muṭâbıkı ma'nâyı harfîdir mademki fa'ili zıkr olunmaya ma'nâ'yı-muṭâbekaya delâlet edemez. Âmmâ ḥadeṣe ve zamana ki ma'nâyı tezammunusidir âna bi-nefsihi delâlet eder. Hatta fi'iliñ ta'rîfinde مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهِ de ma'nâdan murâd ma'nâyı tazammunidir. Ba'dehü مُقْتَرَنٌ بِأَحَدِ الْأَزْمِنَةِ الثَّلَاثَةِ ile şıfatlanmak ile zamanda ḥâriç olub âñcaḳ ḥadeṣ murâd olur. İllâ zamân zamâna muḳârin olub şey'i nefsiñe muḳârin olmaḳ lâzım olur. Maḥallinde böyle taḥkîḳ olunmuştur. Bu harfî ta'rîf ismiñ ḥavâşşı ḡayrı şâmilesindendir. Zira harf'i-ta'rîf muzmarâta ve esmâ'i işârete ve emsâline dâhil olmaz.

Ya vardı Muşannıf Ḥazretleri ḥavâşşı keşire beyninden ل'ı ihtiyâr eyledi mu'zâmat'ı-ḥavâşşından olduḡu için. [17/a] Mu'zâmat'ı-ḥavâşşından olduḡu neden. Zîra ل isme maḥşûşdur demek ile lam'ı-ta'rîfiñ ma'nâsı ki dördür cümleñiñ isme ihtişâşını ifâde eyledi. Taḥşîn'i-lafz için dâhil olan ل'ıñ dahî isme ihtişâşını ifâde eyledi.

[CER]

(والجَرِّ) Cer isme maḥşûş oldu niçün? Zîra cer, eseri harfî cerdir. Harfî cer ise bi nefsihi ta'diye etmeyen fi'ili isme îsal içündür. Evvelâ isme dâhil olmaḳ gerek ki fi'ili isme îsal eyleye. Çün/ne zaman ki harfî cer isme maḥşûş oldu ise cer dahî isme maḥşûş oldu ki eseriñ mü'essirden teḥâllüfû lâzım gelmesün için.

Vardı ḥavâşşı keşîra beyninde cerri ihtiyâr eyledi. Zîra cer mu'zâmatı ḥavaşdandır. Mu'zâmatı ḥavâşdan olduḡu neden? Zîra cer isme maḥşûşdur demek ile harfî cer ki on yedidir cümlesiniñ isme ihtişâşını ifâde eyledi. Ve cer ismiñ ḥavâşşı ḡayre şâmilesindendir. Zîra ḡayri munşarîf ve zarfiyeti lâzım olan esmâya dâhil olmaz.

Vardı ل'ı, cer üzerine taḳdîm eyledi. Zîra ل evvelde, cer âḫırde olur âniñçün taḳdîm eyledi.

[TENVİN]

(والتَّنْوِينِ) Tenvîn isme maḥşûş oldu niçün? Zîra tenvîn âltıdır. Tenvîn'i-temekkün, tenvîn'i-tenkîr, tenvîn'i-ivez, tenvîn'i-muḳâbele, tenvîn'i-terennüm, tenvîn'i-ḡâli. Tenvîn'i-terennüm ile ḡâliden ḡayrısı isme maḥşûşdur. Zîra tenvîn'i-temekkün ismiñ ismiyyetde şübût ve emkeniyyetine/güçlenmesi fi'ile ve harfe a'dem'i-müşâbehetine delâlet eden tenvîndir. Fi'il ise isim olmaḳ yok ki dâhil olub emkeniyyet ve şübûta; fi'il ve harfe a'demi müşâbehete delâlet eyleye. Tenvîn'i-tenkîr ma'rife ile nekre beynini fâriḳ

olan tenvîndir "صَه" gibi. Fi'il ve harf ise ma'rife ve nekre olmak yokdur ki tenvîn dâhil olub fâriķ ola. Tenvîn'i-ıveẓ muẓâf'un-ileyh ĥazf olunub ândan ıveẓ muẓâfa verilen tenvîndir. Fi'il ve harf ise muẓâf olmak yokdur ki muẓâf'un-ileyhleri ĥazf olunub ıveẓ kendilerine verile. [17-b] Tenvîn'i-muķâbele teşniye ve cem'i müzekker sâlimiñ ن'u muķâbelesinde cem'i-mü'ennes sâlime verilen tenvîndir. Fi'il ve harf ise teşniye ve cem'i olmak yok ki ânlarıñ ن'u muķâbelesinde cem'i-mü'ennes sâlime verile.

Eger su'âl olunursa ki fi'il teşniye ve cem'i olmaz dersiñ ya ضَرْبًا - ضَرْبُوا ya ne dersiñ ki teşniye ve cem'i olmuş?

el-Cevâb: Teşniye ve cem'i olan zamîrdir fi'il degildir.

Tenvîn'i-terennüm harfi itlaķdan bedelen âhiri ķâfiye'i-muṭlaķıyye dâhil olan tenvîndir.

أَقْلِي اللَّوْمَ عَادِلًا وَالْعِتَابَا فَقُولِي إِنَّ أَصَبْتُ لَقَدْ أَصَابَا¹⁰⁵

gibi. Tenvîn'i-ġâlî ķâfiye'i-muķayyideye dâhil olan tenvîndir.

قَائِمِ الْأَعْمَاقِ خَاوِي الْمُخْتَرِقِينَ مُشْتَبِهَ الْأَعْلَامِ لَمَاعُ الْخَفَقِينَ¹⁰⁶

gibi. Bu ikisi isme maḥşûş degildir cümlede bulunur. Ve ĥavâş'sı-keşîra beyninden tenvîni ihtiyâr eyledi. Zîra tenvîn mu'zâmat'ı-ĥavâşdandır. Mu'zâmat'ı-ĥavâşdan olduġu neden? Zîra tenvîn isme maḥşûşdur deyince tenvîniñ aķsâm'ı-erbe'asınıñ bile isme ihtişâşını ifâde eyledi. Ve tenvîn ĥavâş'sı-ġayri şâmiledendir. Zîra yine ġayri munşarıfa ve zarfiyyeti lâzım olanlara dâhil olmaz. Cerri tenvîn üzerine taķdîm etdi. Zîra cer metbû'dur tenvîn tâbi'dir metbû tâbi'iniñ üzerine muķaddemdir. Tenvîniñ ta'rîfi نُونٌ سَائِكَةٌ تَتَّبِعُ حَرَكَةَ الْآخِرِ لِلتَّأْكِيدِ الْفِعْلِ.

¹⁰⁵ Cerîr b. Atıyye; Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî (ö. 110/728 [?]) Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biridir. Cerîr, İslâm dönemi şairleri arasında önemli bir yere sahiptir; çünkü İslâmî devirde yetişmiş, Kur'ân-ı Kerîm'in etkisi altında kalmış ve eserlerinde sıkça İslâmî değerleri öne çıkarmıştır. Bu şiir Ferezdak ve Râî en-Nümeyrî'yi hicv ettiği şiiridir. Cerîr b. Atıyye, *Dîvân*, nşr. Kerem el-Bustânî (Beyrut: 1960), 5-7; Zülfikar Tüccar, "Cerîr b. Atıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/412-413.

¹⁰⁶ "Derinlere kök salan içi boş; Dağ gibi yüce görünür, ama sadece titrete bir parıltıdan." Rü'be b. Accâc; Ebû'l-Cahhâf (Ebû Abdillâh) Rü'be b. Abdillâh el-Accâc b. Rü'be b. Lebid et-Temîmî es-Sa'dî (ö. 145/762). Arap recez şiirinin en büyük temsilcisi kabul edilen şair Rü'be adındaki üç şairden biri olup Temîm kabilesinde ilim ve edebiyatta ün yapmış bir aileye mensuptur. Ayrıca dil âlimleri tarafından toplanmaya çalışılan nâdir ve ġarîb kelimeler bakımından oldukça zengin bir içeriġe sahipti. Halîl b. Ahmed'in, Rü'be'nin cenazesinden dönerken söylediġi "Bugün şiiri, dili ve fesahati gömdük" sözü, onun şiirlerinin dil, ifade gücü ve fesahat bakımından ne denli kıymetli olduġunu gösteren anlamlı bir değerlendirmedir. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, nşr. Temîm Şeyh Hasan (Beyrut: 1412/1991), 399-403; Rahmi Er, "Rü'be b. Accâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/309-312.

[İSNÂD'ÜN-'İLEYH]

(وَإِلَّاسْنَادُ إِلَيْهِ) ref ile mâ'tûfdur duhûl üzerine. Cer ile ل'a yâhud tenvîne a'tfî câ'iz degildir. Zîra duhûlden mütebâdir ya evvelde zikirdir ya âhırde luhûkudur. Bu ikisi de isnâd'ün-'ileyhe muntefilerdir.

Ya vardı müsned'ün-'ileyh olmak ismiñ havâşşından oldu niçün? Zîra fi'il dâ'ima müsned vaz' olunmuşdur eger müsned'ün-'ileyh olsa hilâfı vaz' lâzım olurdu. Harf ise edatdır müsnedde olmaz müsned'ün-'ileyhde olmaz.

Ya vardı havâşşı keşîra beyninde إِسْنَادُ إِلَيْهِ ihtiyâr eyledi. Zîra mu'zâmât'ı-havâşdandır. Mu'zâmât'ı-havâşdan olduğu neden? Zîra isnâd'ün-'ileyh isme mahşûşdur demek ile fâ'il olmanıñ [18/a] mübtada olmanıñ ve sâ'ir إِنَّ'niñ ismi ve كَانَ'niñ ismi olmanıñ isme ihtişâşını ifâde eyledi. Ve bu isnâd'ün-'ileyhde havâş'sı-gayri şâmileledendir zîra zarfiyyeti lâzım olan esmâ müsned'ün-'ileyh olmazlar.

Ya vardı tenvîni isnâd'ün-'ileyh üzerine taqđim etdi niçün? Zîra tenvîn 'alâmât'ı-lafziyyedendir. Isnâd'ün-'ileyh 'alâmât'ı-ma'neviyyedendir. 'Alâmât'ı-lafziyyeden olan zuhûru şerefi olduğuçün taqđime ehrâdır.

[İZÂFET]

(وَالِإِضَافَةُ) Yine ref ile isnâd'ün-'ileyhe ma'tûfdur. Burada izâfetden murâd şey'in taqđiri harfî cer ile muzâf olmasıdır. Ve izâfet isme mahşûş oldu niçün? Zîra izâfet iki kısımdır. Biri izâfet'i-ma'neviyye, biri izâfet'i-lafziyye. İzâfet'i-ma'neviyyenniñ ifâdesi ta'rîf ve tahşîşdir. İzâfet'i-lafziyyeniñ ifâdesi tahfîfdir. Bu ta'rîf ve tahşîş ve tahfîf bulunmaz illâ isimde bulunur âniñçün izâfet de isme mahşûş oldu.

Ya vardık izâfetden murâd şey'in muzâf olmasıdır dediñ. Zîra bir qavilde fi'il bir qavilde cümlede muzâf'un-'ileyh olur (هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ) [المائدة 119/5] gibi. Âmmâ ba'zılar demişdir ki bu يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ maşdarıyla mü'evveldir. Taqđiri يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ demekdir. Ol taqdirce taqđiri harfî cer ile izâfet muṭlaqa gerek muzâf olmak olsun gerek muzâf'un-'ileyh olmak olsun isme mahşûş olur.

Ya vardık taqđiri harfî cerle muzâf olmak isme mahşûşdur dediñ. Zîra lafzı harfî cerle muzâf olmak fi'ilde de bulunur "مَرَرْتُ بِرَيْدٍ" gibi. Zîra مَرَرْتُ'e muzâfdır lafzı harfî cer ile muşannıf katında.

Ya vardı havâş'sı-keşîra beyninde izâfeti ihtiyâr eyledi niçün?

el-Cevâb: Mu'zâmât'ı-havâşdan olduğuçün. Mu'zâmâtı havâşdan olduğu neden? Zîra izâfet isme mahşûşdur demek ile muzâf olmanın ve ta'rîf ve tahşîş ve tahfîfiñ isme ihtîşâsını ifâde eyledi. Belki ol ba'z kavlince muzâf'un-'ileyh [18/b] olmanın da isme ihtîşâsını ifâde eyledi. İzâfet de ismiñ havâş'sı-gayrı şâmilelerinden. Zîra muzmârât esmâ'i-işârât ve mevşûlât muzâf olmaz. İsnâd'ün-'ileyhi izâfet üzerine taqđîm eyledi. Müsned'ün-'ileyh olmanın 'umdeye mahşûş olduğu ecilden şerefi vardır taqaddüm evlâdır.

[İSMİÑ KISIMLARI]

(وَهُوَ مُعْرَبٌ وَمَبْنِيٌّ) İsim mu'rab oldu, mebnî oldu, ziyâde noşân olmadı. Zîra isim şundan hâli degil ki mebnî ola gayri ile mürekkeb ola ya olmaya. Olmayan mebni olanda şundan hâli degil ki mebnî aslâ müşâbih ola ya olmaya. Müşâbih olan yine mebnî, olmayan mu'reb. Yâhud şundan hâli degil ki 'avâmil ihtilâfı ile muhtelif ola ya olmaya. Olan mu'reb, olmayan mebnîdir. Mu'rebe mu'reb dediler. Zîra mu'reb عُرِبَتْ مَعْدَتُهُ'den me'hûz/alınmak olmak var. أَعْرَبَ الرَّجُلُ حُجَّتَهُ'den me'hûz olmak var. امْرَأَةٌ عَرُوبٌ me'hûz olmak var. عُرِبَتْ مَعْدَتُهُ'den me'hûz olunca kelâm'ı-'Arabda عُرِبَتْ مَعْدَتُهُ derler bir kimseniñ mi'desi fâsid olsa. اِفْعَال bâbına nakl ile hemzesi izâle için olur. Mu'rebe mu'reb derler mezâlû'l-fesâd¹⁰⁷ olduğuçün. أَعْرَبَ الرَّجُلُ حُجَّتَهُ'den me'hûz olunca mu'rebe mu'reb dediler mazhar'un-fih olub ma'âni mu'tevira/irab alametleri ânda zâhir olduğuçün. امْرَأَةٌ عَرُوبٌ'den me'hûz olunca kelâmı 'Arabda امْرَأَةٌ عَرُوبٌ derler muhaşşinedir ma'nâsına. Bu taqdirce mu'rebe mu'reb derler fâ'il merfû', mef'ûl manşub, muzâf'un-'ileyh mecrûr olub kelâm muhaşşin olduğu için. Mebnîye mebnî dediler mebnî binâdan me'hûzdur binâ deyu qarâra derler. Bu da 'avâmil ihtilâfıyla muhtelif olmuyor hâli üzerine ber qarâr olduğuçün mebnîye mebnî dediler.

[MU'REB İSİM]

(فَالْمُعْرَبُ) da ki ف tefsîriyedir ال 'ahd'i-hârici için. Zîra bir şey evvelâ nekre zikrolunub şâniyen ma'rife 'iâde olunca. Şânî evveliñ 'aynı olub ال 'ahd'i-hârici için olur.

¹⁰⁷ مَزَالُ الْفَسَادِ ; hataya düşme noktası, bozulma, kayma yeri. Klasik nahiv kitaplarında “mezâlû'l-fesâd”, özellikle i'rab veya mânada yanlışlığa düşmeye sebep olan noktaları ifade etmek için kullanılır. Bir kelimenin yanlış yere i'rab edilmesi, Atif sırasında tertibin yanlış anlaşılması, Amilin veya ma'mûlun karıştırılması gibi durumlar “mezâlû'l-fesâd” olarak adlandırılır. Sîbeveyh ve sonrasında gelen şârihler, problemleri i'rab ihtimallerini anlatırken şöyle derler: “هذا من مزال الفساد/Bu, hataya kayma noktalarındandır.” Dolayısıyla “mezâlû'l-fesâd”, nahiv ve belâgat kitaplarında genellikle ifadenin bozulmasına yol açan dilsel kayma, gramer hatası veya yanlış kullanım anlamında kullanılır. İbn Hişâm el-Ensârî, *Mugnî'l-Lebîb 'an Kutubi'l-A'arîb*, thk. M. Abdülhamîd, (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezhariyye, 1979) 1/214.

Öyle olunca demek olur ki. **فَالْمُعَرَّبُ** pes imdi mu'reb [19/a] ya'ni ma'hūd olub ismiñ aḳsâmından olan mu'reb demek olur. Öyle olduğı taḳdırce muẓâri' ile su'âl vârid olmaz zîra fi'ildir. (**الْمُرَكَّبُ**)

Eger su'âl olunursa ki sen mu'reb mürekkebdir dediñ lâkin mürekkeb mürekkeb olduğı ḥayṣiyyetden mu'reb de degildir mebnî de degildir. Belki mu'reb mürekkebiñ cüz'üdür. Âniñçün ba'zı şâriḥ muẓâf maḥzûfdur cüz'ül-mürekkeb demektir demişler?

el-Cevâb: Ḥazfı muẓâfa ihtiyâç yokdur. Belki **الْمُرَكَّبُ** de **الَّذِي** ma'nâsınadır **فَالْمُعَرَّبُ**: **الاسْمُ الَّذِي رُكِبَ مَعَ غَيْرِهِ** demektir. **مُرَكَّبُ** ile mü'evveldir. Taḳdîri kelâm **مَعَ غَيْرِهِ** ile mü'evveldir. Taḳdîri kelâm **مَعَ غَيْرِهِ** demektir.

Eger su'âl olunursa ki seniñ terkîbden murâdıñ terkîb'i-isnâdi olacaḳ olursa **"غَلَامٌ"** terkîbinde **زَيْدٌ** ḥâriç olur. Eger terkîb'i-iẓâfî murâd olub yâḥud 'âmili ile mürekkeb demek ise **"زَيْدٌ قَائِمٌ"** ḥâriç olur?

el-Cevâb: Terkîbden murâd bir terkîb ile terkîb oluna ki âniñ 'âmili muḥaḳḳaḳ ola demektir. Bu da ḥaḳîḳaten muḥaḳḳaḳ olmaḳ var **"غَلَامٌ زَيْدٌ"** gibi. Zîra **زَيْدٌ** 'âmili **غَلَامٌ** dır ḥaḳîḳaten muḥaḳḳaḳdır. Ya ḥükmen muḥaḳḳaḳ olmaḳ var **"زَيْدٌ قَائِمٌ"** gibi. Zîra **زَيْدٌ** de **قَائِمٌ** de 'âmil olan ma'nâyı ibtidâdır ki ḥükmen muḥaḳḳaḳdır. Öyle olunca bunda dâḥil olur **زَيْدٌ وَقَائِمٌ وَهُوَ لَا**. Mişâl **"زَيْدٌ قَائِمٌ"** ve **"قَائِمٌ هُوَ لَا"**. Ḳavlimizde ḥâriç olur aslâ mürekkeb olmayan esmâ'i-ma'düdeden **"با - زید - عمرو - بكر"** gibi. Ve yine ḥâriç olur gayri ile mürekkeb olub lâkin 'âmili muḥaḳḳaḳ olmayan **"غَلَامٌ زَيْدٌ"** de **غَلَامٌ** gibi. Bu cümle muşannıf ḳatında mebnîyyat ḳabîlindendir.

(**الَّذِي لَمْ يُشَبَّهْ مَبْنًى الْأَصْلِ**) Mebnîy'yü-aşıl mâzîdir, emri bi gayr'i-lamdır, ḥarfdir. Bu ḳayd ile ḥâriç oldu **قَائِمٌ هُوَ لَا** den **هُوَ لَا**. Mebnî aşla müşâbih olduğıün bâbında gelse gerekdir.

Eger su'âl olunursa ki sen dediñ ki mu'reb şol mürekkebdir ki mebnî aşla müşâbih olmaya dediñ ya gayrı munşarîf taḥaḳḳuḳu fer'ıyyetiñ de fi'il'i-mâzîye müşâbihdir yine mu'rebdir.

el-Cevâb: 'Adem'i-müşâbehetden murâd binâ îcab eder müşâhebet ile müşâbih olmaya demektir. [16/b-B]¹⁰⁸ Gayrı munşarîf binâ îcab eder müşâbehet ile mebnî aşla müşâbih degildir. Belki onuñ müşâbeheti âñcaḳ cer ve tenvîniñ sükûtunu îcab eder demişlerdir ki ismiñ fi'ile müşâbeheti üç mertebe üzerinedir. Biri 'âla, biri evsat, biri ednâ.

¹⁰⁸ [A] nüshasındaki eksik ve yer değıştirilmiş sayfalar [B] nüshasıyla karşılaştırılarak tamamlandı.

‘Âla müşâbeheti binâ îcab eder; evsať müşâbeheti ‘amel îcab eder, ism’i-fâ’iliñ müşâbeheti gibi; ednâ müşâbeheti men’i-şarf îcab eder, ğayrı munşarıfñ müşâbeheti gibi.

Eger su’âl olunursa ki Muşannıf Hâzretleri selefiñ ta’rîfinden u’dül eyledi.

Ânlar بِاخْتِلَافِ الْعَوَامِلِ أَخْرَهُ اَخْتَلَفَ مَا deyü ta’rîf etdiler niçün?

el-Cevab: Ta’rîf efrâdını câmi’ aġyârını mâni’ olmak lâzımdır. Selefiñ¹⁰⁹ ta’rîfi efrâdını câmi’ degildir. Zîra ibtidâ’en ‘âmil ile mürekkeb olana şâmil olmaz. Şimdi ibtidâ’en جَانِبِي زَيْدٍ nün ne ‘âmilinde ihtilâf var ne âhirinde ihtilâf var me’a hâzâ yine mu’rabdır. [17/a-B]

[MU’REBİÑ HÜKMÜ]

(وَحُكْمُهُ) Hüküm bir nice ma’nâya gelir biri سَلْبًا أَوْ إِيْجَابًا ve biri اِسْنَادًا أَمْرًا إِلَى آخَرٍ اِيْجَابًا أَوْ سَلْبًا ve biri de اِسْنَادًا أَمْرًا إِلَى آخَرٍ اِيْجَابًا ve biri de اِسْنَادًا أَمْرًا إِلَى آخَرٍ اِيْجَابًا ve biride üzerine müterattib olan fâ’ide ve eşer. Burada murâd olan, üzerine müterattib olan fâ’ide ve eşerdir. Ma’nen demek olur ki mu’rebiñ mu’reb olduġu hayşiyetden üzerine müterattib olan fâ’ide ve eşer kaydı hayşiyet ile kayd etdik. Zîra mu’rebiñ mu’reb olduġu hayşiyetden hükümü budur. Âmmâ mu’rebiñ hayşiyeti âhardan hükümü ġayrîdir. Meşelâ fâ’il olduġu hayşiyetden hükümü ref’dir, mef’ul olduġu hayşiyetden hükümü naşbdır ve isim olduġu hayşiyetden ال dâhil olmakdır ve ġayrîdir. (أَنْ يَخْتَلِفَ آخِرُهُ) âhiri muhtelif olmakdır zâtı muhtelif olmakdır. Bir harf bir harf-i-âharda mütebeddil olmak ile ‘irâb’ı-hurûf ile olduġu zaman. Ya hareke muhtelif olmakdır. Bir hareke, bir hareke’i-uhrâya mütebeddil olmak ile. ‘Îrâbı, ‘irâbı bi’l-hareke olduġu zaman. (بِاخْتِلَافِ الْعَوَامِلِ) mu’rebiñ üzerine dâhil olan ‘avâmiliñ ‘amelde ihtilâfı sebebi ile ki herbiri âhiriñ ‘ameliniñ hilâfına ‘amel etmek ile.

إِنِّي ve إِن زَيْدًا ضَارِبٌ " Ya vardık ‘avâmiliñ ihtilâfını ‘amelde ihtilâfa tahşîş etdik " إِنِّي ضَارِبٌ زَيْدًا ve ضَرَبْتُ زَيْدًا " mişilli ile münteķiz olmasın içün. Bunda ‘avâmil ismiyyet, fi’iliyyet ve harfiyyetle muhtelifdir. Lâkin âhirde ihtilâf yokdur. Zîra egerçi bu vech üzere a’vâmil muhtelifdir. Lâkin a’mel ihtilâfları cümlesi زَيْدٍ’in naşbını iķtizâ eder. (نَفْظًا أَوْ) "أَنْ يَخْتَلِفَ" temyîz olmak üzere manşûblardır ve temyîz bi ma’nâ fâ’ildir. Taķdîri تَقْدِيرًا

¹⁰⁹ Selef dilbilimcileri, Arap dili gramerinin ilk dönemlerinde, dilin doġal kullanımını esas alarak kuralları belirleyen dilbilimcilerdir. Bu dönemde, dilin kuralları daha çok gözlemler ve geleneksel kullanımlar üzerinden şekillenmiştir. Önde gelen selef dilbilimcilerinden biri, Arap dili gramerinin ilk kapsamlı eserini yazan ve Basra nahiv okulunun önemli temsilcisi olan Sîbeveyhî’dir (ö. 796). Sîbeveyhî’nin "el-Kitâb" adlı eseri, Arap dilinin kurallarını sistematik bir şekilde sunmuş ve sonraki dilbilimciler için temel bir kaynak olmuştur. İsmail Durmuş, "Nahiv", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/300-306.

لَفْظُ آخِرِهِ أَوْ تَقْدِيرُهُ /Kelimenin sonunun lafzen veya takdiren değışmesi" demektir. Yâhud maşdariyet üzere manşūblardır, hâzıfı muzâf ile. Taqđîri لَفْظُ أَوْ تَقْدِيرُ demektir. لَفْظًا 'âmilîñ kaydı olmak var, âhîriñ kaydı olmak var. [17/b-B]

'Âmilde, âhîrde lafzen olmak var. "جَانِّي زَيْدٌ - رَأَيْتُ زَيْدًا - مَرَرْتُ بِزَيْدٍ" gibi. 'Âmilde, âhîrde taqđîri olmak var "فَتَى - فَتَى - فَتَى" gibi. "مَنْ جَاءَكَ - مَنْ رَأَيْتُ - بِمَنْ مَرَرْتُ" diyen kimseniñ cevâbında 'âmil lafzen, âhîr taqđîren olmak var - رَأَيْتُ فَتَى - جَانِّي فَتَى" gibi. Yine su'âlî muqaddere cevâb olduğu halde ve ihtilâf lafzî ve taqđîri أَحْمَدُ de haqîqate hüküm olunmada e'âmdır ve illâ "جَانِّي أَحْمَدُ - رَأَيْتُ أَحْمَدَ - مَرَرْتُ بِأَحْمَدَ" mişilli ile muntekız olur. جَانِّي مُسْلِمَانٍ - رَأَيْتُ مُسْلِمَيْنِ - مَرَرْتُ بِمُسْلِمَيْنِ" ve "رَأَيْتُ مُسْلِمُونَ - رَأَيْتُ مُسْلِمَيْنِ - مَرَرْتُ بِمُسْلِمَيْنِ" mişilli ile muntekız olurdu. Zîra "مَرَرْتُ بِأَحْمَدَ - رَأَيْتُ أَحْمَدَ" mişillide 'âmil muhtelif lâkin âhîrde haqîqaten ihtilâf yokdur. Belki hükmen ihtilâf vardır. Zîra أَحْمَدُ'îñ fethası, naşbdan soñra 'alâmeti naşbdır ve cardan soñra 'alâmeti cerdir. Teşniye ve cem'ide dağî hal böyledir.

[İRÂB VE TA'RİFİ]

(الإِعْرَابُ: مَا) Bir hareke ya bir harfdır ki (اِخْتَلَفَ آخِرُهُ) ismi mu'rebiñ âhîri muhtelif ola ya zâten ya şîfâten (بِه) bu harf ve hareke sebebi ile. ما'ı-mevsüle hareke ve harfden 'ibâret olacağ olursa 'âmil ile ve muqtezi ile su'âl vârid olmaz. Eger 'umûm üzere îkâ olunacağ olursa 'âmil ile ve muqtezi ile su'âl vârid olur. Lâkin بِه'de ki بـ sebebiyet içündür ve sebebden mütebâdir/akla ilk gelen olan sebebi qarib olmak ile 'âmil ve muqtezi hâriç olur. Zîra ihtilâfîñ sebebi qarib'i-'irâbdır. 'Âmil ve muqtezi'l-bâb be'idedendir. Zîra 'âmil muqteziye sebebdır. Muqtezi 'irâba sebebdır, 'irâb ihtilâfa sebebdır.

Eger su'âl olunursa ki ta'rîf'i-'irâb ağıyârını mâni' degildir. غَلَامِي mütekellimiñ âhîrinde olan hareke şâdıkdır, lâkin 'irâb degildir 'irâb taqđîridir.

el-Cevâb: Kaydı hayşiyet ihtilâf'ı-'ibârat ile muhtelif olan 'umûruñ ta'rîflerinde mu'teberdir. غُلَامٌ ذَكَرَ أَوْ لَمْ يَذْكُرْ öyle olunca 'غُلَامٌ'îñ harekesi hâriç kalır. Zîra mu'rebiñ âhîrinde bu hareke-i ihtilâf'ı mu'reb, mu'reb olduğu hayşiyetden degildir. [18/a-] Belki يا'ı mütekellimiñ mâ kabli olduğu hayşiyetdendir. Bu kadâr ile 'irâbîñ haddi مَنعًا ve جَمْعًا tamâm oldu. Lâkin Muşannıf Hâzretleri fâ'ide'i-ihtilâfı beyân murâd edib (لِيَذَلَّ عَلَى) kavlini zamm eyledi. لِيَذَلَّ'de ki ل ihtilâf kavline müte'alliğdir. Fâ'ili tahtında ya

مَعْنَى لَيْدَالٍ, mevsûle râci'dir yâhud اِخْتَلَفَ niñ mütezammin olduğu ihtilâfa râci'dir. ihtilâf ya مَعْنَى اِخْتِلَافٍ بِمَا بِهِ delâlet etsün içün عَلَى الْمَعَانِي ma'nâlar üzerine ki fâ'iliyyet, mef'ûliyyet ve izâfetdir. (الْمُعْتَوِرَةُ عَلَيْهِ) ism'i-fâ'il şîğası üzerinedir. عَلَيْهِ, na müte'alliğdır. اِعْتَوَارٌ ki istilâ ma'nâsını tazammun üzerine. Zîra kelâm'ı-'Arabda اِعْتَوَارٌ müte'addîdir, bi-nefsihi ta'diye eder. Maḥşal/öz ma'nâ öyle me'âni ki mu'rebi eḥz edicidir. Mu'rebiñ üzerine vâride, müstevliye olduğu halde demektir. Câ'izdir ki الْمُعْتَوِرَةُ ism'i-mef'ûl sîğası üzerine ola, ol taḥdirce ma'nâ öyle ma'nâ ki ism'i-mu'rebiñ üzerine eḥz olunmuşdur, demek olur. Bu taḥdirce اِعْتَوَارٌ âḥız 'âmil olur evvelki evlâdır. Ve اِعْتَوَارٌ niñ ma'nâsı; bir cemâ'at bir şey'i 'alâ sebili'l-münâvebe eḥze derler . يُقَالُ اِعْتَوَرُوا الشَّيْءَ . أَي: أَخَذَهُ جَمَاعَةٌ وَاحِدَةً بَعْدَ وَاحِدَةٍ عَلَى سَبِيلِ الْمُنَاوَبَةِ وَالْبَدَلِيَّةِ، لَا عَلَى سَبِيلٍ “وَتَعَاوَرُوهُ إِذَا تَدَاوَلُوهُ اِلْاِجْمَاعِ/Onu bir topluluk, topluca değil; birbirinin ardından, nöbetleşe ve bedel karşılığı aldı.” 'irâb ism'i-mu'rebiñ âḥirinde kıldı evvelinde, evşâtında kılmadı. Zîra isim müşemmâya delâlet eder. 'Irâb şîfatına delâlet eder. Şek yokdur ki şîfat mevsûfundan mu'ahḥardır. Pes şîfata dâll, mevsûfa dâll olandan mu'ahḥar olmak lâzımdır.

[‘İRÂBİN ÇEŞİTLERİ]

(رَفْعٌ وَنَصْبٌ وَجَرٌّ) ismin 'irâbının envâ'ı (وَأَنْوَاعُهُ) bu üçü harekâtı ve ḥurûfu 'irâbiyyeye maḥşûşdur. Zamme, fetha, kesra harekâtı binâ'iyeye maḥşûşdur. Zamme, fetha ve kesra kâh binâ'iyeye de kâh 'irâbiyyeye de isti'mâl olunur. Üstâdlarımızdan mesmû'umuz böyledir. Ref' e ref' dediler. Şefe-i-süflâ 'inde't-telaffuz mürtefî'/alt dudak telaffuz anında yükseldiğinde olduğu içün yâhud eḥaveyni üzerine 'âla olduğu içün naşba, naşb dediler; şefeteyn 'inde't-telaffuz hâli üzere müntesib olduğu içün yâhud ekşeriya [18-b-B] kelimâtı fuḍla-ı naşb etdiği içün. Cerre, cer dediler şefe-i süflâ 'inde't-telaffuz mücîr/zorlandığı olduğu içün yâhud me'ân'i-efâl ekşeriya esmâyı cer ettiği içün.

(عِلْمُ الْفَاعِلِيَّةِ) pes imdi ref' gerek hareke olsun gerek harf olsun (فَالرَّفْعُ) fâ'iliyyet ki ya maşdariyye olmak var, nisbiyye olmak var. Maşdariyye olduğu zaman عِلْمُ كَوْنِ الْإِسْمِ demektir. Hâḳîqaten fâ'il, fâ'il; hükmen fâ'il, mülhâḳatı fâ'ildir. Mübteda ve ḥaber, ḥurûfu müşebbehiniñ ḥaberi, ef'âl'i-nâḳışanıñ ismi, müşâbihi ليس niñ ismi, nefyi cins içün olan لا niñ ḥaberi gibi. Nisbiyye olduğu zaman عِلْمُ الْخَصْلَةِ الْمَنْسُوبَةِ Fâ'ile ait özellikleri bilmek demek olur. Fâ'ile mensûb olan ḥaslet üçdür.

Müsned'ün-'ileyh olmak, cümleden cüz'ü [19/b-A]¹¹⁰ şâni olmak isim iktizâ edici kelimededen sonra vâki' olmak . Şol yerde ki üçü me'an buluna âna haqîkaten fâ'il derler "ضَرَبَ زَيْدٌ" gibi. زَيْدٌ hem müsned'ün-'ileyh hem cümleden cüz'ü şâni hem isim iktizâ edici kelimededen sonra vâki' oldu. Şol yerde ki ikisi buluna yâhud biri buluna âna hükmen fâ'il derler. Şimdi mübteda da âncak müsned'ün-'ileyh olmak var. Haberde âncak cümleden cüz'ü-şâni olmak var. "إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ" terkibinde ki قَائِمٌ de ikisi var hem cümleden cüz'ü-şâni hem isim iktizâ edici kelimededen sonra vâki' olmuş.

يا (عَلَّمَ الْمَفْعُولِيَّةَ) gerek hareke olsun gerek harf olsun mef'ûliyyetde ki yine maşdariyye olmak var, nisbiyye olmak var. Maşdariyye olduğu zaman عَلَّمَ كَوْنِ الْأِسْمِ مَفْعُولًا حَقِيقَةً أَوْ حُكْمًا demek olur. Haqîkaten mef'ûl, mef'âil'i-hamse. Hükmen mef'ûl mülhâkatı mef'ûl. Hurûf'u-müşebbeheniñ ismi gibi. Ef'âl'i-nâkısanıñ haberi, müşâbihi nefy'i-cinsiñ ismi, hâl ve temyiz ve müsteşnâ'yı-manşûb gibi. Nisbiyye olduğu zaman عَلَّمَ الْخَصْلَةَ الْمُنْسُوبَةَ إِلَى الْمَفْعُولِ demek olur. Mef'ûl'e-mensûb olan haşlet ikidir. Fuđle olmak. Ve merfû' ile tamâm olmayan kelimededen sonra vâki' olmak. Şol yerdeki ikisi buluna âna haqîkaten mef'ûl derler "ضَرَبْتُ زَيْدًا" gibi. زَيْدٌ hem fuğladır hem merfû'u ile tamâm olmayan kelimededen sonra vâki' dir.

Eger su'âl olunursa ki fuğle olmak merfû' ile temâm olmayan kelimededen sonra vâki' dir demek münâfi degil midir?

el-Cevâb: Degildir zîra fuğle olması 'irâb cihetindendir cümlelikde medhali olmadığı cihetdendir. Merfû' ile tamâm olmadığı ma'nâ cihetindendir. Zîra fi'iliñ mefhûmunuñ te'aqqulu fâ' ile nice tevekkuf eder ise mef'ûle dahî öyle tevekkuf eder. Şol yerde ki birisi buluna âna hükmen mef'ûl derler. Şimdi إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ de merfû' ile tamâm olmayan kelimededen sonra vâki' oldu. Âmmâ fuğlalık yokdur. [20/a] كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا de yine merfû'u ile tamâm olmayan kelimededen sonra vâki' oldu. Lâkin fuğla degildir. جَائِي زَيْدٌ de fuğladır. Lâkin merfû' ile tamâm olmayan kelimededen sonra vâki' olmadı.

(وَالْجَرُّ) yine hareke olsun harf olsun (عَلَّمَ الْإِضَافَةَ) Muẓâf'un-'ileyh olmanıñ 'alâmetidir.

Ya vardı عَلَّمَ الْإِضَافَةَ dedi عَلَّمَ demedi. Zîra izâfet bi-nefsiha maşdardır يا-i-maşdariyye ilhâkına hâcet yokdur. Ve izâfetiñ fâ'iliyyet ve mef'ûliyyet gibi mülhâkatı مُعْتَدِّ بِهَا'sı yokdur ki يا'i-nisbiyye ilhâk oluna.

¹¹⁰ Esas nüshadan [A] devam edildi.

Ya vardı ref' fâ'ile ve naşb mef'üle ve cer izâfete verildi niçün?

el-Cevâb: Ref' şaķıldır fâ'il ķalıldır zîra birdir naşb hafıfdir mef'âil keşirdir zîra beşdir vardılar şaķîli ķalîle verdiler hafifi keşire verdiler te'âdül için. Vaķtakim ref' i fâ'ile verib naşbı mef'üle verdiler ise izâfete verecek ķalmadı. Bi'z-zarûre cerride izâfete verdiler. Yâhud cer şıķletde ref' mertebesine yetişemez ve hıffetde naşb mertebesine yetişemez. Ve izâfet ķılletde fâ'il mertebesine yetişemez ve keşretde mef'ül mertebesine yetişemez mâ beynlerinde münâsebet olduķuñ cerri izâfete verdiler.

[‘AMİL VE TA’RÎFİ]

(العَامِلُ) ال ‘ahd’i-hârici içündür ismiñ ‘âmili demekdir zîra bahşimiz isimdir. Muṭlaķ ‘âmiliñ ta’rîfi مِمَّا افْتَضَاهُ الْمُفْتَضَى عَلَى وَجْهِ مَخْصُوصٍ مَا أَوجَبَ كَوْنِ آخِرِ الْكَلِمَةِ عَلَى وَجْهِ مَخْصُوصٍ مِمَّا افْتَضَاهُ الْمُفْتَضَى dir. Âmmâ ismiñ ‘âmiliniñ ta’rîfi (مَا بِهِ يَتَقَوَّمُ الْمَعْنَى الْمُفْتَضَى لِلْإِعْرَابِ) Yâ’ni ‘âmil şol şeydir ki ol şey sebebi ile ‘irâbı iķtizâ edici me’âniden bir ma’nâ hâşıl ola. Şimdi جَانِّيْ de جَانِّيْ ‘âmildir جَانِّيْ sebebi ile زَيْدْ de ma’nâyı fâ’iliyyet hâşıl oldu da ref’ âna ‘alâmet ķılındı. Ve رَأَيْتُ زَيْدًا de رَأَيْتُ ‘âmildir رَأَيْتُ sebebi ile زَيْدًا de ma’nâ’yı-mef’üliyyet hâşıl olub naşb âna ‘alâmet ķılındı. Ve مَرَرْتُ بِزَيْدٍ de با ‘âmildir با sebebi [20/b] ile بِزَيْدٍ de mâ’nâyı izâfet hâşıl olub cer âna a’lâmet ķılındı.

[MÜFRED MUNŞARİF VE CEM’İ MÜKESSERİÑ ‘İRÂBİ]

(فَالْمُفْرَدُ الْمُتَصَرِّفُ) Vaķtakim Muşannıf Hâzretleri envâ’ı ‘irâbı beyân etdi ise ‘irâbıñ mevâzi’ı muḥtelifesiniñ beyânına şürû’ edib فَالْمُفْرَدُ الْمُتَصَرِّفُ dedi. Ya’ni şol isim ki müfred ola müşennâ ve cem’ olmaya ve munşarîf ola ğayrı munşarîf olmaya "رَجُلٌ" gibi.

(وَالْجَمْعُ الْمَكْسَرُ الْمُتَصَرِّفُ) Ya’ni ol cem’ ki mükesser olub müfrediniñ sîĝası müteĝayyir olub munşarîf ola ğayrı munşarîf olmaya "رِجَالٌ" gibi.

Vardı müfred munşarîf ve cem’ mükesser munşarîfı taķdîm eyledi. Zîra ‘irâbda aşıl hareke ile olmaķdır bunlarda ‘irâb hareke ile. Ve ‘irâbı bi’l-harekede aşıl hareke’i-tâmme ile olmaķdır bunlarıñ ‘irâbı hareke’i-tâmme ile. Çünkü bunlarıñ ‘irâbları iki cihetden aşıl üzerine oldu ise لَا taķdîm eyledi. (بِالضَّمَّةِ رَفْعًا، وَالْفَتْحَةِ نَصْبًا، وَالْكَسْرِ جَرًّا) لَا taķdîm eyledi.

جَانِّيْ رَجُلٌ - رَأَيْتُ رَجُلًا - مَرَرْتُ بِرَجُلٍ Müfred-munşarîfa mişâl

جَانِّيْ رِجَالٌ - رَأَيْتُ رِجَالًا - مَرَرْتُ بِرِجَالٍ Cem’i-mükesser munşarîfa mişâl

مَرْفُوعًا وَمَنْصُوبًا وَمَجْرُورًا، كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهَا رَفْعًا وَنَصْبًا وَجَرًّا حَالَةُ الرَّفْعِ وَحَالَةُ النَّصْبِ وَحَالَةُ الْجَرِّ ma’nâsına. Yâhud zarfiyet üzerine manşûblardır حَالَةُ الْجَرِّ

ma'nâsına. Yâhud mef'ûl'ü-mutlak olmak üzere manşûblardır يُرْفَعُ بِالضَّمَّةِ رَفْعًا، وَيُنْصَبُ يُعْرَبُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهَا بِالضَّمَّةِ إِعْرَابٌ رَفْعٌ ma'nâsına. Yâhud بِالْفَتْحَةِ نَصْبًا، وَيَجْرُ بِالْكَسْرِ جَرًّا ma'nâsına.

Eger su'âl olunursa ki وَالْفَتْحَةُ نَصْبًا kavliniñ 'atfı 'âmileyne muhtelifeyniñ ma'müleyne üzerine harfî 'atfı vâhid ile 'atfı kabîlindendir bu ise câ'iz degildir?

el-Cevâb: Cumhûr katında mecrûr muḳaddem olduğu yerde câ'izdir "إِنَّ فِي الدَّارِ زَيْدًا وَالْحَجْرَةِ عَمْرًا" ve "فِي الدَّارِ زَيْدٌ وَالْحَجْرَةِ عَمْرٌو" gibi burada ise yine mecrûr manşûb üzerine muḳaddemdir câ'izdir.

Ya vardı فَالْمُفْرَدُ وَالْجَمْعُ الْمَكْسَرُ [21/a] dedi فَالْمُفْرَدُ الْمَنْصَرَفُ وَالْجَمْعُ الْمَكْسَرُ الْمَنْصَرَفُ demedi niçün? Bunuñ biriyle iḥşâr etdi.

el-Cevab: Tağlîbi tevehhüm/şüphe galip olunmasıñ içün الْمَنْصَرَفَانِ demedi.

[CEM'İ MÜ'ENNEŞİN 'İRABİ]

(جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ السَّالِمِ) merfû'dur جَمْعُ'nın şıfatıdır izâfet ile ta'rîf kesb¹¹¹ etdiği içün. Sâlim demeniñ ma'nâsı ya'ni bir cem'i ki müfred şîğası tegayyürden sâlim ola demektir. (بِالضَّمَّةِ) hâlet'i-ref'inde zammeye mülâbisdir. (وَالْكَسْرَةِ) hâlet'i-naşbında ve cerrinde kesreye mülâbis/bitişikdir. "مَرَرْتُ بِمُسْلِمَاتٍ - رَأَيْتُ مُسْلِمَاتٍ - جَاءَنِي مُسْلِمَاتٌ" gibi. Naşbı cerre maḥmûldur. Zira cem'i-mü'enneş cem'i-müzekkeriñ fer'idir. Cem'i-müzekkerde naşb cerre maḥmûldur. Eger cem'i-mü'enneşde ḥaml olunmasa¹¹² مَرْيَةُ الْفَرْعِ lâzım gelirdi.

Eger su'âl olunursa ki 'irâb'ün bi'l-ḥareke aşıldır 'irâbın bi'l-ḥurûf fer'idir cem'i mü'enneşin 'irâbı fer'î iken bile ḥareke ile kıılındı cem'i müzekkeriñ 'irâbı aşıldı iken ḥurûf ile kıılındı. Ol cihetden مَرْيَةُ الْفَرْعِ عَلَى الْأَصْلِ lâzım geldi. İmdi ya seniñ عَلَى الْأَصْلِ lâzım gelmesün içün naşbı cerre ḥaml olundu demeniñ ma'nâsı nedir?

el-Cevâb: Ziyâde meziyyet lâzım gelmesün demektir. Yâhud إِعْرَابٌ بِالْحَرَكَةِ aşıldı إِعْرَابٌ بِالْأَصْلِ aşıldır إِعْرَابٌ بِالْأَصْلِ uñ fer' olması müfredâtdadır. Cem'i de إِعْرَابٌ بِالْأَصْلِ aşıldır إِعْرَابٌ بِالْحَرَكَةِ fer'idir.

¹¹¹ [A] Nüshasında "كسب" ibaresi eksiktir fakat kenarda tashih edilmiştir.

¹¹² مَرْيَةُ الْفَرْعِ عَلَى الْأَصْلِ Arap dilbilgisi ve mantık literatüründe bir türevin فرع fer' kökünden اصل/ aşl daha belirgin veya özel bir anlam taşıyabilme durumunu ifade eden bir kavramdır. Bu kavram, özellikle dildeki istisnaların, özel durumların veya türevlerin köklerine kıyasla anlam veya kullanım açısından üstünlük gösterebileceğini belirtir. Dolayısıyla, Arap dili gramerinde türevler yalnızca köklerine bağlı değildir; kendi başlarına da anlam kazanabilir ve bazen kökünden daha işlevsel veya spesifik bir anlam sunabilir. Bu özellik, dilin esnek yapısını ve kelime türetme süreçlerinin zenginliğini ortaya koymaktadır. Durmuş, "Nahiv", 32/300-306.

Eger su'âl olunursa ki sen dediñ ki cem'i mü'enneş sâlimiñ 'irâbı hâleti ref'inde zamme iledir hâleti naşb ve cerrinde kesre iledir dediñ. Ya خَالِيَّاتٌ - سَفَرَجَاتٌ - سَبَحَاتٌ'e ne dersin ki mü'enneşin cem'i degil müzekkerin cem'i lâkin yine hâleti ref'inde zamme ile hâleti naşb ve cerrinde kesre iledir?

el-Cevâb: Ma'tûf maḥzûfdur taḳdîri صِيغَتِهِ demekdir. Yâhud cem'i mü'enneş sâlimden murâd ات ile olan cem'i demektir. Şîga'i meşhûrası murâd olmak ile gerek mü'enneşin cem'i olmuş gerek müzekkerin cem'i olmuş.

Ya vardı cem'i mü'enneşi ğayrı munşarîf üzerine taḳdim eyledi niçün? [21/b]

el-Cevâb: Cem'i mü'enneş vâhid menzilesindedir ğayrı munşarîf müte'addid menzilesindedir. Zîra ğayrı munşarîf müfred olmak var teşniye olmak var cem'i olmak var. Vâhid, ḳable'l-müte'addiddir. Yâhud cem'i-mü'enneşin aşıla muḥâlefeti bir vecihdendir ğayrı munşarîfın aşıla muḥâlefeti iki cihetdendir ki hem cer dâhil olmaz hem tenvîn. Aşıla muḥâlefeti âz olan taḳdîme eḥrâ/layıkdır.

(وَالْفَتْحَةُ) Zammeye mültebis/kuşanmadır hâleti ref'inde (غَيْرُ الْمُنْصَرِفِ بِالضَّمَّةِ) Fethaya mültebisdir hâleti naşbında ve cerrinde. Cerri naşbına maḥmûldur. "جَاءَنِي أَحْمَدُ" - رَأَيْتُ أَحْمَدَ - مَرَرْتُ بِأَحْمَدَ" gibi. Ğayrı munşarîfın cerri naşbına ḥamlı oldu. Zîra ğayrı munşarîf teḥaḳḳuḳ fer'ıyyeteynde/farklı hükümlerin meydana gelişinde fi'ile müşâbih oldu fi'ilden cer memnû' idi ğayrı munşarîfdan da men' oldu.

Ya vardı cem'i mü'enneş sâlimde naşb cerre maḥmûl oldu ğayrı munşarîfda cer naşba maḥmûl oldu ref'a maḥmûl olmadı niçün?

el-Cevab: Naşb ile cerriñ mâ beyninde te'eḥḥî/kardeşlik vardır ol te'eḥḥî ref'de yokdur. Ve vücûhu te'eḥḥî "Kitabü Ḍav"¹¹³ da mufaşşal beyân olunmuşdur murad eden mürâce'at etsin.

[ESMA'İ-SİTTENİŦ 'İRÂBİ]

(أَبُوكَ أَخُوكَ حَمُوكَ) kesri ك iledir. Zîra حَمَّ 'avratıñ eri tarafından ḳarîb olandır muzâf olmaz illâ mü'enneşe muzâf olur. (وَهَنُوكَ) ol şeyi münkerdir ki zikri müstehcen ola. 'Avreti ğalîza ve şıfat'ı-zemîme ve ef'âl'i-ḳabîḥa gibi. Bu esmâ'i-erbe'a menḳûşat'ı-vâviyyedir. (وَفُوكَ) Evcefi vâvidir lâmel fi'ili ها'dır aşlı فُوءَ (وَدُو مَالٍ) lefif'i-maḳrûndur aşlı دُوو dir.

¹¹³ Kitabü Ḍav; Tâceddin el-İsferâyînî'nin "el-Miftâḥ" adlı şerhinden telhisle kaleme aldığı "eḍ-Ḍav' Şerḥu'l-Mişbâḥ" isimli kitaptır. M. Sadi Çöğenli "Mutarrizî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/375-377; مكتبة الشرق الأوسط القمية . (Erişim 30 Haziran 2025).

Ya vardı sâ'irini ك'e, ذو'yü ismi zâhire muzâf kıldı niçün?

el-Cevâb: ذو kelimesi ismi cinsi şeyi âhara sıfat kılınmak için vaz' olunmuştur muzâf olmaz illâ yine ismi cinse muzâf olur. Ya

إِنَّمَا يُعْرِفُ ذُو الْفَضْلِ مِنَ النَّاسِ ذُوهُ¹¹⁴

ye ne dersin?

el-Cevâb: Şazzü nâdirdir.

إِعْرَابٌ (مُضَافَةٌ إِلَى غَيْرِ يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ بِالْوَاوِ وَالْأَلِفِ وَالْيَاءِ¹¹⁵) Bu esmâ'i sitteniñ 'irâbı 'عَرَابٌ olmanın dört şartı vardır. Biri mükebbera [22/a] olmağıdır. Eger muşagğara olsa 'irâbı hareke'i-tâmme ile olur. "مَرَرْتُ بِأَبِيكَ - رَأَيْتُ أَبِيكَ - جَاءَنِي أَبِيكَ" gibi. Ve bir şartda muvaḥḥide olmağıdır. Eger muvaḥḥide olmayub teşniye ve cem'i olsa sâ'ir teşniye ve cem'in 'irâbı gibi olur. Ve bir şartda muzâf olmağı gerek zîra eger muzâf olmasa 'irâbı hareke'i-tâmme ile olur. "جَاءَنِي أَبٌ - رَأَيْتُ أَبًا - مَرَرْتُ بِأَبٍ" gibi. Biride muzâf olduğdan sonra ya'i-mütekellimden gayriye muzâf olmağı gerek. Eger ya'i-mütekellime muzâf olsa 'irâbı sâ'ir ya'i-mütekellime muzâf olan gibi olur. "جَاءَنِي أَبِي - رَأَيْتُ أَبِي - مَرَرْتُ بِأَبِي" gibi.

Ya vardı Muşannıf Hâzretleri şarteyni evveleyni taşriḥ etmedi. Mişâl ile iktifâ'en.

Ya vardı مُضَافَةٌ إِلَى غَيْرِ يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ şartlarını taşriḥ edib mişâl ile iktifâ etmedi. Zîra mişâl ile iktifâ etse 'irâbı ḥurûf ile olmanın ك'e izâfet iştirâtı ile şart olunmasını îham ederdi. Def'ı îhâm için taşriḥ eyledi.

Ya vardı esmâ'i sitteniñ 'irâbı ḥurûf ile oldu niçün?

el-Cevâb: Vaḳtakim teşniye ve cem'in 'irâbını 'irâb'ün bi'l-ḥurûf kıldılar ise âḥâddan ba'zın 'irâbını da 'irâb'ün bi'l-ḥurûf kıldılar ki teşniye ve cem' ile eḥâd beyinde vaḥşet'i-kâmile ve menâfırat'ı-tâmme olmasın için.

Ya vardılar âncak âḥâddan âltı isim ihtiyâr etdiler ziyâde ve noḳşân etmediler. Zîra teşniye ve cem'in her biriniñ üç hâli var. Teşniyenin hâleti ref'ı hâleti naşbı hâleti cerri. Kezâlik cem'in hâleti ref'ı hâleti naşbı hâleti cerri. Her bir hâlet muḳâbelesinde bir isim ihtiyâr etdiler.

Ya vardılar bu âltı ismi ihtiyâr etdiler sâ'ir الإِعْجَازِ اَسْمَاءَ مَحْذُوفَةٌ ihtiyâr etmediler "يَدٌ" gibi "دَمٌ" gibi niçün?

¹¹⁴ "Ancak fazilet sahibi insanlar, faziletli olanları tanır." Bir yazara atfedilmeden Esmâ'i tarafından okunduğu söylenen şiir. Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî Sina'ati'l-İ'râb*, thk. Ali Ebû Malahham (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1993), 3/38.

¹¹⁵ [A] Nüshasında "بالواو والالف والياء" ibaresi eksiktir, ancak kenarda tashih edilmiştir.

el-Cevâb: Bunların teşniyeye müşâbeheti vardır mâ'naları te'addüdden münbî/türemesi olub âhirlerinde hîni 'irâbda semâ'an 'irâba şâlih olur harf bulunmada. Bu **أَسْمَاءٌ مَخْدُوفَةٌ الْإِعْجَازِ** in da egerçi ma'naları [22/b] te'addüdden münbîdir. Lâkin âhirlerinde hîni 'irâbda semâ'an 'irâba şâlih olur harf yokdur. Âniñçün bu âltı esmâyı ihtiyâr etdiler.

[TEŞNİYE VE MÜLHAKÂTINIŇ 'İRÂBİ]

(الْمُنْتَى) Müşennânın 'irâbı (وَكِلَا) dahî **كِلَا** nın 'irâbı **كِلَا** dahî böyledir. Âni zikr eylemedi **كِلَا** nın fer'ı olduğün. (**مُضَافًا إِلَى مُضْمَرٍ**) **كِلَا** dan hâldir. Vardı **كِلَا** kelimesini **مُضَافًا إِلَى مُضْمَرٍ** ile kayd eyledi. Zîra **كِلَا** bi'itibârî'l-lafz müfreddir bi 'itibârî'l-ma'nâ müşennâdır. Müfred aşıl, müşennâ fer'dir. 'Irâbün bi'l-hareke aşıldır 'irâbün bi'l-hurûf fer'dir. Muẖhâr aşıldır muẖmâr fer'dir.

Vaqtakim **كِلَا** kelimesi muẖhâra muẖâf olsa ki aşıldır. Cânibi aşla ri'âyet olunur ki müfredlikdir. 'Irâb bi'l-aşıl ile mu'reb olur ki 'irâbı bi'l-harekedir. Lâkin 'irâbı taqđiri olur. Zîra âhiri elifdir. Elif kâbili hareke degildir.

Mişâli "جَاءَنِي كِلَا الرَّجُلَيْنِ - رَأَيْتُ كِلَا الرَّجُلَيْنِ - مَرَرْتُ بِكِلَا الرَّجُلَيْنِ" gibi.

Vaqtakim **كِلَا** kelimesi muẖmâra muẖâf olsa ki fer'dir. Cânibi fer'a ri'âyet olunur ki teşniyelikdir. 'Irâbı bi'l-fer'ıyle mu'reb olur ki 'irâbı bi'l-hurûfdur.

Mişâli "جَاءَنِي كِلَيْهِمَا - رَأَيْتُ كِلَيْهِمَا - مَرَرْتُ بِكِلَيْهِمَا" gibi.

(اِثْنَانٍ) de böyledir (اِثْنَانٍ) de böyledir. Bunları zikr etmedi اِثْنَانٍ nın fer'ı olduğün. Bu elfâz egerçi müfreddir. Lâkin şüretleri şüreti teşniyedir. Ve ma'naları ma'nâyı teşniyedir. Âniñçün teşniyeye ilhâk olundu. (بِالْأَلْفِ وَالْيَاءِ) naşbları cerlerine maḥmûldur.

[CEM'İ MÜZEKKER SÂLİMİN 'İRÂBİ]

(جَمْعُ الْمَذْكَرِ السَّالِمِ) Sâlim yine merfû'dur **جَمْع** in sıfatıdır. Burada yine ya ma'tûf maḥzûfdur. Taqđiri **جَمْعُ الْمَذْكَرِ السَّالِمِ وَمَا عَلَى صِيغَتِهِ** demekdir. Yâhud sıfatı meşhûrası murâddır. Ya'ni و ile ن ile cem' olunan demektir. Gerek mü'enneşin cem'i olmuş gerek müzekkerin cem'i olmuş. Öyle olunca **سِنُونَ** ve **أَرْضُونَ** mişilli ile naẖz vârid olmaz. (وَأُولُو) **نِسَاءً** [23/a] **أَمْرًا** nın cem'i olduğu gibi. **ثَلَاثُونَ** - **أَرْبَعُونَ** - **خَمْسُونَ** - **سِتُونَ** - **سَبْعُونَ** - **ثَمَانُونَ** - **تِسْعُونَ** (وَعِشْرُونَ وَأَخَوَاتُهَا) Bunlara u'qûdu şemâniye derler. Bunlar cem'i degildir cem'a mülhâk'dır. Zîra cem' olsa

a'dedi mu'ayyene delâlet etmek gerek idi. Zîra cem'ide te'ayyün yokdur. Ve yine meşelâ **عَشْرُونَ** cem' olsa **عَشْرَةٌ** cem'ı olurdu. Cem' ise kallemâ/az kere üç müfredi mişilliye mütenâvil olur. Öyle üç **عَشْرَةٌ** otuz olur. Otuza **عَشْرُونَ** demek şaḥîḥ olurdu. Me'a hâza şaḥîḥ degildir âñcaḳ yirmiye **عَشْرُونَ** derler. Ve yine **ثَلَاثُونَ**, **ثَلَاثَةٌ** nüñ cem'i olsa üç **ثَلَاثَةٌ** ne mütenâvil olur idi. Üç **ثَلَاثَةٌ** dokuz olur. Öyle dokuza **ثَلَاثُونَ** denilmek şaḥîḥ olmak gerek idi sâ'iride bu kıyâs üzeredir. (بِأَلْوَاوِ وَالْيَاءِ) yine naşbı cerrine maḥmûldur. Mişâli **"جَاءَنِي مَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ وَأَوَّلِي مَالٍ وَعَشْرِينَ رَجُلًا"** ve **"رَأَيْتُ مُسْلِمِينَ وَأَوَّلِي مَالٍ وَعَشْرِينَ رَجُلًا"** ve **"جَاءَنِي مَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ وَأَوَّلِي مَالٍ وَعَشْرِينَ رَجُلًا"** gibi.

Ya vardılar teşniyenin mülhâkatı ile cem'in mülhâkatı ile 'irâblarını 'irâbün bi'l-hurûf kıldılar niçün?

el-Cevâb: Zîra teşniye ile cem', vâhidiñ fer'leridir ve âḥırlarında 'irâba şâliḥ olur ḥurûfda vardır. Ol ḥurûf 'alâmeti teşniye ve cem'idir. Pes imdi münâsib oldu ki ol ḥurûf bunların 'irâbları kılına. Kendileri müfrediñ fer'i olduḡu gibi 'irâbları daḥî müfrediñ 'irâbının fer'i olsun için.

Ya vardı 'irâbları ḥurûfu nâkışa ile oldu niçün?

el-Cevâb: Bunların 'irâbları egerçi ḥurûf ile kılındı lâkin ḥurûfu 'irâb üçdür **و** 'dır **ل** 'dir **ي** 'dir. Maḥallî 'irâb âltıdır teşniyenin ḥâleti ref'ı, ḥâleti naşbı, ḥâleti cerri. Kezâlik cem'in de ḥâleti ref'ı, ḥâleti naşbı, ḥâleti cerri. Eger her birinin 'irâbı bu üç ḥurûf ile kılınsa keşreti iltibâs vâḳi' olur idi. Eger teşniyenin 'irâbı âñcaḳ bu ḥurûf ile olsa cem' bi lâ-'irâb ḳalır idi. [23/b] Eger cem'in 'irâbı bu ḥurûf ile kılınsa teşniye bi lâ-'irâb ḳalır idi bi'z-zarûre tevzî'/kullanılmak olundu.

Vardılar **ل**'i teşniyenin ḥâleti ref'ına verdiler. Zîra **ل** teşniye için fi'ilde zamîri merfû'dur **"يَضْرِبَانِ - ضَرْبًا"** gibi. Ve **و**'ı cem'in ḥâleti ref'ına verdiler. Zîra **و** fi'ilde cem' için zamîri merfû'dur **"يَضْرِبُونَ - ضَرْبُوا"** gibi. Bu taḳdirce maḥallî 'irâb dört ḳaldı ḥurûf-u-'irâbdan bir ḳaldı ki yalnız **يَا** 'dır.

Vardılar bi'z-zarûre **ي**'yı da teşniyenin ve cem'in ḥâleti cerrine verdiler aşıl üzerine. Mâ beynini fark etdiler. Teşniyede **ي**'nin mâ ḳablini meftûḥ kıldılar fetḥa hafif olub teşniyenin isti'mâli keşîr olduḡuñ. Ve cem'in mâ ḳablini meksûr kıldılar kesre şaḳîl olub cem'in isti'mâli ḳalîl olduḡuñ. Ve naşblarını cerlerine ḥaml etdiler ref'lerine ḥaml etmediler. Naşbın cerre her biri fazla olmada münâsebeti olduḡuñ.

Vaḳtakim Muşannıf Ḥazretleri 'irâbın ḥareke ve ḥurûfa taḳsîminiñ ve mevâzi'ı muḥteliflerinin beyânından fâriḡ oldu ise mâ sebaḳda **لَفْظًا أَوْ تَقْدِيرًا** ḳavli ile 'irâbın lafziyye

ve taqđîriye inkısâmına işâret ettiği ecilden hâlen lafzınıñ ve taqđîriniñ mevâzi'ı muhtelifeleriniñ beyânına şürû' edib,

[TAQĐÎRİ 'İRÂB]

(التَّقْدِيرُ) dedi. ال muzâf'un-'ileyhden 'ivezdir. Taqđîri الإِعْرَابُ demekdir. Yâhud مُقَدَّرٌ, مُقَدَّرٌ ma'nâsınadır mevşûfu mahzûfdur. Taqđîri الإِعْرَابُ الْمُقَدَّرُ demekdir. (فِيمَا) şol ismi mu'rebbedir ki (تَعَدَّرَ) ya'ni lafzında zuhûru mümteni' ola bu lafızda zuhûru mümteni' olmağ mağalli 'irâb olan harf kâbili hareke'i-'irâbiyye olmayan mu'rebde olur. (كَعَصَى) bunuñ âhırinde elifi maşşûra olub ve elif kâbili hareke olmamağın 'irâbı muğadder oldu. (وَعَلَامِي) bunda dahî ي'i-mütেকellimin mâ kabli ي sebebi ile kesreye meşğul oldu ise. 'Avâmil dâhil olmazdan evvel. 'Avâmil dâhil olduğdan soñra [24/a] bir hareke'i-uhrâ dahî dâhil olmağ mümteni' oldu. Zîra hâleti ref'ında ve naşbında zämme ve fethâ dâhil olsa harfî vâhid hâleti vâhide de hareketeyni muhtelifeyn ile müteharrik olmağ lâzım olur. Eger hâleti cerrinde kesre dâhil olsa harfî vâhid hareketeyn'i-mümâseleyn/birbirine benzeyen iki hareke ile müteharrik olmağ lâzım olur. لَاجَرَمُ 'irâbı ehvâli şelâse de bile taqđîri oldu. (مُطْلَقًا) Ya'ni bu iki nev'ide 'irâbıñ taqđîri olması muṭlağdır ehvâlden bir hâl ile muṭayyed degildir. (أَوْ اسْتَنْقَلِ) Yâhud 'irâbı taqđîri şol ismi mu'rebbedir ki 'irâbıñ lafzında zuhûru müsteşkil ola. Bu müsteşkil olmağ şol ismi mu'rebde olur ki mağalli 'irâb olan harf, kâbili hareke'i 'irâbiyye ola. Lâkin lafızda zuhûru müsteşkil ola. (كَقَاضٍ رَفْعًا وَجَرًّا) Hâleti ref'ında ve cerrinde 'irâbı taqđîridir zämme ve kesre ي üzerine şakıl olduğuçün. Âmmâ hâleti naşbında lafzîdir fethâ ي üzerine hafif olduğuçün. (وَنَحْوُ: مُسْلِمِي) 'Atıfdir كَقَاضٍ üzerine ya'ni istişkâl/ağırlık içün 'irâbı muğadder olmağ. Âz olur ki 'irâbün bi'l-harekede olur. Âz olur ki 'irâbün bi'l-hurûfda olur. Âmmâ te'azzür/zorluk içün 'irâbı muğadder olmağ 'irâbün bi'l-harekeye maşşûşdur. (رَفْعًا) Yâ'ni taqđîri 'irâb مُسْلِمِي mişilli de degildir illâ hâleti ref'indedir naşb ve cerrinde lafzîdir. Mişâli "جَانَنِي مُسْلِمِي" gibi. Aşlı مُسْلِمُوِي idi. İzâfet ile ن sâkıṭ olduğdan soñra و ve ي cem' oldu. سَبَقَتْ إِحْدَاهُمَا بِالسُّكُونِ ي, ي, و; سَبَقَتْ إِحْدَاهُمَا بِالسُّكُونِ ي, ي, و içinde idğam etdik مُسْلِمِي oldu م'ın zammı ile. Şıyâneten li'l-ya/ ya'yı korumak için mim'ın zammesini kesreye tebdil etdik مُسْلِمِي oldu. 'Alâmeti ref' ki و idi kalmadı. لَاجَرَمُ 'irâbı taqđîri oldu. Hılâfı hâleti naşb ve cerrin. Zîra ي'i müdgıme/idgam edilmiş ya yine ي'dır idğam ile haḳıḳatden hâriç olmaz. Âz olur ki 'irâbün bi'l-hurûf ehvâli şelâse de bile taqđîri olur. [24/b] "جَاءَنِي أَبُو الْقَوْمِ – رَأَيْتُ أَبَا الْقَوْمِ – مَرَرْتُ بِأَبِي الْقَوْمِ" gibi. Zîra hurûfu 'irâb ittika'i

sâkineyn ile lafızdan sâkıt oldu vardı taqđiri oldu. (وَالْفَظِيُّ) mevşûf mahzûfdur taqđiri (فِيمَا عَدَاهُ) Ya'ni zıkr olunandan gayrîdedir. Zıkr olunan 'irâbı müte'azzir olan ve müsteşkil olandır 'irâbı lafzî bu ikiden gayrîdedir.

Ya vardı 'irâbı taqđiri'yi 'irâbı lafzî üzerine taqđim etdi bunuñ biriyle ki lafzîde şeref vardır?

el-Cevâb: Taqđiri eķaldır 'irâbı lafziye beyânda ihtisâr talebi içün. Evvelâ taqđiri iki mevzî'dedir dedikden şoñra mâ a'dâda 'irâb lafzîdir dedi. Vaķtakim mu'rebiñ tafşilinde munşarîf ve ğayrı munşarîfı zıkr etdi ise. Ve daĥî ğayrı munşarîf, munşarîfden eķâl olub ğayrı munşarîf bilinmek ile munşarîf bilinir oldu ise. Evvelâ ğayrı munşarîfı ta'rîf edib ve onuñ ta'rîfî ile iktifâ etdi. Ya varub ğayrı munşarîfı beyândan şoñra lafzî gibi وَالْمُنْصَرَفُ مَا عَدَاهُ demedi niçün?

el-Cevâb: Eger varsa öyle dese mu'reb munşarîf ile ğayrı munşarîfa münhaşır olmaķ lâzım olurdu. Nitekim taqđiri ile lafziye münhaşır olduĥu gibi. Me'a hâza münhaşır degildir. Zîra munşarîflık, ğayrı munşarîflık 'irâbün bi'l-hareke ile mu'reb olana mahşûşdur. Mu'reb bi'l-hurûfa munşarîfda demezler ğayrı munşarîfda demezler maĥallinde tahķîķ olunmuşdur. Murâd eden “Hâşiyeyi İsmüddin”^{e116} mürâce'at etsün ki ĥaţâdan 'ışmet bula.

[ĠAYRI MUNŞARİF VE TA'RÎFİ]

(غَيْرُ الْمُنْصَرَفِ: مَا) mübtedâdır ما ĥaberdir.

Eger su'âl olunursa ki غَيْرُ nekradır ma'rifeye izâfet ile ta'rîf kesb etmez nice mübtedâ olur?

el-Cevâb: Ta'rîf kesb etmesede tahşîş kesb edib ĥarîbün ile'l-ma'rifeti olub mübtedâ olmaya şâlih olur. Yâĥud غَيْرُ ta'rîf kesb etmediĥi zıddı vâĥidine muzâf olmadıĥı yerdedir. Burada zıddı vâĥidine muzâfdır. [25/a] yine ta'rîf kesb eder. عَلَيْكَ بِالْحَرَكَةِ غَيْرِ gibi yâĥud غَيْرُ mübtedâ degildir belki ĥaberdir ما mübtedâdır ma'nâ ğayrı munşarîfdır şol mu'reb ki demekdir.(فِيهِ عِلَّتَانِ)

Eger su'âl olunursa ki ğayrı munşarîf ma'lûlu vâĥide/tek illetlidir ânda iki 'illet olunca vâĥid üzerine 'illeteyniñ tevârüdü/gelmesi lâzım olur ol ise câ'iz degildir?

¹¹⁶ Hâşiyeyi İsmüddin; Ebû İshâķ İsmüddîn İbrâĥîm b. Muhammed b. Arabşâĥ el-İsferâyînî (ö. 945/1538). “Hâşiyetü'l-İşâm 'ale'l-Câmî”, el-İsferâyînî'nin Abdurrahman-ı Câmî'nin, oĥlu Ziyâeddin Yûsuf için İbnü'l-Hâcib'in nahve dair eseri “el-Kâfiye” üzerine yazdıĥı “el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye” adlı şerhine hâşiyedir. İsferâyînî, hâşiyede hocası Câmî ile Câmî'ye hâşiyeye yazan Abdülgafûr-i Lâri'ye sık sık eleştiriler yöneltmiştir. İsmail Durmuş, “İsferâyînî İsmüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/516-517.

ziyâdesinden murâd ikisiniñ bile vaşfa ziyâde de iştirâkidir. Ve elifiñ nun üzerine bu vaz'ıñ da taqđıridir.¹²¹(وَوزُنُ فِعْلٍ وَهَذَا الْقَوْلُ تَقْرِيبٌ) Ya'ni 'ileli tis'ı şüreti nazımda zıkr etmek 'ileli hıfza taqrıbdır. Zîra nazmı hıfz nesri hıfzdan esheldir. Yâhud 'ilel dokuz demek 'ileli şavâba taqrıbdır. Zîra 'ileliñ 'adedinde hilâf vardır. Ba'zılar dokuzdur dediler. Ba'zılar onbirdir dediler. Ba'zılar ikidir dediler. Lâkin dokuzdur demek 'ileli şavâba taqrıbdır. Yâhud bu 'ileliñ her birine 'illetdir demek kavli taqrıbidir tahkikî degildir. Zîra 'illet haқиkatde ikidir bir degildir. (مَثَلُ: عُمَرُ) 'adle mişâl (وَأَحْمَرُ) şıfata mişâl (وَطَلْحَةُ) te'nişe mişâl (وَزَيْنُ) mâ'rifeye mişâl. Zeynebi, Talhâdan soñra ma'rifeye mişâl getirmede te'nişin kısmeynine işâretidir. Biri lafzî biri ma'nevî. (وَأَبِرَاهِيمُ) 'ucmeye mişâl (وَأَحْمَدُ) vezni fi'ile mişâl (وَعِمْرَانُ) terkîbe mişâl (وَمَعْدِي كَرَبُ) cem'a mişâl (وَمَسَاجِدُ) mişâl.

[ĠAYRI MUNŞARIFIÑ HÜKMÜ]

(وَحُكْمُهُ) Ġayrı munşarifiñ hükmü. Ya'ni 'illeteyn yâhud 'illeteyn maқâmına qâ'im olan 'illeti vâhide'i müşt Emil olduğı hayşıyyetden üzerine mürattib olan eşeri demektir. Qaydı hayşıyyet ile kayd etdik. Zîra ġayrı munşarifiñ bu hayşıyyetden hükmü budur. Âmmâ hayşıyyeti âhardan hükmü ġayrıdır. Nitekim mu'reb hükmünde beyân olundu. (أَنْ) Ġayrı munşarifiñ hükmü bu oldu. Zîra her 'illet için bir fer'ıyyet vardır. Qaçan bir isimde iki 'illet olsa iki fer'ıyyet muhaqqak olur. Bu taqdirce fi'ile müşâbih olur. Zîra fi'ilde [26/a] dahî iki fer'ıyyet vardır; biri fâ'ile iftikârı/ihtiyacı olması, biri maşdardan iştikâkı/türemesidir. Çünkü fi'ile müşâbih oldu ise isme muhtaşş olan cer ve 'alâmeti temekkün olan tenvîn bundan men' olundu.

Ya vardık her 'illet için bir fer'ıyyet vardır dedik. Zîra 'adl, ma'dül'ü-'anhiñ fer'idir. Vaşf mevşūfuñ fer'idir. Te'nış tezkîriñ fer'idir. Zîra قَائِمٌ dersin ba'dehu dersin. Ta'rîf tenkîriñ fer'idir. Zîra الرَّجُلُ dersin ba'dehu الرَّجُلُ dersin. Kelâmı 'Arabda 'ucmede, 'Arabıñ fer'idir. Zîra her kelâmda aşıl lisânı âhara muhâlağa etmemektir. Cem', vâhidiñ fer'idir. Terkıb, efrâdıñ fer'idir. أَلْفٌ وَتُونُ 'in fer'idir. Vezni fi'il, vezni ismiñ fer'idir. Zîra her nev'in aşlı ânda nev'ı âhara maşşüş vezin olmamaқdır. Eger ânda ol vezin bulunacaқ olursa vezni aşlıniñ fer'ı olur. (وَيَجُوزُ) Cevâz kâh selbi vücüb ve selbi imtinâ' ma'nâsına gelir. Âna imkânı hâş derler. Kâh âñcaқ selbi vücüb ma'nâsına gelir. Kâh âñcaқ selbi imtinâ' ma'nâsına gelir. Bunlara imkânı 'âm derler.

¹²¹ Ebi Sa'idü'l-Enbari'n-Nahviyyi'ye nisbet edilen beytin devamı.

Burada yalnız selbi imtinâ' ma'nâsıdır. Ya'ni câ'iz olur mümteni' olmaz gerek zarûri olsun gerek olmasun. (صَرْفُهُ) Gayrı munşarıfın şarfı kesr ve tenvîn idhâli ile.

Eger su'âl olunursa ki yukarıda Muşannıf Hâzretleri gayrı munşarıfın ta'rîfinde Cumhûra muhâlefet edib ânlar " مَا لَا يَدْخُلُهُ الْجُرُّ وَالتَّنْوِينُ " deyü ta'rîf etmişler idi. Bu مَا " فِيهِ عِلَّتَانِ مِنْ تِسْعٍ أَوْ وَاحِدَةٌ مِنْهَا تَقُومُ مَقَامَهُمَا " deyü ta'rîf etdi. Burada mücerred kesra, tenvîn dâhil olmak ile munşarîf olur dedi. Bunun biriyle kesre ve tenvîn dâhil olmak ile ismiñ 'illeteyden yâhud 'illeti vâhiddin huluvvu lâzım olmaz öyle tenâkuz olur?

el-Cevab: Burada şarfdan murâd haқиқaten şarf degildir belki hükümü munşarîf olmak câ'iz olur [26/b] demekdir. Yâhud şarfdan murâd ma'nâyı lügavîsidir. صَرْفُهُ de olan zamir hükme râci'dir. Ma'nâ وَيَجُوزُ صَرْفُهُ gayrı munşarıfın hükümünü bozmaқ câ'iz olur demek olur.

(لِلضَّرُورَةِ) Zârûreti vezni şi'ir için yâhud ri'âyeti kâfiye için. Zârûreti şi'ire mişâl¹²²

صُبَّتْ عَلَى مَصَائِبٍ لَوْ أَنَّهَا صُبَّتْ عَلَى الْأَيَّامِ صِرْنَ لَيَالِيَا

gibi. Ri'âyeti kâfiye zârûretine mişâl¹²³

سَلَامٌ عَلَى خَيْرِ الْأَنَامِ وَسَيِّدِ حَبِيبِ إِلَهِ الْعَالَمِينَ مُحَمَّدٍ
بَشِيرٍ نَذِيرٍ هَاشِمِيٍّ مُكْرَمٍ عَطُوفٍ رَوْوْفٍ مَنْ يُسَمَّى بِأَحْمَدٍ

gibi. بَشِيرٍ denilse feth-u د ile kâfiyeye hâlel gelir. Zîra sâ'ir ebyâtta harfı raviyye د'i meksûradır. (أَوْ لِلتَّنَاسُبِ) Yâhud ri'âyet'i-tenâsüb için. Zîra ri'âyet'i-tenâsüb kelimât beyinde emr'i-mühimdir. Egerçi haddi zârûrete vâsıl olmazsa da. (سَلَامٌ): (سَلَامٌ) munşarîf kılındı (أَغْلَا) lafzına münâsebet için.¹²⁴

[İKİ 'ILLET YERİNE KA'İM OLAN 'ILLETLER]

" مَا فِيهِ عِلَّتَانِ مِنْ (وَمَا يَقُومُ مَقَامَهُمَا) Vaқtakim Muşannıf Hâzretleri gayrı munşarîfı " مَا فِيهِ عِلَّتَانِ مِنْ " deyü ta'rîf edib. Ba'dehü عِلَّتِ تِسْعٍ أَوْ وَاحِدَةٌ مِنْهَا تَقُومُ مَقَامَهُمَا " zikr etdi ise. Nefsi

¹²² "Üzerime o kadar büyük musibetler çöktü ki, Gündüzlerin başına gelseydi gece olurlardı." Bu beyit, Hz. Fâtıma (ra)'ya nisbet edilir. Babası Hz. Peygamber'in vefatına dayanamayarak zikrettiği söylenir. Beytin evveli:

مَاذَا عَلَى مَنْ شَمَّ ثَرْيَةَ أَحْمَدٍ أَنْ لَا يَشْتَمَ مَدَى الزَّمَانِ غَوَالِيَا

Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân el-Merzûbânî, Mu'cemü's-Şuarâ, thk. Faruk Üseylim (Beyrut: 2005), 468.

¹²³ "Mahlukatın en hayırlısına ve efendisine, alemlerin Rabbinin habibi olan Hz. Muhammed(sav) 'e selam olsun. O Muhammed (sav) ki, müjdeleyen, uyarıcı, haşimi, mükerrem, 'atuf, raufdur. O (sav) ise Ahmed ile adlandırılmıştır." Beytin kime ait olduğu meçhul.

¹²⁴ [الإنسان 4/76] (إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلًا وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا)

vaşfidir ki isti'mâlde 'ârız oldu 'ârıza ise 'itibâr yokdur. (وَأَمْتَنَعَ) Mazarrâtı galebe olmadığıçün (أَسْوَدُ وَأَرْقَمُ لِلْحَيَّةِ) Evvel hayye'i sevda içün şâni ol hayye içün isimdi ki ânda hem سَوَادٌ ve hem بَيَاضٌ ola. (وَأَدْهَمُ لِلْقَيْدِ) aşlı vaz'ında. كُلُّ مَا فِيهِ دُهْمَةٌ ya'ni سَوَادٌ içün mevzû' idi. Ba'dehu hadîdden kayd içün isim kıldı ânda da دُهْمَةٌ olduğuçün. (أَسْوَدُ - أَرْقَمُ - أَدْهَمُ) 'lardi. 'Illeti men'ı şarf; vezni fi'il, sıfatı aşliyyedir (وَضَعْفٌ مَنَعَ أَفْعَى) isimdir (لِلْحَيَّةِ) içün. Zîra خَبَابٌ أَفْعَى ma'nâsına olan فَعْوَةٌ den müştâk olduğu müteyakkın degildir mütevehhimdir. Ânıñçün men'ı za'yîfdir, şarfı kavîdir. [29/a] (وَأَجْدَلٌ لِلصَّغْرِ) Zîra yine أَجْدَلٌ kuvvet ma'nâsına olan جَدَلٌ den müştâk olduğu mütevehhimdir. (وَأَخِيلٌ لِلطَّائِرِ) Ya'ni طَائِرٌ ذِي خَيْلٍ içün isim olduğu halde. Zîra yine أَخِيلٌ'ın tekebbür ma'nâsına olan خَيْلٌ dan müştâk olduğu mütevehhimdir. Hâşılı bu isimler de men'ı şarfı za'îf olduğu evşâfı aşliyye olduğuna cezm olmadığı içündür. Bunuñ biriyle ki esmâda aşıl şarfdır.

[TE'NÎŞ]

(التَّائِيْتُ) el-lafziyyü e'l-hâşılı (بِالتَّاءِ) ihtirâzdır te'nîş bi'l-elifden zîra onuñ şartı yokdur. (شَرْطُهُ الْعَلَمِيَّةُ) İsmi mü'ennesin 'alem olmasıdır te'nîş kelimeye lâzım olub te'sîr etsün içün. Zîra 'alem kabûlü tağyirden meşündür. (وَالْتَّائِيْتُ الْمَعْنَوِيُّ كَذَلِكَ) Te'nîş'i-lafzî gibidir 'alemiyyet şart olmada lâkin ikisinin beyninde fark vardır. Zîra 'alemiyyet, te'nîş'i-lafzîde men'ı-şarfın vücûbuna şartdır. Te'nîş'i-ma'nevîde cevâzına şartdır te'nîş'i-ma'nevîde men'ı-şarfın vücûbuna şartı âhar vardır. Ânıñçün buyurdu ki (وَشَرْطُ تَنْوِينِ مُزَافٍ إِلَى الْإِذْكَارِ) Tenvîn muzâf'un-'ileyhden 'ivezdir. Tağdîri الْكَلِمَةُ زِيَادَةُ حُرُوفِ الْكَلِمَةِ demekdir. (أَوْ تَحَرُّكُ الْأَوْسَطِ أَوْ) عَلَى ثَلَاثَةِ أَحْرَفٍ Tağdîri muzâf'un-'ileyhden 'ivezdir. Tağdîri (عَلَى الثَّلَاثَةِ الْعُجْمَةِ) Ya'ni vücûbunuñ şartı bu üçden biridir niçün. Zîra kelime bu üçden birinin sıkleti ile ehadî sebebeyne mu'âriza etmek şânından olan hıffetden halâş olsun içün. (فَهِنَّ يَجُورُ) Vücûbunuñ şartı bulunmadığıçün 'ademi şarfıda câ'iz olur 'illeteyniñ vücûduna nazaran. (وَزَيْنَبُ وَسَقَرٌ وَمَاهُ وَجُورٌ مُنْتَعٍ صَرْفُهَا) Âmmâ Zeyneb de 'alemiyyet var te'nîş var وَجُورٌ ve مَاهُ var. وَزَيْنَبُ da 'alemiyyet var te'nîş var وَجُورٌ ve مَاهُ var. وَزَيْنَبُ da 'alemiyyet var te'nîş var وَجُورٌ ve مَاهُ var.

(فَإِنْ سَمِيَ بِهِ مُذَكَّرٌ؛ فَشَرْطُهُ الزِّيَادَةُ عَلَى الثَّلَاثَةِ) Zîra harf'i-râbi' ta' i-te'nîş hükmündedir ta' i-te'nîş ma'âmına kâ'imdir. (فَقَدَّمَ) Mü'ennes'i-ma'nevî ve semâ'idir [29/b] ma'nâyı cinsisi 'itibârı ile. Kaçan bir racûle tesmiye olunsa (مُنْصَرَفٌ) olur. Zîra te'nîş'i-aşli,

müzekkere 'alem kılınmak ile zâ'il oldu ma'âmına ise kâ'im yok 'alemiyyet ise vahdeha ismi şarfdan men' etmez. (وَعَفْرَبُ) Mü'ennes'i-ma'nevîyi semâ'idır ma'nâyı cinsisi 'itibârı ile kaçan bir racüle tesmiye olursa (مُمْتَنِعٌ [صَرْفُهُ]) Zîra egerçi te'nîş müzekkere 'alem olmak ile zâ'il oldu ise harf'i-râbi' تا'i-te'nîş ma'âmına kâ'imdir. Görmezmişin ki قَدَمٌ taşgîr olursa تا'i-mu'kaddera zâhir olur قَدِيمَةٌ denilir. Kâ'ide'i-taşgîr bunu iktizâ eder. Hilâfı عَفْرَبُ'nin ki taşgîr عَفْرَبٌ denilir تا zâhir olmaz.

[MA'RİFE]

(الْمَعْرِفَةُ) Ya'ni ta'rîf zikri ma'hâl irâde'i hâldir zîra sebebi men'ı şarf; vaşf, ta'rîfdir zâtı ma'rife degildir. (شَرْطُهَا أَنْ تَكُونَ عِلْمِيَّةً) Ya'ni 'aleme mensûbe olmağıdır 'alem zımmında hâsıl olmak ile.

Vardı 'alemlik ile meşrû' oldu niçün?

el-Cevâb: Zîra ta'rîf mu'zmerât ve mübhemât bulunmaz illâ mebniyyâda bulunur.

Men'ı-şarf ise a'hkâmı mu'rebâtıdır. ل ile ta'rîf, izâfet ile ta'rîf gayrı munşarîfı munşarîf kılar. Öyle olunca men'ı-şarfa sebep olmağı şâlih olmaz kalmadı illâ ta'rîf 'alemi kaldı.

Ya vardı Muşannıf Hâzretleri ma'rifeyi sebep kıldı 'alemiyyeti şart kıldı 'alemiyyeti sebep kılmadı nitekim ba'zılar öyle kıldı. Zîra ta'rîfin nekreye fer'ıyyeti 'alemiyyetin nekreye fer'ıyyetinden ezherdir. Ânınçün ma'rife'i sebep kıldı 'alemiyyeti şart kıldı sebep kılmadı.

(شَرْطُهَا أَنْ تَكُونَ عِلْمِيَّةً) وَهِيَ كَوْنُ اللَّفْظِ مِمَّا وَضَعَهُ غَيْرُ الْعَرَبِ (الْعَجْمَةُ) 'aleme mensûb olmağıdır. (في) Lügatde

[UCME]

(الْعَجْمِيَّةُ) Ya'ni 'acemde 'alem zımmında mütehaqqıq olmağıdır ya ha'kîkten "إِبْرَاهِيمُ" gibi. Ya hükmen 'arab lûgate 'acemden 'arabiyyete na'kl eyleyeler kâble't-taşarruf. "قَالُونَ" gibi 'acemde ismi cins idi 'Araba na'kl olunduğı gibi. Kâble't-taşarruf revât'ı-kurrâ/ kıraat imamlarının rivayetlerini nakleden râvîlerden birine [30/a] cevdet kırâtı¹²⁷ olduğıçün tesmiye olundu güyâ ki 'acemde 'alem olmuş oldu.

Ya vardı 'ucmede 'alem olmak şart olundu niçün?

¹²⁷ Cevdet kırâtı; bir okuyuşun hem nahiv ve sarf kurallarına, hem de tecvîd kaidelerine tam uygun olmasını ifade eder. Ayrıca ses güzelliğı, vakıf-ibtidâ kurallarına riayet ve kıraat imamlarının rivayetlerine uygunluk da bu kavramın kapsamına girer. Yani cevdet kıraatı, sadece doğru okumak değil, aynı zamanda fasih, ahenkli ve hatasız okumak demektir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'ati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ', (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1932) 1/32.

el-Cevâb: Eger 'ucmede haqîkaten ya hükmen 'alem olmayub belki 'urubu 'arabiyyete naqılden şoñra bir zaman ismi cins gibi taşarruf edib ال idhâl edüb ve tenvîn idhâl edib ve muzâf kılsalar 'ucmelik za'îf olur ba'dehu 'alem kılmak mü'essir olmaz. Şimdi لجام ile bir racüle tesmiye etseler yine munşarîf olur 'ucmede haqîkaten ve hükmen 'alem olmadığüçün.

(وَتَحَرُّكَ الْأَوْسَطِ أَوْ الزِّيَادَةِ عَلَى الثَّلَاثَةِ) Ya'ni şart'ı-sâni bu iki emirden biridir yine hıffet ehad'i-sebebeyne mu'âriza etmesün içün. (فَنُوحٌ مُنْصَرَفٌ) Zîra bunda teharruk'ü-evsaṭ da yokdur ve ziyâde 'ale's-selâs da yokdur. Ve نُوحُ'nun munşarîf olması muşannıfın ihtiyârıdır. Zîra 'ucme sebebi za'îfdır. Zîra emri ma'nevîdir. Sükûn'u-vasaṭ ile 'itibâr câ'iz degildir. Âmmâ te'nîs içün 'alâmeti muḳaddera vardır. Ba'zı taşarrufâtta zâhir olur. Öyle te'nîs içün nev'ı kuvvet vardır. Sükûn'u-vasaṭ ile 'itibâr olunmak da câ'izdir 'itibâr olunmamaḳ da câ'izdir.

Eger su'âl olunursa ki مَا ve جُور'da 'ucme¹²⁸ ve sükûn'u-vasaṭ ile mâ sebaḳda 'itibâr olundu ya burada niçün 'itibâr olunmadı?

el-Cevâb: 'Ucmenin mâ sebaḳda 'itibârı degil idi illâ sebebeyn'i-âhırayn taḳviyet içündür. Mâ sebaḳda sebeb'i-uhrâyı taḳviyet içün 'itibâr olunmadan istiklâl üzere sebebıyyeti 'itibâr olunmak lâzım gelmez.

(وَشَتْرَ) Diyarıbekr de bir hısnın ismidir. (وَابْرَاهِيمُ مُمْتَنِعٌ) şart'ı-sâni bulunduğuchün. Zîra شَتْر da teharruk'ü-evsaṭ vardır اِبْرَاهِيم'de ziyâde 'ale's-selâse vardır. Esmâ'i-enbiyâ a'leyhimü's-selâm cümle şarfdan mümteni'dir illâ âltısı degil. هُوْدُ (a.s.) شُعَيْبُ (a.s.) صَالِحُ (a.s.) مُحَمَّدٌ (s.a.v.) 'arabiyye olduğuchün. نُوحٌ (a.s.) لُوطٌ (a.s.)'dır hıffetleri olduğuchün. [30/b]

[CEM'İ]

(الْجَمْعُ) Bir sebebdır ki sebebeyn maḳâmına ḳâ'imdir. (شَرْطُهُ) Ya'ni sebebeyn maḳâmına ḳıyâmının şartı (صِيغَةُ مُنْتَهَى الْجُمُوعِ) Bu şol şîğadır ki evveli meftûḥ ola üçüncü elif ola elifden şoñra iki ḫarf ola yâḥud üç ḫarf ola evsaṭı sâkin ola. Bu şol şîğadır ki merraten uhrâ cem'ı teksîrlik ile cem' olunmaya. Ânıñçündür ki şîğa'i müntehâyı cümû' deyü tesmiye olundu. Zîra ba'zı şüretde iki kere cem'ı teksîr ile cem' olundu da şîğa'i muğayyir olan teksîri müntehi oldu. Âmmâ cem'ı selâmet şîğa'i tağyîr eylemez. Ânıñçün cem'ı-selâmet ile yine cem' olunur. Nitekim أَيَمْنُ yeminiñ cem'ı olan أَيَمْنُ'nin cem'ı iken

¹²⁸ [A] Nüshasında "عجمة" ibaresi eksiktir, fakat kenarda tashih edilmiştir.

صَوَاحِبَاتُ صَوَاحِبُ üzerine cem' olunur. صَاحِبَةٌ kelimesiniñ cem' ı olan صَوَاحِبُ üzerine cem' olunur.

Ya vardı şîğa'i müntehâyı cümû' şart olundu. Qabûlü tagyîrden meşûn olsunda te'sîr etsün içün. (بَغِيرِ هَاءٍ) ها'dan murâd تَاءٌ te'nîşdir hâleti vakfında ها olduğuçün. تَسْمِيَةٌ تَارِكِ الشَّيْءِ بِاسْمِ مَا يُؤَوَّلُ إِلَيْهِ tesmiye etdi. Öyle olunca فَوَارَةٌ mişilli ile su'âl vârid olmaz.

Ya vardı هَاءٍ olmak şart olundu. Zîra ها ile olsa müfredât vezni üzerine olurdu. طَوَاعِيَةٌ كَرَاهِيَةٌ gibi ki فَرَاذَةٌ vezni üzerine. Bu taqdirce kuvveti cem'ıyyetine fütür dâhil olur te'sîr edemez.

Eger su'âl olunursa ki Muşannıf üzerine lâzımdı ki هَاءٍ dedikden sonra وَلَا مَدَائِنِي diye ta ki مَدَائِنِي mişilli hâriç ola?

el-Cevâb: Buna hâcet yokdur. Zîra مَدَائِنِي müfred maḥzâdır fi'l-halde fi'l-aşılta cem'i degildir illâ مَدَائِنٌ'dür. Ol ise lafzı âḥardır. Hılâfı فَرَاذَةٌ kelimesiniñ ki o ya فَرَزِينَ in cem'idir ya فَرَزَانَ in cem'idir.

(وَمَصَابِيحٍ) Elifden sonra iki harf olana mişâldir. (وَمَصَابِيحٍ) Elifden sonra üç harf olub evsatı sâkin olana mişâldir. [31/a] (وَأَمَّا فَرَاذَةٌ فَمُنْصَرَفٌ) Te'sîri cem'ıyyet şartı fevt olduğuçün ki هَاءٍ olmakdır. (وَحَضَاجُ عَلَمًا لِلضَّبْعِ عَيْرٌ مُنْصَرَفٌ) Su'âli muḥaddera cevâbdır taqdiri su'âl budur ki حَضَاجُ in 'alemi cinsidir vâhîde de keşîrada itlâk olunur. Nitekim أُسْدُ, أُسَامَةُ in 'alemi cinsidir. Öyle olunca bunda cem'ıyyet yokdur. Şîğa'i-müntehâyı cümû' ise esbâbı men'ı şarfıdan degildir. Belki cem'ıyyet şartdır. Öyle olunca munşarîf olmak gerek. Me'a hâza gayrı munşarîfdır. Taqdiri cevâb budur ki حَضَاجُ in 'alemi olduğu halde gayrı munşarîfdır cem'ıyyeti hâliyye içün degil belki cem'ıyyeti aşliyye içün. (لَأَنَّهُ مَنْقُولٌ عَنِ الْجَمْعِ) Zîra aşılta 'azîmü'l-batn ma'nâsına olan حَضَجْرٌ in cem'idir. حَضَجْرٌ حَضَاجُ üzerine cem' olundu. Ba'dehu ضَبْعٌ bunuñ ile tesmiye olundu 'azîm batnında mübâlağa içün. Güyâ ki her biri bir cinsden bir ceme'âtdir. Men'ı-şarfda ise mu'teber olan cem'ıyyet'i-aşliyyedir.

Eger su'âl olunursa ki bunuñ men'ı şarfda cem'ıyyet'i-aşliyye 'itibârına hâcet yokdur. Zîra bunda 'alemiyyet ve te'nîş vardır. Zîra ضَبْعٌ ضَبْعَانِ nıñ üñşâsıdır.

el-Cevâb: 'Alemiyyeti gayrı mü'essiradır eger mü'essira olsa ba'de't-tenkîr munşarîf olmak gerek idi. Te'nîş'i-gayrı müsellemdir. Zîra cinsi ضَبْعٌ nıñ 'alemidir gerek müzekker olsun gerek mü'enneş olsun.

Ya vardı Muşannıf Hâzretleri cem'ıyyeti aşliyye 'itibârına tenbihde bu kavîl ile iktifâ etdi **الْوَصْفُ شَرْطُهُ أَنْ يَكُونَ فِي** demedi nitekim vaşıfda **الْوَصْفُ شَرْطُهُ أَنْ يَكُونَ فِي الْأَصْلِ** dedi.

el-Cevâb: Eger öyle dese cem'ıyyetde vaşfiyyet gibi kâh aşliyye'i-mu'tebera kâh 'âriza'i-gayrı mu'tebera olmak tevhehüm olunurdu. Emr ise böyle degildir. Zîra cem'ıyyetde 'urûz taşavvur olunmaz.

(وَسَرَاوِيلُ) Bu dahî su'âli muḳaddera cevâbdır. Taḳdîri su'âl budur ki **حَضَاجِرُ** ile vârid olan su'âlden cem'ıyyeti fi'l-hâl, fi'l-aşıl olmadan e'âm/daha umumi kılmak ile necât bulduk. Ya **سَرَاوِيلُ**'e ne dersin ki bu **سَرَاوِيلُ** [31/b] fi'l-hâlde, fi'l-aşıl da cem'i degildir. Taḳdîri cevâb budur ki **سَرَاوِيلُ**'in men'ı-şarfında ihtilâf olundu. (إِذَا لَمْ يُصَرَّفْ وَهُوَ) fi'l-hâlde, fi'l-aşıl da cem'i degildir. (حَمِلَ) men'ı-şarfa ḥaml olundu. (عَلَى مَوَازِينِهِ) Ya'ni cümû'u-'arabiyyeden kendi vezinde olanlara ḥaml olundu. "مَصَابِيحُ ve أَنَاعِيمُ" gibi. Zîra bu deḥıl/benzerdir, deḥıl cinsine meyl eder. Öyle olunca **سَرَاوِيلُ** egerçi ḥaḳîḳaten cem'i ḳâbilinden degil ise de ḥükmen cem'i ḳâbilindendir. Cem'ıyyet bu taḳdîr üzre ḥaḳîḳıyye ve ḥükmiyye olmakdan e'âm olur. Yoksa esbâb'ı-tis'a üzerine sebebi âḥar ziyâde etmek degildir ki ol **حَمِلَ عَلَى الْمَوَازِينِ** dir. (وَقِيلَ عَرَبِيٌّ) taḥḳîḳan cem'i degildir zîra ismi cinsdir vâhîde ve keşîre itlâḳ olunur lâkin cem'i (جَمْعٌ) ve farâzan. Zîra vaḳtakim gayrı munşarîf bulundu ise ve nühâtın ḳâ'idelerinden oldu ki bu vezni cem'ıyyetsiz ismi şarfdan men' etmez. **حَفْظًا لِقَاعِدَتِهِمْ** taḳdîr ve farz olundu ki **سَرَاوِيلُ** den her bir kıt'âya **سِرْوَالَةٌ** denile ândan sonra **سَرَاوِيلُ** üzre cem' oluna. (وَإِذَا صُرِفَ) Ḳaçan munşarîf kıılınsa taḥḳîḳan cem'ıyyet muḥaḳḳaḳ olmadığıcün hâl bu ki esmâda aşıl şarfdır. (فَلَا إِشْكَالَ) İşkâl yokdur ḳâ'ide'i cem' üzerine bunuñ ile naḳz îrad etmek ile. Pes işkâl olmayınca cevâba da ihtiyâç olmaz. (وَنَحْوُ جَوَارِي) Ya'ni her cem'i ki menḳûş olub **فَوَاعِلُ** üzerine ola gerek yâ'i olsun gerek vâvi olsun **جَوَارِي** gibi **دَوَاعِي** gibi. (رَفْعًا وَجَرًّا) hâletî ref ve cerrinde (كَقَاضٍ) Ya'ni ḥükmi **قَاضٍ** gibidir **ي** ḥazf olunub tenvîn idḥâl olunmada. "جَاءَنِي جَوَارٍ - مَرَرْتُ بِجَوَارٍ" gibi. Nitekim "جَاءَنِي قَاضٍ - مَرَرْتُ بِقَاضٍ" dersin. Âmmâ hâletî naşbında **ي** müteḥarrike'i-meftûḥadır "رَأَيْتُ جَوَارِي" gibi. Öyle olunca hâlet'i-naşbında işkâl yokdur. Zîra isim gayrı munşarîfdır cem'ıyyet [32/a] içün şîḡa'i-müntehâyı cümû' ile. Ḥilâfî hâletî ref ve cerrin ânlarda ihtilâf olundu. B'azılar zâhib oldu ki isim munşarîfdır tenvîn, tenvîni şarfdır. Zîra cevheri kelimeye müte'allıḳ olan 'ilâl men'ı-şarf üzerine muḳaddemdir öyle men'ı-şarf ki kelimeniñ eḥvâlindendir. B'ade't-tamâm bu taḳdirce **جَوَارِي** aşlında **جَاءَنِي جَوَارٍ** idi

zamme ile tenvîn ile. İsimde aşıl harf olduğuna binâen. Öyle olunca ‘ilâl aşl üzerine binâ olunub zamme şakîl olduğu için isķât olunub. Ya da ittikâ’üs-sâkineyn için isķât olunub جَوَارٍ oldu. سَلَام – كَلَام vezni üzerine. Öyle şîga’i-müntehâyı cümû’ üzerine kalmadı. Öyle olunca ba’de’l-‘ilâl de yine munşarıfıdır. Tenvîn, tenvîni şarfdır nitekim қable’l-i’lâl yine öyledir. Ba’zılar zâhib oldu ki ba’de’l-‘ilâl gayrı munşarıfıdır. Zîra bunda cem’ıyyet vardır şîga’i-müntehâyı cümû’ ile. Zîra mahzûf muқadder menzilesindedir. Ânıñçün ‘irâb ر üzerine câri olmaz. Bu taқdîrce tenvîn, tenvîni ‘ivez olur. Vaқtakim tenvîni şarf isķât olundu ise يا’ı-mahzûfeden yâhud hareketden bu tenvîn ‘ivez verildi. Hâleti cerri de bu kıyâs üzerinedir. B’azı ‘Arab lüğatinde hâlet’i-cerrinde يا’yı isbât ederler. "مَرَرْتُ" "رَأَيْتُ جَوَارِي" gibi. Bu lüğatiñ binâsı men’ı-şarfı ‘ilâl üzerine taқdîmedir. Bu taқdirce يا hâlet’i-cerrinde meftûha olur. Fetha ise hafîfedir ânıñçün ‘ilâl vâkı’ olmadı. Âmmâ hâlet’i-ref’inde جَوَارٍ aşlında جَوَارِي zamme ile tenvînsiz. Zamme hâzıf olundu şakîl için. Tenvîn ‘ivez verildi. يا ittikâ’üs-sâkineyn için hâzıf olundu جَوَارٍ oldu. Bu lüğât üzerine ‘ilâl âñcaқ hâleti ref’indedir. Hilâfı lüğati meşhûranıñ ki ânda hâleteyn de ‘ilâl vardır.

[TERKÎB]

بَصْرِي - öyle olunca صَيْرُورَةٌ كَلِمَتَيْنِ أَوْ أَكْثَرَ كَلِمَةً وَاحِدَةً مِنْ غَيْرِ حَرْفِيَّةٍ جُزْءٍ (التَّرْكِيْبُ) mişilli ile su’âl vârid olmaz. [32/b] (شَرْطُهُ الْعَلَمِيَّةُ) zevâlden emin olsun da bir kuvvet hâşıl olsun için. (وَأَنْ لَا يَكُونَ بِإِضَافَةٍ) Zîra izâfet muzâfı şarfa yâhud hükmü şarfa ihrâç eder böyle olunca muzâf’un-‘ileyhde şarfıñ zıddı ki men’ı şarfdır ânı nice tahsîl eder. (وَلَا) Zîra isnâdı müştemil olan e’lâmı mebniyât қabîlindendir "تَأَبَّطُ شَرًّا" gibi. Zîra bunuñ ile tesmiye bi kıssa’ garîbe’i-münbi’edir. Eger mu’reb olub tegayyuru ‘ârız olsa ibnâ fevt olurdu. Çünkü mebniyyât қabîlinden olunca bâb gayrı munşarıf ise mu’rebâtdandır. Ânıñçün isnâd ile olmamaқ şart olundu.

Eger su’âl olunursa ki Muşannıf Hâzretleriniñ üzerine lâyıq olan وَأَنْ لَا يَكُونَ الْجُزْءُ demek gerek idi. Sîbeveyh mişilli hâriç olsun için ve hâmeti ‘aşera mişilli ‘alem olduğu halde hâriç olsun için.

el-Cevâb: Güyâ ki Muşannıf Hâzretleri aşağıda bunlarıñ mebniyyât қabîlinden olmasını zıkr etmek ile iktifâ etdi. Âmmâ isnâdı müştemil olan e’lâmıñ binâsını aşla zıkr etmedi. Ânıñçün burada ihrâca muhtâç oldu.

دَقَّ بِكَ (مِثْلُ بَعْلِكَ) Bu bir şehriñ a'lemidir mürekkebdır بَعْل'den ismi şanemdir ma'nâsına bu şehriñ şâhibiniñ ismidir. İkisi bir isim kılınıb mâ beynlerinde nisbeti izâfiyye ve isnâdiyye kâsd olunmağsızın ol şehre 'alem kılındı.

[ELİF VE NŪN]

(الْإِلْفُ وَالنُّونُ) mezîdeteyn tesmiye olunurlar. Zîra bunlar hûrûfu zevâ'iddendir ve zâ'idelerdir. Muzâri'ateyn deyü tesmiye olunurlar. Elifi te'nîse müşâbih olduğuşün. تا-i-te'nîşiñ duhûlünüñ imtinâ'ında nühât için hilâf vardır ki bu ا ve ن'un men'ı şarfa sebebiyyeti ya mezîdeteyn olub مَزِيدٌ عَلَيْهِ'e fer'ıyyetidir. Ya elif'i-te'nîse müşâbehethleridir râcih kavli-sânidir. (إِنْ كَانَا فِي اسْمٍ) Bu isimden murâd şıfatı muğâbili olan isimdir. Zîra fi'ile ve harfe muğâbil olan isim iki kısımdır. Ya zâta ma'nâ 'itibârı ile delâlet eyleye "رَجُلٌ – مَضْرُوبٌ" gibi [33/a] buna şıfat derler. Yâhud yalnız zâta delâlet eyleye "فَشْرَطُهُ" gibi. Buradan murâd bu ma'nâdır isim ve şıfata şâmil olan isim değildir. Zamîr ا ve ن'a râci'dir efrâdı zamîr ikisi bir sebep olduğu 'itibâr iledir yâhud zamîr isme râci'dir ya'ni zâlike'l-isimîñ şarfdan mümteni' olmada şartı. (الْعَلَمِيَّةُ) Lüzûmu ziyâde'i-tahkîk için yâhud تا'dan mümteni' olsun da elif'i-te'nîse müşâbehethi 'alâ hâlihâ bâkî olsun için (كَعِمْرَانٍ). (فِي صِفَةٍ فَانْتِفَاءُ فَعْلَانَةٍ) كَانَا (أَوْ). (كَعِمْرَانٍ) Ya'ni şıfatda olduğu zaman شَرْطِي 'alâ hâlihâ bâkî olsun için. (وَقِيلَ وَجُودُ فَعْلَى) Zîra her bâr kim mü'enneşi فَعْلَى gelemez فَعْلَانَةٍ gelmez. Yine elif te'nîse müşâbehethi hâli üzerine bâkî olur. (وَمِنْ نَمٍّ) Ya'ni şartda muhâlefet olduğu ecilden. (اخْتَلَفَ فِي رَحْمَنٍ) Zîra rahman Allah'ı Te'âlâ'nın şıfatı hâşşasıdır. Gayriye itlâk olunmaz müzekkere de mü'enneşe de. Şol kimseniñ mezhebi üzerine ki (إِنْتِفَاءُ فَعْلَانَةٍ) şartı ile rahman gayrı munşarıfdır. Zîra mü'enneşi رَحْمَانَةٌ gelmez. رَحْمَى şart eden kimseniñ mezhebi üzere munşarıfdır. Zîra mü'enneşi رَحْمَى da gelmez. (دُونَ سَكْرَانٍ) Bunıñ men'ı-şarfında hilâf yokdur mezhebeyn üzere şart bulunduğuşün. Zîra mü'enneşi سَكْرَى gelir سَكْرَانَةٌ gelmez. (وَدُونَ نَدْمَانٍ) Bunıñ şarfında hilâf yokdur. Zîra 'ale'l-mezhebeyn şart bulunmaz. Zîra mü'enneşi نَدْمَانَةٌ dır نَدْمَى degildir. Böyle olmağ ma'nâsına olduğu zamandır. (نَدِيمٌ نَدْمَانٌ) ma'nâsına olduğu zaman gayrı munşarîf olur bi'l-ittifâk. Zîra mü'enneşi نَدْمَى gelir نَدْمَانَةٌ gelmez.

[VEZNI-FI'IL]

Bu *ḡadâr men'î-şarfa* وَهُوَ كَوْنُ الْإِسْمِ عَلَى وَزْنٍ يُعَدُّ مِنْ أَوْزَانِ الْفِعْلِ (وَوَزْنُ الْفِعْلِ) sebebiyyetde kifâyet eylemez belki ismi şarfıdan men' etmede şart eḡad'i-emrayndır âniñçün buyurdu [33/b] (شَرْطُهُ أَنْ يَخْتَصَّ بِالْفِعْلِ) Ya'ni lügat'i-ʿarabiyyede fi'ile maḡşuş olmaḡdır. Bu ma'nâya ki ismi ʿarabîde bulunmaya illâ fi'ilden menḡûl ola. (كَشَمَرَ) Tef'îl bâbından mâzi'i-ma'lûm sîğası üzerine bu sîğadan naḡl olunub bir *ʿfers* e ʿalem ḡılındı. (وَضَرِبَ) Binâ'i-mef'ûl üzerinedir bir şahsa ʿalem ḡılınsa yine ḡayrı munşarîf olur ʿalemiyyet ve vezni-fi'il içün.

Ya vardık binâ'î-mef'ûl üzerine deyü kayd etdik. Zîra binâ'î-fâ'il üzerine ضَرَبَ غَيْرِ مُخْتَصٍ (أَوْ يَكُونُ) fi'ile mahsûş degildir. Ve men'î-şarfına zâhib olmadı illâ ba'zı nühât. (كَزِيَادَتِهِ) Ya'ni evvelinde أَتَيْنَ harflerinden bir harfî zâ'id ola (فِي أَوَّلِهِ زِيَادَةٌ) Lَكِنْ يَكُونُ Fi'iliñ evvelinde olan harfî zâ'id gibi. (غَيْرَ قَابِلٍ لِلتَّاءِ) Ya'ni vezni-fi'il üzerine olan تا'yı gayr'ı-kâbil olduğı halde. Zîra vezin bu تا sebebi ile isme mahsûş olduğıñ evzân'ı-fi'ilden hâriç olur te'sîr edemez.

Eger muşannıf **غَيْرَ قَابِلٍ لِلتَّاءِ قِيَاسًا بِالْإِعْتِبَارِ الَّذِي امْتَنَعَ مِنَ الصَّرْفِ لِأَجْلِهِ** ile su'âl vârid olmaz idi. Zîra **تَا**nın **أَرْبَعٌ** duhûlü tezkîr içündür öyle olunca kıyâsen olmaz. Ve dahî **أَسْوَدٌ** ile de su'âl vârid olmaz. Zîra **حَيَّةٌ أَنْتَى** için **أَسْوَدَةٌ** denilüb **تَا** lâhika olması vaşfi aşli 'itibârî ile degildir. Öyle vaşfi aşli **أَسْوَدٌ** vaşfi aşli için şarfdan mümteni' oldu. Belki galebe'i-ismiyye 'ârîza iledir. Fakîr derim ki bu tahkîkden ma'lûm oldu ki **أَسْوَدٌ** mişilli evvelden vezni-fi'il, şıfat **لَايَنْصَرِفُ** idi ismiyyeti galebe etmek vaşfi aşli 'itibârına zarar vermedigiçün. Yine şıfat'ı-aşliyye'i 'itibâr edib vezni-fi'il, şıfat'ı-aşliyye, **لَايَنْصَرِفُ** kıldılar. Buraya 'itirâz ederler ki **أَسْوَدٌ**'de **هَد** **سَوْدَاءٌ** için isim olduğu zaman 'alemiyyet de var. Ya sır nedir ki nühât **أَسْوَدٌ**'de vezni-fi'il, 'alem, **لَايَنْصَرِفُ** demediler. Belki vezni-fi'il, şıfat, **لَايَنْصَرِفُ** dir dediler. Bu tahkîkden bu 'itirâza cevâb hâşıl olur ki. Eger **أَسْوَدٌ**'de 'alemiyyet 'itibâr [34/a] olunsa **أَسْوَدٌ** munşarîf olmağ lâzım olurdu. Zîra bildik ki **حَيَّةٌ أَنْتَى** ya **أَسْوَدَةٌ** denilmek galebe'i-ismiyye 'ârîza 'itibârî iledir. Eger 'alemiyyet 'itibâr olunsa **غَيْرَ قَابِلٍ لِلتَّاءِ قِيَاسًا بِالْإِعْتِبَارِ الَّذِي امْتَنَعَ مِنَ الصَّرْفِ لِأَجْلِهِ** demek şâdık olmaz. Öyle olunca munşarîf olur. Âmmâ vaşfiyyeti aşliyye 'itibâr olunca şart muhakkağ olur **تَنْبَرَّ** **غَيْرَ قَابِلٍ لِلتَّاءِ قِيَاسًا بِالْإِعْتِبَارِ الَّذِي امْتَنَعَ مِنَ الصَّرْفِ لِأَجْلِهِ** demek şâdık olur.

(وَمِنْ ثَمَّةٍ اَمْتَنَعَ اَحْمَرُ) Ziyâde'i mezkûra bulunub ve ta'yı kabûl etmediği için. (وَأَنْصَرَفَ يَعْمَلُ) ta'yı kabûl etdiği için. Zîra نَاقَةٌ يَعْمَلَةٌ derler 'amel ve seyre kaviiye olan için.

[ĠAYRI MUNŞARIFIŦ ŞARFI]

(وَمَا فِيهِ عِلْمِيَّةٌ مُؤَثَّرَةٌ) Ya'ni her ismi ġayrı munşarîf ki ânda 'alemiyyeat mü'essîr ola sebebiyyet maḥzâlık ile yâḥud sebebi âḥara şartıyyet ile. Bunuñ ile ihtirâz eyledi elifi te'nîs ve şîġa'î müntehâyı cümû' ile mu'cemât eden 'alemiyyetden. Zîra her biri men'ı-şarfda kâfidir 'alemiyyetiñ bunda te'sîri yokdur. (إِذَا نَكَّرَ) kaçan nekre kılinsa alem, 'alem ile müsemma olan cema'âtdan biri ile te'vîl olunmak ile "هَذَا زَيْدٌ - رَأَيْتُ زَيْدًا - مَرَرْتُ بِزَيْدٍ" gibi. "هَذَا زَيْدٌ"den burada müsemma بِزَيْدٍ murâd olunur nekre olur yâḥud şıfatı meşhûradan 'ibârat olmak ile nekre olur لِكُلِّ فِرْعَوْنَ مُوسَى gibi لِكُلِّ مُبْطِلٍ مُحَقِّقٌ demektir. (صُرِفَ لِمَا تَبَيَّنَ) ya'ni zâhir oldu esbâbı men'ı-şarf ve şerâ'îti mâ sebaḳda beyân olunduğu zaman (مِنْ أَنَّهَا) bu 'alemiyyet şart olması te'nîs'ü-bi't-tâ dadır ya lafzen ya ma'nen ve 'ucmede ve terkîbde ve اَنَّ' dir isimde olduğu zaman bu esbâbıñ her biri 'alemiyyet ile meşrûtdur. (إِلَّا الْعَدْلَ وَوَزْنَ الْفِعْلِ) istiṣnâdır istiṣnâ'ı-evvelden bâḳî kâlandan ya'ni 'alemiyyet şart olmadığı sebep ile cem' olmaz. مُؤَثَّرَةٌ إِلَّا الْعَدْلَ ile ve vezni fi'il ile cem' olur "عُمَرُ" gibi "أَحْمَدُ" gibi. Me'a hâza bunlara şart degildir [34/b] nitekim ثَلَاثٌ ve اَحْمَرُ'da 'alemiyyet yokdur. (وَهُمَا مُتَضَادَّانِ) dahli muḳaddera cevâbdır ke'enne bir sâ'il su'âl eyledi ki bir terkîb olsun ki ânda hem 'adl hem vezni-fi'il hem 'alemiyyet olsun nekre kılınmak ile 'alemiyyet zâ'ile olursa da yine 'illet iki kalır ki 'adl ve vezni-fi'ildir. Muşannıf Ḥazretleri cevâb verdi ki 'adl ve vezni-fi'il biri birine zıddır. Zîra esmâ'i-ma'düle bi'l-istikrâ evzân'ı-maḥşûşa üzerinedir ki ol evzândan hiçbirisi men'ı-şarfda mu'teber olan evzân'ı-fi'ilden degildir. Evzân'ı-'adlin 'adedi âltıdır لِلّٰهِ دَرُهُ şa'ir İsmetullah¹²⁹ bir beytinde cem' etmiştir.

اوزان عدل شش بوداي صاحب كمال مفعول فعل فعل جو فعال فعل فعال

Ve ba'zı fuẕâla da bunu rubâ'ide cem' etmiştir.¹³⁰

اوزان عدل رأيتما مي تو شش شمر مفعول فعل مثالهما مثلث عمر

فعلاست همجو امس ام فعالست جون ثلاث باب قطام دان جوف فعال فعل سحر

¹²⁹ şa'ir İsmetullah ? Kendisine ait bir bilgiye ulaşılmamıştır.

¹³⁰ Söyleyeni meçhul.

(فَلَا يَكُونُ [مَعَهَا] إِلَّا أَحَدُهُمَا) ya'ni 'alemiyyet ile vezni-fi'iliñ mecmû'u. Ve her biri beyninde müteraddid/tereddütlü olan şeyden hiç biri bulunmaz. İllâ ikisinden biri bulunur. Mecmû'u bulunmaz. Tevzîhî budur ki burada أَحَدُهُمَا bir mefhûm'u-'âmm/anlaşılan genel mana müteraddidden müsteşnâdır ki ol mefhûm'u-'âmmiñ iki ferdi vardır. Biri 'alemiyyet ile vezni fi'il ve 'adl mecmû'an bulunmağ. Ve biri 'alemiyyet ile ikisinden biri bulunmağ. Hâşılı demek olur ki تَدَبَّرْ فَلَا يَكُونُ مَعَ الْعَلَمِيَّةِ مَجْمُوعُهُمَا وَلَا أَحَدُهُمَا ؛ إِلَّا أَحَدُهُمَا .

(فَإِذَا نَكَّرَ) kaçan ehadî esbâbı 'alemiyyet olan isim gayrı munşarîf nekre kılınsa (بَقِيَ بِلا سَبَبٍ) ol yerde ki 'alemiyyet şart ola esbabı erbâ'ı mezkûrdan. Zîra tenkîr ile 'alemiyyet bi zâtîha müntefîye olur. 'Alemiyyet ile meşrû' olan sebebede vaşfı sebebiyyeti hayşiyetinden müntefî olur. Zîra şart gitdi meşrû'da gitdi. Öyle ânda sebep مِنْ حَيْثُ هُوَ kesreteyn ile bir mefâzenîñ 'alemidir bunuñ biriyle bunda 'adl de vardır. Zîra اِصْنِتْ, اِصْنِتْ'den emirdir zamme ile kıyâsı zammateyn ile اُصْنِتْ denilmek gerek idi. Çünkü اِصْنِتْ denildi. Ma'lûm oldu ki kesrateyn ile اُصْنِتْ'den ma'düldür. Cevâb verilmişdir ki bu emri gayrı muhaqqıktır. Zîra câ'izdir ki ikinci bâbdan اِصْنِتْ – صَمَتْ'de lügat ola اِصْنِتْ kesrateyn ile ikinci bâbdan emir ola egerçi bu lügatı meşhûra degil ise de. Ve dahî mücerred aşlı muhaqqıqın vücûdu 'adli tahkîkî 'itibârında kifâyet etmez. Men'ı-şarf bunu iktizâ etmeksizin burada ise iktizâ etmez. Zîra اُصْنِتْ'de 'adlden gayrı iki sebebi muhaqqıq. Biri 'alemiyyet, biri te'nîs'i-ma'nevî. 'Alemi mefâz¹³¹ olduğuçün.

Vaktakim Muşannıf Hâzretleri إِذَا نَكَّرَ صُرِفَ zâbıtasını tahkîk etdi ise اُحْمَرُ mişilliniñ nekre kılındıktan soñra Sîbeveyh mezhebi üzerine bu kâ'ideden müsteşnâ olduğun beyânına şürû' edib (وَخَالَفَ سَبِيَّوِيَه لِأَخْفَشٍ) dedi. Ahfeş meşhûr Sîbeveyh'in tilmîzi olan ebu'l-Hasen¹³²'dir. Zîra Ahfeş rivâyet olunan üzere üçdür. Biri

¹³¹ 'Alemü'l-mefâz; 'Alam (عَلَم): işaret, nişan, bayrak. Mefâz (مَفَاز): kurtuluş, selâmet demektir; fakat Arapçada ironik bir şekilde "çöl, ıssız ve tehlikeli yer" anlamında da kullanılır. Arap gramerinde, "yanlışlığa düşmeyi önleyen uyarı ve işaret, kural açıklaması" anlamında kullanılan mecazî bir tabirdir. Süyûtî, *Hem'u'l-Havâmi fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998) 2/112.

¹³² Ahfeş; Ebu'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830). Basra dil mektebine mensub olan Ahfeş nahiv alanındaki otoritesi sebebiyle Ahfeş denilince ilk akla gelendir. İnci

tilmîzi Sîbeveyh. Biri üstâdî¹³³ Sîbeveyh. Biri Ebu'l-Abbas el-Müberrid'in üstâdî¹³⁴ Ahfeş'dir.¹³⁵ Buradan murâd tilmîz Sîbeveyh'dir.

Vahtakim tilmîziñ kavli ezher olub ve muşannıf kendi zıkr etdiği kâ'ideye muvâfık oldu ise gayrı müstahsen iken muhâlefeti üstâda isnâd etdi.

Eger su'âl olunursa ki muşannıfın muhâlefeti Sîbeveyh isnâdından ma'lûm câ'iz ki Sîbeveyh mef'ûl olub Ahfeş fâ'il ola.

el-Cevâb: Sîbeveyh fâ'il olduğu [35/b] muhakkıktır. İki vecihle biri budur ki fâ'ilde aşıl fi'ilini velî etmektir. Ve biri eger Sîbeveyh fâ'il olmasa Ahfeş fâ'il olsa بَعْدَهُ mef'ûl'ün-leh olmak üzere menşûb olmazdı. Fi'il'i-mu'allelin fâ'iliniñ fi'ili olmak şartı mef'ûd olduğunı تَدَبَّرْ .

(نَحْو: أَحْمَرُ عَلَمًا إِذَا نُكِرَ) أَنْصَرَفَ (فِي) mişilliden murâd ma'nâyı vaşfiyet ânda kıble'l-'alemiyyet zâhir ola hafî olmaya demektir. Öyle olunca سَكْرَانٌ ve emşâli bunda dâhil olur ve أَفْعُلُ التَّأَكُّدُ ki أَجْمَعُ gibi hâriç olur. Zîra ol 'inde't-tenkîr bi'l-ittifâk munşarıfıdır. Ma'nâyı vaşfiyyet kıble'l-'alemiyyet bunda za'îf olduğunı. Zîra küll ma'nâsınadır. Ve أَفْعُلُ التَّفْضِيلِ den mücerred olan أَفْعُلُ التَّفْضِيلِ de hâriç olur. Zîra bu da 'inde't-tenkîr bi'l-ittifâk munşarıfıdır. Ma'nâ'yı-vaşfiyyet yine za'îf olduğunı. Âmmâ مِنَ التَّفْضِيلِ ile olan اِعْتِبَارًا لِلصِّفَةِ) أَفْعُلُ bilâ hilâf gayrı munşarıfıdır مِنْ sebebi ile vaşfiyyet zâhir olduğunı. (اِعْتِبَارًا لِلصِّفَةِ) ya'ni Sîbeveyh der ki أَحْمَرُ evvelden vezni-fi'il, şıfat, لَا يَنْصَرَفُ idi. Ba'dehu 'alem kıldıkdâ şıfat zâ'il olub bu defâ vezni-fi'il, 'alem, لَا يَنْصَرَفُ oldu. Ba'dehu nekre kıldınca 'alemiyyet de zâ'il olub bu defâ şıfat'ı-aşliyyeye 'itibâr olunub vezni-fi'il, şıfat'ı-aşliyye, لَا يَنْصَرَفُ olur. Zîra mâni' gitdi memnû' 'itibâr olunur. Âmmâ Ahfeş der ki nekre kıldıkdâ 'alemiyyet zâ'il olur. şıfat'ı-aşliyye ise evvelden sâkıt oldu. Sâkıt ise min gayrı zarûretiñ 'itibâr olunmaz. Burada ise zarûret yokdur. Me'a hâza isimde aşıl munşarıf olmağıdır.

Koçak, "el-Ahfeş el-Evsat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/526.

¹³³ Ahfeş; Ebü'l-Hattâb Abdülhamîd b. Abdilmecîd el-Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793). Kendisine ait bir eseri olduğuna dair bir bilgi olmayan el-Ahfeş el-Evsat'ın Arap diline en büyük katkısı bedevi kabileler arasında dolaşp lehçeleri derlemesidir. İnci Koçak, "el-Ahfeş el-Ekber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/525.

¹³⁴ Burada Ebu'l-Abbas el-Müberrid'in, üstadı olarak el-Ahfeş el-Asgar ifade edilmiş fakat el-Ahfeş el-Asgar Ebu'l-Abbas el-Müberrid'in hocası değil talebesidir. İnci Koçak, "el-Ahfeş el-Asgar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/525.

¹³⁵ Ahfeş; Ebü'l-Hasen Alî b. Süleymân b. el-Fazl el-Ahfeş el-Asgar (ö. 316/928 [?]) Sa'leb ve Müberrid'den ders alan Ahfeş, Kûfe dil mektebi âlimlerindendir. Koçak, "el-Ahfeş el-Asgar", 1/525.

Vaqtakim Sîbeveyh ba'de't-tenkîr şıfat'ı-aşliyyeye 'itibâr etdi ise Sîbeveyh'e lâzım oldu ki hâlet'i-'alemiyyetde şıfat'ı-aşliyyeye 'itibâr¹³⁶ edib خَاتَم mişilli şarfdan mümteni' ola vaşfi aşli ve 'alemiyyet için. Muşannıf Hâzretleri cevâb verdi ki (وَلَا يَلْزَمُهُ) Sîbeveyhi'ye lâzım olmaz أَحْمَر mişillide ba'de't-tenkîr vaşfiyyeti aşliyye 'itibâr etmede. [36/a] (بَابُ خَاتَمٍ) lâzım olmaz. Ya'ni her 'alem ki aşılarda vaşf ola 'alemiyyetiñ beķası ile şıfat'ı-aşliyyeye 'itibâr olunub خَاتَم mişilli لَا يَنْصَرِفُ ola. 'Alemiyyet ve vaşfi aşliyye için hâ bu Sîbeveyh'e lâzım olmaz. Yâhud لَا يَلْزَمُهُ أَفْعَل bâbından ola ya'ni بَابُ خَاتَم Sîbeveyh'i ilzâm eylemez. (لَمَّا يَلْزَمُ مِنْ اغْتِبَارِ الْمُتَضَادِّينِ فِي حُكْمٍ وَاحِدٍ) zîra خَاتَم 'alemiyyet ve vaşfiyyet ile لَا يَنْصَرِفُ olduğu taķdirce 'itibârı mütezâddeyn lâzım olur. Hüküm'ü-vâhıdde, hüküm'ü-vâhıd lafz'ı-vâhıdın men'ı-şarfıdır. Zîra 'alemiyyet husûş içündür. Vaşfiyyet 'umûm içündür ikisi zıddır. Me'an 'itibârları câ'iz degildir. Âmmâ şıfatı aşliyye, sebebi âhar ile 'itibâr olunsa أَسْوَد ve أَرْقَم da ki gibi zarâr etmez.

Eger su'âl olunursa ki tezâd degildir illâ vaşfiyyeti muhaķķaķ ile 'alemiyyet mâ beynindedir vaşfiyyeti zâ'ile ile 'alemiyyet beyninde degildir. Öyle olunca خَاتَم mişilliniñ men'ı-şarfında şıfat'ı-aşliyye ve 'alemiyyet 'itibâr olunca ictimâ'u-müteżâddeyn lâzım olmaz.

el-Cevâb: Ehad'i-zıddeyni ba'de zevâl zıdd'ı-âhar ile hüküm'ü-vâhıdde taķdîr etmek egerçi haķıķaten ictimâ'u-müteżâddeynden degil ise de âna şebîhdır 'itibârları ğayrı müstaķsendir.

(أَوْ بِالْإِضَافَةِ) ل duhûlü ile (بِالْأَلَامِ) bâbı ğayrı munşarıfın cem'ı ise (وَجَمِيعُ الْبَابِ) Yâhud ğayrı munşarif bir ğayrıya muzâf olmaķ ile (يَنْجَرُ بِالْكَسْرِ) şûreten kesr ile mecrûr olur مَرَرْتُ بِالْأَحْمَرِ وَبِعَمْرِكُمْ وَبِعِثْمَانِنَا gibi.

Vardı Muşannıf Hâzretleri يَنْجَرُ ile iktifâ etmedi. Zîra اِنْجَرَار kâhi fetħa ile de olur. يَنْكَسِر demedi zîra كَسَرَ harekât'ı-binâiyyeye itlâķ olunur. Bâbı ğayrı munşarif ise mu'rebâtıdır.

Ya vardı يَنْصَرِف demedi zîra ل ve izâfet hâlinde nühât ihtilâf etmişdir. Ba'zılar demişdir ki ğayrı munşarif bu hâletde muṭlaķâ munşarifdir gerek 'illeteyn'i-baķiyeteyn olsun gerek olmasun. Zîra 'adem'i-inşırâfı fi'ile müşâbehet iledir. [36/b]

¹³⁶ [A] Nüshasında "اعتبار" ibaresi eksiktir, fakat kenarda tashih edilmiştir.

Vahtakim havâşşı isimden olan ل ve izâfet gayrı munşarıfın üzerine vârid oldu ise ciheti ismiyye kavîyye oldu fi'ile müşâbeheti za'îf oldu. Âniñçün munşarîf olub kesre dâhil oldu tenvîn dâhil olmadı. Zîra tenvîn, ل ve izâfet ile cem' olmaz. Ba'zılar zâhib oldular ki isim yine ol hâletde muṭlaḳâ gayrı munşarıfdır gayrı munşarıfdan bi'l-aşâle men' olunan tenvîndir. Suḳûṭ'u-kesr tenvîne teb'ıyyet ileddir.

Vahtakim havâşşı isimden olan ل ve izâfet vârid olmaḳ ile müşâbeheti za'îf oldu ise. Âñcaḳ bi'l-aşâle memnû' olan tenvîniñ suḳûṭunda te'sîr etdi. Yoksa tâbi' olan kesriñ suḳûṭunda te'sîr edemeyib kesr hâline a'vd etdi. Tenvîn yine gayrı munşarîf olduḡuñ sâḳıṭ oldu. Ba'zılar zâhib oldu ki görelim ل ve izâfet vârid olduḡdan soñra 'illeteyni bâḳiyeteyn ise لَا يُنْصَرِفُ إِلَّا مُنْصَرِفٌ. Tevzîhi budur ki 'alemiyyet ل ve izâfet ile zâ'il olur eger 'alemiyyet sebebi âhara şart ise ikisi me'an zâ'il olur "إِبْرَاهِيمُ" gibi. Eger şart degil ise biri zâ'il olur "أَحْمَدُ" gibi. Eger orada 'alemiyyet mevcûd degil ise nitekim "أَحْمَرُ" gibi 'illetâni halleri üzerine bâḳiye olur. Yine gayrı munşarîf olur. Bu ḳavîl Muşannıfın gayrı munşarîf içün etdigi ta'rîfe ensebdir. Bu ihtilâf egerçi bu maḥalde beyân olunmuşdur. Lâkin şemeresi zâhir degildir. Allah rahmet eylesün ol fâzıla ki burada semere'i ihtilâfı bula.

[MERFŪ'ÂT]

الْمَرْفُوعَاتُ مَا سَيُتْلَى Taḳdîri Mübtedâ olub ḡaberi maḥzûf olmaḳ var. Taḳdîri الْمَرْفُوعَاتُ مَا سَيُتْلَى Yâhud ḡaber olub mübtedâsı maḥzûf ola taḳdîri هَذَا بَابُ الْمَرْفُوعَاتِ ola. Yâhud الْمَرْفُوعَاتُ mübtedâ ola هو zamîri faşl olub 'irâbdan maḥallî olmayub ما ḡaber ola. Yâhud الْمَرْفُوعَاتُ mübtedâ olub zamîri faşl mübtedâ'yı-şâni olur ما mübtedâyı [37/a] şâniñ ḡaberi olub bu cümle الْمَرْفُوعَاتُ'nüñ ḡaberi ola. مَرْفُوعٌ, مَرْفُوعَةٌ cem'ıdır مَرْفُوعَةٌ'nüñ cem'ı degildir. Zîra mevşûfu isimdir isim ise müzekkerdir.

Eger su'âl olunursa ki مَرْفُوعٌ, مَرْفُوعَةٌ'nüñ cem'ı olunca و ile ن ile cem' olunub مَرْفُوعُونَ gerek idi niçün الْمَرْفُوعَاتُ denildi?

el-Cevâb: Zevî'l-'uḳalânıñ/akıl sahiplerinin ḡayrısınıñ cem'i ا ve ت ile cem' olunmaḳ ḳıyâsı muṭṭaridedir "سَبَحَاتٌ - سَفَرَجَاتٌ - أَيَّامٌ خَالِيَاتٌ" gibi.

(هُوَ) bu مَرْفُوعَاتٌ dâll olduḡu merfû' (مَا) bir isimdir ki (اشْتَمَلَ عَلَى عِلْمِ الْفَاعِلِيَّةِ) Vardı Muşannıf Ḥazretleri هُوَ deyüb merfû'â ircâ' eyledi. هِيَ getirüb merfû'âta ircâ' eylemedi. Zîra هِيَ getirüb merfû'âta ircâ' eylese efrâdı ta'rîf olur. Efrâd ise umûru ḡayrı-

menzâb/düzenlenmemiştir. Ta'rîfi kâbil degildir. Meger ki beyânı tard/kaçınma için ihtiyâr oluna. Ba'zılar dediler ki هُوَ yine merfû'âta râci'dir. Nihâyet bir zamîri müzekker ile mü'ennes beyninde vâkı' olub ba'dehu vâkı' olan müzekker kablehu vâkı' olan mü'ennesden 'ibâret ola. Zamîri mü'ennes getirmekde câ'izdir müzekker getirmekde câ'iz. Müzekker getirildi aşl olduğuçün. 'Alem'i-fâ'iliyyet zammedir 'irâbün bi'l-hareke olanlarda وُ'dır. Esmâ'i-sitte'i-mu'telle'i-muzâfda, cem'i müzekker sâlimde ve mülhâkâtında. Elifdir teşniyede ve mülhâkâtında. Ve ismiñ 'alemi fâ'iliyyeti iştimâlinde murâd isim onuñ ile mevşûf olmağdır. Ya lafzen ya taqđiren ya mağallen. Ve şek yokdur ki isim ref' mağallî ile mevşûfdur. Zîra ref' mağallîniñ ma'nâsı isim bir mağaldedir ki eger ol mağalde mu'reb olsa ya lafzen ya taqđiren merfû' olurdu demektir. Ref', ref' mağallîden mâ 'adâya nice mağşûş olur ki Muşannıf muzmâr muttasıl olan fâ'iliñ ehvâlinden bahş eder. Eger ref' mağalliden mâ 'adâya mağşûş olsa ândan bahş etmez idi.

[FÂ'İL]

(فَمِنْهُ) ya'ni merfû'dan ba'zıdır yâhud اِسْتَمَلَ عَلَى عِلْمِ الْفَاعِلِيَّةِ den ba'zıdır. (الْفَاعِلِ) fâ'ili taqđim etdi zîra fâ'il aşıl merfû'âtdır 'inde'l-cumhûr. Zîra [37/b] cümle'i-fi'iliyyeniñ cüz'üdür. Cümle'i-fi'iliyye ise cümeliñ içinde aşıldır. Ve bir dahî fâ'iliñ 'âmili ekvâdır mübtedânıñ 'âmilinden. Zîra fâ'iliñ 'âmili lafzîdir mübtedânıñ ma'nevîdir. Şek yokdur ki lafzî, ekvâdır ma'nevîden. Ba'zı nühât merfû'âtıñ aşlı mübtedâdır derler. Zîra mübtedâ da aşıl teğaddümdür. Bunda öyledir hilâfı fâ'iliñ. Ve bir dahî mübtedânıñ üzerine her hükmi câmid ve müştâk ile hüküm olunur hilâfı fâ'iliñ. (وَهُوَ مَا) bir isimdir ki ya haqîqaten اَسْنَدَ إِلَيْهِ "أَعْجَبْتَنِي أَنْ ضَرَبْتُ زَيْدًا" gibi ya hükmen isimdir اَسْنَدَ إِلَيْهِ "أَعْجَبْتَنِي أَنْ ضَرَبْتُ زَيْدًا" gibi. (الْفِعْلِ) Oña fi'il isnâd oluna bi'l-aşaleti, teb'ıyyet ile degil. Öyle olunca hâdden tevâbi' fâ'il hâriç olur. Yine böyledir hudûdu merfû'ât ve menşûbât ve mecrûrâtıñ cem'isinde murâd tâbi'îñ gayrıdır. Ba'deha tevâbi'îñ zikri qarînesi ile. (أَوْ شِبْهَهُ) Ya'ni yâhud 'amelde müşâbeheti olan isnâd oluna. اَوْ شِبْهَهُ dedi ism'i-fâ'iliñ fâ'iline ve şıfat'ı-müşebbheniñ ve maşdarıñ ve ism'i-fi'iliñ ve ef'âl'i-tağdîliñ va zarfıñ fâ'illere şâmil olsun içün. (وَقَدْ) fi'il yâhud şibh fi'il taqđim oluna (عَلَيْهِ) ol ismiñ üzerine. Bunuñ ile ihtirâz etdi زَيْدٌ de ki اَسْنَدَ إِلَيْهِ den. Zîra bu dahî fi'il isnâd olunandandır. Zîra bir şey'in zamîrine isnâd haqîkatde ol şey'e isnâddır. Ve taqđimden murâd vücûben taqđimdir. Ol taqđirce üzerine haberi muğaddem olan mübtedâ hâriç olur.

Eger su'âl olunursa ki âz olur ki mübtedâ nekre olsa haber zarf olsa haberin mübtedâ üzerine taqdimî vâcib olur "فِي الدَّارِ رَجُلٌ" gibi.

el-Cevâb: Murâd nev'ı fâ'iliñ taqdiminiñ vücûbudur nev'ı-haberin taqdimî vâcib degildir.

(عَلَى جِهَةِ قِيَامِهِ بِهِ) Fi'iliñ ve şibh fi'iliñ, fâ'il ile tarîk'i-kıyâmı şîga'i-ma'lûm üzerine. Yâhud şîga'i-ma'lûm hükümünde olanın üzerine olmaqdır. İsm'i-fâ'il ve sıfat'ı-müşebbehe gibi. Bu kayd ile ihtirâz eyledi مَفْعُولٌ مَا لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ den ضَرِبَ زَيْدٌ terkibinde ki "زَيْدٌ" gibi. Şîga'i-meçhûl üzerine. Ve bu kayda ihtiyâç [38/a] مَفْعُولٌ مَا لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ'yü haddi fâ'ilde dâhil kılmayan kimse mezhebi üzerinedir. Âmmâ dâhil kılan kimse mezhebi üzerine yine "Şâhibi Mufaşşal" gibi bu kayda hâcet yokdur. Belki kayd olunmamağ vâcibdir. (زَيْدٌ قَائِمٌ أَبُوهُ) مِثْلُ أَبُوهُ فِي (و) fi'il isnâd olunana mişâldir. (قَامَ زَيْدٌ) زَيْدٌ فِي (مِثْلُ) şibh-fi'ile isnâd olunana mişâldir. (وَالْأَصْلُ) fâ'ilde aşıl ya'ni şol şey ki mâni' men' etmedikce fâ'il âniñ üzerine olmağ lâıyıqdır. (أَنْ يَلِيَ الْفِعْلُ) ya'ni kendiye müsned olan fi'ilini velî edib fi'iliñ bir âhar ma'mûlâtı fâ'il üzerine muqaddem olmazsınız fi'ilden soñra fâ'il vâkı' olmaqdır. Zira fâ'il fi'ilden cüz gibidir fi'iliñ âna şiddeti ihtiyacı olduğıçün. Buna delâlet eder ضَرَبْتُ de b'niñ iskânı zira bu iskân kelime'i vâhîde menzîlesinde olan kelimedede erbe'a-harekâtın tevâlîsini/takip etmeyi def' etmek içündür جَازٌ: ضَرَبَ) fâ'iliñ sâ'ir ma'mûlâtı fi'il üzerine teqaddümüni iktizâ eden aşıl içün. (عَلَامَةُ زَيْدٌ) zira عَلَامٌ da ki zamîr زَيْدٌ'e râci'dir fâ'ilde aşıl fi'ilini velî etmek aşıl olduğıçün. Egerçi mu'ahhar ise de rütbeten muqaddemdir. Öyle lafzen izmâr qable'z-zıkr lâzım olur rütbeten lâzım gelmez. Lafzen izmâr qable'z-zıkr câ'izdir. (وَأَمْتَنَعَ: ضَرَبَ عَلَامَةُ زَيْدًا) merci'ı zamîr ki زَيْدٌ'dir rütbeten ve lafzen mu'ahhardır. Fâ'ilde aşıl fi'ilini velî etmek olduğıçün. Öyle olunca lafzen ve rütbeten izmâr qable'z-zıkr lâzım olur. Bu ise câ'iz degildir 'inde'l-Cumhûr hilâfı Ahfeş ile Cinnî'niñ¹³⁷ ânlar izmâr qable'z-zıkr muṭlaqâ câ'iz gördüler. Müsnedleri şâ'iriñ¹³⁸ qavlidir.

¹³⁷ İbn Cinnî; Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî (ö. 392/1002). Nahiv ilmindeki derin bilgisi dolayısıyla "Nahvî", lugat sahasındaki üstün konumu nedeniyle "Lugavî" unvanlarıyla anılmış; "Ebû'l-Feth" künyesini ise dil ve edebiyat alanlarındaki engin bilgisi ve bu alanlardaki meseleleri çözmedeki ustalığı sayesinde almış olduğu söylenmektedir. Mehmet Yavuz, "İbn Cinnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/397-400.

¹³⁸ "Rabbim, Adıyy b. Hâtim'i karşılıksız bırakmasın; Ona, uluyan köpeklerle verilen karşılık gibi bir ceza versin ve bunu da yapmıştır." Nâbîga ez-Zübyânî; Ebû Ümâme (Ebû Akreb) Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb (Dibâb) b. Câbir en-Nâbîga ez-Zübyânî (ö. 604 [?]). Nâbîga, İmruülkays, Züheyr ve A'sâ ile birlikte Câhiliye döneminin dört büyük şairinden biri sayılmış, ünü Arap yarımadasının tamamına yayılmıştır. Haram aylarda Ukâz panayırında şiirler hakkında hakemlik yapar, birçok şair ona eserlerini sunardı. Hz. Ebû Bekir, Ömer ve İbn Abbas, bazı beyitlerine dayanarak onu Arapların en fasih şairi olarak

جَزَى رَبُّهُ عَنِّي عَدِيَّ بِنَ خَاتِمٍ جَزَاءَ الْكِلَابِ الْعَاوِيَاتِ وَقَدْ فَعَلْ

جَزَى'deki zamîr عَدِيَّ'ye râci'dir عَدِيَّ ise lafzen ve rütbeten mu'ahhârdır. Cevâb budur ki bu zarûret şi'ir içündür. Bizim murâdımız se'âtta 'adem'i-cevâzdır. Bu vechile cevâb verilmiştir ki رَبُّهُ zamîri عَدِيَّ'ye râci' olduğu müsellem degildir. Belki جَزَى mütezammin olduğu maşdarına râci'dir. Tağdîri haber رَبُّ الْجَزَاءِ demektir. Bilesin ki izmâr kıble'z-zikr [38/b] beş mağâmda câ'izdir. Biri tenâzu'u-fi'ileyndedir. Biri نَعَمْ zamîrinde. Ve biri رَبُّ zamîrinde. Ve biri zamîri şanda. Ve biri zamîri kışşada.

[MEF'ÛL'ÛN-TAKDÎMÎ]

(وَإِذَا انْتَفَى الْإِعْرَابُ) Ya'ni fâ'iliñ fâ'iliyyetine ve mef'ûl'ün mef'ûliyyetine bi'l-važ'ı dâll olan 'irâb müntefî olsa. (فِيهِمَا) ya'ni zikri şarîhan ve zımnî emsilede müteğaddim olan fâ'ilde ve zikri âncak zımnî emsilede muğaddem olan mef'ûlde. (وَالْقَرِينَةُ) ya'ni fâ'iliñ fâ'iliyyetine ve mef'ûl'ün mef'ûliyyetine la bi'l-važ'ı dâll olan emirde müntefî olsa. Zîra bir şey'in muğâbelesinde važ' olunan şey'e ol âna qarînedir demek ma'hûd degildir. Öyle olunca burada vârid olmaz ki zikri 'irâb müstağnen 'anhdır. Zîra qarîne, 'irâba da şâmidir gayriye de. Qarîne de lafziyye olmak var "ضَرَبْتُ مُوسَى حُبْلَى" gibi. Ma'neviyye olmak var "أَكَلَ الْكُمُتْرَى يَحْيَى" gibi. Qarîne de 'irâbda müntefî olana mişâl ضَرَبَ مُوسَى "gibi ya "ضَرَبْتُ زَيْدًا" gibi ya "ضَرَبْتُ زَيْدًا" (أَوْ كَانَ) fâ'il (مُضْمَرًا مُتَّصِلًا) bi'l-fi'il gerek bâriz olsun "عِيسَى" gibi ya müstekinne olsun "زَيْدٌ ضَرَبَ غُلَامَهُ" gibi. Âmmâ mef'ûl fi'ilden mu'ahhâr olmak şartı ile. Öyle olunca زَيْدًا ضَرَبْتُ ile su'âl vârid olmaz. (أَوْ وَقَعَ مَفْعُولُهُ) ya'ni mef'ûl'ün-fâ'ili (بَعْدَ) "ما ضَرَبَ زَيْدٌ إِلَّا عَمْرًا" lâkin şüreti tağdîm ve te'hîrde الْآ'niñ tevessuğu şartı ile mişâli "ما ضَرَبَ زَيْدٌ إِلَّا عَمْرًا" (وَجَبَ تَقْدِيمُهُ) ya'ni bu şüretiñ cemîsinde fâ'iliñ mef'ûl üzerine tağdîmi vâcib olur. Âmmâ şüreti intifâ'i 'irâb ve qarînede iltibâsdan teharraz içün tağdîm vâcib olur. Fâ'il zamîri muttaşıl olduğu şüretde tağdîm vâcib olur. İttişal infişâle münâfi olduğuçün. Âmmâ mef'ûl بِشَرَطِ التَّوَسُّطِهَا بَيْنَهُمَا فِي صُورَتِي التَّقْدِيمِ "وَالْتَأْخِيرِ"dan soñra vâki' olduğu şüretde haşr'ı-maṭlûb gayr'ı-maṭlûba münkalib olmasın içün tağdîmi vâcib oldu. Zîra ما ضَرَبَ زَيْدٌ إِلَّا عَمْرًا terkîbinden maṭşûd زَيْدٌ'iñ dâribiyyetini [39/a] عَمَرُو'a haşrdır عَمَرُو ve âhar kimseye مَضْرُوب olmanıñ cevâzı ile bile.

değerlendirmiştir. Süleyman Tülüçü, "Nâbîga ez-Zübyânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/262-263; ez-Zübyânî, *Dîvânü'n-Nâbîga ez-Zübyânî*, nşr. Abbâs Abdussettâr, 161.

demekdir. **إِلَّا**'sız muẓmâr olunca ben darb etmedim. Yâhud ben ikrâm etmedim demek olur. Ânîñçün ismi zâhire taḥşîş etdi. Lâkin zamîri munfaşılâda olan nizâ' Kisâi¹⁴³ mezhebi üzere ḥazf ile kaṭ'ı olur. Ferrâ¹⁴⁴ mezhebi üzere teşrîki râfi'ayn ile kaṭ' olunmak mümkündür. Âmmâ Muşannıfîñ murâdı kavî'i-cumhûr üzere kaṭ'ıdır. Kavî'i-cumhûr üzere kaṭ' ise zamîri munfaşılâda mümkîn degildir. **فَلَا جَرَمَ** ismi zâhire taḥşîş lâzım geldi. **(فَقَدْ يَكُونُ)** **(فِي الْفَاعِلِيَّةِ)** fi'ileynden her biri **بَعْدَهُمَا** vâkı' olan ismi zâhiriñ kendiye fâ'il olmasını iktizâ etmek ile **(مِثْلُ: ضَرَبَنِي وَأَكْرَمَنِي زَيْدٌ)** . **(فِي الْمَفْعُولِيَّةِ)** . **(مِثْلُ: ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتُ)** yine her biri ismi zâhiriñ kendiye mef'ûl olmasını iktizâ etmek ile. **(مِثْلُ: ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتُ)** **(زَيْدًا وَفَقَدْ يَكُونُ)** bu tenâzu' iki vech üzerinedir. Biri fi'ileyniñ her biri bir ismi zâhiriñ fâ'iliyyetini ve yine her biri bir ismi zâhiriñ mef'ûliyyetini iktizâ eylemekdir. Bu taḥdirce fi'ileyn zâlike'l-iktizâda müttefik olur. **"ضَرَبَ وَأَهَانَ زَيْدٌ عُمَرَا"** gibi. Bu kısım tenâzu'dan kısmı şâliş degildir. Belki kısmeyni evveleyniñ ictimâ'ıdır. İkinci vech budur ki ehad'ü-fi'ileyn ismi zâhiriñ fâ'iliyyetini ve fi'ili âḥırine ol ismi zâhiriñ âḥarın mef'ûliyyetini iktizâ eyleye. Bu taḥdirce fi'ileyn iktizâda muhtelifeyn **[41/a]** olurlar. İşte bu kısım kısmeyni evveleyne muḥâbil olub tenâzu'dan kısmı şâliş öyle olunca Muşannıfîñ **(مُخْتَلِفِينَ)** kavli bu şürette şâni'i irâdeye taḥşîş içündür. Ya'ni tenâzu' fi'ileyn âz olur ki fâ'iliyyetde ve mef'ûliyyetde olur. Ol fi'ileyn ik'tizâda muhtelifeyn oldukları ḥalde. Bu ise taşavvur olunmaz illâ ismi vâhid mütenâzi'un-fih vâhid¹⁴⁵ olduğu zamanda taşavvur olunur.

Ya vardı kısmı şâlişe mişâl îrad eylemedi. Zîra kaçan mişâli evvelden bir fi'il eḥz olunsa ve mişâl'i-şâniden bir fi'il eḥz olunsa kısmı şâlişe mişâl ḥâşıl olur **"ضَرَبَنِي"** **(الثَّانِي) الْفَعْلُ (الْبَصْرِيُّونَ) إِعْمَالُ النَّحَاةِ (فَيُخْتَارُ)** gibi. **ضَرَبْتُ زَيْدًا**

¹⁴³ Kisâi; Ebû'l-Hasen Ali b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâi el-Kûfi (ö. 189/805). Kisâi, nahivde sahih senetli âhâd haberleri kullanmış, fasih Arap kabilelerinin şâz kullanımlarını da benimseyerek kurallardan çok kullanıma önem vermiştir. Şâz örnekleri ezberlemekle yetinen Basralıların aksine kıyas yöntemini uygulayarak Kûfe nahiv mektebinin kurucusu kabul edilmiştir. Ayrıca yedi kıraat imamından biridir. Tayyar Altıkulaç, "Kisâi, Ali b. Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/69-70.

¹⁴⁴ Ferrâ; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' (ö. 207/822). Ferrâ, nahiv ilminin tam olarak gelişmediği bir dönemde yaşadığı için bu alanda önemli katkılarda bulunmuştur. Arapça'nın özellik ve kurallarının belirlenmesinde önemli katkılar sağlamış ve dili kaybolmaktan kurtaran kişi olmuştur. II. (VIII.) yüzyıl sonu ve III. (IX.) yüzyıl başlarında Bağdat'ta Kur'an ilimlerinde en büyük otorite sayılan Ferrâ'nın ders ve imlâ meclisleri büyük ilgi görmüştür. Kûfe mektebine bağlı olmakla birlikte Basra ekolünün benimsediği bazı görüşleri de savunan bu âlim, bu yönüyle Basra ve Kûfe mekteplerini birleştiren Bağdat mektebinin kurucusu sayılmıştır. Zülfikar Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/406-408.

¹⁴⁵ [A] Nüshasında **"واحد"** ibaresi eksiktir, fakat kenarda tashih edilmiştir.

'imâliñ tecvizi ile bile. (الْأَوَّل) إِعْمَالُ الْفَعْلِ (الْكُوفِيُّونَ) يَخْتَارُ النِّحَاةَ (و). 'imâli sâni'i tecvîz ile bile. Evveliñ sebķı olduğuçün ve izmâr ķable'z-zikrden teħarruzen.

Eger su'âl olunursa ki Muşannıf Ėazretleri eger الْكُوفِيُّونَ الْأَوَّلَ yerine خِلَافًا لِلْكُوفِيَّةِ dese eħşâr olurdu niçün böyle demedi?

el-Cevâb: خِلَافًا لِلْكُوفِيَّةِ dese 'imâli evveli ihtiyâr etdikleri müteyakķın olmazdı ihtimâli müsâvât içün.

(الْفَاعِلُ) (أَضْمَرْتُ الْفَاعِلَ) bunuñ ile bede' eyledi zîra mezhebi muħtâr ve istimâ'len ekşer olan budur. Ve kitâb Başriyye mezhebi üzerine mü'ellefdir. (الْفَاعِلُ) (أَضْمَرْتُ الْفَاعِلَ) fi'ili evvelde fâ'ili muzmâr kıłarsan eger fâ'il iķtizâ ederse zîra zikr ederseñ tekrârı lâzım gelir ĥazf ederseñ ĥazfı fâ'il lâzım olur. Bi'z-zarûre izmâr ederseñ 'umde de ise bi şartı't-tefsir izmâr ķable'z-zikr câ'izdir. (الظَّاهِرِ) الْاِسْمِ (عَلَى وَفْقٍ) ismi zâhire muvâfaķat üzere ifrâden ve teşniyeten ve cem'an ve tezķîran ve te'nîşen. Zîra ismi zâhir mercî' zamîrdir zamîr ise mercî'ine muţâbık olmak lâzımdır. Bu ümürda (دُونِ الْحَذْفِ) zîra ĥazfı fâ'il câ'iz degildir meger ki meseddine bir şey sed ola. (خِلَافًا لِلْكِسَائِيِّ) Kisâi fâ'ili muzmâr kıılmaz. Belki ĥazf eder izmâr ķable'z-zikrden ihtirâz içün. Müfredinde [41/b] eşeri ĥilâf zâhir olmaz teşniye ve cem'inde zâhir olur. Burada fi'ileynin ikisi bile fâ'il iķtizâ etmek var ikisi bile ķâ'im maķâmı fâ'il iķtizâ etmek var. Evvel fâ'il, sâni ķâ'im maķâmı fâ'il iķtizâ etmek var 'aksi var ikisi bile fâ'il iķtizâ etdiği şüretde. Başriyyîn mezhebi üzere bu üslûb üzere taşrîf olunur.

ضَرَبَنِي وَأَكْرَمَنِي زَيْدٌ - ضَرَبَانِي وَأَكْرَمَانِي الزَّيْدَانِ - ضَرَبُونِي وَأَكْرَمُونِي الزَّيْدُونَ .
ضَرَبْتَنِي وَأَكْرَمْتَنِي هِنْدٌ - ضَرَبْتَانِ وَأَكْرَمْتَانِي الْهِنْدَانِ - ضَرَبْتَنِي وَأَكْرَمْتَنِي الْهِنْدَاتُ .

Sâ'irini buña kıyâs eyle. Bu taķdirce bu maķalde yirmi dört mişâl ĥâşıl olur. Kisâ'i mezhebi üzere taşrîf bu üslûb üzere olur.

ضَرَبَنِي وَأَكْرَمَنِي زَيْدٌ - ضَرَبَنِي وَأَكْرَمَنِي الزَّيْدَانِ - ضَرَبْنِي وَأَكْرَمْنِي الزَّيْدُونَ .
ضَرَبْتَنِي وَأَكْرَمْتَنِي هِنْدٌ - ضَرَبْتَنِي وَأَكْرَمْتَنِي الْهِنْدَانِ - ضَرَبْتَنِي وَأَكْرَمْتَنِي الْهِنْدَاتُ .

Sâ'iri de bu kıyâs üzerinedir. Yirmi dört mişâlde bunda ĥâşıl olur cem'isi kırk sekiz mişâl olur. (وَجَّازٌ) Fi'ili sâniye 'amel etdirmek câ'iz oldu fi'ili evvel fâ'il iķtizâ eder iken. (خِلَافًا لِلْفَرَّاءِ) Ferrâ' fi'ili evvel fâ'il iķtizâ eder iken fi'ili sâniye 'amel etdirmegi câ'iz görmez. Zîra ya izmâr ķable'z-zikr lâzım olur. Nitekim mezhebi Cumhûr odur. Yâħud ĥazfı fâ'il lâzım olur. Nitekim Kisâi mezhebi budur. Belki Ferrâ' fi'ili evvel 'amel etdirir. Eger şânide fâ'il iķtizâ ederse yine zâhire muvâfaķat üzere şânide fâ'ili muzmâr kılar. Eger mef'ûl iķtizâ ederse ya ĥazf eder ya muzmâr kılar. Bunda dahî ikisi bile fâ'il iķtizâ

etmek var ikisi bile kâ'im maqâmı fâ'il iktizâ etmek var. Evvel fâ'il, şâni kâ'im maqâmı fâ'il iktizâ etmek var 'aksi var. Yâhud evvel fâ'il, şâni mef'ül iktizâ etmek var. Ya evvel kâ'im maqâmı fâ'il şâni mef'ül iktizâ etmek var. İkisi bile fâ'il iktizâ¹⁴⁶ etdikde taşrîf bu üslûb üzere olur.

ضَرْبِي وَأَكْرَمَنِي زَيْدٌ - ضَرْبِي وَأَكْرَمَانِي الرَّيْدَانِ - ضَرْبِي وَأَكْرَمُونِي الرَّيْدُونَ.
ضَرْبَتِي وَأَكْرَمَتْنِي هِنْدٌ - ضَرْبَتِي وَأَكْرَمَتَانِي الْهِنْدَانِ - ضَرْبَتِي وَأَكْرَمَتْنِي الْهِنْدَاتُ.

Sâ'iri [42/a]de bu kıyâs üzeredir. Öyle olunca bunda dahî yirmi dört mişâl hâşıl olur. Evvel fâ'il yâhud kâ'im maqâmı fâ'il şâni mef'ül iktizâ etdikde eger şâniniñ mef'ülünü hâzıf ederse taşrîf bu üslûb üzere olur.

ضَرْبِي وَأَكْرَمْتُ زَيْدٌ - ضَرْبِي وَأَكْرَمْتُ الرَّيْدَانِ - ضَرْبِي وَأَكْرَمْتُ الرَّيْدُونَ.
ضَرْبِي وَأَكْرَمْتُ هِنْدٌ - ضَرْبِي وَأَكْرَمْتُ الْهِنْدَانِ - ضَرْبِي وَأَكْرَمْتُ الْهِنْدَاتُ.

Kâ'im maqâmı fâ'il iktizâ etdigini de buna kıyâs ile. Eger fi'il-i-şâniniñ mef'ülünü muzmâr kılarırsa taşrîf bu üslûb üzere olur.

ضَرْبِي وَأَكْرَمْتُهُ زَيْدٌ - ضَرْبِي وَأَكْرَمْتُهُمَا الرَّيْدَانِ - ضَرْبِي وَأَكْرَمْتُهُمُ الرَّيْدُونَ.
ضَرْبِي وَأَكْرَمْتُهَا هِنْدٌ - ضَرْبِي وَأَكْرَمْتُهُمَا الْهِنْدَانِ - ضَرْبِي وَأَكْرَمْتُهُنَّ الْهِنْدَاتُ.

Kâ'im maqâmı fâ'il iktizâ etdiginde buna kıyâs ile. Bunda dahî yirmi dört mişâl hâşıl olur. Ferrâ'dan bu madde de teşrîki râfi'ayn da rivâyet olundu. Bu taqdirce yine ikisi bile fâ'il iktizâ etmek var. İkisi bile kâ'im maqâmı fâ'il iktizâ etmek var. Evvel fâ'il, şâni kâ'im maqâmı fâ'il iktizâ etmek var 'aksi var ikisi bile fâ'il iktizâ etdikde taşrîf bu üslûb üzere olur.

ضَرْبِي وَأَكْرَمَنِي زَيْدٌ - ضَرْبِي وَأَكْرَمَنِي الرَّيْدَانِ - ضَرْبِي وَأَكْرَمَنِي الرَّيْدُونَ.
ضَرْبِي وَأَكْرَمَنِي هِنْدٌ - ضَرْبِي وَأَكْرَمَنِي الْهِنْدَانِ - ضَرْبِي وَأَكْرَمَنِي الْهِنْدَاتُ.

Sâ'iri de bu kıyâs üzeredir. Bunda dahî yirmi dört mişâl hâşıl olur. Ve Ferrâ'dan fi'ili şâniye a'mel etdirib fi'il'i-evveliñ fâ'ilini ismi zâhirden soñra zamîri munfaşıl getirmekde rivâyet olundu. Bu taqdirce de ikisi bile fâ'il iktizâ etmek var ikisi bile kâ'im maqâm'ı-fâ'il iktizâ etmek var. Evvel fâ'il, şâni kâ'im maqâm'ı-fâ'il iktizâ etmek var 'aksi olmak var. Yâhud evvel fâ'il, şâni mef'ül iktizâ etmek var. Evvel [42/b] kâ'im maqâmı fâ'il, şâni mef'ül iktizâ etmek var ikisi bile fâ'il iktizâ etdigi taqdirce taşrîf bu üslûb üzeredir

ضَرْبِي وَأَكْرَمَنِي زَيْدٌ هُوَ - ضَرْبِي وَأَكْرَمَنِي الرَّيْدَانِ هُمَا - ضَرْبِي وَأَكْرَمَنِي الرَّيْدُونَ هُمْ.

¹⁴⁶ [A] Nüshasında " اقتصا " ibaresi eksiktir, fakat kenarda tashih edilmiştir.

ضَرَبْتَنِي وَأَكْرَمْتَنِي هُنْدًا هِيَ - ضَرَبْتَنِي وَأَكْرَمْتَنِي الْهِنْدَانِ هُمَا - ضَرَبْتَنِي وَأَكْرَمْتَنِي الْهِنْدَاتِ هُنَّ.

Sâ'iri de bu kıyâs üzerinedir. Yine bu şürette yirmi dört mişâl hâşıl olur. Fi'ili evvel fâ'il iktizâ edib fâ'ili şâni mef'ûl iktizâ etdiği zaman taşrîfi bu üslûb üzere olur.

ضَرَبْتَنِي وَأَكْرَمْتَنِي زَيْدًا هُوَ - ضَرَبْتَنِي وَأَكْرَمْتَنِي الزَّيْدَيْنِ هُمَا - ضَرَبْتَنِي وَأَكْرَمْتَنِي الزَّيْدَيْنِ هُم.

ضَرَبْتَنِي وَأَكْرَمْتَنِي هُنْدًا هِيَ - ضَرَبْتَنِي وَأَكْرَمْتَنِي الْهِنْدَيْنِ هُمَا - ضَرَبْتَنِي وَأَكْرَمْتَنِي الْهِنْدَاتِ هُنَّ.

Evvel kâ'im maqâmı fâ'il iktizâ etdiği de bu kıyâs üzerinedir. Ve bi'l-cümle Ferrâ'dan olan rivâyet üzere cümle mişâl yüz sekiz olur. Bu yüz sekiz mişâl ile Cumhûru Başriyyîn ve Kisâi mezheblerinde hâşıl olan kırk sekiz mişâl ile cem'an yüz elli âltı mişâl hâşıl olur.

(وَحَذَفْتَ الْمَفْعُولُ) Sen mef'ûlü hâzıf edersin. Fi'ili evvel mef'ûl iktizâ etdiği zaman

Başriyyîn kavli üzerine. Zira zıkr olununca tekrâr lâzım olur muzmâr olunca fuğlada izmâr qable'z-zıkr olur bi'z-zarûre hâzıf edersin. (إِنْ اسْتَغْنَى عَنْهُ) Bunda da fi'ileyn ikisi bile mef'ûl iktizâ etmek var. Evvel mef'ûl, şâni fâ'il iktizâ etmek var. Evvel mef'ûl, şâni kâ'im maqâmı fâ'il iktizâ etmek var ikisi bile mef'ûl iktizâ etdiği zaman taşrîfi bu üslûb üzere olur.

ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتُ زَيْدًا - ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتُ الزَّيْدَيْنِ - ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتُ الزَّيْدَيْنِ.

ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتُ هُنْدًا - ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتُ الْهِنْدَيْنِ - ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتُ الْهِنْدَاتِ.

Evvel mef'ûl, şâni fâ'il iktizâ etdikde bu üslûb üzeredir.

ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتَنِي زَيْدًا - ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتَنِي الزَّيْدَانِ - ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتَنِي الزَّيْدُونَ.

ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتَنِي هُنْدًا - ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتَنِي الْهِنْدَانِ - ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتَنِي الْهِنْدَاتِ.

[43/a] Evvel mef'ûl, şâni kâ'im maqâmı fâ'il iktizâ etdikde yine bu kıyâs üzerine olur. Bu mağalde on sekiz mişâl hâşıl olur.

(أَظْهَرْتَ) Eger mef'ûl müstağnen-'anh olmayacak olursa. - mişâli (وَالَا)

وَحَسِبْتُ زَيْدًا مُنْطَلِقًا حَسْبِنِي مُنْطَلِقًا zîra bâbü 'HESİB'ünñ ehadî mef'ûleynini hâzıf câ'iz degildir. Ve fuğlada izmâr qable'z-zıkr de câ'iz degil bi'z-zarûre izhâr edersin. Bu şürette dahî bir nice emsile hâşıl olmak mümkündür. Lâkin mübtedîye şu'ûbet/zorluk lâzım gelmesün için beyân olunmadı. Murâd eden üstâdımız 'ilmi naħivde şeyhımız merhûm ve mağfûr'un-leh eş-Şeyh Haṭîb Zâde Muhammed Efendi es-Sivâsî¹⁴⁷ kıddise

¹⁴⁷ eş-Şeyh Haṭîb Zâde Muhammed Efendi es-Sivâsî; Ahmed Şemseddin Ebü's-Senâ b. Muhammed Ebi'l-Berekât b. Ârif Hasan ez-Zilî es-Sivâsî(ö. 1006/1597) Tokat ili Zile doğumlu olmasına rağmen Sivas'a nisbet edilir. Belli bir süre İstanbulda müderrislik yaptıktan sonra ayrılıp memleketi Zile'ye yerleşir. Sivas

(وَأَنْ أَعْمَلْتَ) sırruhunuñ tenâzu' için te'lif etdiği risâleyi muţâle'a etsün ki müstefid ola. (الثَّانِي) الفعل (أَضْمَرْتُ الْفَاعِلَ فِي) Nitekim muhtarı Kūfiyyūn budur. (الأَوَّل) السَّانِي fâ'il iktizâ ederse bunda dahî ikisi bile fâ'il iktizâ etmek var. İkisi bile kâ'im maḳâmı fâ'il iktizâ etmek var. Evvel fâ'il, sâni kâ'im maḳâmı fâ'il iktizâ etmek var 'aksi var ikisi yine fâ'il iktizâ etdikde taşrîfi bu üslûb üzere olur.

ضَرَبْتِي وَأَكْرَمْتَنِي زَيْدٌ - ضَرَبْتِي وَأَكْرَمَانِي الزَّيْدَانِ - ضَرَبْتِي وَأَكْرَمُونِي الزَّيْدُونَ.
ضَرَبْتَنِي وَأَكْرَمْتَنِي هِنْدٌ - ضَرَبْتَنِي وَأَكْرَمَتَانِي الْهِنْدَانِ - ضَرَبْتَنِي وَأَكْرَمَتَنِي الْهِنْدَاتِ.

Sâ'iri de bu kıyâs üzerinedir. Bunda dahî yirmi dört mişâl hâşıl olur.

(و) (المَفْعُول) mef'ûlü muzmâr kılsın eger sâni fâ'il mef'ûl iktizâ ederse. (المُخْتَار) (المَذْهَبِ) (عَلَى) hâzıf etmezsin egerçi hâzıf câ'iz ise de fi'ili sâniñ mef'ûlü, fi'ili evveliñ mef'ûlüne muğâyir tevehhüm olunmasın için. Bu taḳdirce zamîr rütbeten muḳaddem olan lafza râci' olur. Bunda da ikisi bile mef'ûl iktizâ etmek var. Evvel fâ'il, sâni mef'ûl iktizâ etmek var. Evvel kâ'im maḳâmı fâ'il, sâni mef'ûl iktizâ etmek var. [43/b] İkisi bile mef'ûl iktizâ edince taşrîfi bu üslûb üzeredir.

ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتُهُ زَيْدًا - ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتُهُمَا الزَّيْدَيْنِ - ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتُهُمُ الزَّيْدِينَ.
ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتُهُمَا هِنْدًا - ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتُهُمَا الْهِنْدَيْنِ - ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتُهُنَّ الْهِنْدَاتِ.

Evvel fâ'il, sâni mef'ûl iktizâ edince böyle dersin.

ضَرَبْتِي وَأَكْرَمْتُهُ زَيْدٌ - ضَرَبْتِي وَأَكْرَمْتُهُمَا الزَّيْدَانِ - ضَرَبْتِي وَأَكْرَمْتُهُمُ الزَّيْدُونَ.
ضَرَبْتِي وَأَكْرَمْتُهُمَا هِنْدٌ - ضَرَبْتِي وَأَكْرَمْتُهُمَا الْهِنْدَانِ - ضَرَبْتِي وَأَكْرَمْتُهُنَّ الْهِنْدَاتِ.

Evvel kâ'im maḳâmı fâ'il, sâni mef'ûl iktizâ etdiği de bu kıyâs üzerinedir. Öyle bu maḳalde on sekiz mişâl hâşıl olur. Cümle emşile cem' olununca وَأَلَّا أَظْهَرْتُ kavlınden hâşıl olan emşileden mâ a'dâ cem'an iki yüz on mişâl hâşıl olur.

(إِلَّا أَنْ يَمْنَعَ مَانِعٌ) illâ megerkim bi mâni' ola izmârdan ve hâzıfden men' eyleye. (فَتُظْهِرُ) (المَفْعُول) zîra kaçan izmârdan ve hâzıfden mâni' men' edince sebîl olmâz illâ izhâra. Mişâli الزَّيْدَانِ حَسْبَنِي وَحَسْبُهُمَا مُنْطَلِقَيْنِ الزَّيْدَانِ مُنْطَلِقًا gibi. Burada حَسْبَنِي'ye 'amel etdirilib الزَّيْدَانِ fâ'il مُنْطَلِقًا mef'ûl kılındı. وَحَسْبُهُمَا'nın mef'ûlü evveli muzmâr kılınıb mef'ûl'ü-sânişi izhâr olundu. Zîra hâzıfî mümkin degil. Ehadi mef'ûleyn üzerine iktişâr mümkin olmadığ için. İzmârıda mümkin degil. Zîra müfreden muzmâr kılsan mef'ûlü evvele

Valisi Hasan Paşanın, inşa ettirdiği Meydan Camii'nin (Yenicami) vâizlik görevi için kendisini Sivas'a davet etmesiyle ailesi ve talebeleri ile birlikte Sivas'a yerleşir. Esmer olduğu için Kara Şems olarakta bilinen Şemsettin es-Sivasi Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolunun kurucusudur. Hasan Aksoy, "Şemseddin Sivasî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/523-526.

muḥâlif olur. Müşennâ muzmâr kılsak mercî'ı ki مُنْطَلِقًا'dır âna muḥâlif olur bi'z-zarûre izhâr olundu.

Eger su'âl olunursa ki bu şûretde nizâ' taşavvur olunmaz. Zîra fi'ili evvel mef'ûlü müfred iktizâ eder fi'ili şâni müşennâ iktizâ eder ol taḳdirce emri vâhîde teveccüh etmezler nizâ' ḥod emri vâhidde olur.

el-Cevâb: Fi'ili evvel bir isim iktizâ eder ki ذَاتِ مَا'nın اِنْطِلَاق ile ittişâfına delâlet eyleye. Kezâlik fi'ili şânide bir isim iktizâ eder ki ذَاتِ مَا'nın اِنْطِلَاق ile ittişâfına delâlet eyleye. Tesniyelikden müfredlikden kat'ı-naẓâr böyle mûlahâza olunmak ile emr'i-vâhîde teveccüh edib nizâ' muḥakḳak olur. [44/a]

Vaḳtakim Kûfiyyûn fi'ili evvelin 'imâliniñ evleviyyetine İmru'l-Ḳays'ın¹⁴⁸

كَفَانِي وَلَمْ أَطْلُبْ قَلِيلٌ مِنَ الْمَالِ

ḳavli ile istidlâl etdilerse şol ḥayṣiyyetden ki كَفَانِي ile لَمْ أَطْلُبْ ismi vâhîde teveccüh etdiler ki قَلِيلٌ مِنَ الْمَالِ'dır. Evvel fâ'iliyyet ile ref'ını iktizâ etdi. Şâni mef'ûliyyet ile naşbını iktizâ etdi. İmru'l-Ḳays ki efşahı şu'arâ'i-'arabdandır fi'il'i-evvele 'amel etdirdi. Eger 'imâl'i-evvel evlâ olmasa İmru'l-Ḳays evvele 'amel etdirmezdi. Ândan ma'lûm oldu ki fi'il'i-evvelin 'amel etmesi evlâ imiş dediler ise Muşannıf Ḥazretleri tarafı Başıriyyîn'den cevâb verib

وَقَوْلُ امْرِئِ الْقَيْسِ: كَفَانِي وَلَمْ أَطْلُبْ قَلِيلٌ مِنَ الْمَالِ لَيْسَ)

dedi. Zîra eger كَفَانِي ile لَمْ أَطْلُبْ قَلِيلٌ'e teveccüh edib كَفَانِي'ye 'amel etdirilirse لَمْ أَطْلُبْ قَلِيلٌ kelimesiniñ mef'ûlü maḥzûf olub. Taḳdîri الْمَالِ قَلِيلٌ olurdu ve ma'nâyı beyt fasid olur idi. Zîra لَوْ kelimesi medḥûl müşbetini gerek şart olsun gerek cezâ olsun gerek ikisinden birine ma'tûf olsun menfî kılar bunlarda menfî olanı müşbet kılar. Ol taḳdirce ma'nâ demek olur ki لَوْ إِنَّمَا أَسْعَى لِأَدْنَى مَعِيشَةٍ eger ben ednâ ma'îşete/az bir kazanç sa'y eder olsam, olmadım كَفَانِي قَلِيلٌ مِنَ الْمَالِ maldan ḳalîl bana kifâyet ede idi etmedi. لَمْ أَطْلُبْ ben maldan ḳalîli taleb ederim demek olur. Ednâ ma'îşet içün sa'y etmem ve قَلِيلٌ مِنَ الْمَالِ bana kifâyet etmez der iken ben maldan ḳalîli taleb ederim demeniñ buṭlânı ezherdir. Öyle olunca قَلِيلٌ كَفَانِي'niñ fâ'ilidir. لَمْ أَطْلُبْ'e teveccühü yokdur. Belki mef'ûlü maḥzûfdur. Taḳdîri لَمْ أَطْلُبْ الْمَجْدَ وَالْعُرَّ ben ululuk taleb ederim demekdir. Buna ḳarîne beyti müte'eḥḥırdır ki İmru'l-Ḳays âḥirinde demişdir.

¹⁴⁸ İmruülkays; Ebû Vehb (Ebû'l-Hâris / Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü'l-Mürâr (ö. 540 dolayları). Câhiliye devrinin tanınmış Arap şairlerindendir. Kaynakların çoğunda, İmruülkays klasik kaside formunu ilk kez ortaya koyan, Arap şiirine kurallar kazandıran ve özellikle kafiye konusunda temel esaslar belirleyen ilk şair olarak tanıtılmaktadır. Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edebe ve lubbu libâbi lisâni'l-Arab*, thk. Abdüsselam M. Harun, (Kahire: Mektebetü'l-hâncî, 1997), 1/327; Ahmet Savran, "İmruülkays b. Hucr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/234-238.

لَكِنَّمَا أَسْعَى لِمَجْدٍ مُؤْتَلٍّ وَقَدْ يُدْرِكُ الْمَجْدَ الْمُؤْتَلُّ أَمَّا لِي

Bu takdirce ma'nâ müstekîm olur. Ya'ni ben ednâ ma'îşete sa'y etmem. [44/b] Ve maldan kâlîl bana kifâyet etmez. Lâkin ben mecdi aşıl/asıl büyüklüğü ve sâbitini taleb ederim. Ve âna sa'y ederim demek olur.

[NÂ'IBÜ'L-FÂ'İL]

(مَفْعُولٌ مَا لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ) Ya'ni şol fi'iliñ yâhud şibh fi'iliñ mef'ûlü ki fâ'ili zîkr olunmaya. Ol daḥî merfû'âtdan ba'zıdır. Ya varıb fâ'ilden faşl edib وَمِنْهُ demedi. Nitekim mübtedâ ve ḥaberi faşl edib وَمِنْهَا الْمُبْتَدَأُ وَالْخَبَرُ dedi. Zîra mef'ûl مَا لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ'nün fâ'ile şiddet ittişâli vardır. Hattâ ba'zı nühât buña fâ'il teşmiye etmişlerdir ânıñçün faşl etmedi. (كُلُّ مَفْعُولٍ حُذِفَ فَاعِلُهُ) ya fâ'il ma'lûm olduğıçün ya meçhûl olduğıçün yâhut fâile ya tâ'zim içün ya taḥkîr içün. Fâ'il zamîri mef'ûle râci'dir ve fâ'iliñ mef'ûle izafeti ednâ melâbise içündür zîra ikisi bile müte'allakı fi'ildendir.

(مَقَامُ الْفَاعِلِ (مَقَامَهُ) أَي: الْمَفْعُولُ (وَأَقِيمَ هُوَ) Lafzî 'أَقِيمَ'niñ tahtında müstekinne olan zamîri te'kididir. هُوَ'niñ gelmesi 'أَقِيمَ'niñ 'مَقَامَهُ'ye isnâdı tevehhüm olunmasun içündür. (وَشَرَطُهُ) 'مَفْعُولٌ مَا لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ'nün fâ'ili ḥazf olunub mef'ûl fâ'il maḳâmına iḳâmet olunmasının şartı â'mili fi'il olduğı zaman. (أَنْ تُغَيَّرَ صِيغَةُ الْفِعْلِ إِلَى فِعْلٍ) Ya'ni mâzî'i meçhûle tağyîr olunmaqdır bu takdirce اسْتَفْعَلَ – اِفْتَعَلَ ve gayrîye şâmil olur. (أَوْ يُفْعَلُ) Ya'ni muzâri' meçhûle tağyîr olunmaqdır. Öyle olunca يَفْتَعَلُ – يَسْتَفْعَلُ ve gayrîye şâmil olur. (وَلَا) Zîra bâbü 'عَلِمْتُ' de mef'ûl'ü-şâni mef'ûl'ü-evvele müsneddir isnâdı tam ile. Eger fi'il âna isnâd olunsa ḥalbuki isnâdı olmaz illâ tam olur. Bu kere ḥaleti vâhîde de bir şey hem müsned hem müsned'ün-'ileyh olmaḳ lâzım olurdu. Bunuñ biriyle isnâdeyniñ her biriyle ki tam ola ḥilâfı زَيْدٌ ضَرَبَ زَيْدٌ اِعْجَبْتَنِي ضَرْبُ زَيْدٍ ḥilâfı terkîbiniñ zîra eḥadi isnâdeyn ki maşdarıñ isnâdıdır tam degildir. (وَلَا [الْمَفْعُولُ] الثَّالِثُ مِنْ) Zîra bâbü 'عَلِمْتُ' de mef'ûl'ü-şâlişiñ ḥükmü bâbınıñ mef'ûl'ü-şâniniñ ḥükmü gibidir müsned olmada. (وَالْمَفْعُولُ لَهُ، وَالْمَفْعُولُ مَعَهُ كَذَلِكَ) Ya'ni mef'ûl'ü-leh ve mef'ûl'ü-me'ahdan her biri عَلِمْتُ bâbınıñ mef'ûl'ü-şânisi ve عَلِمْتُ bâbınıñ mef'ûl'ü-şâlişi gibidir ḳâ'im maḳâmı fâ'il olmanıñ 'ademi cevâzında. Âmmâ mef'ûl'ü-leh ل ile olmaḳ var ل'sız olub manşûb olmaḳ var ل'sız olan ḳâ'im maḳâm'ı-fâ'il olmaz zîra naşb meş'arı 'illetdir. Eger fi'il isnâd olunsa naşb fevt olub ve iş'ârı 'illiyyet daḥi fevt olur ânıñçün ḳâ'im maḳâmı fâ'il olmaz. Âmmâ ل ile mecrûr olan ḳâ'im maḳâm'ı-fâ'il olur

zîra meş'arı 'illet olan ل' dir fi'il âna isnâd olunmak ile iş'ârı 'illiyyet fevt olmaz. Âmmâ mef'ul'ü-me'ah hiç kâ'im mâkâm'ı-fâ'il olmaz zîra eger و'sız olacağı olursa mef'ul'ü-me'ah olduğu bilinmez و ile olacağı olursa و delili infişâldir. Fâ'il ise cüz gibidir âniñçün kâ'im maḳâm'ı-fâ'il olmaz. (وَإِذَا وَجِدَ الْمَفْعُولُ بِهِ) Kaçan mef'ul'ü-bih kelâmda fâ'il mevķî'ına vuķû'u câ'iz olan mefâ'iliñ sâ'iri ile bulunsa. (تَعَيَّنَ) Mef'ul'ü-bih müte'ayyin olur. (لَهُ) Fâ'il mevķî'ına vâķi' olmağa zîra mef'ul'ü-bihiñ fâ'ile şiddeti şibhi vardır fi'iliñ mefhûmu ikisine bile teveķķuf etmede. Zîra ضَرْب'niñ mefhûmunuñ te'aķķuli ضَارِب'e teveķķuf etdiği gibi مَضْرُوب'e dahi teveķķuf eder. Hilâfı sâ'ir mef'âliñ ki bu meşâbede degildir. (يَوْمَ الْجُمُعَةِ) Mef'ul'ü-bihiñ fâ'il maḳâmına iķâmet eylemek ile zarf'ı-zamandır (أَمَامَ الْأَمِيرِ) zarf'ı-mekândır (ضَرْبًا شَدِيدًا) Mef'ul'ü-mutlâķ nev'idir bi 'itibârı's-sıfat ve ğarb'ı-şiddet ile vaşfıñ fâ'idesini tenbîhdir ki maşdar kaydı muḥaşşassız fâ'il mevķî'ine vâķi' olmaz zîra bunuñ fâ'idesi yokdur fi'il âna delâlet etdiğiçün. (فِي دَارِهِ) 149 (فَتَعَيَّنَ زَيْدٌ) Câr ve mecrûrdur mefâ'ile şebîhdir ki fâ'il maḳâmına iķâmet olunur sâ'ir mefâ'il gibi. (فَإِنْ لَمْ يَكُنْ) Ya'ni eger kelâmda mef'ul'ü-bih bulunmasa. (فَالْجَمِيعُ) Mef'ul'ü-bihden [45/b] mâ sivânıñ cem'isi. (سَوَاءً) fâ'il mevķî'ine vuķû'uñ cevâzında berâberdir. (وَالْمَفْعُولُ [الْأَوَّلُ مِنْ بَابِ أُعْطِيَ]) Ya'ni mef'uleyne müte'addi olub ve şânisi evveliñ ğayrı olan fi'iliñ mef'ul'ü-evveli ola (أُولَى) fâ'il maḳâmına kâ'im olmaya evlâdır. (مِنْ) (فَالْمَفْعُولُ) Zîra ânda mef'ul'ü-şâniye nisbet ma'nâyı fâ'iliyyet vardır. Zîra 'âfîdir ya'ni âhızdır. "أُعْطِيَ دِرْهَمٌ زَيْدًا" gibi. "أُعْطِيَ زَيْدٌ دِرْهَمًا" demeniñ cevâzı ile. Ve bu evleviyyet iltibâsdan emin olduğu zamandadır. Âmmâ iltibâs olduğu zaman mef'ul'ü-evveliñ iķâmeti vâcibdir "أُعْطِيَ زَيْدٌ عَمْرًا" gibi.

[MÜBTEDÂ VE HÂBER]

(وَمِنْهَا: الْمُبْتَدَأُ وَالْخَبَرُ) Ba'zı nüsâhda وَمِنْهُ'dür ya'ni cümle'i merfû'âtdandır yâhud merfû'dandır. Mübtedâ ve haber bu ikisini faşlı vâhid de îrad eyledi ikisinin beyninde vâķi' olan telâzum içün. Ve ikisinde 'âmilleri ma'nevî olmada iştirâkleri olduğu içün. (وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ) ya lafzen isimdir "زَيْدٌ قَائِمٌ" gibi ya taķdîren isimdir (فَالْمُبْتَدَأُ: هُوَ الْإِسْمُ) [البقرة/184] gibi.

149 Metinde yer almayan "فَتَعَيَّنَ زَيْدٌ" ifadesi, eksikliğı gidermek amacıyla, İbnü'l-Hâcib'in el-Kâfiye'sinde bulunduğu için buraya eklenmiştir.

haber olmak câ'iz degildir eger öyle olsa şibhi te'addüdü fâ'il lâzım olur. Biride **أَقَانِمُ** **قَانِمِ** **الرَّيْدَانِ** **قَانِمِ** Burada **قَانِمِ** mübtedâ **الرَّيْدَانِ** fâ'ili sâddün meseddel haberdır **قَانِمِ** mu'ahhar mübtedâ olmak câ'iz degildir zîra haber müştâkâtından olunca mu'tâba'kat lâzımdır. Biride **أَقَانِمُ زَيْدٌ** dır ânda iki vecih câ'izdir **كَمَا** Ya'ni ismi mücerred demektir zîra bahşimiz merfû'âtı isimdedir **عَرَفْتَ** **(وَالْخَبَرُ: هُوَ الْمَجْرَدُ)** öyle olunca **يَضْرِبُ زَيْدٌ** de **يَضْرِبُ** ile su'âl vârid olmaz. **(الْمُسْنَدُ بِهِ)** Ya'ni şol isimdir ki onuñ ile isnâd vâki' olmuştur. Bunuñ ile ihtirâz eyledi mübtedânın kısmı evvelinden zîra ol müsned'un-ileyhdir. **(الْمُغَايِرُ لِلصِّفَةِ الْمَذْكُورَةِ)** Bunuñ ile ihtirâz eyledi mübtedânın kısmı şânisinden. Bilesiñ ki mübtedâ da ve haberde 'âmil olan ibtidâdır ya'ni isnâd için 'avâmili lafziyyeden tecerrüd/soyulmaktır. Bu bir ma'nâdır ki mübtedâ da 'âmildir ve haberde de 'âmildir 'inde'l-cumhûr. Ba'zılar katında mübtedâ 'âmil ibtidâ, haberde 'âmil mübtedâdır. Ba'zılar katında mübtedâ haberde, haber mübtedâ da 'âmildir. Bu taqdirce 'avâmili lafziyyeden mücerred olmazlar. Taqdiri evvel üzere mübtedâ mücerred olur haber mücerred olmaz. Taqdiri şâni üzere mübtedâ da haberde mücerred olmaz. **(وَأَصْلُ)** **(الْمُبْتَدَأِ التَّقْدِيمِ)** Zîra ma'kûm'un-'aleyhdir ve mübtedâ zâtdır haber e'vâlinde bir hâldir zât hâlin üzerine mu'addemdir. **(وَمِنْ ثَمَّة)** Ya'ni mübtedâ da aşıl taqdim olduğu ecilden. **زَيْدٌ** e **(جَازٍ: فِي دَارِهِ زَيْدٌ)** Zîra zamîr taqdimî aşıl olduğu için rütbeten mu'addem olan **زَيْدٌ** e râci'dir. **(وَأَمْتَنَعَ: صَاحِبُهَا فِي الدَّارِ)** Zîra izmâr 'dâr' da râci'dir **دَار** ise aşıl te'hir olan haberin hayyizin/yerindedir. Bu taqdirce zamîr lafzen ve rütbeten mu'ahhar olan lafza râci' olup lafzen ve ma'nen izmâr qable'z-zikr lâzım olur bu ise câ'iz degildir. **(وَقَدْ يَكُونُ الْمُبْتَدَأُ نَكْرَةً)** Mübtedâ da aşıl ma'rife olmakdır zîra ma'kûm'un-'aleyhdir ma'kûm'un-'aleyh qable'l-hüküm ma'lûm olmak lâzımdır. Lâkin âz olur ki nekre olur âmma nekre'i-mahzâ olmaz belki nekre'i-mu'haşşaş olur buna Muşannıf Hâzretleri **(إِذَا تَخَصَّصْتَ)** kavli ile **[47/a]** işâret eyledi. Ya'ni mübtedânın nekre olma şartı nekre'i-mütehaşşaş olmakdır. **(بِوَجْهِ مَا)** **(مِثْلُ)** Vücûd'u-ta'şîşden bir vecih ile zîra ta'şîş ile iştirâki qalîl olup ma'rifeye qarîb olur. **(مِثْلُ)** **(وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ)** **[البقرة 221/2]** Zîra **عَبْدٌ**, mü'mîne ve kâfire mütenâvil idi mü'mîn ile şıfatlanmak ile mütehaşşaş olup mübtedâ oldu. **(وَأَرَجُلٌ فِي مِثْلِ)** **(و)** Zîra bu kelâmı mütekellim olan **رَجُلٌ** ve **أَمْرَأَةٌ** dan biri **دَار** da olduğunu bilir. Lâkin mu'ataba ta'yîninden su'âl eder. **كَانَهُ قَالَ: أَيُّ مِنَ الْأَمْرَيْنِ الْمَعْلُومِ كَوْنُ أَحَدِهِمَا فِي الدَّارِ** **(وَمَا أَحَدٌ خَيْرٌ مِنْكَ)** Zîra nekre bunda hayyiz'i-nefîde vâki' olup 'umûmu efrâd ifâde eyledi mütehaşşaş oldu zîra cem'ı efrâdda te'addüd yokdur belki emri vâhiddedir yine böyledir haber nekre ki işbâtda onuñ

aşıl evlâdır. Eḳalliñ vechi budur ki bu zarf haberdir haberde aşıl [48/a] ifrâddır. Bundan soñra mübtedâ da aşıl taḳdîmdir te'hîri de câ'izdir. Lâkin ba'zı 'avârız 'ârız olur ki mübtedânıñ te'hîrini îcab eder فَلَا جَرَمَ. Evvelâ mübtedânıñ taḳdîmini îcab eden 'avârızın beyânına şürû' edib (وَإِذَا كَانَ الْمُبْتَدَأُ مُشْتَمِلًا عَلَى مَا لَهُ صَدْرُ الْكَلَامِ) dedi ya'ni kaçan mübtedâ şadru kelâm iḳtîzâ eden ma'nâyı müştamil olsa istifhâm gibi. (مِثْلُ: مَنْ أَبُوكَ؟) مَنْ mübtedâdır şadru kelâm îcab eden ma'nâ'yı-istifhâmı müştemildir. Zîra ma'nâsı أَهَذَا أَبُوكَ؟ demektir. Bu şûretde mübtedânıñ taḳdîmi vâcibdir hıfẓan li's-şadâreti. Bu مَنْ'in mübtedâ olması Sîbeveyh mezhebidir. Ba'zı nüḥât zâhib olmuştur ki أَبُوكَ mübtedâyı mu'aḥḥardır مَنْ muḳaddem haberdir. Bu taḳdirce مَا نَحْنُ فِيهِ olmaz. Belki haberin taḳdîmi vâcib olan ḳabîlindendir yine ma'nâyı istifhâmı müteẓammin olduḡuḡün. (أَوْ كَانَا) Gerek ta'rîfde مُتَسَاوِيَيْنِ olsun gerek olmasun. Bu şûretde daḡî mübtedânıñ haber üzerine taḳdîmi vâcib olur def'an li'l-iltibâs "زَيْدُ الْمُنْطَلِقِ" gibi. Eger أَحَدُهُمَا'nıñ mübtedâ olup âḡırın haber olmasına ḳarîne olmasa. Eger ḳarîne olsa taḳdîmi vâcib olmaz. (أَوْ) غُلَامٌ رَجُلٌ صَالِحٌ خَيْرٌ مِنْكَ Ya'ni aşlı taḡşîşde berâber olsa ḳadri taḡşîşde degil zîra مِنْكَ denilse yine taḳdîmi vâcib olur. Faḡîr derim ki eger Muşannıf Ḥazretleri أَوْ مُخَصَّصَيْنِ dese maḳâmına evlâ ve ḡilâfı maḡşûdu tevehhûmden eb'âd olmaḡ ile eḡrâ olurdu (أَوْ كَانَ) (مِثْلُ: أَفْضَلُ مِنْكَ أَفْضَلُ مِنِّي). Bunda da taḳdîmi vâcibdir yine def'an li'l-iltibâs. (أَوْ كَانَ) (الْخَبَرُ فِعْلًا لَهُ) Ya'ni haber mübtedâ içün fi'il olsa ihtirâzdır haber mübtedâ içün fi'il olmadıḡından (مِثْلُ:) قَامَ أَبُوهُ زَيْدٌ bu taḳdirce قَامَ أَبُوهُ زَيْدٌ demek câ'izdir iltibâs olmadıḡıḡün. [48/b] vecihleri Sûver'i-evvelde vâcib olduḡunuñ (زَيْدٌ قَامَ؛ وَجَبَ تَقْدَمُهُ قَامَ) Şûreti eḡîrede taḳdîmi vâcib oldu. Zîra زَيْدٌ قَامَ de mübtedâ mu'aḡḡar olup قَامَ denilse fâ'ile mültebis olur. الزَّيْدَانِ قَامَا 'da mübtedâ mu'aḡḡar olup قَامَا الزَّيْدَانِ - قَامَا الزَّيْدَانِ denilse fâ'ilden bedel mültebis olurdu. Yâhud yine fâ'ile mültebis olurdu. ۱ ve و'nıñ harf olup fâ'ilin teḡniye ve cem'iligine dâll olmasını tecvîz eden kimse kavli üzerine. Nitekim ضَرَبَتْ هُنْدٌ de تا harfidir fâ'ilin mü'enneş olmasına dâlldır.

Vaḡtakim mübtedânıñ taḳdîmini îcab eden 'avârızın beyânından fâriḡ oldu ise haberin taḳdîmini îcab eden 'avârızın beyânına şürû' edib (وَإِذَا تَضَمَّنَ الْخَبَرُ الْمُفْرَدُ) dedi ya'ni kaçan haber müfredi müteẓammin olsa ya'ni şol haber ki şûreten cümle olmaya gerek bi ḡasebi'l-ḡaḡîḡa cümle olsun gerek olmasun (مَا لَهُ صَدْرُ الْكَلَامِ) Ya'ni bir ma'nâyı müteẓammin olsa ki ânıñçün şadrı kelâm vâcib olsa istifhâm gibi. (مِثْلُ: أَيْنَ زَيْدٌ؟) زَيْدٌ mübtedâdır اَيْنَ bir isimdir ki ma'nâyı istifhâmı müteẓammindir زَيْدٌ'in haberidir. Eger fi'il

ile taqdir olunursa haber haqîkaten cümle olur şüreten müfred olur. Eger ismi fâ'il ile taqdir olunsu şüreten de haqîkaten de müfred olur. Ve 'ale't-taqdîreyn şüreten müfreddir. Bu şüretde haberin taqdîmi vâcib olur hıfzan liş-şadâratı. Ve müfred demek ile haberi cümleden ihtirâz eyledi "زَيْدٌ أَيْنَ أَبُوهُ" gibi. Zîra bu şüretde haber mu'ahhar olmak ile şadâret bâtil olmaz kendi cümlesinde müteşaddır olduğuçün. (أَوْ كَانَ) Yâhud haber taqdîmi ile (مِثْلُ: فِي الدَّارِ رَجُلٌ) Mübtedânın mübtedâ olması muşahhîh olsa. Zîra فِي الدَّارِ haberdir mübtedâ رَجُلٌ'dür haber üzerine muqaddem olmak ile mübtedâ mütehaşşas olub mübtedâ vâkı' olmağa şâlih oldu. Eger te'hîr olunsu mübtedâ nekre'i-mahzâ olub mübtedâ olmağa şâlih olmaz idi. Ânıñçün taqdîmi vâcib oldu. (لِمَتَّعْتَهُ) كَانَ (أَوْ). Ânıñçün taqdîmi vâcib oldu. (الْمُبْتَدَأُ) [49/a] جَانِبِ (ضَمِيرٍ فِي) بِكْسَرِ الْأَمِ mübtedâ da zamîr olsa haberin taqdîmi vâcib olur lafzen ve ma'nen izmâr kıble'z-zıkr lâzım olmasın içün. (مِثْلُ: عَلَى التَّمْرَةِ مِثْلُهَا زَيْدًا). mübtedâdır bunda ki zamîr müte'allıķı haber ki عَلَى التَّمْرَةِ'dür âna râci'dir. Zîra haber عَلَى التَّمْرَةِ'dir. عَلَى التَّمْرَةِ müte'allıķdır cüz'ün külle te'alluķı ile.

Eger su'âl olunursa ki sen dediñ ki mübtedâ cânibinde haberin müte'alleķına 'aid zamîr olsa haberin taqdîmi vâcibdir dediñ ya عَلَى اللَّهِ عَبْدُهُ مُتَوَكِّلٌ terkîbine ne dersiñ ki müte'allıķ habere 'aid mübtedâ da zamîr var. Zîra عَلَى اللَّهِ haberdir mütevekkile te'alluķdur عَبْدُهُ'de olan zamîr اَللّٰهُ 'a râci'dir. Me'a hâza haber mübtedâ üzerine muqaddem degildir.

el-Cevâb: Müte'alleķı haberden murâd habere bir teb'ıyyet ile tabî' ola ki ol teb'ıyyet ile haber üzerine teqaddümü mümtenî' ola demektir. Bu terkîbde ise müte'allıķı haberde ol teb'ıyyet yokdur. Ol taqdirce su'âl vârid olmaz.

(أَوْ كَانَ) (خَبَرًا عَنْ أَنَّ) (خَبَرُ) ya'ni ismi ile ve haberi ile mübtedâ ola. Haber âna haber ola yine bu taqdirce haberin mübtedâ üzerine taqdîmi vâcib olur meftûhanın meksûraya iltibâsı havfindan (مِثْلُ: عِنْدِي أَنَّكَ قَائِمٌ؛ وَجَبَ تَقْدِيمُهُ) Ya'ni bu şüveriñ cem'isinde haberin mübtedâ üzerine taqdîmi vâcib olur. (وَقَدْ يَتَعَدَّدُ الْخَبَرُ) Ya'ni âz olur ki haber müte'addid olur muhber'un-'anh müte'addid olmazsızın. İki olur ziyâde olur. Bu te'addüdde ya bi hasebi'l-lafz ve'l-ma'nâ olur ya yalnız bi hasebi'l-lafz olur. Bi hasebi'l-lafz ve'l-ma'nâ olan te'addüdde iki vecih üzerine olur a'tıf ile olur "زَيْدٌ عَالِمٌ وَعَاقِلٌ" gibi ve 'atıfsız olur. (مِثْلُ: زَيْدٌ عَالِمٌ عَاقِلٌ) Yalnız bi hasebi'l-lafz olan te'addüd "هَذَا خُلُوٌّ حَامِضٌ" gibi. Haqîkat de haber vâhiddir مُزٌ demektir. Bu şüretde terki 'atıf evlâdır. Ba'zı nühât şüreti te'addüde nazâr edib a'tıfî câ'iz gördüler be'îd degildir ki denilse Muşannıfın

murâdı bi gayrı 'atıf olan te'addüddür. Zîra te'addüd [49/b] bi'l-'atıfda hafâ yokdur haberde de mübtedâ da ve gayride de. Ve yine müte'addid bi'l-'atf haber degildir belki tevâbi'dendir. Âniñçün mişâlde haberi müte'addidi bi gayrı'l-'atf getirdi. (وَقَدْ يَتَصَمَّنُ) (وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ سَبَبِيَّةُ الْأَوَّلِ لِلثَّانِي أَوْ لِلْحُكْمِ بِهِ، (الْمُبْتَدَأُ مَعْنَى الشَّرْطِ) Ma'nâ'yı-şart, Öyle olunca (النحل 53/16] فَمِنْ اللَّهِ) ile su'âl vârid olmaz. Zîra ni'metiñ bize mülşâk/ulaşma olması egerçi Allah'dan olmasına sebep degil ise de lâkin Allah'dan olmasına hükme sebebedir. Eger ma'nâ'yı-şartıñ ta'rîfinde lüzümü's-sâni li'l-evvel denilse cümleye şâmil olur idi. (فَيَصِحُّ) (دُخُولُ الْفَاءِ فِي الْخَبَرِ) ve 'ademi duhûlde şahîh olur mücerred mübtedânıñ ma'nâyı şartıñ mütezammin olduğuna nazaran. Âmmâ ol ma'nâya delalet kaçd olunsa ol zamanda fa'nıñ duhûlü vâcib olur. Âmmâ kaçd olunmasa duhûlü vâcib olmaz. Belki 'ademi duhûlü vâcib olur. (وَذَلِكَ) Bu ma'nâyı şartı mütezammin olan mübtedâ (إِمَّا الْأِسْمُ الْمَوْصُولُ بِفِعْلٍ أَوْ ظَرْفٍ) Ya'ni mübtedâ ya şol isim ola ki şılası cümle'i-fi'iliyye ya cümle'i-zarfıyye kılına.

Ya vardı şılası fi'il olub yâhud zarf olub fi'il ile mü'evvel olmağ şart olundu. Şarta müşâbeheti müte'ekkide olsun içün. Zîra şart olmaz illâ fi'il olur ism'i-mevşül mezkûr hükümündedir. İsm'i-mevşül mezkûruyla mevşûf olan (أَوِ النَّكْرَةُ الْمَوْصُوفَةُ بِهِمَا) Ya'ni yâhud şol nekredir ki fi'il ve zarfdan biri ile şıfatlana ve bu hükümündedir nekre'i-mevşûfe'i-mezkûraya muzâf olan (مِثْلُ: الَّذِي يَأْتِينِي) Fi'il ile şılalanañ ism'i-mevşûle mişâldir. (أَوْ) (فَلَهُ دِرْهَمٌ) Haberdir fa dâhil oldu âmmâ (فِي الدَّارِ) Zarf ile mevşül olan isme mişâldir. (قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ) ism'i-mevşül mezkûr ile mevşûf olan mübtedâya mişâl [الجمعة 8/62] مُلَاقِيكُمْ) gibi.

(فِي) (كُلُّ رَجُلٍ) (أَوْ) (مِثْلُ: كُلُّ رَجُلٍ يَأْتِينِي) Fi'il ile mevşûf olan nekreye mişâldir.

[50/a] (فَلَهُ دِرْهَمٌ) Haberdir fa dâhil oldu âmmâ (لِلدَّارِ) Zarf ile mevşûf olan nekreye mişâldir. (وَلَيْتَ) (كُلُّ غُلَامٍ رَجُلٍ يَأْتِينِي - أَوْ فِي الدَّارِ - فَلَهُ دِرْهَمٌ) nekre'i-mevşûfeye muzâf olan isme mişâl (وَلَعَلَّ) Hurûf'u-müşebbehe'i bi'l-fi'ilden لَيْت ve لَعَلَّ kaçan haberine fa'nıñ duhûlü şahîh olan mübtedâya dâhil olsalar (مَانِعَانِ بِالِاتِّفَاقِ) Ya'ni habere fa'nıñ duhûlüne manî' olurlar bi'l-ittifâk. Zîra fa'nıñ şıhhati duhûlü degil idi illâ mübtedânıñ ve haberin şart ve cezaya müşâbeheti içün idi. لَيْت ve لَعَلَّ hod bu müşâbeheti izale ederler. Zîra لَيْت ve لَعَلَّ kelâmı haberiyyeden inşâ'ıyyete ihrâc ederler. Şart ve cezâ ise ihbâr qabilîndendir. Şimdi لَيْت أَوْ لَيْتْ عَلَيَّ لَكَ الَّذِي يَأْتِينِي وَأَوْ فِي الدَّارِ فَلَهُ دِرْهَمٌ de yine bi'l-ittifâk manî'lerdir ya لَيْت ve لَعَلَّ yi bu ikisini beyânı ittifâka tahşîşin vechi nedir?

el-Cevâb: Beyânı ittifâka bu ikisi tahşîş degildir illâ hûrûf'u-müşebbehe beynindendir mutlâk degildir. Bu tahşîşin vechi hûrûf'u-müşebbehede vâk'î olan ihtilâfı beyâna ihtimâmdır.

(وَأَلْحَقَ بَعْضُهُمْ) Bundan murâd Sîbeveyh'dir. (إِنَّ) ve لَعَلَّ ye ilhâk eyledi haberine فا'nın duhûlüne men'de. Âmmâ eşâh budur ki men' etmez. Zîra "لَيْتَ ve لَعَلَّ" gibi kelâmı haberiyyetden inşâ'iyete naql etmez ki men' eyleye. Görmezmisin ki Tañrı Te'âla'nın (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ) [آل عمران 91/3] kavli-i-şerîfinde habere فا dâhil oldu.

Eger su'âl olunursa ki ba'zılar أَن'yi meftûhada ve لَيْتَ ve لَعَلَّ ye ilhâk eyledi. Ya إِنَّ'yi meksûrayı ilhâka tahşîşin vechi nedir?

el-Cevâb: إِنَّ'yi-meksûrayı ilhâk eden Sîbeveyh'dir. Sîbeveyh'in kavline 'itimâd edib zîkr etdi. Âmmâ إِنَّ'yi ve لَيْتَ ye ilhâk eden Sîbeveyh'in gayrıdır. Ânların kavline 'itibâr etmeyib zîkr etmedi. Bunun biriyle ki ikisi bile Qur'an-ı 'Azîme ve kelâmı fuşhaya muhâlifdir. إِنَّ'yi-meftûhanın 'ademi men'ine dâll olan Bârî Te'âla'nın (وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ) [الأنفال 41/8] kavlidir. [50/b] وَلَكِنَّ'nin 'ademi men'ine delîl şâ'iriñ¹⁵¹

قَوْلُ اللَّهِ مَا فَارَقْتُمْ قَالِيَا لَكُمْ وَلَكِنَّ مَا يُفْضَىٰ فَسَوْفَ يَكُونُ

(وَقَدْ يُحْدَفُ الْمُبْتَدَأُ لِقِيَامِ قَرِينَةٍ) Ya lafziyye ola ya 'akliye ola. (جَوَازًا) Hâzıf câ'izlik ile, vâciblik ile degil. Âz olur ki hâzıf vâcibde olur. Kaçan na'at ref'ile kat' olursa الْحَمْدُ هُوَ أَهْلُ الْحَمْدِ gibi taqđîrine. Ya vardı hâzıf vâcib oldu evvelinden sıfat olub ba'dehu kâsdı¹⁵² medh içün. Yâhud kâsd'ı-zem içün kat' olunduğu ma'lûm olsun içün. Eger mübtedâ zâhir olsa böyle olduğu mütebeyyin olmaz idi. Ve yine hâzıf vâcib olur نِعَمُ زَيْدٍ de taqđîri هُوَ زَيْدٌdür diyen kimse katında. Âmmâ نِعَمُ الرَّجُلِ muqaddem haber زَيْدٍ mu'aḥḥar mübtedâdır diyen kimse katında مَا نَحْنُ فِيهِ olmaz. (كَقَوْلِ الْمُسْتَهْلِ) Ya'ni hilâli görüb 'indel-ebşârı raf'ı-şavt eden kimseniñ kavli gibi. (الْهَلَالُ وَاللَّهُ) هَذَا الْهَلَالُ taqđîrindedir qarîne'i hâliyye ile hâzıf olundu. Ya bu hâzıf haber bâbından kılinmadı الْهَلَالُ هَذَا taqđîri ile. Zîra müstehîlîñ maqşûdu işâretle bir şey'i ta'yîn ve üzerine hilâliyyet ile hükmdür. Nâzirune teveccüh edib müstehille gördüğü gibi ânlarda görsün içün. Âniñçün

¹⁵¹ "Allah'a yemin ederim ki sizden nefret ederek ayrılmadım, Fakat takdir edilen şey yakında gerçekleşecektir." Beyt bazı kaynaklarda kime ait olduğu belirtilmeden zikredilmiş bazı kaynaklarda ise Ebi'l-muta' b. Hamdan'a nisbet edilmiştir. el-Camii, Molla Camii, 193.

¹⁵² [A] Nüshasında "قصد" ibaresi eksiktir, fakat kenarda tashih edilmiştir.

لَعَمْرُكَ قَسَمِي dir. Şek yokdur ki لَعَمْرُكَ قَسَمِي mahzûfa delâlet eder cevâbı kısem haber maķâmına kı'im oldu hâzıfı vâcib oldu. عَمْرٌ ve عَمْرٌ bir ma'nâyadır [51/b] ل ile isti'mâl olunmaz illâ meftûh. Zîra kısem mevz'ı tahfıfdir keşreti isti'mâli olduķuķın.

[İNN VE KARDEŞLERİNİN HABERİ]

(خَبَرُ إِنْ وَ أَخَوَاتِهَا) Ya'ni merfû'âtdan ba'zıdır İNN'niñ ve eşbâhı ħamseniñ haberi ki. Eşbâhı ħamse İNN - لَعَلَّ - لَيْتَ - لَكِنَّ - كَأَنَّ 'dir. Bu haber bu ħurûf ile merfû'dur ibtidâ ile degil mezhebi esâh üzere. Zîra bu ħurûf fi'il'i-müte'addiye vâktakim müşâbih oldular ise fi'il'i-müte'addi gibi ref' ve naşb etdiler. (هُوَ الْمُسْنَدُ بَعْدَ دُخُولِ هَذِهِ الْحُرُوفِ) Ya'ni müsneddir bu ħurûfuñ biri dâhil olduķdan soñra. هُوَ الْمُسْنَدُ şâmildir cümleye بَعْدَ دُخُولِ هَذِهِ الْحُرُوفِ degildi ile cümlesi ħariç oldu.

Eger su'âl olunursa ki bu ta'rîf إِنْ زَيْدًا يَقُومُ أَبُوهُ mişilliden İNN'ye şâdıķdır. Zîra İNN dâhil olduķdan soñra müsneddir إِنْ زَيْدًا يَقُومُ'ye. Me'a hâza İNN'nin haberi يَقُومُ degildir belki يَقُومُ أَبُوهُ cümlesidir.

el-Cevâb: Bu ħurûfuñ duĥûlünden murâd ya lafzen yâĥud taķdîren eşer îraş etmek içün vürûdudur. Bu إِنْ زَيْدًا يَقُومُ أَبُوهُ mişilli de İNN kelimesi eşer îraş etmek içün يَقُومُ üzerine vârid olmadı. Belki يَقُومُ أَبُوهُ cümlesine vârid oldu su'âl mündeft' oldu. “Mütevassıt Şahibi”¹⁵⁵ ve Fazıl Hindî¹⁵⁶ bu su'âle her biri bir ħayrı cevâb vermişdir. Ħavfen mine'l-implâl terk olundu.

(وَأَمْرُهُ كَأَمْرِ خَيْرٍ) Bu قَائِمٌ, إِنْ dâhil olduķdan soñra müsneddir. (إِنْ زَيْدًا قَائِمٌ) قَائِمٌ فِي (مَثَلٍ) Ya'ni İNN haberiniñ ĥükmü mübtedâ haberiniñ ĥükmü gibidir. Aķsâmında müfred olmaķ gibi cümle olmaķ gibi ve nekre ve ma'rife olmaķ gibi ve aĥkâmında vâĥid olmaķ gibi müte'addid olmaķ gibi müsbet ve mahzûf olmaķ gibi daĥî şerâ'itinde cümle olduķu zaman bir a'idden lâzım olmaķ gibi ve a'id ħazf olunmayub illâ mal'ûm olduķu zamanda ħazf olunduķu gibi.

¹⁵⁵ “Mutavassıt Sahibi”; Eser ve eserin sahibi tespit edilemedi.

¹⁵⁶ Hindî; Şihâbüddin Ahmed b. Şemsiddin b. Ömer ez-Zâvulî ed-Devletâbâdî (ö. 849/1445). Hindistan'da yetişen tefsir, fıkıh ve nahiv âlimi. “Şerĥu'l-Hindî” İbnü'l-Hâcib'in “el-Kâfiye”si üzerine yazılan bir şerhtir. Khaliq Ahmad Nizami, “Devletâbâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/242-243.

şifatının irtifâ'ı câ'iz degildir. Haber olması müte'ayyindir. **فِيهَا** haber ba'de'l-haberdir. **ظَرِيفٌ** zarf degildir hâl degildir. Zîra zarâfet zarf ile ve hâl ile muqayyed olmaz.

Ya vardı **فِيهَا** yı getirdi her **رَجُلٍ غَلَامٍ** in zarâfetini nef'î ile kızb lâzım gelmesün içün. Ve haberin iki nev'inde mişâl bulunsun içün ki biri zarf biri zarf degil. **لَا** nın haberi hâzıf olunur hâzıfen (**كَثِيرًا**) Nef'î delâlet etdiğiçün haber 'âmm olduğu zaman **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** (**وَبَنُو تَمِيمٍ لَا يُثْبِتُونَهُ**) ya'ni haberi lafızda aşla izhâr etmezler. Zîra bunlar kıatında hâzıfı vâcibdir. Yâhud murâd aşla ya'ni lafızda taqdîrende haberi işbât etmezler. Belki **لَا** nın haberi yokdur derler demek ola. Zîra **لَا أَهْلَ وَلَا مَالَ** demekdir. Öyle habere muhtâç olmaz ve 'ale't-tağdîrayn zâhiren haber görülen şey'i şifata haml eder haber demezler **"لَا رَجُلٌ قَائِمٌ"** gibi.

[YE BENZEYEN VE 'LÂ'NIN İSMİ]

(**اسْمُ مَا لَا الْمُسْتَبْهَتَيْنِ بَلَيْسَ**) **لَيْسَ** ye **مَا** nın müşâbeheti ma'nâyı nef'îdedir ve nef'î hâl içün olmadadır ve mübtedâ ve habere ve ma'rife ve nekreye dâhil olmadadır haberine ba dâhil olmadadır ve **لَا** nın müşâbeheti nef'îde ve mübtedâ ve habere dâhil olmadadır. **(هُوَ الْمُسْتَدُّ إِلَيْهِ (هُوَ الْمُسْتَدُّ إِلَيْهِ بَعْدَ دُخُولِهِمَا** cümleye şâmilidir **بَعْدَ دُخُولِهِمَا** ile sâ'iri hâriç oldu. Ve ma'nâyı duhûlden mâ sebâkıda bilinen ile **مَا زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ** den **أَبُوهُ** hâriç kaldı. (**مَثَلُ: مَا**) **(زَيْدٌ قَائِمًا، وَلَا رَجُلٌ أَفْضَلُ مِنْكَ** Vardı **لَا** dan sonra nekre getirdi zîra **لَا** 'amel etmez illâ nekrede 'amel eder hilâfı **مَا** nın. Hem ma'rifede 'amel eder hem nekrede. Ve bu **مَا** nın, **لَا** nın 'amel etmesi Ehli Hicâz¹⁵⁹ lügatıdır. Benî Temîm ta'îfesi bunlara 'amel işbât etmezler. Belki derler bunlardan sonra isim ve haber evvelden ibtidâ ile merfû'lar idi yine ibtidâ ile merfû'lardır [53/a] ve Ehli Hicâz lügati üzerine vârid oldu. Kır'ân-ı 'Azim (**مَا هَذَا بَشَرًا**) [31/12] gibi. Âmmâ Benî Temîm ta'îfesi **بَشَرًا** hâliyyet üzerine manşûbdur. Taqdîri (**فِي لَا**) **لَيْسَ** 'ameli gibi 'amel etmek (**وَهُوَ**) Bu **لَيْسَ** 'ameli gibi 'amel etmek (**شَادُّ**) **دُونَ مَا** kâlîldir **لَيْسَ** ye müşâbeheti noşşan üzere olduğuçün nitekim beyân eyledik. Anıñçün der ki **لَا** nın 'ameli semâ'a maşşûr/işitilmeye bağılı olur.

مَنْ صَدَّ عَنْ نِيرَانِهَا فَأَنَا ابْنُ قَيْسٍ لَابْرَاحَ¹⁶⁰

¹⁵⁹ Ehli Hicaz/Hicaziyyun; Yıldız, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3/276-309.

¹⁶⁰ "Kim savaşın ateşinden kaçarsa kaçsın. Ben Kays'ın oğluyum, geri çekilmem ve kaçmam." Beyit S'ad b. Malik'e nisbet edilir. Sîbeveyhi, *el-Kitap*, thk. Abdüsselam M. Harun, (Kahire: Mektebetü'l-hâncî, 1988), 1/58; el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, thk. Abdüsselam M. Harun, 1/467-474.

gibi. Tağdîri لَا بَرَاخَ لِي demekdir. Burada لَا nefi cins için olmak câ'iz degildir. Zîra nefi cins için olan لَا'nın mâ ba'dinde ref' câ'iz degildir mâdem ki mütekerrir olmaya, beyitte ise tekrâr yokdur. Ma'lûm olsun ki bu ta'rîfâtta müsned ve müsned'ün-'ileyhden murâd bi'l-aşâle müsned, müsned'ün-'ileyh olandır. Tevâbı'nın ba'dehu zikri karînesi ile öyle tevâbi ile nakz vârid olmaz. Vaçtakim Muşannıf Hâzretleri merfû'âtın beyânından fâriğ oldu ise menşübâtın beyânına şürû' eyledi. Mecerûrât üzerine tağdîm eyledi. Menşübâtın keşreti olub ve naşbın hıffeti olduğıçün.

[MENŞÜBÂT]

[MEFÛL]

(الْمَنْصُوبَات) Yine menşubuñ cem'idir مَنْصُوبَةٌ cem'ı degildir. Zîra mevşûfu isimdir ve ا ve تا ile cem' olunması سَفَرَجَات - سَبَحَات kıyâşı üzerinedir ki merfû'âtda žikr olundu. Ve 'irâbıda yine ânda beyân etdiğimiz üzerinedir. (هُوَ) Bu menşübât dâll olduğu menşüb (مَا اشْتَمَلَ عَلَى عِلْمِ الْمَفْعُولِيَّةِ) A'lemi mef'ûliyyet dördür fetħadır, kesradır, 'dir, 'ıdır "رَأَيْتُ زَيْدًا وَمُسْلِمَاتٍ وَأَبَاكَ وَمُسْلِمِينَ" gibi.

[MEF'ÛLÜ MUṬLAQ]

(فَمِنْهُ) Ya'ni menşübât mütezammin olduğu menşübdan ba'zıdır. Yâhud مَا اشْتَمَلَ (الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ) Muṭlaq deyü tesmiye olundu mef'â'ilü erbe'a bâkıye gibi. با ile في ile ل ile مع ile muḳayyed olmaqsızın, şîga'i mef'ûl buña itlâkı şahîh olduğıçün. Öyle ma'lûm oldu ki buña muṭlâq demek hiçbir şey ile muḳayyed degildir ma'nâsınadır yoksa [53-b] itlaq kaydı ile muḳayyed olduğıçün degildir. (وَهُوَ) Bu mef'ûl'ü-muṭlaq (مَا اسْمُ) Ol hâdeşin ismidir ki isim lafzı ziyâde olundu ki zîra fâ'ilin işlediğı bir ma'nâdır. Mef'ûl'ü-muṭlaq ise aqsâmı lafızdandır. Hamlı şahîh olsun için isim ziyâde olundu. (فَعَلَهُ فَاعِلٌ فِعْلٌ) Fâ'il mef'ûl'ü-muṭlaqı işledi demekden murâd mef'ûl'ü-muṭlâkın fâ'il ile kıyâmıdır. Şol haysiyyet ile ki isnâdı şahîh ola yoksa mevcûd ve mü'eşşir ola demek degildir. Öyle olunca جَسَمٌ جَسَامَةٌ - شَرَفٌ شَرَفًا mişilli ile su'âl vârid olmaz ve fi'ilde e'âmdır gerek haḳîḳaten fi'il olsun ضَرَبَ ضَرْبًا gibi ya ma'nâyı fi'ilde olan isim olsun "ضَارِبٌ ضَرْبًا" gibi. (مَذْكُورٌ) Fi'ilin şıfatıdır ve e'âmdır gerek haḳîḳaten mezkûr olsun yine "ضَرَبَ ضَرْبًا" gibi. Ya muḳadder olsun (فَضْرَبَ الرَّقَابَ) [محمد 4/47] gibi. Ve mezkûr demek ile hâriç oldu fi'ili haḳîḳaten ve hükmen žikr olunmayan maşdar "الضَّرْبُ وَقَعَ عَلَى زَيْدٍ" gibi. (بِمَعْنَاهُ) Fi'ilin şıfatı şâniyesidir. Bundan murâd ol fi'il ma'nâsına ola demek degildir. Zîra الاسمُ ذلك fi'ilin ma'nâsının cüzüdür. Belki

murâd ma'nâyı fi'il **ذَلِكَ الْإِسْمُ** müştemil ola küllüñ cüz'i iştimâli ile demektir. Ol taqdirce " **ضَرْبُهُ تَأْدِيبًا** " mişilliden **تَأْدِيبًا** hâriç kalır. Zîra egerçi **تَأْدِيبٌ** fi'ili mezkûruñ fâ'ili işlediği şeydir. Lâkin ma'nâyı fi'ile müştemil olduğu şey degildir. Yine bunun ile ta'rîfden hâriç kaldı " **كَرِهْتُ كَرَاهَتِي** " mişilli. Zîra **كَرَاهَتٌ** için iki 'itibâr vardır. Biri **كَرَاهَتٌ** in ol hayşiyet ile olmasıdır ki fi'ili mezkûruñ fâ'ili ile kâ'im olub ve kerâhetden bir fi'il müştâk olub fâ'ile isnâd oluna. Şek yokdur ki bu taqdirce ma'nâyı fi'il ânı müştemil olur. İkinci **كَرَاهَتٌ** in ol hayşiyet ile olmasıdır ki fi'ili kerâhet onun üzerine vâk'î ola. Kaçan fi'ilden soñra i'tibârı evvel ile zîkr olunsa mef'ûl'ü-mutlak olur. " **كَرِهْتُ كَرَاهَةً** " gibi ma'nâ ben kerih gördüm kerih görmeklik ile demek olur. [54-a] Eger fi'ilden soñra 'itibârı şâni ile zîkr olunsa mef'ûl'ün-bih olur " **كَرِهْتُ كَرَاهَتِي** " gibi. Bu taqdirce ma'nâsı kerih gördüm kerih gördüğümü demek olur. (وَيَكُونُ) Bu mef'ûl'ü-mutlak olur. (لِلتَّأَكِيدِ) Te'kid için olur eger mef'ûl'ü mutlak in mefhûmunda fi'ilden fehm olunandan ziyâde olmayacak olursa. (وَالنَّوْعِ) Nev' için olur eger ba'zı envâ'ına delâlet edecek olursa (وَالْعَدَدِ) 'Aded için olur eger 'adedine delâlet edecek olursa (مِثْلُ: جَلَسْتُ جُلُوسًا) Te'kide mişâldir (وَجِلْسَةً) kesri ج ile nev'a mişâldir (وَجِلْسَةً) fethı ج ile 'adede mişâldir. (فَالْأَوَّلُ) Ya'ni te'kid için olan (لَا يَتَنَّى وَلَا يَجْمَعُ) Zîra te'addüde delâletden mu'râd olan mâhiyete dâldir teşniye ve cem'ı ise te'addüdü müstelzimdir ânıñçün teşniye ve cem'ı kılınmaz. Şimdi **جَلَسْتُ جُلُوسَيْنِ وَجُلُوسَاتٍ** denilmez illâ megerkim yine nev' yâhud 'aded kaçd oluna. (بِخِلَافِ أَخَوِيهِ) Nev' için olan **جَلَسْتُ جِلْسَتَيْنِ** ve cem' kılınır **جَلَسْتُ جِلْسَتَيْنِ** gibi kesri ج ile ya fethı ج ile. (وَقَدْ يَكُونُ بَغَيْرِ لَفْظِهِ) mef'ûl'ü-mutlak ya bi hasebi'l-madde muğâyir ola. (مِثْلُ: قَعَدْتُ جُلُوسًا) Ya bi hasebi'l-bâba muğâyir ola. (أَنْبَأَهُ اللَّهُ نَبَأًا حَسَنًا) [آل عمران 37/3] gibi. Sîbeveyh muğâyirâtı câ'iz görmez kendi bâbından bir 'âmil taqdir eder. Ya'ni **وَأَنْبَأَهُ اللَّهُ فَنَبِّتَ نَبَأًا** ve **قَعَدْتُ وَجَلَسْتُ جُلُوسًا** demektir der.

[MEF'ÛL'Ü-MUTLAGIÑ Fİ'İLİNİÑ HAZFI]

(وَقَدْ يُحَذَفُ الْفِعْلُ) Ya'ni mef'ûl'ü-mutlakı nâşib olan fi'ili âz olur ki hazf olunur. (خَيْرٌ مَقْدَمٍ) مَنْ سَفَرِهِ (جَوَازًا كَقَوْلِكَ لِمَنْ قَدِمَ) (لِقِيَامِ قَرِينَةٍ) Taqdiri (خَيْرٌ مَقْدَمٍ) demektir ve **خَيْرٌ** in maşdariyyeti ya mevşûfu 'itibârı iledir ya muzâfuñ ileyhisi 'itibârı iledir zîra ismi tafdîl için **مَا أُضِيفَ إِلَيْهِ** in hükmü vardır. Ya'ni semâ'iyyen mevķûfen 'ale's-semâ' hazf olunur. Ya'ni bir kâ'idesi yokdur ki ol kâ'ide ile hazf oluna belki kelâmı [54/b] 'arabda öyle mahzûf mesmû' olur. (نَحْوُ: سَفِيًّا) **خَابَ خَيْبَةً (وَخَيْبَةً) رَعَاكَ اللَّهُ رَعِيًّا (وَرَعِيًّا)** kelâmı 'arabda **خَابَ خَيْبَةً** demektir. **سَفِيًّا** demektir. **رَعَاكَ اللَّهُ** demektir.

mişâldir. (وَزَيْدٌ سَيْرًا سَيْرًا) Mükerrer vâkı'ı olana mişâldir. (وَمِنْهَا) Dağıtıcı mef'ûl'ü-mutlakın 'âmili kıyâsen hâzfi vâciblik ile hâzıf olunan mevâzî'den ba'zıdır. (مَا وَقَعَ تَفْصِيلًا لِأَثَرِ) (مَضْمُونِ جُمْلَةٍ مُتَقَدِّمَةٍ) Maẓmûnû cümleden murâd cümleliñ maşdarıdır ki ya fâ'iline muẓâf ola ya mef'ûlüne. Eşerinden murâd maẓmûnû cümleden maṭlûb olan ğarâzdır tafsîli eşerden murîd envâ'ı muḥtemelesini beyândır. (فَشَدُّوا الْوَثَاقَ فِيمَا مَنَّا بَعْدَ) (قَوْلُهُ تَعَالَى) [نَحْوُ] (شَدُّوا الْوَثَاقَ) cümledir maẓmûnû şud' şud' dan ğarâzı maṭlûb ya şud' şud' dır. Yâhud şud' şud' Allah'ı Sübhanehü Te'âlâ ol ğarâzı maṭlûbu tafsîl etdi. (تَمْنُونَ مِنَّا بَعْدَ شَدِّ الْوَثَاقِ وَإِمَّا تَقْدُونَ فِدَاءً) [محمد 4/47] (فِيمَا مَنَّا بَعْدَ وَإِمَّا فِدَاءً) demekdir. (وَمِنْهَا مَا وَقَعَ لِلتَّشْبِيهِ) Ya'ni mef'ûl'ü-mutlak bir emri teşbih olunmak için vâkı'ı ola bunun ile ihtirâz eyledi لَزِيدٌ صَوْتُ صَوْتُ حَسَنٌ den zîra teşbih için vâkı'ı olmadı. (عَلَا) Ya'ni e'fâli cevârihdan bir fi'ile dâll olduğu halde bunun ile ihtirâz eyledi لَزِيدٌ زُهْدٌ زُهْدٌ e'fâli cevârihdan degildir. (بَعْدَ جُمْلَةٍ) bunun ile ihtirâz eyledi (بِمَعْنَاهُ) [55/b] كَانِ (عَلَى اسْمٍ) تِلْكَ الْجُمْلَةُ (مُشْتَمِلَةً) صَوْتُ زَيْدٍ صَوْتُ حِمَارٍ bunun ile ihtirâz eyledi "ذَلِكَ الْاسْمُ" (وَعَلَى) [صَاحِبِهِ] 162 "مَرَرْتُ بِزَيْدٍ فَإِذَا لَهُ صَوْتُ صَوْتُ حِمَارٍ" mişilliden "مَرَرْتُ بِالْبَلَدِ فَإِذَا بِهِ صَوْتُ صَوْتُ حِمَارٍ" şâhibine de müştemîl ola bunun ile ihtirâz eyledi "صَوْتُ يَصَوْتُ صَوْتُ حِمَارٍ" taḳdîri "مَرَرْتُ بِزَيْدٍ فَإِذَا لَهُ صَوْتُ صَوْتُ حِمَارٍ" mişilliden "لَهُ صَوْتُ" maşdardır teşbih için vâkı'ı oldu. 'İlâcidir, 163 cümleden sonra vâkı'ı oldu ki ol cümle mef'ûl'ü-mutlak ma'nâsına bir ismi müştemîldir ki صَوْتُ evveldir şâhibine de müştemîldir ki "لَهُ" de olan zamîr mecrûrdur. (وَصَرَاحٌ صَرَاحٌ التَّكْلِ) مَرَرْتُ بِهِ فَإِذَا لَهُ (و) Ya'ni (وَمِنْهَا مَا وَقَعَ مَضْمُونٌ جُمْلَةٍ لَا مُحْتَمَلٍ) veledi fevt olan imra'e dir. (لَهَا غَيْرُهُ، نَحْوُ: لَهُ عَلَى أَلْفٍ دِرْهَمٍ اعْتِرَافًا) Taḳdîri "اعْتَرَفْتُ اعْتِرَافًا" dir. Bu "لَهُ عَلَى أَلْفٍ دِرْهَمٍ" dir. Ve onun mef'ûl'ü-mutlakdan ğayriye ihtimâli yokdur. Zîra maẓmûnû elbette 'itirâfdır. (تَأْكِيدًا لِنَفْسِهِ) هَذَا النَّوعُ مِنَ الْمَفْعُولِ الْمُطْلَقِ (وَيُسَمَّى) Zîra mef'ûl'ü-mutlak kendi nefsinin ve zâtını te'kîd eder bir emri muġâyirî te'kîd etmez onun için te'kîd li nefsihi deyü tesmiye olunur. (وَمِنْهَا: مَا وَقَعَ مَضْمُونٌ جُمْلَةٍ لَهَا مُحْتَمَلٌ غَيْرُهُ، نَحْوُ: زَيْدٌ قَائِمٌ حَقًّا) taḳdîri حَقًّا حَقًّا. İşde حَقًّا حَقًّا

162 [A] nüshasının kenarında "وعلى صاحبه" kelimesine bu not yazılmıştır. "Şahibden murâd ol şeydir ki bunun ma'nâsı onun ile kâ'im ola."

163 'İlâci; Nahiv ve Sarf metinlerinde; metindeki hataları veya eksikleri düzeltmek için yapılan müdahaleler için kullanılır. Özellikle cümlede eksik öge, yanlış i'rab veya uygun düşmeyen kelime dizimi gibi durumları ele alır. Kur'an kıraatında veya klasik edebi metinlerde, bir kelimenin yanlış okunması veya eksik yazılması hâlinde yapılan düzeltmelere "'ilâcidir" denir. İbn Hişâm el-Ensârî, *Muġni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-A'ârîb*, thk. Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1979) 1/214.

(نَحْوُ: ضَرَبْتُ زَيْدًا) işde زَيْد üzerine bilâ vâsita harfî cer fâ' ile isnâdî 'itibâr olunan fi'il vâk'î oldu. (عَلَى الْفِعْلِ) الْمَفْعُولُ بِهِ (وَقَدْ يَتَقَدَّمُ) Zîra fi'il 'amelde kavîdir müte'addimen, müte'ehhıran 'amel eder ya cevâzen mu'addem ola اللَّهُ أَعْبُدُ ve "وَجْهَ الْحَبِيبِ أَتَمَنَّى" gibi. Yâhud vüçûben mu'addem ola ma'nâyî istifham yâhud şartı müte'zammin olduğu yerde "مَنْ يَكْرُمُكَ؟" ve "مَنْ رَأَيْتَ؟" gibi. Bu mef'ûl'ü-bihîñ mu'addem olması te'addüme bir mâni' olmadığı zamandır. Âmma mâni' olsa mu'addem olmaz hayyizi أَنْ de vu'û'u gibi. Mişâli "مَنْ الْبِرِّ أَنْ تَكْفَ لِسَانَكَ".

(لِقِيَامِ قَرِينَةٍ) الْعَامِلُ فِي الْمَفْعُولِ بِهِ (وَقَدْ يُخَدَّفُ الْفِعْلُ) ol qarinede ya me'âliyye ola yâhud hâliyye ola (جَوَازًا) me'âliyyeniñ mişâli (مَنْ أَضْرَبُ؟) Ta'kidîri (نَحْوُ: زَيْدًا لِمَنْ قَالَ: مَنْ أَضْرَبُ؟) Ta'kidîri su'âl qarînesi ile fi'il hâzîf olundu hâliyyeniñ mişâli مَكَّةً gibi Mekke'ye müteveccih ol'an kimseye ta'kidîri تُرِيدُ مَكَّةً dir.

[MEF'ÛL'Ü-BİHİÑ VÜCÛBEN HAZFİ]

(وَوُجُوبًا فِي أَرْبَعَةِ مَوَاضِعَ) Bu mevâzi'ı erbe'ayı tahşîşi bi'z-zikr haşr için degildir. Zîra bâbı iğrâda¹⁶⁴ ve manşûbuñ 'ale'l-medh da ve manşûbuñ 'ale'z-zem yâhud et-terahhümde/terhim¹⁶⁵ hâzîf vâcibdir. İğrânın mişâli;

أَخَاكَ أَخَاكَ إِنَّ مَنْ لَا أَخَا لَهُ كَسَاعَ إِلَى الْهَيْجَاءِ بَغَيْرِ سِلَاحٍ¹⁶⁶

manşûb 'ale'l-medhın mişâli "الْحَمْدُ لِلَّهِ أَهْلُ الْحَمْدِ" gibi أَهْلُ'in naşbı ile ta'kidîri أَغْنَى اللَّهُ أَهْلُ ile. Manşûb فَاسِقٍ ile. Manşûb "أَتَانِي زَيْدٌ الْفَاسِقُ" gibi naşb-ı ile. Manşûb "أَتَانِي زَيْدٌ الْمُسْكِينُ" gibi yine naşb ile. Öyle ma'lûm oldu ki haşr için degil imiş. Belki mevâzi'ı erbe'anın bunlara nisbet ile keşreti isti'mâli olduğuçündür.

¹⁶⁴ İğrâ; cümlede kelime veya ifade seçiminin amaca uygunluğu ve niyet doğrultusunda yönlendirilmesi ile ilgilidir, metinlerdeki yapı ve kelime seçimlerinin anlamı güçlendirme veya belirli bir maksat için yönlendirme işlevini açıklar. Nahiv ve belâgat kitaplarında İğrâ, hem dilin estetik ve işlevsel yönünü hem de metinlerdeki mantıksal ve anlamsal akışı incelemek için ele alınır. İbn Hişâm, *Muğnî'l-Lebib 'an Kütubi'l-A'ârib*, thk. M. Abdülhamîd, 1/110.

¹⁶⁵ Terahhüm/terhim; رَحْمَ الْكَلَامِ/kelimeyi kolay, yumuşak hâle getirmek anlamındandır. Terhim, cümle veya kelime yapılarında üslup ve anlam açısından yumuşatma, merhamet veya şefkat ifade etme durumunu ifade eder.

Nahiv ve belâgat kitaplarında Terhim, özellikle dua, ricâ veya yumuşak emir gibi cümlelerde, anlamın nazik ve etkileyici şekilde iletilmesi için incelenir. Fonksiyon olarak, dilde hem estetik bir incelik hem de duygusal etki sağlamak amacı taşır. Kısaca; terhim, Arap dilinde üslup ve anlamın yumuşatılarak merhamet ve şefkat ifade edecek şekilde kullanılmasıdır. İbn Hişâm, *Muğnî'l-Lebib 'an Kütubi'l-A'ârib*, thk. M. Abdülhamîd, 2/89.

¹⁶⁶ Miskîn ed-Dârimî; Rebîa b. Âmir b. Üneyf b. Şüreyh et-Temîmî ed-Dârimî (ö. 89/708). Iraklı bir şair olan Miskîn ed-Dârimî, Temîm kabilesinin Dârim koluna mensuptur. Şiirlerinde sıkça "miskîn" kelimesini kullandığı için bu lakapla tanınmıştır. Genellikle hiciv ve methiye türünde şiirler yazmış, Muâviye ve oğlu Yezîd hakkında da şiirler kaleme almıştır. Hayruddîn b. Maḥmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dîmeşķî Zirikli, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002) 3/16.

(سَمَاعِيّ) Semâ'a maqşûr/bağlıdır. Emşile'i-mahdûde'i-mesmû'adan tecâvüz eylemez bir gayrısı bunlara kıyas olunmak ile. [57/a] اِنْتَهَوْا [النساء 17/4] (وَانْتَهَوْا خَيْرًا لَكُمْ) taqđîri اُنْتَهَوْا وَنَفْسُهُ (نَحْوُ: اَمْرًا وَنَفْسُهُ) demektir. اِنْتَهَوْا 'âmil olmak câ'iz degildir mâ'na fâsid olduğıçün zîra hayrdan muntehî oluñ demek olur. (وَأَهْلًا) Taqđîri وَطَنَتْ سَهْلًا مِنَ الْبِلَادِ (وَسَهْلًا) Taqđîri اَتَيْتْ أَهْلًا لَا أَجَانِبَ لَكَ demektir yâhud اَتَيْتْ أَهْلًا لَا أَجَانِبَ لَكَ demektir. (وَالْمَوَاضِعُ [الثَّانِي]) demektir. 167 لاحزنًا

[MÜNÂDÂ]

(الْمُنَادَى، وَهُوَ: الْمَطْلُوبُ إِفْبَالُهُ) Ya'ni teveccühü taleb olunmuşdur. Sana ya vechi ile ya kalbi ile. Nitekim sana vechi ile muqbil olan kimseye nidâ etseñ bundan şöñra iqbâli matlûb olmağda haqîqaten olmağ var hükmen olmağ var. Haqîqaten olan "يَا زَيْدٌ" gibi. Hükmen olan (يَا زَيْدٌ) ، (يَا زَيْدٌ) ، (يَا زَيْدٌ) gibi. Zîra bunlar evvelâ şalâhiyyeti nidâ olan menzilesine tenzîl olundu ba'dehu harfi nidâ idhâl olundu ve nidâsı kaşd olundu. Pes bunlar iqbâli matlûb olan hükümünde oldu. Bu taqđirce mendûb ta'rifi münâdâdan hâriç oldu. Zîra mendûb müfecce'un-'aleyhdır. Üzerine harfi nidâ idhâl olundu. Mücerred tefeccu' için yoksa münâdâ menzilesine tenzîl olunub nidâsı kaşd olunduğıçün degil. Âniñçündür ki Muşannıf Hazretleri ba'dehu mendûbuñ ahkâmını ifrâdı bi'z-zıkr etdi lâkin bunda teħakküm vardır. Zîra mendûbu da ba'zılar tâ'rif etdiler ki مُنَادَى مَطْلُوبٌ إِفْبَالُهُ Şimdi يَا مُحَمَّدُ deseñ güya ki مُحَمَّدٌ'e nidâ edersin ve dersin ki تَعَالَى، فَاتِي مُشْتَقٌّ إِلَيْكَ öyle olunca evlâ olan tahtı münâdâ da idhâldir. Nitekim Şahibi Mufaşşal öyle eyledi. (بِحَرْفِ نَائِبٍ مَنَابٍ: أَدْعُو) Hurûf'u-ğamseden bir harf ile iqbâli matlûbdur. Hurûf'u-ğamse يَا ve يَا ve يَا ve يَا 'dir. بِحَرْفٍ demek ile "لِيُقْبَلَ زَيْدٌ" mişilliden ihtirâz eyledi. (لَفْظًا أَوْ تَقْدِيرًا) Bu lafzen ve taqđiren talebi tafşîl olmağ var ya'ni talebi lafzîlik ile iqbâli matlûb ola âleti talebi lafziyye olmağ ile "يَا زَيْدٌ" [57/b] gibi. Ya talebi taqđirilik ile iqbâli matlûb ola. Âleti taleb muqaddera olmağ ile [يُوسُفُ 29/12] (يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا) gibi. Yâhud niyâbeti tafşîl ola. Ya'ni niyâbeti lafzîlik ile nâ'ibdir. Nâ'ib lafzen olmağ ile. Ya niyâbeti muqadderalık ile nâ'ib ola. Nâ'ib muqadder olmağ ile. Bunların mişâli yine

167[A] nüshasının kenarında "لاحزنًا" kelimesi için bu not alınmıştır. "الحزن بفتح الحاء وكسر الزاء الخشن"

168 [هود 44/11] (وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلَعِي)

169 [سبا 10/34] (يَا جِبَالُ أَوْبِي مَعَهُ وَالطَّيْرُ)

170 [هود 44/11]

يَا ve (يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا) dir. Yâhud münâdâyı tafşîl ola münâdâyı melfûz yine يَا "زَيْدٌ" gibi. Münâdâyı muḳadder ola (أَلَا يَسْجُدُوا)¹⁷¹ gibi. Taḳdîri اسْجُدُوا'dür. Münâdânın intişabı mef'ûl'ün-bih olmak üzeredir. Nâşıbı fi'ili muḳadderdir. Aşlı ادْعُوا'dür. Fi'il ḥazf olundu ḥazfı lâzımlık ile keşreti isti'mâli olduḡuḡun. Ve ḥarfî nidâ âna delâlet edib fâ'idesini müfîd olduḡuḡun. Müberrid ḳatında intişabı ḥarfî nidâ ile dir fi'il meseddine sed olduḡuḡun. Ebu Ali¹⁷² dedi ki يَا ve eḡavâtı esmâ'i ef'âldir. Bu iki mezheb üzerine مَا نَحْنُ فِيهِ'den olmaz 'âmili mezkûr olur. Bu mezâhibin cümlesi üzerine يَا زَيْدٌ cümledir. Münâdâ cümlelin eḡadi cüzîyyeti degildir. Belki Sîbeveyh ḳatında cümlelin iki cüz'üyle ya'ni fi'ilde fâ'ilde muḳadderlerdir. Müberrid ḳatında ḥarfî nidâ cümlelin cüz'eyninin biri yerine ḳâ'imdir. Ya'ni fi'il yerine ḳâ'imdir fâ'il muḳadderdir. Ebi Ali ḳatında eḡadi cüz'eyni ismi fi'ildir âḡar taḡtında müstetir zamîrdir. (وَيُنَبِّئُ) Beyânı binâyı ve ḡafzı/cer olması ve fethi naşbın üzerine taḳdîm etdi zîra bunların naşba nisbeti ḳilletleri vardır. Ve naşbı beyânda وَيُنَصِّبُ مَا سِوَاهُمَا ḳavli ile ihtisâr talebi içün taḳdîm etdi. (عَلَى مَا) demektir. Ya'ni zamme üzerine yâhud elif üzerine. Yâhud و üzerine mebnî ḳılınır. Zîra مَا بِهِ الرَّفْعُ bunlardır. Yâhud يُرْفَعُ'nun ḳâ'im maḳâmı fâ'ilidir taḳdîri (يُرْفَعُ بِهِ) demektir. Ya'ni zamme üzerine yâhud elif üzerine. Yâhud و üzerine mebnî ḳılınır. Zîra مَا بِهِ الرَّفْعُ bunlardır. Yâhud يُرْفَعُ'nun ḳâ'im maḳâmı fâ'ili münâdâdır. Bu taḳdirce ma'nâyı münâdâ mebnî ḳılınır şol şey üzerine ki münâdâ şüret'i-nidâdan ḡayride onun ile merfû' ḳılınırdı. [58/a] Âmma zamîri isme ircâ' sevḳ'ı-kelâma mülâ'im/uygun degildir. (إِنْ كَانَ مُفْرَدًا) Ya'ni muzâf olmaya ve şibh muzâf olmaya. Şibh muzâf ol isimdir ki ma'nâsı tamam olmaya illâ emri âḡarın inzimâmı/zammelenmesi ile tamam ola. (مَعْرِفَةً) ḳable'n-nidâ ma'rife ola yâhud ba'dehu ma'rife ola.

Ya vardı münâdâyı müfred ma'rife mebnî ḳılındı. Lafzen ve mâ'nen ك hitâbı ḡarfîyyeye müşâbih olan ك ismiyye mevḳi'ine vâḳi' olduḡuḡun. Ve daḡi ifrâden ve ta'rifen onun mişli olduḡuḡun. Zîra ادْعُوك يَا زَيْدٌ menzilesindedir. Bu ك daḡi lafzen ve

[النمل 25/27] (أَلَا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبَاءَ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) ¹⁷¹

¹⁷² Ebu Ali; Ebû Ali El-Fârisî Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî (ö. 377/987). Basra mektebine mensup nahiv âlimi olan Ebû Ali, hayatını eğitim ve telif çalışmalarına adanmış, derslerde öğrencileriyle meseleleri tartışarak onların özgürce düşüncelerini ifade etmelerini teşvik etmiştir. Büyük nahivcilerin görüşlerini doğrudan benimsememiş, ancak delillerini inceledikten sonra uygun bulduklarını kabul etmiştir. Talebesi İbn Cinnî kırk yıl boyunca ona eşlik etmiş, ayrıca Ebû Ali kıraat, hadis ve nahiv alanlarında pek çok önemli isme hocalık yapmıştır. Öğrencileri, onunla birlikte inceleme, araştırma ve derleme çalışmalarına katkıda bulunduğundan ilmi hayatı son derece verimli geçmiştir. Mehmet Reşit Özbalkıç, "Ebû Ali el-Fârisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/88-90.

ma'nen ذاك , ذاك' i gibidir. Müşâbihiñ müşâbihi ذاك الشئ müşâbihdir. Öyle hemen münâdâ müfred ma'rife ذاك , ذاك' ine müşâbih oldu ve mebnî kılındı.

Eger su'âl olunursa ki ذاك , ذاك' ine müşâbehetine ihtiyaç neden أدعوك , ذاك' i daħi mebnîdir âna müşâbih olmak kifâyet etmez mi?

el-Cevâb: Kifâyet etmez zîra isim mebnî kılınmaz illâ harfe yâhud fi'ile müşâbeheti ile mebnî kılınır. Yoksa isim mebnîye müşâbehet ile mebnî kılınmaz.

(مِثْلُ: يَا زَيْدُ، وَيَا رَجُلُ) Bunlar zamme üzerine mebnî olan müfred ma'rife mişâlleridir. Evvelkisi kable'n-nidâ ma'rife olana. Şânîsi ba'de'n-nidâ mâ'rife olana. (وَيَا) (وَيُخَفِّضُ) üzerine mebnî olana mişâldir. (وَيَا زَيْدُونَ) üzerine mebnî olana mişâldir. (وَيَا زَيْدَانِ) Münâdâ mecrûr olur. (بِلَامِ الْإِسْتِعَانَةِ) Ya'ni ol ل ile ki münâdâya vaḳti istiğâşede dâhil olur. (نَحْوُ: يَا زَيْدُ) Ya vardı ل meftûh kılındı. Müsteğâş'ın hâzfi katında müsteğâş'ün-lehe mültebis olmasun için. Mişâli "يَا لَمُظْلُومٌ" gibi. Taḳdîri يَا قَوْمَ لَمُظْلُومٌ demektir. Eger ل'ı-müsteğâş meftûh kılınmasa bu mişâlde مُظْلُوم müsteğâş mıdır müsteğâş'ün-leh midir bilinmezdi. Emir ber a'ḳs olmadı zîra münâdâyı müsteğâş ك zamîri mevķi'ine vâķi'dir. ك zamîri ise ل 'ı cerra dâhil olduḡu zaman meftûh olur¹⁷³ "لك" gibi. [58/b] Hılâfı müsteğâş'ün-lehiñ ki ol ك zamîri mevķi'ine vâķi' degildir.

Ya vardı münâdâ ل'ı-istiğâşe dâhil olduḡda mu'reb kılındı. Zîra münâdânın 'illet binâsı harfe müşâbeheti idi. Vaḳtakim ل'ı-câr ki ḡavaş'sı-isimdendir münâdanın üzerine dâhil oldu ise harfe müşâbeheti za'îf oldu. وَعَلَى مَا هُوَ الْأَصْلُ mu'reb kılındı. 'İtirâz olundu ki âz olur ki münâdâ mecrûr kılınır ل'ı-te'accüb ile يَا لِلدَّوَاهِي gibi. Ve daħi ل'ı-tehdîd ile mecrûr olur لَاَقْتُلَنَّكَ يَا زَيْدُ gibi.

Ya vardı muşannıf bu ikisiniñ zıkrını ihmâl eyledi niçün. Ve daħi bundan soñra مَا سَوَاهُمَا وَيُنْصَبُ مَا وَيُنْصَبُ kavli küllüyen nice şaḥiḥ olur.

Cevâb verildi ki bu lâmeynden her biri ل'ı-istiğâşedir. Güyâ ki مُهْدَدٌ , مُهْدَدٌ 'den yardım taleb eder ki kerem eyle hazır ol ki senden intikâm alam ve elemi ḡuşûmetden müsterih olam. Ve güyâ müte'accib, müte'accib minh den istiğâşe eder tâ ki hazır ola ve

¹⁷³ [A] nüshasının kenarında "ك zamîri" için alınan not "ك zamîri üzerine لام dâhil olduḡda meftûh olduḡunun vechi "Dav-i Mişbâh"da ve sâ'ir şurûḡda beyan olmuştur. Murâd eden mürâce'at etsin ki müstezî ve münşeriḡ 'l-ḡalb ola." bu şekildedir.

te'accübünü kazâ eyleye ve te'accübden mütehalliş ola. Ve ba'zılar cevâb verdiler ki bunlar nâdir ve kalîldir âniñçün zikr etmedi.

(وَيُفْتَحُ) Ya'ni münâdâ fetha üzerine mebnî kılinır (لِلْحَاقِ أَلْفَهَا) elif'i-istigâşede dâhil olduğı vakıtde. Zîra elif mâ kabliniñ fethini iktizâ eder. (وَلَا لَامَ فِيهِ) Ya'ni halbuki ل olmaya elif dâhil olduğı taķdirce zîra ل cerri iktizâ eder elif fethi iktizâ eder. Öyle olunca eşerleri beyninde tenâfi olur cem'i hüsn olmaz. (مِثْلُ: يَا زَيْدَاهُ) Vaķıf içün ها ilhâķı ile (وَيُنْصَبُ مَا سِوَاهُمَا) Ya'ni mef'üliyyet ile münâdâyı müfred mâ'rife ile münâdâyı müsteğâşdan ğayrısı manşüb kılinır. Eger ĥarfî nidânıñ duhûlünden evvel mû'reb olacaķ olursa zîra 'illeti naşb mef'üliyyetdir müteħaķķıķdır. Ve ĥalinden bir muĝâyir taĝyırde etmemişdir. Ve ğayrısını muĝayyır ĥalinden taĝyir etmişdir. Bu müfred ma'rifeden ğayrısı ya şol münâdâdır ki müfred olmaya muzâf olub ya şibh muzâf olmaķ ile [59/a] yaħud şol münâdâdır ki müfred ola lâkin ma'rife olmaya. Yâħud şol münâdâdır ki müfredde olmaya ma'rifede olmaya. Kısmı evvel ki muzâf olduĝuçün müfred olmaya. (مِثْلُ: يَا عَبْدَ اللَّهِ) Kısmı şânî müfred olmaya şibh muzâf olduĝuçün (و[مِثْلُ:] يَا طَالِعًا جَبَلًا) Ve kısmı şâliş müfred ola lâkin ma'rife olmaya (و[مِثْلُ:] يَا رَجُلًا لِّغَيْرِ مُعَيَّنٍ) Ya'ni رَجُل ğayrı mu'ayyen içün meķûl olduğı ĥalde. Bu رَجُل'niñ naşbı tevķîtdir رَجُل'niñ taķyîdi degildir. Zîra bu bir manşûbdur ki mu'ayyene muħtemel olmaz. Kısmı râbi' müfredde olmaya ma'rifede olmaya "يَا حَسَنًا" gibi. Muşannıf bu kısma mişâl îrad etmedi. Zîra kaydeynden her biriniñ intifâsı bir mişâl ile müttezih olunca ikisiniñ de me'an intifâsınıñ taşavvuru sehl olur. Öyle olunca 'alâ ĥide mişâl îradına ĥâcet olmaz. Bunuñ biriyle ki "يَا طَالِعًا جَبَلًا" mişâli ikisine de mişâl olmaya ķâbildir. يَا طَالِعًا جَبَلًا'den bu 'ibâret murâd ola. Mu'ayyen ve ğayrı mu'ayyen murâd olmada e'âmm olduğı ĥalde. Ve bu mişâller münâdâ müfred ma'rifeden ğayra mişâl olduğı gibi. Münâdâyı müsteğâşdan ğayrada mişâl olurlar. Ol taķdirce münâdâyı müsteğâşdan ğayrı olana mişâle ĥâcet olmaz.

(وَتَوَابِعُ الْمُنَادَى الْمَبْنِي) مَا يَرْفَعُ بِهِ üzerine mebnî olan münâdânıñ tevâbi'ı münâdâyı mebnî olmaķ ile kayd eyledi. Zîra münâdâyı mû'rebiñ tevâbi'ı âñcaķ lafzına tâbi'dir. Ya مَا يَرْفَعُ بِهِ üzerine olmaķ kayd etdin. Zîra müsteğâşı bi'l-elifin tevâbi'inde ref' câ'iz olmaz. (يَا زَيْدًا وَعَمْرًا) denilir وَعَمْرًا denilmez. Zîra metbû'u-mebniyyün 'ale'l-fethdir. (الْمُفْرَدَةُ) Tevâbi'ın şıfatıdır zîra bu tevâbi' eger müfredde olmasa ĥaķîķatende ĥükmede müfred olmasa izâfeti ma'neviye ile muzâf olur. Bu taķdirce bunda câ'iz olmaz illâ nasb.

Ya vardık müfredi haqîkaten müfred olmağdan e'âmm kıldık muzâfî mâ'nevi ve muzâfî lafzî ve şibh muzâf olmamak ile. Ve hükmen müfred olmağdan [59/b] e'âmm kıldık muzâfî lafzî ve şibh muzâf olmak ile. Zîra bunlarda izâfeti mâ'neviyye müntefiyye olunca hükümü müfred olurlar. Ve'l-hâşıl böyle haqîkaten ve hükmen olmağdan e'âmm kıldık. Bu tevâbi'de izâfeti lafziyye ile muzâf ve şibh muzâf dâhil olsun için. Zîra bu ikisi yine tevâbi'ı müfred hükmündedir ref' ve naşbîñ cevâzında.

Mişâli, **يَا زَيْدُ الْحَسَنُ وَجْهَهُ وَالْحَسَنُ الْوَجْهَ وَالْحَسَنُ الْوَجْهَ** ve **يَا زَيْدُ الْحَسَنُ وَجْهَهُ**.

Bundan sonra vahtakim hükmü âti tevâbi'ın cümlesinde câri olmayub ve câri olan mevâzi'ın de ba'zısında da mutlak câri olmayub belki ba'zısında bir kayddan lâzım oldu ise Muşannıf Hâzretleri bu hükmü câri olan tevâbi'ı tafsil edib ve kayda muhtaç olanda kaydî da taşrih edib (**مِن التَّأْكِيدِ**) dedi ekser nühât te'kidde mutlak degildir belki murâd te'kidi mâ'nevidir. Zîra te'kidi lafziniñ hükmü eglebde evveliñ hükmüdür 'irâben ve binâ'en. Mişâli " **يَا زَيْدُ زَيْدُ** " gibi âmma ba'zı nühât te'kidi lafzîde de ref'an ve naşben 'irâb câ'izdir dediler. Güyâ ki muşannıf katında muhtâr olan mezheb ba'zı olduğıçün te'kidi ma'nevî ile kayd etmeyüb mutlak koydu. **كَذَلِكَ (وَعَطْفِ الْبَيَانِ) مُطْلَقًا (وَالصِّفَةِ)** Ya'ni mu'arraf bi'l-lam olan ma'tûf demektir. Hilâfî bedeliñ üzerine **يَا**'nın duhûlü mümteni' olmayan ma'tûfuñ ki ânların hükmü 'an qarîbin inşaallah gelse gerekdir. (**تَرْفَعُ**) hamlen (**عَلَى لَفْظِهِ**) lafız zâhirine ya muqadderine hamlen merfû' kılinır. Zîra münâdânın binâsı 'arazîdir. Öyle olunca mû'rebe müşâbih olur ânıñçün tâbi' lafzına tâbi' olmak câ'iz olur. (**وَتَنْصَبُ**) hamlen (**عَلَى مَحَلِّهِ**) Zîra mebnî tâbi'iniñ haqqı maḥalline tâbi' olmağdır burada ise maḥallen manşûbdur mef'ûliyyet ile. (**نَحْوُ: يَا زَيْدُ الْعَاقِلُ وَالْعَاقِلُ**) Şıfatıñ mişâlidir. Şıfat mişâline iktisâr eyledi. Eşher ve ekser olduğıçün. Te'kide mişâl " **يَا تَمِيمُ أَجْمَعُونَ وَأَجْمَعِينَ** " gibi. 'Atfî beyânıñ [60/a] mişâli " **يَا زَيْدُ** " gibi. Ve üzerine **يَا**'nın duhûlü mümteni' olan ma'tûfuñ mişâli (**فِي الْمَعْطُوفِ**) Aḥmed oğlu Hâlîl ki üstadı Sîbeveyh'dir. (**يَخْتَارُ الرَّفْعَ الْمَذْكُورَ**) Naşbı câ'iz görmek ile bile zîra ma'tûf bi harfî münâdâya müstekîldir. Öyle olunca harfî nidânıñ mübâşeretî taqđîri üzerine ne hâlet üzerine olursa yine ol hâl üzerine olmağ lâyıq idi ki ol hâlet zammedir ve қа'imi maḥâm zammedir.

Vahtakim evvelinde ۱ ve ۲ olmak ile harfi nidânî'nin mübâşeretî mümkün olmadı ise ol hâleti 'irâb kılınub ref' oldu. (وَأَبُو عَمْرٍو) bin 'Alai en-Nahviyyi¹⁷⁴ فِيهِ (النَّصْبُ) يَخْتَارُ فِيهِ ref'ide câ'iz görmek ile bile. Zîra vahtakim bi vasıfatı'l-lam harfi nidânî'nin mübâşeretî mümtenî' oldu ise münâdâyı müstekîl olamadı tâbi' oldu mebnî'nin tâbi'i ise maḥalline tâbi'dir maḥalli ise naşbdır. (وَأَبُو الْعَبَّاسِ) el-Müberrid ([الْمَعْطُوفُ]) Ya'ni Ebu 'Abbas, Ḥalîl gibidir ihtiyârı ref'de. Zîra ۲'nin nez'ı ile münâdâyı müstekîl kılmak mümkün olur. (وَالَا) Eger ma'tûfu mezkûr الْحَسَنُ gibi olmayub belki النَجْمُ وَالصَّغْفُ gibi olsa ya'ni ۲'nin nez'ı kâbil olmasa (فَكَأَبِي عَمْرٍو) Ya'ni Ebu 'Abbas, Ebi 'Amr(Ḥalîl) gibidir ihtiyârı naşbda. Zîra ۲'nin nez'ı/soyulması mümkün olmamak ile münâdâyı müstekîl kılmak mümkün olmaz tâbi' olur. Mebnî'nin tâbi'i ḥod maḥalline tâbi'dir maḥalli ise naşbdır. (وَالْمُضَافَةُ) Müfred üzerine ma'tûfdur ya'ni مَا يُرْفَعُ بِهِ üzerine mebnî olan münâdânın izâfeti ma'neviyyelik ile muzâf olan tevâbi' (تَنْصِبُ) Zîra münâdâ kendi muzâf olunca harfi nidâyâ qarîb iken bile naşbdan gayri câ'iz olmayınca tevâbi' muzâf olduğu zaman harfi nidâyâ be'îd olduğuçün naşbdan gayri câ'iz olmamak bi't-tarîkı'l-evlâdır. Te'kîde mişâl "يَا تَمِيمُ كُلُّهُمْ" Şıfata mişâl "يَا زَيْدُ ذَا الْمَالِ" [60/b] 'atfı beyâna mişâl "يَا رَجُلُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ" gibi. Âmma üzerine ۲'nin duḥûlü mümtenî' olan ma'tûfuñ mişâli izâfeti mâ'neviyyelik ile muzâf olmaz ۲ mâni'dir.

(وَالْبَدَلُ وَالْمَعْطُوفُ غَيْرُ مَا ذَكَرَ) Ya'ni yukarıda zıkr olunañ ma'tûfuñ gayrı ya'ni üzerine ۲'nin duḥûlü mümtenî' olmayan ma'tûf (حُكْمُهُ) Ya'ni her biriniñ hükmü (حُكْمُ [الْمُنَادَى] الْمُسْتَقِلِّ) Harfi nidâ mübâşeret eden münâdâ hükmü gibidir. Zîra bedel maḥşûd'ün-bi'z-zıkrdir mübdel'ün-minh onuñ üzerine tevṭı'e/tekit etmek gibidir. Üzerine ۲'nin duḥûlü mümtenî' olmayan ma'tûf ise ḥaḳîḳatde münâdâyı müstakîldir. Ve harfi nidânî'nin duḥûlüne bir mâni' de yokdur öyle olunca harfi nidâ muḳadder olur. (مُطْلَقًا) Ya'ni bedel ve ma'tûf maḥşûşdan her biri bu hükümde muṭlaḳ olub eḥvâlden hiçbir hâl ile muḳayyed olmadığı halde. Ya'ni gerek muzâfeyn olsun gerek muzâfa muzâri'ayn olsun gerek müfreddeyn olsun gerek nekreteyn olsun.

¹⁷⁴ Bin A'lai en-Nahviyyi; Meşhur ismi el-Mâzinî. Ebû Osmân Bekr b. Muhammed b. Habîb el-Mâzinî (ö. 249/863). Ebû Osman, Basra'nın önde gelen nahiv ve lûgat âlimlerindendir. Talebesi Müberred, Sîbeveyhi'den sonra nahiv ilmini en iyi bilen kişinin hocası olduğunu ifade ederken, Câhiz de onu çağının üç büyük nahivcisinden biri olarak değerlendirir. Hüseyin Elmalı, "Ebû Osman el-Mâzinî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/209-210.

" يَا زَيْدُ بَشْرٌ - يَا زَيْدُ أَخَا عَمْرٍو - يَا زَيْدُ طَالِعًا جَبَلًا - يَا زَيْدُ رَجُلًا صَالِحًا " Bedeliñ mişâli
 "يَا زَيْدُ وَعَمْرُو - يَا زَيْدُ وَأَخَا عَمْرٍو - يَا زَيْدُ وَطَالِعًا جَبَلًا - يَا زَيْدُ" ve ma'tûf'u-maḥşûşa mişâl
 "وَرَجُلًا صَالِحًا" gibi.

(والعلم) Ya'ni şol münâda ki 'alem olub mebniyyü 'ale'z-zamme ola âmma münâdâ olduğu zîra bahşimiz münâdâdır. Ve âmma mebniyyü 'ale'z-zamme de olması cevâzı zamme üzerine fethı muhtâr olmasından fehm olundu. Zîra cevâzı zamme olmaz illâ mebniyyü 'ale'z-zamme de olur. (المَوْصُوفُ بِإِبْنٍ) 'ta'dan mücerred ola ya melhûku تا ola ya'ni ابْنَةً ile mevşûf ola. Âmma ابْنٌ ile mevşûfu beynine vâsıta tehallül etmemek şartı ile. Nitekim mütebâdir budur. Öyle olunca يَا زَيْدُ الظَّرِيفُ ابْنُ عَمْرٍو ka'ideden hâriç olur. (مُضَافًا) muzâf olduğu halde (إِلَى عِلْمٍ آخَرَ) Her 'alem ki böyle ola ânda zamme câ'iz olur. üzerine mebnî olan müfrediñ ka'idesine binâen lâkin (يُخْتَارُ فَتَحُهُ) Zîra bu şıfatı câmi' olan münâdânın keşrete vukû'u vardır keşret ise [61/a] tahfife münâsibdir fetha hafifedir. Ve hem münâdânın mef'ûl olduğuñun hareke'i-aşliyesidir.

Eger su'âl olunursa ki bu münâdâ'yı-'alemiñ bu maddede fethı muhtâr olmak mesâ'il-i-münâdâdandır ya niçün tevâbi' bahşinde zıkr etdi?

el-Cevâb: Tâbi'i muzâf münâdânın fetha üzerine binâsını muhtâr kıldığı ecilden mesâ'ili tâbi'den 'add edüb tevâbi' bahşinde zıkr etdi.

(يَا) مَثَلًا (قِيلَ) Kaçan mu'arrafi bi'l-lamiñ nidâsı kaşd olunsa (وَإِذَا نُودِيَ الْمُرْعَفُ بِاللَّامِ) ya'ni el-'arabu (وَالْتَرَمَوْا) Ya'ni el-'arabu (وَيَا هَذَا الرَّجُلُ) yâni 'arab (وَيَا أَيُّهَا الرَّجُلُ) emrayni me'an tevsîṭ ile (وَيَا أَيُّهَا الرَّجُلُ) Zîra meşelâ هُوَ رَجُلٌ هُوَ (لَآتَهُ) Vardı ref'ı iltizâm olundu ki hareketi 'irabiyyesi 'alâmet'i-münâdâ olan hareke'i-binâ'ıyyeye muvâfiq olsun. Ve maḥşûd'un-bi'n-nidâ olduğuna delâlet etsün için. (وَتَوَابِعِهِ) Cer ile الرَّجُلُ üzerine mâ'tûfdur ya'ni 'arab (وَيَا أَيُّهَا الرَّجُلُ) nün tevâbi'inde ref'ını iltizâm etdiler. Gerek muzâf olsun gerek müfred olsun (مُعْرَبٍ) (لَآتَاهَا تَوَابِعُ) Cevâzı vecheyn ise (وَقَالُوا يَا اللَّهُ خَاصَّةً) Ya'ni 'arab يَا kelimesini mu'arrafi bi'l-lam üzerine bile tevsîṭ idhâl etmediler illâ lafzatullah üzerine idhâl edüb (يَا اللَّهُ) dediler. Âncak zîra اللَّهُ da iki emir cem' oldu. Biri 'ıveziyye biri kelimeye lüzûm. Zîra اللَّهُ aslında إِلَهٌ idi hemze ḥazf olunub ل'ı ândan 'ıvež verdiler ve kelimeye lâzım oldu. Şimdi se'at'i-keḷâmında لَاهُ denilmez. Vaktakim bu iki emri mevzı'ı âḥarda cem' olmadı ise

bu isim bu cevâza mahşûş oldu. [61/b] Âmma " النَّجْمُ – الصَّغْفُ " mişillide egerçi ل kelimeye lâzime ise de mahzûfdan 'ivez degildir. Âniñçün يَا الصَّغْفُ- يَا النَّجْمُ denilmez. ل mişillide egerçi ل mahzûfdan 'ivezdir. Lâkin kelimeye lâzime degildir. Se'at'ı- kelâmda نَاسٌ denilir. يَا النَّاسُ demek câ'iz degildir. Ve bu kı'ide şâ'iriñ¹⁷⁵

مِنْ أَجْلِكَ يَا الَّتِي تَيَّمْتُ قَلْبِي وَأَنْتَ بِخَيْلَةٍ بِالْوَدِصْلِ عَنِّي

ķavlinde câriye olmadı ise zîra الَّتِي'niñ ل'ı egerçi kelimeye lâzimedir. Âmma 'ivez degildir hüküm olundu ki şâzıdır. Ve yine şâ'iriñ¹⁷⁶

فَيَا الْغُلَامَانَ اللَّذَانِ فَرَا إِيَّاكُمَا أَنْ تَعْقِبَانَا شَرًّا

ķavlinde ikisi de bulunmadığıñ hüküm olundu ki bu şüzüz yönünden eşeddir.

(وَلَكَّ فِي مِثْلٍ: يَا تَيْمَ عَدِي) ¹⁷⁷ يَاكَ Ya'ni senin için câ'iz oldu ol terkîbde ki şüreten münâdayı müfred ma'rife mükerrer ola. Ve şânîyi izâfet ile mecrûr bir isim velî eyleye. (الضَّمُّ وَالنَّصْبُ) Ya'ni evvelde zamme ve naşb şânîde âncak naşb câ'iz oldu. Âmma evvelde zamme münâdâ müfred ma'rife olduğuñ . Nitekim zâhirde budur. Ve naşb câ'iz oldu mezkûra muzâf olub تَيْمَ şâni te'kîdi lafzî olub muzâf ile muzâf'un-'ileyhiñ beynini faşıl olmak üzere. Bu Sîbeveyh mezhebîdir. Yâhud mezkûr kı'inesi ile عَدِي mahzûfe muzâf ola. Mezhebi Müberrid budur. Şânîde âncak naşb câ'izdir. Zîra ya muzâfîñ tâbi'idir ya tâbi'dir muzâfdır 'ale't-tağdîreyn naşbdan gayrı câ'iz olmaz. (وَالْمُضَافُ إِلَى يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ) يا'niñ fethi ile (يَا [مِثْلُ:] يَا غُلَامِي) Bunda câ'iz olur vücûh'u-erbe'a (يَجُوزُ فِيهِ غُلَامِي) sükûnu ile (وَيَا غُلَامَ) iktifâ'en bi'l-kesri ya'yı iskât ile kıable'l-ya kesre olacaķ olursa kıablehâ kesre olmasa hâzıf olunmaz "يَا فَتَايَ" gibi. (وَيَا غُلَامَا) ya'yı elife kıalb ile bu iki vecih gâliba münâdâ da vâķi' olur. Zîra nidâ mevzı'ı-taħfîfdır. Zîra maķşûd gayrıdır. Âniñçün sür'at ile nidâdan ferâğ kıaşd olunur. [62/a] Kelâmdan maķşâd maķşûda müteħalliş/kurtulmak olunsun için. Pes imdi "يَا غُلَامِي" iki vecih ile taħfif olundu. Biri

¹⁷⁵ "Ey kalbimi aşkıyla bağlayan sevgili, senin içindi!. Halbuki sen bana ulaşmak hususunda cimrisin." Söyleyeni belli değıl. Sîbeveyhi , *el-Kitap*, thk. Abdüsselam M. Harun, 2/97; el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, thk. Abdüsselam M. Harun, 2/293-294.

¹⁷⁶ "Ey kaçan iki genç!" Söyleyeni belli değıl. Ebu'l-Berekat Kemaluddin Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydillah el-Enbari, *el-İnsaf fî Mesaili'l-Hilaf beyne'n nahviyyin el-Basriyyin ve'l-Kuġiyyin*, thk. Muhammed Muhyiddin Abduhamid (Daru'l-Fıkr, ty.), 1/332; el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, thk. Abdüsselam M. Harun, 2/294.

¹⁷⁷ "Ey Teym Ady kabilesinden olan Teym!" Beyit Cerîr b. Atıyye'ye aittir. Beytin devamı şu şekildedir,

يَا تَيْمَ تَيْمَ عَدِي لَا أَبَاكَم لَا يَلْقِيَنَّكُمْ فِي سَوَاءِ عَمَرٍ

Sîbeveyhi , *el-Kitap*, thk. Abdüsselam M. Harun, 1/53; el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, thk. Abdüsselam M. Harun, 2/297-302.

[TERHÎM]

رَحِمْتَ dedi. Terhîm **الْإِبْلِ** 'den me'hûz'dur. Kelâm'ı-'Arabda رَحِمْتَ dediler. **إِبِل** bi-gayri 'illetin zebh etsek terhîme terhîm dediler bilâ-'illetin mûcibetin m

ücerred tahfif için âhîru münâdâdan hâzıf olduğuçün. Yâhud **إِمْرَأَةً رَحِيمًا** me'hûz'dur **إِمْرَأَةً رَحِيمًا** derler. Kelâm'ı-mürattıl ve ma'hzûfu'l-fu'dûldur demek üzere. Ol taqdirce terhîme terhîm derler hâzıf ile tahfif bulunub kelâm murattel olduğuçün ¹⁸¹(جَائِزٌ) Ya'ni se'ati-kelâmda vâkı'dir zarûreti şî'iriyeyi-dâ'ıye olmadan eger zarûret olsa bi't-tarîkı'l-evlâ olur. (و) Ya'ni terhîm (فِي غَيْرِهِ) münâdâdan gayrîde (ضُرُورَةً) Ya'ni zarûret'i-şî'iriyeye için vâkı'dir se'ati kelâmda degil. (وَهُوَ) Terhîmi münâda (حَذَفَ فِي آخِرِهِ) Münâdânın âhırinde hâzıf'dır. (تَخْفِيفًا) Mücerred tahfif için yoksa hâzıfı müfzıye olur ı'leti ulhâ için degil. Bu taqdirce tâ'rîfî terhîm münâdâya ma'hşûş olur. Ve münâdâdan gayrının terhîmi buna mu'kayese ile mâ'lûm olur. Mümkündür ki ta'rîf mutlak terhîmin ola zamîri merfû'u mutlak terhîme ircâ' edüb zamîri mecrûru isme ircâ' ile (وَشَرْطُهُ) Taqdiri evvel üzerine terhîmi münâdânın şartı taqdiri şânî üzere mutlak terhîmin şartı münâdâ da vâkı' olduğu zaman umûru erbe'adır. [63/a] üçü 'ademiyyedir evvel şartı (أَنْ لَا يَكُونَ مُضَافًا) haqîqaten ve hükmen muzâf olmamaqdır. Öyle olunca müşebbehi bi'l-muzâfda dâhil olur. Muzâf olmamaq şart olundu. Zîra evvelinden hâzıf mümkün degil. Zîra ma'nâya nazaran münâdânın âhır eczâsı degildir. Şânidin hâzıf mümkün degildir. Zîra lafza nazaran âhır eczâsı degildir. Öyle olunca terhîmi bi'l-külliyeye mümtenî' olur. (وَأَنْ لَا [يَكُونَ] مُسْتَعْنَاً) Ya'ni bir şartı dahî müstegâş olmamaqdır. ل ile mecrûr olmamaqdır. Zîra 'irâb ve binâdan eşeri nidâ bunda zâhir degildir. Öyle olunca haşâ'ış'ı-münâdâdan olan terhîm bunun üzerine vârid olmaz. Ve dahî ziyâde'i -elif ile meftûhda olmamaqdır. Zîra ziyâde hâzıfe münâfidir. Mendûbu zikr etmedi. Zîra münâdâ da dâhil degildir. Ba'zı nüsahta وَلَا مَنْدُوبًا vâkı' olması taşarrufu nâsihindendir. Bunun biriyle ki mendûb münâdâ da dâhil olduğu taqdirce mendûb olmamaq şart olduğunun vechi zâhirdir. Zîra eglebı mendûbda meddi şavtdır izhâru tefeccû' için. Öyle olunca tahfif için olan terhîm mendûba münâsib olmaz. (و) (جُمْلَةً) (يَكُونَ) (لَا) أَنْ (و) Zîra cümle مَحْكِيَّةٌ بِحَالِهَا 'dır tegayyur 'ârız olmaz şartı râbi' emrayn vücûdunun biridir. (وَهُوَ أَنْ [يَكُونَ] إِمَّا عَلَمًا زَائِدًا عَلَى ثَلَاثَةِ أَحْرَفٍ) 'Alem olmak şart olundu. Zîra 'alemiyyet terhîm ile tahfife münâsibdir 'alemin nidâsı keşir olduğuçün. Bunun biriyle ki şöreti olduğuçün مَا أَبْقَى de, مَا أَلْقَى ye delîl olur. Ve ziyâde

¹⁸¹ [A] nüshasında (جَائِزٌ) ibaresi için eserin kenarına bu not düşülmüştür. "Vâkı' ile tefsiri cevâz vukû'u olub mücerred imkân ma'nâsına olmadığıçün zîra her cevâz vukû'u müstelzim degildir تدبیر "

'ale's-selâs olmak şart olundu. Zîra üç harfli olsa bir harf hâzif olunmak ile ebniye'i mu'rebiñ eķallinden nâķış olur bilâ 'illetin mûcibetin. (بِتَاءِ التَّائِيثِ) اسْمًا مُتَّبِعًا وَإِمَّا) Ya'ni 'alemdede olmazsa da ve üç harfdende ziyâde olmazsa da bari تاء te'nîse mültebis olmak gerekdir. Zîra تا'nîñ vaşfı zevâl üzere hemân sükûtu ednâ iķtîzâ eder şey bulunsa sükûtuna kâfidir. Me'a hâza bir mevķi'de [63/b] vâķi' ola ki ânda harfi aşlîsiniñ sükûtu keşîr ola.

Eger su'âl olunursa ki "يَائِيَّة" mişillide تا hâzif olunca ebniye'i mu'rebiñ eķallinden nâķış olur.

el-Cevâb: Bunuñ nâķış olması تا'nîñ ile degildir. Belki تا ile de nâķış idi. Zîra vâzi' vaz'ında ثَبَّ'yi iki harf üzerine vaz' etdi الْعُهُدَةُ عَلَى الْوَاضِعِ Ve bundan soñra şurûṭ'u-mezkûra bulunmayan isim terhîm olunmaz illâ megerkim şâz ola. "يَصَاحِبُ" de "يَصَاحُ" denildiği gibi.

Vaķtakim şurûṭ'u-terhîmi beyân etdi ise. Terhîm sebebi ile kaç harf hâzif olunduğunuñ beyânına şurû' edüb (الْزِيَادَةُ) [الْوَادَةُ] dedi ya'ni eger münâdânîñ âhırinde iki ziyâde olub ziyâde vâhîde hükümünde olsa me'an ziyâde olunmada bunuñ ile ihtirâz eyledi "تَمَانِيَّةٌ ، مَرَجَانَةٌ" mişilliden. Zîra يا ve ن bunlarda evvel ziyâde olundu. Ba'dehu تاء'te'nîs ziyâde olundu. Öyle olunca bunlarda hâzif olunmaz illâ harfi eķîr (كَاسْمَاءٍ) vezni "فَعْلَاءٌ" olub ḥasen ma'nâsına olan وَسَامَةٌ'den olduğu zamanda. Nitekim Sîbeveyh mezhebi budur âmma vezni أفعال olsa ismiñ cem'i olduğu ḥalde. Nitekim ğayrîñ mezhebi budur. Bu taķdırce bu bâbdan olmaz عَمَّار bâbından olur (وَمَرَوَانٍ) (حَرْفٌ صَحِيحٌ) كَانَ فِي آخِرِهِ (أَوْ). Ya'ni harf şahîḥi aşlî olsa zîra harfi şahîḥden mütebâdir olan aşâletdir. Öyle olunca سِعْلَاءٌ mişilli ḥâriç olur. Zîra bundan hâzif olunmaz illâ تا ve bu e'âmmdır ḥaķîķaten ve hükmen olmadan. Ol taķdırce "مَدْعُوٌّ ve مَرْمِيٌّ" mişilliye şâmil olur. Zîra harfi âḥîr bu ikisinde aşâletde şahîḥ hükümündedir. (قَبْلَهُ مَدَّةٌ) Ya'ni يâḥud و'ı-sâkine yâḥud ي'ı-sâkine olub mâ ḳabliniñ hareketi kendi cinsinden ola. Ve bu مَد'den murâd medde'i-zâ'ididir. Zîra zihne mütebâdir olan budur ğalebe ve keşreti olduğuçün. Öyle olunca مُخْتَارٌ mişilli ḥâriç olur. Zîra bundan hâzif olunmaz illâ harfi âḥar hâzif olunur. [64/a] (وَهُوَ) ḥalbuki âhırinde harfi şahîḥ olub ḳablehü مَد olan (أَكْثَرُ مِنْ أَرْبَعَةٍ) gibi. "مَسْكِينٌ" gibi "عَمَّارٌ" gibi "مَنْصُورٌ" (أَخْرَفَ) Zîra harfeyn hâzif etmek ile ḳadru şalîḥden eķal olmasun içün. Ya vardı bu ḳaydı kısmı nev'ı evvelde eḥz etmedi. Zîra قُلُون - ثُبُون ziyâdeteynini hâzfile terhîm olunur. Zîra kelimeniñ bunda harfeyn üzerine beķâsı terhîm içün degildir. (حَذِفَتْ) Ya'ni bu iki kısımda bile harfani hâzif olunur. Âmma kısmı evvelde ikisi bile hâzif olunması. Zîra vaķtakim

onuñ vücūdu üzerine tefeccu' olunur. 'Ademen mütefecce'un-'aleyh olan mefkūd olduğu zamanda. Fakat meyyit için nâdibe/ağıt yakan lâhika olan muşbet ve hasret gibi. Ol taqdirce haddi mendüb kısmi mendüba mütenâvil olur. 'Ademen mütefecce'un-'aleyh olana mişâl "يَا زَيْدَاهُ - يَا عَمْرَاهُ" gibi. Vücūden mütefecce'un-'aleyh olan "يَا حَسْرَتَاهُ - يَا مَصِيبَتَاهُ" gibi. (يَا) الْمُنْدُوبُ (وَإِخْتَصَّ) ya infirâd ma'nâsını tazmîn tarîki ile. [65/a] Hâsılı mâ'na mendüb, müfred ve mümtâz oldu münâdâ da وا sebebi ile. Zîra münâdaya يا dâhil olur hilâfı يا'nın. Ol ikisine bile dâhil olur bu mahallin tevzîhi budur ki ihtisâşda ya maşşûra dâhil olmak var maşşûr'un-'aleyhe dâhil olmak var. Maşşûra dâhil olunca ihtisâş infirâd ma'nâsına olur. Eger maşşûr'un-'aleyhe dâhil olsa kendi ma'nâsına olur. Şimdi bu terkîbde وَإِخْتَصَّ بِالْمُنْدُوبِ denilmiş olsa ihtisâş kendi ma'nâsına olurdu. Zîra وَ maşşûrdur mendüb maşşûr'un-'aleyhdır. Çünkü الْمُنْدُوبُ وَ denilüb ya maşşûra idhâl olundu infirâd ma'nâsına oldu kendi ma'nâsı olmak mümkün değildir. Zîra demek olur ki mendüb وَ ya maşşûş kılındı bu ise hilâfı vâkidir. Zîra mendüb وَ ya maşşûş değildir يا da dâhil olur تَدْبِيرٌ.

(وَحُكْمُهُ فِي الْإِعْرَابِ وَالْبِنَاءِ حُكْمُ الْمُنَادَى) ya'ni mendüb kaçan aqsâmı münâdadan bir kısmının şüreti üzerine vâki olsa mendübuñ i'râb ve binâda hükmü, hükmü münâdadan ol kısmının hükmü üzerinedir. Nitekim kaçan müfred mâ'rife olsa مَا يُرْفَعُ بِهِ üzerine mebnî kılınır. Ve muzâf ve şibh-muzâf olsa mansûb kılınır. Nitekim münâda böyle olur.

Eger su'âl olunursa ki sen mendübuñ hükmü, münâdâ hükmü gibidir dediñ nice hükmü gibi olur ki münâdâ nekre olur mendüb nekre olmaz zîra nüdbeye olunmaz illâ ma'rûf.

el-Cevâb: Mendübuñ hükmü, münâdâ hükmü gibidir demeniñ mâ'nası mendüb aqsâmından her kaçığı kısım üzerine vâki' olursa hükmü zâlike'l-kısmının hükmü gibidir demektir. Bunda lâzım gelmez ki mendüb münâdâ'nın cem'i-aqsâmının şüreti üzerine vâki' olmak câ'iz ola. Belki vâki' olmak câ'iz olan kısmının demektir. Öyle olunca su'âl mündefi' olur.

(وَ [جَازَ] لَكَ زِيَادَةُ الْأَلْفِ فِي آخِرِهِ) ya'ni senin için mendübuñ âhırine ۱ ziyâde etmek câ'izdir nüdbede meddi şavt için. (فَإِنْ خَفَّتِ النَّبَسُ) ya'ni ۱ ziyâde olunduğu [65/b] taqdirce lafzın bir gayriye iltibâsından havf etseñ mendübuñ âhıriniñ hareketine mücânis bir harf'i-medde 'udül edersin. Ya'ni kesre ise يا ya 'udül edersin zamme ise و a 'udül edersin. Şimdi muhâtabının gulâmının nüdbesini murâd etseñ (قُلْتُ: وَاعْلَامِكِي) "غَلَامَكَ" demezsin muhâtabın gulâmının nüdbesine mültebis olduğuçün ve bir nice muhâtabların

gulâmının nüdbesini murâd etseñ. (وَوَاعِلًا مَكْمُوهًا) dersin zîra m'in aşlı zammedir âniñçün 'a 'udül edersin "عَلَامَكُمَا" demezsin iki muhâtabın gulâmının nüdbesine mültebis olduğıçün. (وَلَا يَنْدُبُ) getirirsın ها (الهاء فِي الْوَقْفِ) ilhâk (لَكَ) جَزَ (و) 'ademen mütefecce'un-'aleyh mendübuñ kısmından nüdbe olunmaz. (الْمَعْرُوفُ) الاسم (إِلَّا) illâ şol ismi mâ'rûf nüdbe olunur ki mendüb bu lafız ile mâ'ruf ve meşhûr ola bir hayıyyet ile ki zihin âna intikâl eyleye tâ ki nâdib nüdbede mâ'zûr olsun içün. (فَلَا يُقَالُ) illâ megerkim bu lafız ile bir mendübu hâş meşhûr olub zihin âna intikâl eyleye. (وَأَرْجُلَهُ) illâ megerkim bu lafız ile bir mendübu hâş meşhûr olub zihin âna intikâl eyleye. (وَأَزِيدُ الطَّوِيلَةَ) ya'ni 'i mendübuñ şıfatına ilhâk edüb (وَأَزِيدُ الطَّوِيلَةَ) demek mümteni' oldu. Belki mevşûfuñ âhırine ilhâk olunub (وَأَزِيدُ الطَّوِيلَةَ) demek vâcibdir. Zîra mevşûfuñ şıfata ittişâli muzâfın muzâf'un-'ileyhe ittişâli gibi degildir. Zîra muzâf'un-'ileyh tamâmı muzâf içün gelmişdir cüz gibidir hilâfı şıfatıñ. Zîra şıfat mevşûf tamam olduğdan soñra taşşış veya tevzîh içün gelir. Âniñçün ki (وَأَزِيدُ الطَّوِيلَةَ) denilmek câ'izdir âmma (وَأَزِيدُ الطَّوِيلَةَ) denilmek câ'iz degildir. (خَلَافًا لِيُونُسَ) Yûnus¹⁸² 'i şıfatıñ âhırine ilhâk edüb (وَأَزِيدُ الطَّوِيلَةَ) demeyi câ'iz gördü. Zîra bu mevşûfuñ şıfata ittişâli egerçi lafızda muzâf ve muzâf'un-'ileyh beyninde olan ittişâlden enkâş ise de illâ bu kadar var ki mâ'na cihetinden etemdir. Görmezmissin ki bi'z-zât ikisi müttehdedir. Zîra طویل olan (وَأَزِيدُ الطَّوِيلَةَ) dir lâ gayru. [66/a] Âmma muzâf ve muzâf'un-'ileyh bir birine muğâyirdir. Yûnus hikâyet etdi ki bir racülün iki kadehi zâyî' olduğda (وَأَجْمَعْتُمَا الشَّامِيَّتَيْنَا) işde bunda şıfatıñ âhırine ilhâk olundu.

[NİDÂ VE MÜNÂDÂ HARFİNİN HAZFI]

(وَيَجُورُ حَذْفُ حَرْفِ النَّدَاءِ) kıyâmı qarîne vaqtinde harfî nidânın hazfı câ'iz olur her vaqıtde (وَيَجُورُ حَذْفُ حَرْفِ النَّدَاءِ) (مَعَ اسْمِ الْجِنْسِ) إِذَا كَانَ (إِلَّا) ismi cinsden murâd qable'n-nidâ nekre olandır. Gerek nidâ ile mâ'rife olsun "يَا رَجُلًا" gibi gerek mâ'rife olmasun "يَا رَجُلًا" gibi. İsmi cinsde harfî nidânın hazfı câ'iz olmadı. Zîra bunun nidâsı 'alem nidâsı gibi keşir degildir. Eger bundan harfî nidâ hazf olunsa zihnin münâdâ olduğuna sebķ etmez. (وَالْإِشَارَةُ) ya'ni ismi işâret ile de hazf olunmaz zîra bu da ibhâmda ismi cins gibidir. (وَالْمُسْتَعَاثُ وَالْمُنْدُوبُ) zîra

¹⁸² Yûnus; Ebû Abdîrrahmân (Ebû Muhammed) Yûnus b. Habîb ed-Dabbî el-Basrî en-Nahvî (ö. 182/798). Basra dil mektebinin tanınmış âlimi olan Yûnus b. Habîb, döneminin önde gelen dil ve edebiyat âlimlerine ders vermiştir. En tanınmış öğrencisi Sibeveyhi'dir ve Yûnus'un nahiv görüşleri en kapsamlı şekilde onun *el-Kitâb*'ında yer alır. Ayrıca Kisâi, Ferrâ, Asmaî, Ebû Ubeyde, Ahfeş el-Evsat gibi birçok önemli isim de ondan ders almıştır. Yûnus, nahiv ve lugat başta olmak üzere lehçeler, nâdir kelimeler, şiir, şiir eleştirisi, ensâb, kıssa, tefsir ve kıraat gibi birçok alanda derin bilgi sahibiydi. Hem şiir râvisi hem de güçlü bir edebî eleştirmen olarak tanınırdı. Bazı şairlerin şiirlerini ona değerlendirdiği aktarılır. Câhiz'e göre ise Yûnus, sahâbî Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den sonra Kur'an'ı en güzel okuyan dört kişiden biridir. Ali Bulut, "Yûnus b. Habîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/606-607.

[İŞTİGÂL]

(مَا) mef'ûlü bihiñ nâşibınıñ hâzıfı vâcib olan mevâzı'ı erbe'adan üçüncüsü (الثَّالِثُ) bir mef'ûldür ki (أُضْمِرَ عَامِلُهُ) 'âmili muğadder ola (عَلَى شَرِيطَةِ التَّفْسِيرِ) şerîta ve şart birdir tefsir izâfeti beyâniyyedir. Ya'ni 'âmili tağdir oluna ol şarta binâ'en ki ol şart 'âmiliñ mâ ba'di ile tefsiridir. Bunda 'âmiliñ hâzıfı vâcib oldu müfesseriyle müfessiriñ cem'inden ihtirâz için. (وَهُوَ كُلُّ اسْمٍ بَعْدَهُ فِعْلٌ أَوْ شِبْهُهُ) böyle demek ile ihtirâz eyledi "زَيْدًا أَبُوكَ" mişilliden. Ve ba'dehu fi'il ve şibh fi'il ola demekden murâd bu degildir ki fi'il ve şibh fi'il ol ismi velâ eyleye. Belki murâd fi'il yâhud şibh fi'il ol isimden soñra olan kelâmıñ cüz'ü ola demektir. Mişâli "زَيْدًا أَنْتَ ضَارِبُهُ" ve "زَيْدًا عَمْرُو ضَرَبَهُ" öyle fi'il (مُشْتَقَّلٌ) ya fi'il yâhud şibh fi'il ki mû'riz ola (عَنْهُ) ol isimde 'amel etmekden 'irâz edici ola (بِضْمِيرِهِ) zâlike'l-isme râci' olan zamîrde 'amel etmek sebebi ile. [67/a] (أَوْ مُتَعَلِّقِهِ) yâhud zâlike'l-ismin müte'allılığında 'amel etmek sebebi ile bi-hayşü (لَوْ سَلِطَ عَلَيْهِ) şol hayşiyet ile ola ki eger zâlike'l-ismin üzerine iştigâli ref ile teslîf/getirilmiş oluna (هُوَ) fi'ilden, şibh fi'ilden biri bi a'ynihi (أَوْ مُنَاسِبُهُ) yâhud terâdüf ile yâhud lüzûm ile. Ol fi'il ve şibh fi'ilin münâsibi teslîf olunsa (لِلنَّصْبِ) ismi, mef'ûliyyet ile naşb edeydi teslîfde olunmadı naşbda etmedi belki muğadder fi'ilin mâ'mûlu oldu. Evvelâ zamîre ya müte'allılığına meşğul olmak ile zâlike'l-isimde 'amelden mû'riz ola demek ile ihtirâz eyledi "زَيْدًا ضَرَبْتُ" mişilliden. Zîra bunda زَيْدًا ضَرَبْتُ'nün muğaddem mef'ûlüdür. Ve naşbı mef'ûliyyet ile kayd etmek ile. "زَيْدًا كُنْتُ إِيَّاهُ" mişillide كَانَ'nin haberinden ihtirâz eyledi. Bu mağalde dört şüret vardır. Biri fi'ilin zamîre iştigâlidir bi 'aynihi fi'ili teslîf ile. İkincisi fi'ilin zamîre iştigâlidir fi'ile lüzûm ile münâsibini teslîf ile. Üçüncüsü fi'ilin zamîre iştigâlidir fi'ile terâdüf¹⁸⁶ ile münâsibini teslîf ile. Dördüncü fi'ilin müte'allılığına iştigâlidir bunda taşavvur olunmaz illâ lüzûm ile münâsibiniñ teslîf taşavvur olunur. Âniñçündür ki Muşannıf Hâzretleri dört mişâl getirdi. Üçü müşteğilün bi'z-zamîre aqsâmı selâsesi ile bile ve biri müte'allılığına müşteğil olanadır. Lâkin tertibde ahsen olan müte'allılığa olanın mişâlini cümleden te'hîr etmek idi. Müşteğilün-bi'z-zamîriñ mişâlleri beyninde fâşıla olmasun için. (نَحْوُ: زَيْدًا ضَرَبْتُهُ) zamîre müşteğil olub bi 'aynihi fi'ilin teslîfına mişâldir. (وَزَيْدًا مَرَرْتُ بِهِ) yine zamîre müşteğil olub fi'ilin terâdüf ile münâsibiniñ teslîfına mişâldir zîra "مَرَرْتُ" ile tâ'diye etdikden soñra جَاوَزْتُ'ye mürâdifdir. (وَزَيْدًا ضَرَبْتُ غُلَامَهُ) zamîre müşteğil olub fi'ilin lüzûm

¹⁸⁶ [A] Nüshasında "ترادف" ibaresi eksiktir, ancak kenarda tashih edilmiştir.

ile münâsibiniñ teslîti taqdîrine mişâldir. Zîra bir şeyi bir şeyiñ üzerine habs, maḥbûs'un-
 'aleyhe mülâbise lâzım olur. (يُنْصَبُ) زَيْد bu mişâllerde manşûb olur. [67/b] (يُفْعَلُ) ضَرَبْتُ
 ضَرَبْتُ ya'ni 'ضَرَبْتُ' de 'زَيْدًا' de 'زَيْد' i naşb eden 'ضَرَبْتُ' dır. Zîra aşlı 'ضَرَبْتُ'
 'ضَرَبْتُ' dır. Evvelki 'ضَرَبْتُ' ḥazf olundu müfessiri bulunduğucün ki 'ضَرَبْتُ' dır. 'ضَرَبْتُ'
 'ضَرَبْتُ' dır. (وَجَاوَزْتُ) ya'ni 'ضَرَبْتُ' de 'زَيْدًا' de 'زَيْد' nâşib olan muḥadder ¹⁸⁷ 'جَاوَزْتُ' dır. 'ضَرَبْتُ'
 'ضَرَبْتُ' de nâşib olan muḥadder 'أَهْنُتُ' dır zîra ḍarbı ğulâm ihâneti seyyidi
 müstelzimdir. (وَلَا يَسْتُ) ya'ni 'ضَرَبْتُ' de 'زَيْدًا' de 'زَيْد' i nâşib olan muḥadder 'لَا يَسْتُ' dır.
 Bundan soñra مَا أَضْمُرُ عَامِلُهُ عَلَى شَرْيْطَةِ التَّفْسِيرِ mezânnında/zannedilecek vâki' olan isimde
 ya muḥtâr ref' dir ya naşbdır ya vâcib ref' dir ya naşbdır ya emrân müsâvîdir. Bu şüver'i-
 ḥamsiñ tafşîline Muşannıf Ḥazretleri şürû' edüb (وَيُخْتَارُ) فِي الْإِسْمِ الْمَذْكُورِ dedi.

Ya vardı muḥtâr er-ref' olanı taqdîm etdi. Bunuñ biri ile ki manşûb olması bâba
 enseb/daha uygun idi. Zîra bâbdan eb'âd olanı bâbdan kılmak ehemdir. Yâḥud selâmeti
 'ani'l- ḥazf ile muḥtâr'u-r-ref' olan ercâḥdır. Ya'ni ismi mezkûrda ref' muḥtâr olur
 mübteda olmak ile. (عِنْدَ عَدَمِ قَرِينَةٍ خِلَافِهِ) ref' iñ ḥilâfı ki naşbdır onuñ ḳarîne'i-
 müreccihası/tercih edilen ipucu olmadığı vaḳitde. Zîra 'avamil'i-lafziyyeden tecerrüdi
 muşahḥaḥ ref' dir. Tefsîre şâlih olan şeyiñ vücûdu muşahḥaḥ naşbdır. Mâdem ki naşbı bir
 ḳarîne'i uḥrâ terciḥ etmeye ref' terciḥ olunur selâmeti 'ani'l-ḥazf ile "زَيْدٌ ضَرَبْتُهُ" gibi.
 (عِنْدَ وَجُودِ أَقْوَى مِنْهَا) yâḥud ref' inde ḳarîne'i-müreccihası ola naşbında ḳarîne'i-
 müreccihası ola. Lâkin ref' ın ḳarîne'i-müreccihası, naşbıñ ḳarîne'i-müreccihâsından eḳvâ
 ola. Ol meḳûle mevzî' de dahî ref' muḥtâr olur. (كَأَمَّا) in üzerine dâḥile olan "أَمَّا"
 gibi. (مَعَ غَيْرِ الطَّلَبِ) ol isimden müşteğîl olan fi'ili taleb olmamaḳ şartı ile. Emir ve nehy
 gibi du'a gibi. Mişâli "لَقِيتُ الْقَوْمَ وَأَمَّا زَيْدٌ فَأَكْرَمْتُهُ" bunda 'atf'ün-'ale'l-fi'iliyye ḳarîne'i-
 naşbdır. Kelime'i-'amâ' ḳarîne'i-ref' dir. Lâkin 'amâ' eḳvâdır. Zîra bundan soñra vâki' olmaz.
 [68/a] Gâliben illâ fi' il vâki' olur ḥilâfı 'atf' ismiyye 'ale'l-fi'iliyyeniñ ol keşîru'l-
 vuḳû'dur. Kelâmı 'arabda bunuñ biriyle ki selâmeti 'ani'l-ḥazf ile müte'eyyide oldu.

Ya vardı مَعَ غَيْرِ الطَّلَبِ dedi. Zîra taleb ile olsa ol zamanda muḥtâr naşbdır "أَمَّا زَيْدًا"
 "فَأَضْرَبْتُهُ" gibi. Zîra ref' ı talebiñ ḥaber vâki' olmasını iḳtizâ eder bu ise câ'iz degildir illâ
 te'vîl'i-be'îd ile. (وَإِذَا لِلْمُفَاجَأَةِ) ya'ni talebden ğayrî ile olan "أَمَّا" gibidir إِذَا'yı müfâce'e

¹⁸⁷ [A] Nüshasında "جاوزت" ibaresi eksiktir, ancak kenarda tashih edilmiştir.

içün mahlûk olmamağı îham eder. Nitekim ef'âli ihtiyâriyye de mezhebi mû'tezile¹⁸⁹ budur. (وَيَسْتَوِي الْأَمْرَانِ) ya'ni ref' ve naşb beraber olur mütekellim kangisini ihtiyâr ederse eder. (فِي مِثْلٍ: زَيْدٌ قَامَ وَعَمْرٌ أَكْرَمَتْهُ) Ya'ni ol yerde ki ism'i-mezkûr vâki' olan cümle zât'ı-vecheyn olan cümlelîniñ üzerine a'tf oluna. Ya'ni bir cümle'i ismiyyeniñ üzerine 'atf oluna ki haberi cümle'i-fi'iliyye ola. Ol taqdirce ibtidâ ile ref'i câ'iz olur. Ve cümle ismiyye olub cümle'i-kübrâya mâ'tûfe olur ki ismiyyedir ve naşbı dahî câ'iz olur taqdiri fi'il ile. Bu taqdirce cümle'i-şuğrâya ma'tûfe olur ki cümle'i-şuğrâ fi'iliyyedir.

Eger su'âl olunursa ki selâmeti a'ni'l-hazf ref'ı mürecciha degil midir?

el-Cevâb: Selâmeti a'ni'l-hazf qurbu ma'tûf'u-'aleyh ile mu'ariza eder. İki bile sâkıf olur.

[69/a] Eger su'âl olunursa ki qurba ve bu'ûdda ikisiniñ tefâvütü yokdur zîra kübrâda qarîne'i-gayri mefşûledir.

el-Cevâb: Bu tefâvüt olmadığı bi 'itibari'l-müntehâdır âmma bi 'itibâri'l-mebde'i-şuğrâ ekrâbdır.

(وَيَجِبُ النَّصْبُ بَعْدَ حَرْفِ الشَّرْطِ) burada harfi şartdan murâd İN'dir لو'dur zîra أَمَا'da egerçi harfi şartdandır lâkin onuñ hükmü mâ sebağdır ki talebde naşb muhtârdır. Talebden gayrîde ref' muhtârdır. (و[بعد] حَرْفِ التَّخْضِيعِ) harfi taḥdîd'hlâ'dır 'الآ'dır 'لولا'dır 'لوما'dır. Harfi şartdan soñra harfi taḥdîdden soñra naşb vâcib oldu. Bunlarıñ lafzen ve taqdirin fi'il üzerine duḥûlü vâcib olduğıçün. (نَحْوُ: إِنْ زَيْدًا ضَرَبْتَهُ ضَرْبَكَ) harf'i-şarta mişâldir. (وَلَيْسَ مِثْلُ: أَرَيْدُ ذَهَبًا بِه؟ مِنْهُ) harf'i-taḥdîde mişâldir. (وَالْأَرَيْدُ ضَرَبْتَهُ) bâde'i-nazarda شَرِيطَةُ التَّفْسِيرِ على ما أَضْمَرَ عَامِلُهُ den olub ve muhtâr bunda naşb olduğı içün harf'i-istifhâmdan soñra vâki' olduğıçün zan olunursa da. Lâkin te'ammuku nazardan/konuya derinlemesine odaklanma soñra zâhir olur ki bu ما أَضْمَرَ عَامِلُهُ على شَرِيطَةِ التَّفْسِيرِ den degildir. Zîra egerçi bu ki bir isimdir ba'dehu fi'il vardır. Ve ol fi'il zamîrde 'amel etmek ile زَيْد'de 'amel etmekden 'îraz etmişdir demek şâdık olur. Lâkin

¹⁸⁹ Mu'tezile mezhebi 2.(8.) yüzyılın başlarında, büyük günah işleyen kişi hakkında Hâricîler'le Mürcie'nin ileri sürdüğü görüşlere karşı Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd'in farklı bir teori ortaya koymalarıyla Basra'da ortaya çıktığı söylenmektedir. Mu'tezilî fikirlerin ortaya çıkışında iki faktörün etkili olduğunu söylemek mümkündür. Mürtekb-i kebîre, Allah'ın sıfatları, iradî fiiller, Kur'an'ın mahlûk oluşu vb. tartışmalar üzerinde içteki siyasî ve fikrî ihtilâflar; Varlığın mahiyeti, cevher, araz, hareket, sükûn gibi konular üzerindeki dış etkenler. Bazı dönemler yükseleşen Mu'tezile mezhebi, Abbâsî halifesi Mütevekkil-Alellah'ın devletin Mu'tezile'yi destekleme siyasetine son vermesiyle Mu'tezile'nin yükselişi durdu. İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/391-401.

etmeye mâ'nîdir. Öyle olunca teslîṭ mümtenî' oldu da مَا أَضْمَرَ عَامِلُهُ عَلَى شَرِيطَةِ التَّفْسِيرِ (الزَّانِيَةُ) zîra (جُمْلَتَانِ عِنْدَ سَبَبِيَّيْهِ) الْآيَةُ (و) ḳâ'idesinden ḥâriṭ olub ref' müte'ayyin oldu. (الزَّانِي) onun üzerine mâ'tûfdur. Haber maḥzûfdur. Taḳdîri مَا أَضْمَرَ عَامِلُهُ عَلَى شَرِيطَةِ التَّفْسِيرِ (فَاجْلِدُوا) ḳavli ḥükmü mev'ûdü beyân içündür. فَ يine sebebiyyet içündür. Ya'ni إِنَّ ثَبِتَ زَنَاہُمَا فَاجْلِدُوا demekdir. Yâḥud zâ'ididir yâḥud tefsîr içündür. Öyle olunca bir cümleñ cüz'ü bir cümle'i-uḥrânîñ cüz'ünde 'amel edemez. Yine teslîṭi mümtenî' olub ḳâ'idede dâḥil olmayub ref' müte'ayyin oldu. (وَالْأ) (فَالْمُخْتَارُ النَّصْبُ) eger فَ şart ma'nâsına olmasa ve âyet iki cümle olmasa bu âyet ḳâ'ide taḥtında dâḥile olurdu. Ve muḥtâr naşb olurdu. Lâkin ihtiyârı naşb câ'iz degil. Ḳurrâ'i-seb'a ref' üzerine ittifâḳ etdikleri içün. Öyle olunca فَ şart mâ'nâsına olub yâḥud âyet iki cümle olmak lâzım oldu ki ḳâ'ideden ḥâriṭ olub ref' müte'ayyin ola.

[TAḤZÎR]

(الرَّابِعُ) mef'ûl'ü-bihiñ nâşıbını ḥazf vâciblik ile ḥazf olunan mevâzî'ı-erbe'anîñ dördüncüsü (التَّحْذِيرُ) bunda fi'ilîñ ḥazfı vâcib oldu zikrinden vaḳitte müzâyîḳa olduḡuḳün. (وَهُوَ) taḥzîr lügatde عَنْهُ وَتَبْعِيْدُهُ عَنْ شَيْءٍ تَخْوِيفٌ شَيْئٍ عَنْ شَيْءٍ وَتَبْعِيْدُهُ عَنْهُ. İştîlâhda (مَعْمُولٌ) ya'ni bir isimdir ki ânda mef'ûliyyet ile naşb 'amel olunmuşdur. (بِتَقْدِيرٍ: اتَّقِ تَحْذِيرًا مِمَّا بَعْدَهُ) ya'ni zâlike'l-ma'mûl taḥzîr olundu taḥzîr olunmaḳ ile mâ ba'dinden. Ol taḳdirce taḥzîran mef'ûl'ü-muṭlaḳ olur. Yâḥud zâlike'l-ma'mûl zikr olundu mâ ba'dinden taḥzîr içün. Bu taḳdirce mef'ûl'ün-leh olur. (أَوْ ذِكْرُ الْمُحْذَرِّ مِنْهُ مُكْرَرًا) ذِكْرٌ şîgâ'i-meḥḥûl üzerine ya muḳadder ذِكْرٌ بِهِ ya muḳadder ذِكْرٌ بِهِ 'ye ma'tûfdur. [70-b]

Eger su'âl olunursa ki bu taḳdirce ma'tûfda da ma'tûf'un-'aleyhde ki gibi bir zamîr gerek idi bunda ise zamîr yokdur.

el-Cevâb: Gerçeksîñ zamîr lâzım idi. Lâkin ma'tûfda muḥzâr muḥmâr mevzî'ına vaz' olundu. Zîra أَتَقْدِيرُ كَلَامٍ: أَوْ مَعْمُولٌ بِتَقْدِيرِ اتَّقِ ذِكْرٌ مُكْرَرًا demekdir. İllâ bu ḳadar var ki muḥazzer'un-minh mâ'mûle a'id zamîr mevzî'ına vaz' olundu. İş'âr içün ki bu muḥazzer'un-minhdir muḥazzer degildir.

(مِثْلُ: إِيَّاكَ وَالْأَسَدَ وَإِيَّاكَ أَنْ تَحْذِفَ) bu ikisi mişalleridir taḥzîriñ nev'ı-evveline. وَبَعْدَ نَفْسِكَ مِنَ الْأَسَدِ، وَالْأَسَدَ مِنْ نَفْسِكَ، وَبَعْدَ نَفْسِكَ عَنْ حَذْفِ الْأَرْنبِ، وَبَعْدَ حَذْفِ الْأَرْنبِ عَنْ نَفْسِكَ، حَذْفٌ. a'sâ ile ḍarba derler. Ve 'ale't-taḳdîrayn muḥazzer'un-minh اُسْدٌ ve حَذْفٌ zîra حَذْفٌ'ı ve اُسْدٌ'ı nefsinden teb'idden murâd nefsini ânlardan taḥzîrdir. Yoksa ânları nefsinden taḥzîr degildir.

(وَالطَّرِيقَ الطَّرِيقَ) tahzîriñ nev'ı şânisine mişâldir taqdîri taḥzîr demektir. 'İtirâz olundu ki إِيَّاكَ وَالْأَسَد de lafzu أسد nev'aynden hâriçdir. Öyle olunca أسد tahzîr olmamak gerek idi me'a hâza ol dahî tahzîrdir. Cevâb verildi ki أسد tahzîre tâbi'dir zîra mâ'tûfdur. Tevâbi' ise maḥdûddan hâriçdir فيما بعد ذكر olunduğu delîl ile. (وَتَقُولُ) فِي قِسْمِي وَإِنْ تَحْذِفَ (وَمِنْ أَنْ تَحْذِفَ) nitekim إِيَّاكَ وَأَنْ تَحْذِفَ (إِيَّاكَ أَنْ تَحْذِفَ، بِتَقْدِيرٍ مِنْ) تَقُولُ فِي الْمِثَالِ الْآخِرِ (و) dersin أَنْ – أَنْ'den ḥazfî zîra ḥarfî cerriñ (إِيَّاكَ أَنْ تَحْذِفَ، بِتَقْدِيرٍ مِنْ) فِي الْمِثَالِ الْأَوَّلِ (وَلَا تَقُولُ) zîra أَنْ'den أَنْ'den ḡayrîde ḥarfî cerriñ ḥazfî şazdır.

Eger su'âl olunursa ki 'atîf taqdîri ile olsun.

el-Cevâb: A'tîfîñ ḥazfî şuzûz yönünden eşeddir. Zîra ḥarfî cerriñ ḥazfî أَنْ ve أَنْ ile kıyâs ve ḡayrîde şazzü keşîrdir. Âmma 'atîfîñ ḥazfî şâbit olmadı illâ nâdiren.

[MEF'ÛL'ÛN-FÎH]

(الْمَفْعُولُ فِيهِ: هُوَ مَا فُعِلَ فِيهِ فِعْلٌ) ya'ni ḥadeş (مَذْكُورٌ) teẓammünen mezkûrdur fi'ili melfûzuñ [71/a] yâhud fi'ili muḥadderiñ zımmında yâhud yine melfûz yâhud muḥadder şibh-fi'iliñ zımmında ya muṭâbaḳatan/uygun olarak mezkûrdur 'âmil maşdar olduğu zamân. Muşannıfîñ مَا فُعِلَ فِيهِ فِعْلٌ kavli şâmildir. Esmâ'i-zamâna ve mekâna zîra hiçbir zamân ve hiçbir mekân yokdur ki illâ ânda bir fi'il işlenilmiştir. Gerek ol fi'il zıkr olunsun gerek olunmasun. Mezkûr demek ile hâriç oldu fi'ili zıkr olunmayan "يَوْمَ الْجُمُعَةِ يَوْمٌ طَيِّبٌ" gibi. Zîra eğerçi يَوْمَ جُمُعَةٍ de lâ muḥâl bir fi'il işlenilmiştir lâkin mezkûr degildir. Âmma الجمعة ta'rîfde dâhil olur. Zîra يَوْمَ جُمُعَةٍ ye şâdıkdır ki ânda fi'ili mezkûr işlenilmiştir. Zîra şuhûd yevm'i-cum'ada olmaz illâ Cum'a gününde olur. Eger ta'rîfde kaydî ḥayşiyet i'tibâr olunub ya'ni

الْمَفْعُولُ فِيهِ: مَا فُعِلَ فِيهِ فِعْلٌ مَذْكُورٌ مِنْ حَيْثُ إِنَّهُ فُعِلَ فِيهِ فِعْلٌ مَذْكُورٌ

denilecek olursa, bu mişâl mişilli ta'rîfden hâriç olur. Zîra yevm'i-cum'anîñ bu terkîbde zıkrî ânda şuhûd fi'ili işlendiği ḥayşiyetden degildir. Belki üzerine fi'il vâki' olduğu ḥayşiyetdendir. (مِنْ زَمَانٍ أَوْ مَكَانٍ) ya'yı-mevşûle yâhud mevşûfe'i-beyândır. Mef'ûl'ün-fihîñ kısmeynine işâretidir ve her biriniñ ḥükmünü beyâna temhîddir. Ve mef'ûl'ün-fih iki darb üzerinedir. Biri ânda فِي zâhir olandır ol mef'ûl'ün-fih ile mecrûrdur. Ve biri dahî فِي muḥadder olandır ol mef'ûl'ün-fih taqdîri فِي ile manşûbdur. Bu ḥilâfî iştilâhı kavimdir. Zîra kavim mef'ûl'ün-fihî itlâk etmezler illâ taqdîri فِي ile manşûb olana itlâk ederler. Âmma فِي ile mecrûr olan mef'ûl'ün-bihdir vâsıta'ı ḥarfî cerr ile mef'ûl'ün-fih degildir.

Eger su'âl olunursa ki Muşannıf Hazretleri **وَأِنَّمَا يَجُوزُ** deyub zamîri taqđîri ل'a ircâ' ile iktifâ etmedi belki maqâmı zamîrde ismi mazhâr îrad eyledi niçün?

el-Cevâb: Zîra taqđîri ل lafızda hazfdan, niyetde ibkâdan 'ibâretidir. Aşlı ise hem lafızda hem niyyetde ibkâdır. Öyle olunca niyyetde ibkâya şart lâzım degildir belki şart âncak lafızdan hazfdır. Eger **وَأِنَّمَا يَجُوزُ** deyüb zamîri taqđîri ل'a ircâ' etse niyyetde ibkâya da şart lâzım olmak lâzım olurdu. Âniñçün maqâmı zamîrde ismi zâhir getirüb **وَأِنَّمَا يَجُوزُ** dedi. Ya'ni ل'ın lafızdan hazfı câ'iz olmaz illâ olur (إِذَا كَانَ فِعْلًا) ihtirâzdır a'yn olandan "جَنَّتْكَ لِلْسَّمَنِ" gibi.

(لِفَاعِلِ الْفِعْلِ الْمَعْلُولِ [به]) ya'ni mef'ül'ün-lehiñ fâ'ili ile 'âmiliniñ fâ'ili müttehid olmak lâzımdır. İhtirâzdır müttehid olmayandan mişâli "جَنَّتْكَ لِمَجِيئِكَ إِيَّاي" gibi. (وَمُقَارِنًا لَهُ فِي) ya'ni fi'ili mezkûra vücûdda muqârin ola ikisiniñ bile vücûdu zamânı. Müttehid olmak ile ihtirâzdır vücûdda muqârin olmayandan. Mişâli "أَكْرَمْتُكَ الْيَوْمَ لَوْ عُدِي بِذَلِكَ أَمْسٍ" gibi. Ya bu şerâit ile şart olundu. Zira bu şerâit ile maşdara müşâbih olur maşdara nice bilâ vâsıta müte'allak olub naşb etdi ise mef'ül'ün-lehi de [73/a] naşb eder.

[MEF'ÜL'Ü-ME'AH]

(الْمَفْعُولُ مَعَهُ) lafzî-mef'ülün, qâ'im maqâmı fâ'ilidir. Mef'ül âna isnâd olundu nitekim mef'ül'ün-bihde ve fihde ve lehde isnâd olunduğu gibi. Zamîr mecrûr ل'a râci'dir. Ve naşbindan 'itizâr olundu. Ba'zı nüñâtıñ fi'ili lâzım naşba isnâd edüb ve manşûb ile terk etmeyi câ'iz gördükleri ile. Nitekim (لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ) ¹⁹³ kavli şerîfinde **تَقَطَّعَ** fi'ili **بَيْنَكُمْ**'e müsneddir. Lâzimü'n-naşb olduğuna binâ'en mansûb ile terk olundu dedikleri gibi. Ba'zılar zâhib oldu ki bu mef'ül'ü-me'ah

¹⁹⁴ وَقَدْ حِيلَ بَيْنَ الْعِيرِ وَالنَّزْوَانِ

qâbilindendir. Zira bunda qâ'im maqâm'ı-fâ'il **حِيلَ** kelimesiniñ tahtında maşdarına râci' zamîrdir. Taqđîri **حِيلَ الْحَيْلُولَةُ** demektir. Zîra **بَيْنَ** zarfiyyeti lâzım olduğun fi'iliñ isnâdı câ'iz degildir. Bunda dañî böyledir. Ma'nâsı **الَّذِي فَعَلَ فِعْلًا بِمُصَاحَبَتِهِ** demektir dediler. (مَذْكُورٌ بَعْدَ الْوَاوِ) ihtirâzdır hiçbir şeyden soñra zikr olunmayandan ve و'dan gayrîden soñra

[الأنام 94/6] (لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَرْغُمُونَ) ¹⁹³

¹⁹⁴ "Kaçmakla kervan arasına engel girdi." Şerîd b. Süveyd; Beytin evveli bu şekildedir.

أَهُمْ بِأَمْرِ الْحَزْمِ لَوْ أَسْتَطِيعَهُ

İbni Hişâm, *Muğni'l-Lebib an Kutubil-e'arib*, thk. , Mazin el-Mubarek-Muhammed Ali Hamdullah (Daru'l-Fikr:1985), 671.

mezkûr olandan "فا" gibi. (لِْمَصَاحَبَةِ مَعْمُولِ فِعْلٍ) mezkûr müte'alliğdır ya'ni mef'ûl'ün-me'ahîñ و'dan sonra zikri fi'iliñ ma'mûlüne müsâhabet içündür. Beraberdır ki ol ma'mûlde fâ'il ola "اِسْتَوَى الْمَاءُ وَالْخَشْبَةُ" gibi ya mef'ûl ola "كَفَّاكَ وَزَيْدًا دِرْهَمًا" gibi. (لَفْظًا) ve berâberdir ki zâlike'l-fi'ilü lafzi ola mişâleyni mezkûrayn gibi. (أَوْ مَعْنَى) yâhud mâ'nevî ola "مَا لَكَ وَزَيْدًا" gibi taqdiri وَزَيْدًا ma'tevî demektir. Ve mef'ûl'ü-me'ahîñ fi'iliniñ ma'mûlüne müşâbehetinden murâd mâ'mûle zâlike'l-fi'ilde müşâreketidir. Zamânı vâhidde "سِرْتُ وَزَيْدًا" gibi. Ya mekânı vâhidde "لَوْ تَرَكْتُ النَّاقَةَ وَفَصِيلَتَهَا لِرَضْعِهَا" gibi. Böyle olunca "جَانَنِي زَيْدٌ وَعَمْرُو" gibi. Zîra ol delâlet etmez illâ aşıl fi'ilde müşâreketi delâlet eder müsâhabete delâlet etmez. Ve bundan sonra Cumhûru nühât mezhebi budur ki mef'ûl'ün-me'ahda 'âmil olan fi'ildir. [73/b] Yâhud ma'nâ'yı-fi'ildir مع ma'nâsına olan و tevessûtu ile.

Ya vardılar و'ı, و'ı mevzî'na vaz' etdiler eḥşâr olduğıçün. Ve bunuñ aşlı و'ı 'atıfıdır و'ı 'atıfda ise ma'nâyı cem' vardır. Öyle olunca ma'nâyı me'ıyyete münâsib olur. (فَإِنْ كَانَ) حَذَثَ (الْفِعْلُ) dâll olan fi'il olsa öyle olunca fi'ile ve ism'i-fâ'ile ve mef'ûle ve şıfat'ı-müşebbeheye ve gayrıye 'âmm olur. (وَجَارَ الْعَطْفِ) ya'ni lafzî olsa (وَجَارَ الْعَطْفِ) ya'ni 'atıfda câ'iz olsa ya'ni vâcib olmasa ve mümtenî' de olmasa (فَالْوَجْهَانِ) ya'ni 'atıf ve mef'ûliyyet üzerine naşb câ'izlerdir. (نَحْوُ: جِئْتُ أَنَا وَزَيْدٌ وَزَيْدًا) 'atıf üzerine ref' ile ve mef'ûl'ün-me'ah olmağ üzere naşb ile (وَأِنْ لَمْ يَجْزِ الْعَطْفُ) eger 'atıf câ'iz olmasa belki mümtenî' olsa (تَعَيَّنَ) zîra a'tıf ânda mümtenî'dir fâşıla olmadığıçün. Muttaşılıñ, munfaşıl ile te'kidi ile ve gayrı ile. Zîra merfû'-muttaşılıñ üzerine te'kidsiz ve faşılsız 'atıf câ'iz degildir. (وَأِنْ كَانَ) (مَعْنَى) (وَأِنْ كَانَ) ya'ni emri ma'nevî olub lafızdan müstenbiḥ olsa. (وَجَارَ الْعَطْفِ) zîra vechi âḥar ki 'atıfıdır (وَجَارَ الْعَطْفِ) ve 'atıfda câ'iz olub mümtenî' olmasa (وَجَارَ الْعَطْفِ) işde bunda (نَحْوُ: مَا لَزَيْدٍ وَعَمْرُو) işde bunda 'atıf mümtenî' degil öyle olunca 'atıf müte'ayyin olur mef'ûl'ün-me'ahlık üzere ve زَيْدًا demek câ'iz olmaz. (وَأِلَّا) eger a'tıf câ'iz olmasa belki mümtenî' olsa (تَعَيَّنَ النَّصْبُ) zîra ândan gayrı vecih yokdur bi'z-zarûre mef'ûl'ün-me'ah olur. (نَحْوُ: مَا لَكَ وَزَيْدًا وَمَا شَأْنُكَ) bu ikisinde 'atıf mümtenî'dir. Zîra zamîri mecrûruñ üzerine bilâ i'âdeti'l-câr 'atıf câ'iz degildir. (وَأِلَّا) şânındandır yoksa biriniñ şânından ,biriniñ nefsinden degildir. (لَآنَ الْمَعْنَى: مَا تَصْنَعُ) de لَآنَ (لَآنَ الْمَعْنَى: مَا تَصْنَعُ) demektir. [74/a] Ya'ni bu mişâllerde fi'il ma'nevîdir dedik. Zîra ma'nâ مَا تَصْنَعُ demektir şimdi مَا شَأْنُكَ

terkîbiniñ ma'nâsı **وَزِيدًا** demekdir. Ve **مَا تَصْنَعُ مَا لَكَ وَزِيدًا** terkîbiniñ ma'nâsı yine öyledir. Ve **مَا تَصْنَعُ زَيْدٌ وَعَمْرُو** nıñ ma'nâsı **مَا لَزِيدٍ وَعَمْرُو** demekdir.

[HÂL]

(الحال) Vaçtakim Muşannıf Hâzretleri mef'âiliñ beyânından fâriğ oldu ise mülhakâtıñ beyânına şürû' edib **الْحَال** dedi. **هُوَ** (مَا يُبَيِّنُ هَيْئَةَ الْفَاعِلِ أَوْ الْمَفْعُولِ بِهِ) kaydî ile zâtı beyân eden hâriç oldu temyîz gibi. Ve hey'eti, fâ'ile ve mef'ûle muzâf kılmağ ile fâ'il ve mef'ûlün gayriniñ hey'etini beyân eden hâriç oldu mübtedânıñ sıfatı gibi. Mişâli "**زَيْدٌ الْعَالَمِ أَخُوكَ**" ve tâ'rîfde kaydî haysiyyet **ذَكَرَ أَوْ لَمْ يُذَكَّرْ** mü'teber olub mâ'nası, **مَا يُبَيِّنُ هَيْئَةَ الْفَاعِلِ أَوْ الْمَفْعُولِ بِهِ مِنْ حَيْثُ هُوَ فَاعِلٌ أَوْ مَفْعُولٌ بِهِ**

olmağ ile. Fâ'iliñ ve mef'ûl'ün-bihin sıfatı hâriç olur zîra fâ'iliñ ve mef'ûl'ün-bihin sıfatı muṭlağ fâ'iliñ ve mef'ûlün heyetine delâlet eder. Yoksa fâ'il, fâ'il olub mef'ûl, mef'ûl olduğı haysiyyetden hey'etine delâlet etmez. Bu kaẓıyye/hüküm mâni'atü'l-huluvdur¹⁹⁵ mâni'atü'l-cem'i degildir. Öyle olunca **زَيْدٌ عَمْرًا رَاكِبِينَ** ile su'âl vârid olmaz. Ve fâ'il ve mef'ûl'ün-bihden murâd haqîqaten ve hükmen olmağdan eâ'mdır. Öyle olunca ta'rîfde dâhil olur. Mef'ûl'ü-me'ahdan hâl olan. Zîra mef'ûl'ü-me'ah ya fâ'ile muşâhibdir ya mef'ûl'ün-bihe muşâhibdir. Öyle olunca hükmen ya fâ'il olur ya mef'ûl'ün-bih olur. Ve mef'ûl'ü-muṭlağdan hâl olanda dâhil olur. Mişâli "**ضَرَبْتُ الضَّرْبَ شَدِيدًا**" gibi. Zîra ol **أُحْدِثْتُ الضَّرْبَ شَدِيدًا** mâ'nasınadır. Öyle olunca mübeyyin hey'et'i-mef'ûl olmuş olur. Ve yine muzâf'un-'ileyhden hâl olanda dâhil olur kaçan muzâf fâ'il olsa. Yâhud mef'ûl'ün-bih olsa da muzâfı hâzîf edib muzâf'un-'ileyh maḳâmına iḳâmeti şaḥîḥ olsa güyâ muzâf'un-'ileyh fâ'il ya mef'ûl'ün-bih olur. [74/b] Mişâli **﴿بَنِي مَلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا﴾** **﴿بَنِي نَتَّبَعُ مَلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا﴾** gibi. Zîra bunlarda **﴿وَأَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا﴾** [12/49] gibi. Zîra bunlarda **﴿وَأَنْ يَأْكُلَ أَخَاهُ مَيْتًا﴾** denilmek ve daḥî **﴿وَأَنْ يَأْكُلَ أَخَاهُ مَيْتًا﴾** denilmek şaḥîḥdir. Yâhud muzâf fâ'il yâhud mef'ûl'ün-bih olub ve muzâf'un-'ileyhiñ cüz'ü olsa güyâ ki muzâf'un-'ileyhden hâl muzâfdan hâldir. Egerçi hâzîf edib muzâf'un-'ileyhi muzâf maḳâmına iḳâmet şaḥîḥ olmazsa da. Mişâli **﴿مُصْبِحِينَ﴾** **﴿هَؤُلَاءِ﴾** [66/15] gibi. Şimdi **﴿مُصْبِحِينَ﴾** **﴿هَؤُلَاءِ﴾** den hâldir. Şu 'itibâr ile ki **﴿هَؤُلَاءِ﴾** ye muzâf olan **﴿دَابِر﴾** onuñ cüz'üdür zîra şeyiñ **﴿دَابِر﴾** i aṣlıdır. Ve bu **﴿مَقْطُوع﴾** da müstekîn olan zamîr 'itibârı ile **﴿مَقْطُوع﴾** uñ ḳâ'im maḳâm'ı-fâ'ilidir

¹⁹⁵ Mâni'atü'l-huluv; Bu kavram Arap dilbilgisinde öğelerin yer değıştirmesinin veya anlamlarının kaymasının engellenmesi gerektiğini ifade eder. Örneğın, bir özenin yüklemden önce gelmesi gibi belirli bir sıralamanın korunması, anlamın doğru anlaşılması için önemlidir. Daha geniş bilgi için; Abdü'l-Kâhir el-Cürçânî, *Delâilü'l-İcâz*, (Beyrut: Dâr el-Kitâb el-'Arabî, 2008) 1/45.

güyâ ki **تَفْعُل** (تَبَيَّنَ) okunsa **مَفْعُولٌ مَا لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ** (مُصْبِحِينَ) güyâ ki bâbından mâzî'i-ma'lûm şîğası üzerine yâhud **تَفْعِيل** (تَبَيَّنَ) okunsa bâbından muzâri'i-meçhûl şîğası üzerine. **وبه** lafzı mef'ûl lafzına müte'allik olmasa belki **تَبَيَّنَ** fi'iline müte'allik olsa bunda dâhil olur. Mef'ûl'ü-me'ahdan ve mef'ûl'ü-muṭlaḳdan hâl olan fâ'ili ve mef'ûlü haḳîḳaten ve hükmen olmadan 'âmm etmeye ihtiyaçsız megerki muzâf'un-'ileyhden hâl olan dâhil olsun için ta'mîm oluna. **(أَفْظًا أَوْ مَعْنَى)** ya'ni berâberdir ol fâ'il ve mef'ûl ki hâl ânlardan hâl oldu lafzî ola yâhud ma'nevî ola fâ'il ve mef'ûl lafzî olmak fâ'ilin fâ'iliyyeti ve mef'ûlün mef'ûliyyetini. Lafz'î-kelâm ve mantûḳ'î-kelâm 'itibârı ile olub fehvâ'yı-kelâmdan fehm olunan bir emri hâriḳ 'itibârınsız olmak ile olur. Ve fâ'il ve mef'âl ma'nevî olmak fâ'ilin fâ'iliyyeti ve mef'ûlün mef'ûliyyeti lafz'î-kelâm ve mantûḳ'î-kelâm 'itibârıyla olmaya. Belki fehvâ'yı-kelâmdan fehm olunan emri hâriḳ 'itibârıyla olmak ile olur. **(مِثْلُ: ضَرَبْتُ زَيْدًا قَائِمًا)** haḳîḳaten melfûz olan lafzîye mişâldir. Zîra mütekellimin fâ'iliyyetini ve **زَيْدٍ** in mef'ûliyyetini degildir. İllâ bu kelimâtın lafzî ve mantûḳî 'itibârı ile **[75/a]** lafzî kelâm ve mantûḳ'î-kelâmdan hâriḳ 'itibârınsız. **(وَزَيْدٌ فِي الدَّارِ قَائِمًا)** bu hükmen melfûz olan lafzîye mişâldir. Zîra tarafda müstekîn olan zamîrin fâ'iliyyeti degildir illâ bu kelâmın lafzî ve mantûḳî 'itibârı ile. Mâ'nayı hâriḳ 'itibârı ile degildir. Öyle olunca zamîri müstekîn hükmen melfûz olur. **(هَذَا زَيْدٌ قَائِمًا)** ma'nevîyeye mişâldir zîra **زَيْدٍ** in mef'ûliyyeti bu kelâmın lafız ve mantûḳî 'itibârı ile degildir. Belki **هَذَا** dan mefhûmeyn olan işâret ve tenbih 'itibârı ile. Şek yokdur ki bu işâret ve tenbih ol şeyden degillerdir ki mütekellim ânlar ile kendi nefsinden haber vermek kaçd eyleye. Böyle degildir ki hatta nazm'ı-kelâmda **أَشِيرُ وَأَنْبَهُ** olunub **زَيْدٍ** mef'ûl'ü-lafzî ola. Belki bunun mef'ûliyyeti degildir illâ **أَشِيرُ وَأَنْبَهُ** 'itibârı ile ki mantûḳ'u-kelâmdan hâriḳdir âñcaḳ **قَائِمٍ** nün hâl olmasının şihhati için 'itibâr olunmuşdur. Öyle olunca **زَيْدٍ** in mef'ûliyyeti mâ'nevîyeye olur lafzîyeye olmaz. **(الْفِعْلُ)** âmma **(وَعَامِلُهَا)** ya fi'ili melfûzdur ya fi'ili muḳadderdir. Fi'ili melfûzun mişali **"ضَرَبْتُ زَيْدًا قَائِمًا"** gibi. Fi'ili muḳadderin mişali **الضَّرْبُ فِي الدَّارِ قَائِمًا** gibi, eger zarf fi'il ile muḳadder olursa. **(أَوْ شِبْهُهُ)** şibh fi'il ol şeydir ki fi'il 'ameli gibi 'amel eyleye ve fi'il terkîbinden ola. İsmi fâ'il gibi mişâli **"زَيْدٌ ذَاهِبٌ"** dir. Ve dahî mişâli **"زَيْدٌ فِي الدَّارِ قَاعِدًا"** dir eger zarf ismi fâ'il ile muḳadder olursa. Ve ismi mef'ûl gibi mişâli **"زَيْدٌ مَضْرُوبٌ قَائِمًا"** dir. Ve şîfat'ı-müşebbehe gibi mişâli **"زَيْدٌ حَسَنٌ ضَاحِكًا"** dir. **(أَوْ مَعْنَاهُ)** yâhud hâlin 'âmili fehvâ'yı-kelâmdan müstenbıt olan mâ'nayı fi'ildir taşrihsiz ve taḳdirsiz. **هَذَا زَيْدٌ قَائِمًا** terkîbinden mefhûm olan işâret ve tenbîh gibi.

Ve nidâ gibi "يَا زَيْدُ قَائِمًا" mişillide. Ve temennâ gibi "لَيْتَكَ عِنْدَنَا مُقِيمًا" mişillide. Ve teraccî gibi "وَشَرَطُهَا أَنْ تَكُونَ" mişillide. Teşbîh gibi "كَأَنَّهُ أَسَدٌ صَائِلًا" mişillide. (نَكْرَةٌ) zîra nekre aşıldır hâlden ise ğaraż şâhibine mensûb olan hâdeşi taqyîddir. [5/b¹⁹⁶] (و[و] شَرَطُهَا أَنْ يَكُونَ [صَاحِبُهَا مَعْرِفَةً]) Bu ğaraż ise nekre ile hâşıl olur ta'rife ihtiyâç yokdur. zîra hâl ma'nâda maḥkûm'un-'aleyhdir. Maḥkûm'un-'aleyhiñ haqqı ma'rife olmaqdır. (عَالِيَا) Ya'ni hâliñ şâhibi ma'rife olmağ her zaman şart degildir ğâliben şartdır. Bunuñ beyân ve tevzîhı budur ki مَوَادِّ وَقُوعِ الْحَالِ iki kısım üzeredir. Biri oldur ki zû'l-hâl nekre'i-mevşûfe ola. Mişâli "جَانَنِي رَجُلٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ فَارِسًا" gibi. Yâhud zû'l-hâl nekre olub istiğrâkı olduğıçün ğına'i mâ'rife'yi-müġniye/ başkasına ihtiyâç bırakmayan marifenin yeterliliği ola. Mişâli [الدخان 5-4/44] (فِيهَا يُفَرَّقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ (4) أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا) gibi. Eger (أَمْرًا) ما (فِيهَا يُفَرَّقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ) 'de müstetîr olan zamîrden hâl kılınsa (كُلُّ أَمْرٍ)؛ "هَلْ أَتَاكَ رَجُلٌ" den olmaz. Yâhud zû'l-hâl nekre olub hayyızı istifhâmda vâkı' ola. "مَا جَانَنِي رَجُلٌ إِلَّا رَاكِبًا" gibi. Yâhud nekre olub (رَاكِبًا) dan evvel vâkı' ola nefyi naqz içün "مَا جَانَنِي رَجُلٌ إِلَّا رَاكِبًا" gibi. Yâhud zû'l-hâl nekre ola üzerine hâl muḥaddem ola. Mişâli "مَا جَانَنِي رَاكِبًا رَجُلٌ" gibi. Hâliñ vukû'unuñ ikinci mevâddi ol hâldir ki zû'l-hâl ânda bu umûruñ ğayrî ola. Hâliñ bu vukû'u bu mevâddiniñ ğâlîbi ve ekseri bu kısmı şânidir. Hâliñ bu kısımdan vukû' şâhib'i-ma'rife olmağ ile meşrûtdur. Öyle olunca ğâliben kaydı hâliñ şâhibi ma'rife olması içün kayd degildir. Belki şâhib'i-ma'rife olmanın iştirâtına kayddır. Öyle olunca ol su'âl vârid olmaz ki şâhib'i-ma'rife olmanın ğâlibiyyeti ki ba'zı mevâdde teḥallüfden münbi'edir şartıyyete münâfidir. Ol taqdirce kelâm zâhirinden şarf olunub ve صَاحِبُهَا mâ 'rife mübtedâ ve haber kılınıb وَشَرَطُهَا أَنْ يَكُونَ نَكْرَةً kavli üzerine ma'tûf olmağa muhtâç olur denilmez. (مُتَأَوِّلٌ) فَعَلْتَهُ جَهْدَكَ (وَأَرْسَلَهَا الْعِرَاكَ وَمَرَرْتُ بِهِ وَحْدَهُ: وَنَحْوُهُ) Bu su'âli muḥaddere cevabdır. Taqrîri su'âl budur ki sen hâliñ şartı nekre olmaqdır dediñ ya bu mişâllere ne dersiñ ki hâl mâ'rife olmuş. Muşannıf Hâzretleri cevâb verdi ki bunlar [6/a] mü'evveldir nekre ile. Öyle olunca naqz vârid olmaz. Te'vîli iki vech üzerinedir. Biri budur ki bunlar ef'âl'i-maḥzûfeniñ mef'ûlü muṭlaqlarıdır. Hâl olan fi'illerdir. Mişâli evveliñ taqđîri تَعْتَرِكُ الْعِرَاكَ, Mişâli şâniniñ taqđîri يَنْفَرِدُ وَحْدَهُ demektir. Ve mişâli şâlişin taqđîri تَجْتَهِدُ جَهْدَكَ demektir. Te'vîli şâni budur ki bunlar bir nice me'ârifdir ki nekerât mevâzı'ına vâz' olunmuşlardır. Ya'ni مُعْتَرِكَةٌ وَمُنْفَرِدًا وَمُجْتَهِدًا demektir. Şüretleri egerçi mâ'rife ise de mâ'nada nekredirler. Nitekim حَسَنُ الْوَجْهِ şüret mâ'rifedir lâkin mâ'nada

¹⁹⁶ Asıl nüshanın yerinin deġiştirildiği 8. sayfa (Hal konusu) diğerk nüshalardaki olması gereken yerde verildi.

nekredir. (فَإِنْ كَانَ صَاحِبُهَا نَكْرَةً مَحْضَةً) ya'ni şâhib'i-hâl nekre'i-mahzâ olsa ânda taqđîmen gayri ile şâ'ibe'i-taḥşîş olmasa. Ve daḥî hâl nekre ile mâ'rife beyninde müşterekde olmasa. (وَجَبَ تَقْدِيمُهَا) ya'ni hâlîñ zi'l-hâl üzerine taqđîmi vâcibdir taqđîm ile müteḥaşşas olsun için. Zîra bunlar mâ'nada mübtedâ ve ḥaberdîr ve daḥî ḥâleti naşbda şıfata mültebis olmasun için. Şimdi ضَرَبْتُ رَجُلًا رَاكِبًا de bilinmez ki رَاكِبًا hâl midir şıfat mıdır. Bundan sonra ḥâleti naşbdan gayrîde de taqđîm vâcib oldu iltibâs yok ise de طَرْدًا لِلْبَاب

Ya vardık hâl nekre ile mâ'rife beyninde müşterek olmasa deyü kayd etdik. Zîra eger müşterek olsa taqđîmi vâcib olmaz "جَانَتِي رَجُلٌ وَزَيْدٌ رَاكِبِينَ" gibi.

(وَلَا يَتَقَدَّمُ [الْحَالُ] عَلَى الْعَامِلِ الْمَعْنَوِيِّ) ya'ni hâl 'âmil'i-mâ'neviniñ üzerine muḳaddem olmaz زَيْدٌ قَائِمًا كَعَمْرٍو قَاعِدًا mişilliden gayrîde. Ya'ni şol bir yerde ki 'âmil'i-mâ'nevi ze'l-hâleyn ola. Ol zamânda muḳaddem olur. Şimdi mişâli mezkûrda قَائِمًا de قَاعِدًا de hâllerdir. Bunlarıñ 'âmili كَعَمْرٍو dan müstenbat mâ'nayı teşbihedir قَائِمًا 'âmili mâ'neviniñ üzerine muḳaddem oldu. Zîra قَائِمًا زيد den hâldir. قَاعِدًا عَمْرٍو dan hâldir her hâl zü'l-hâlini velî etmek lâzımdır. Âniñçün قَائِمًا زَيْد i velî etmek için 'âmiliniñ üzerine muḳaddem oldu. (بِخِلَافِ الظَّرْفِ) Hılâf şol hâlîñ ki 'âmili zarf [6/b] ola yâhud şibhi zarf ola Sîbeveyh aslâ câ'iz görmez 'amelde zarfîñ zâ'fına nâzaran. Ahfeş câ'iz gördü mübtedânîñ hâl üzerine teḳaddümü şartı ile. Mişâli "زَيْدٌ قَائِمًا فِي الدَّارِ" gibi. Âmma mübtedânîñ hâlden te'eḥḥuru ile. Ahfeş'de Sîbeveyh'de men'de muvafâkat etdi. Şimdi بِخِلَافِ الظَّرْفِ قَائِمًا فِي الدَّارِ زَيْد ve daḥî زَيْدٌ قَائِمًا فِي الدَّارِ denilmez ittifâken. İhtimaldir ki بِخِلَافِ الظَّرْفِ kavliniñ mâ'nası böyle ola ki hâl eğerçi zarfa müşâbih ise de. Zîra hâlde mâ'nayı zarfîyet vardır illâ. Bu kadar var ki zarf 'âmil'i-mâ'nevisiniñ üzerine muḳaddem olur zürûfta vüs'ât olduḡuçün. Âmma hâl 'âmil'i-mâ'neviniñ üzerine muḳaddem olmaz. Bu iki mâ'naya muḥtemel olduḡu zarf 'âmil'i-mâ'nevîde dâḥil olmadıḡı zamândadır. Âmma zarfı 'âmil'i-mâ'nevîde dâḥil kılsak. Nitekim kelâm'ı-ḳavimden zâhir olan budur. Ol zamân ihtimâli şânidir gayrî degildir. Ve hâl 'âmil'i-mâ'nevîniñ üzerine muḳaddem olmadıḡı gibi. (وَلَا يَتَقَدَّمُ عَلَى [ذِي الْحَالِ] الْمَجْرُورِ) berâberdir ki izâfetle mecrûr ola yâhud ḥarfî cerle mecrûr ola eger izâfetle mecrûr olsa hâl onuñ üzerine ittifâken muḳaddem olmaz. Mişâli "جَانَتِي مُجَرَّدًا عَنِ الثِّيَابِ ضَارِبَةً زَيْدٌ" gibi. Zîra hâl tâbi'dir zi'l-hâlîñ fer'ıdır muzâf'un-ileyh muzâf üzerine muḳaddem olmaz. Kezâlik tâbi'ıye de muḳaddem olmaz eger ḥarfî cer ile mecrûr olsa ânda hılâf vardır. Sîbeveyh ve ekşer Başriyye hâlîñ ḥarfî cer ile mecrûr olan zi'l-hâlîñ üzerine taḳaddümünü men' ederler 'illeti mezkûra için. Muşannıf ḳatında muḥtârda budur âniñçün (عَلَى الْأَصَحِّ) dedi ba'zı Başriyyeden cevâz naql

oldu. Me‘a hâza زَيْدٌ أَحْسَنُ قَائِمًا مِنْهُ قَاعِدًا denilmede be’s görmem. Egerçi mesmû‘ olmadı ise de. Ba‘zıları zâhib oldu ki بُسْرًا da ‘âmil olan ism’i-işârettir. Mâ‘nası أَشِيرُ إِلَيْهِ حَالُ كَوْنِهِ التَّمَرُ الْيَابِسُ ‘ileyh olma. Ol zamânda işâret hâlet’i-busriyyetle mu‘ayyed olmaz. Ve bir dahî ism’i-işâret mevki‘ina her hâlde ‘ameli câ‘iz olmayan isim vâki‘ olsa. Şimdi أَطِيبُ مِنْهُ رُطْبًا Şimdi تَمْرَةٌ نَخْلَتِي طِيبٌ olduğu muhakkak olur. Ya ol zamân hâd ‘âmil أَطِيبٌ olduğu muhakkak olur.

[HÂLİN CÜMLE OLMASI]

(وَتَكُونُ جُمْلَةً) müfredat gibi cümlede hey’ete delâlet etdiğiçün (خَبَرِيَّةً) lâkin cümley’i-hâliyye haberîyye olub şıdka ve kizbe muhtemel olmak lâzımdır. Zîra hâl zi’l-hâlden haber menzîlesindedir cümle inşâ’iyye hâd haber olmaya şâliha olmaz. Vaktakim cümle مُسْتَقْلَلَةٌ فِي الْإِفَادَةِ olup gayriye irtibât iktizâ etmez olub hâl ise gayriye mürtebi’tir. Öyle olunca kaçan cümle hâl olsa bir râbıt dan lâzımdır ki şâhibi hâle rabt eyleye. Râbıt da zamîrdir وَ’dır. Cümle’i-haberîyye de ismiyye olmak var fi‘iliyye olmak var. Fi‘iliyyede fi‘il muzâri‘i-müsbet olmak var. Muzâri‘i-menfî olmak var ve yine fi‘il mâzî‘i-müsbet olmak var. Mâzî‘i-menfî olmak var. Öyle olunca beş cümle olur. Muşannıf Hâzretleri bu beş cümle niñ tafşîline şurû’ edüb (فَالِاسْمِيَّةُ) dedi ya‘ni cümle’i-ismiyye’i-hâliyye (بِالْوَاوِ وَالضَّمِيرِ مَعًا) ismiyye istiklâlde kavî olduğuçün öyle münâsib oldu ki râbıt bunda gâyet kuvvetde ola. Mişâli "جِئْتُ وَأَنْتَ رَاكِبٌ" ve "جِئْتُ زَيْدٌ وَهُوَ" ve "جِئْتُ زَيْدٌ وَهُوَ" gibi. (أَوْ بِالْوَاوِ [وَحْدَهَا]) zîra وَ’ evvel emirde rabta delâlet eder âniñçün âniñla iktifâ olundu. Peygamber(s.a.v.)’iñ [8/a] «كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ»¹⁹⁸ kavli-şerîfi gibi. Bu yalnız وَ’ ile rabt yâhud hem وَ’ ile hem zamîr ile rabt olmaz illâ hâl’i-müntekîle de olur. Âmma hâl’i-mü’ekke de câ‘iz degildir. "هُوَ الْحَقُّ لَا شَكَّ فِيهِ" gibi. Zîra وَ’ mü’ekke ile mü’ekkid beyninde dâhil olmaz beynlerinde şiddeti ittishâl olduğuçün. (أَوْ بِالضَّمِيرِ) zîra zamîr ibtidâ da vâki‘ olmak lâzım olmaz. Öyle evvel emirde rabta delâlet etmez. Mişâli "كَلَّمْتُهُ فَوَهَّ إِلَى فِي" gibi. Âniñçün şâhibi üzerine وَ’ dan lâzımdır. (بِالضَّمِيرِ) ya‘ni ol cümle’i-fi‘iliyyede ki fi‘il ânda muzâri‘i-müsbet ola. (وَالْمُضَارِعُ الْمُثَبَّتُ) وَ’ dan lâzım olmaz. (وَحْدَهُ) lafzen ve mâ‘nen وَ’ dan müstâgni olan ismi fâ‘ile müşâbih olduğuçün. Mişâli "جِئْتُ زَيْدٌ يُسْرِعُ" gibi.

¹⁹⁸ Hadisin doğru varyantı Ebu Hüreyre’den rivayetle: “كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الرُّوحِ وَالْجَسَدِ” bu şekildedir. Tirmizi, Menakıb 3609; Ahmed b. Hanbel, Müsned 20615.

Eger su'âl olunursa ki muzâri'i-müsbet âñcağ zamîrle olur dediñ. Ya A'rabıñ قُمْتُ وَأَصْنَعُ وَجْهَهُ¹⁹⁹ kavillerine ne dersin. Ve dağî şâ'iriñ²⁰⁰

فَلَمَّا خَشِيَتْ أَظْفِيرَهُمْ نَجَوْتُ وَأَرْهَنَهُمْ مَالِكًا

kavline ne dersin ki hem واو ve hem zamîrle olmuş?

el-Cevâb: Bu hâzî mübtedâ üzerinedir hâl olan muzâri' müsbet degildir cümle'i-ismiyyedir. Tağdîri قُمْتُ وَأَنَا أَصْنَعُ وَجْهَهُ - نَجَوْتُ وَأَنَا أَرْهَنُهُمْ مَالِكًا demekdir. Yâhud evvel şâzdir şâni zarûreti şî'ir içündür. (وَمَا سِوَاهُمَا) ya'ni cümle'i-ismiyye ile fi'ili muzâri'i-müsbet olan cümle'i fi'iliyyeden gayrısı ki üç cümledir. Biri cümle'i-fi'iliyye muzâri' menfi. Ve biri mâzi'i-müsbet. Ve biri mâzi'i-menfi. (بِالْوَاوِ وَالضَّمِيرِ مَعًا، أَوْ بِأَحَدِهِمَا) zamîr ile iktifâ olunduğu zamân zâ'fsız zîra bunların cümle'i-ismiyye gibi istiqlâlde kuvvetleri yokdur. Muzâri' menfiniñ mişâli:

جَاعَنِي زَيْدٌ وَمَا يَتَكَلَّمُ عَمْرُو - جَاعَنِي زَيْدٌ مَا يَتَكَلَّمُ غُلَامُهُ - جَاعَنِي زَيْدٌ وَمَا يَتَكَلَّمُ غُلَامُهُ

Mâzi müsbetiñ mişâli:

جَاعَنِي زَيْدٌ وَقَدْ خَرَجَ غُلَامُهُ - جَاعَنِي زَيْدٌ وَقَدْ خَرَجَ عَمْرُو - جَاعَنِي زَيْدٌ وَقَدْ خَرَجَ عَمْرُو

Mâzi menfiniñ mişâli:

جَاعَنِي زَيْدٌ وَمَا خَرَجَ غُلَامُهُ - جَاعَنِي زَيْدٌ مَا خَرَجَ غُلَامُهُ - جَاعَنِي زَيْدٌ وَمَا خَرَجَ عَمْرُو "جَاعَنِي زَيْدٌ قَدْ رَكِبَ غُلَامُهُ" mişâli (قَدْ ظَاهِرَةٌ) دُخُولُ لَفْظَةِ (مِنْ) لَا الْمَنْفِي (وَلَا يَدَّ فِي الْمَاضِي الْمُتَّبَت) [8/b] bu muqaddere tağdîri [النساء 90/4] (أَوْ جَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ) mişâli (أَوْ مُقَدَّرَةٌ) olmasi Sîbeveyh mezhebiniñ hilâfi üzerinedir Ve kezâlik Müberrid mezhebiniñ hilâfi üzerinedir. Zîra ânlar قَدْ'ın hâzîni tecvîz etmezler. Sîbeveyh Hâzretleri (حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ) kavlini قَدْ ile te'vîl eder. Ol tağdirce (حَصِرَتْ) cümlesi mevşûfu mağzûfuñ şîfatı olur. Hâl olan mevşûf mağzûf olur. Müberrid cümleyi du'âiyye kılar. Bu قَدْ'ın vücûbu mezhebi Başriyyîndir. Kûfiyyûn قَدْ'ı vâcib kılmazlar. Ya Başriyyin mezhebinde duğûl'ü-قَدْ vâcib oldu niçün. Zîra قَدْ kelimesini vâzî' zamân'ı-mâzi hâle tağrîb için vâz' eyledi. Bu mağalde قَدْ lâzım oldu mecâzen. Zamân'ı-mâzîniñ, fi'iliñ zi'l-hâlden şudûru zamanına. Ya üzerine vuğû'u-zamânına qarîne delâlet etsin için.

¹⁹⁹ [A] nüshasının "قمت وأصنع وجهه" ibaresi için bu not alınmıştır.

"وقيل الواو للحال ضعف لأن المضارع المثبت إذا وقع حالا يجب إخلاؤه عن الواو بل يكون ارتباطه بالضمير وحده يقال جاني زيد يركب قال اي الحاجب في الكافية والمضارع المثبة بالضمير وحده و قولهم قمت وأصنع وجهه مأول بأن تقديره وأنا أصنع وجهه فيكون جملة اسمية تقديرا"

²⁰⁰ "Onların saldırılarından kurtuğum zaman, Onları bir melike rehin bırakarak kaçtım kurtuldum." Beyit Abdullah b. Hemmam es-Selulî'ye nisbet edilir. el-Bağdâdî, Hizânetü'l-edeb, thk. Abdüsselam M. Harun, 1/131.

Ya vardı ma'zî'i-menfî de قد şart olunmadı. Zîra nefî bilâ kâtî' müstemîrdir. Öyle olunca zamân fi'ile şâmil olur takrîb için قد'a muhtâc olmaz. (وَيَجُوزُ حَذْفُ الْعَامِلِ)
 karînenin kıyâmı vaktinde ol karînede hâliyye olmak var. (كَقَوْلِكَ لِلْمَسَافِرِ) ya'ni sefere şurû'
 edib yâhud sefere müteheyî' olan kimseye kavliñ gibi (رَاشِدًا مَهْدِيًّا) taqđîri
 demekdir muhâtabıñ hâli karînesi ile 'âmil hâzıf olundu. ya مَهْدِيًّا niñ sıfatıdır. Yâhud
 hâl ba'de'l-hâldir. Ya mekâliyye ola. كَيْفَ جِئْتُ؟ diyen kimseye رَاكِبًا kavliñ gibi. Taqđîri
 (أَيَحْسَبُ {3}) su'âl karînesi ile hâzıf olundu. Yine bundandır Allah'u Te'âlâ'nıñ {3}
 الْإِنْسَانُ أَنْ لَنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ

(المؤكدة) بعض الأحوال (ويجب في) . نَجْمُهَا قَادِرِينَ [القيمة 4-3/75] (4) بلى قَادِرِينَ
 müekked hâl şol hâldir ki şâhibinden مَا دَامَ مَوْجُودًا غَالِبًا intikâl eylemeye hilâfı
 müntekileniñdir. Müntekile 'âmiliñ kaydıdır hilâfı mü'ekkedeniñ (مِثْلُ: زَيْدٌ أَبُوكَ عَطُوفًا)
 zîra عَطُوفًا 'ab'den gâlib emîr de intikâl eylemez. (أَيُّ: أَحَقُّهُ) hemzeniñ fethi ile yâhud
 z

ammi ile. [9/a] “Şâhibü'l-Miftâh”²⁰¹ dedi ki benim katımda أَحَقُّ taqđîratı يَجِبُ عَطُوفًا dir.
 (أَنْ تَكُونَ) ya'ni hâl'i-müekkedeniñ 'âmili mahzûf olmanıñ vücûbunuñ şartı (وشرطها)
 (لِمُضْمُونٍ جُمْلَةٍ) böyle demek ile ihtiraz eyledi ba'zı eczâsını te'kîd eden
 hâlden. [النساء 79/4] (أَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا) gibi. Zîra bunda 'âmiliñ hâzıfı vâcib olmaz.
 ihtirâzdır cümle'i-fi'iliyyeden. Ol zamanda yine hâzıfı vâcib olmaz. Nitekim “Şâhibi'l-
 Keşşâf”²⁰² (قَانِمًا بِالْقِسْطِ) ²⁰³ kavli-şerîfinde (شَهِدَ)؛ (قَانِمًا) niñ fâ'ilinden hâldir dedi. Ve
 burada bir kayddan dâhil lâzım idi. Ol kayd budur ki ol ismiyyeniñ 'ağdı iki isimden ola
 ki ikisi bile hâlde 'amel etmeye şâlih olmaya. Eger böyle olmayub ikisinden biriniñ hâlde
 'amel etmeye şalâhiyyeti olsa yine 'âmili mezkûr olur اللَّهُ شَهِدٌ قَانِمًا بِالْقِسْطِ gibi.

[TEMİZ]

(التَّمْيِيزُ مَا: يَرْفَعُ الْإِبْهَامَ) bunun ile 'itirâz eyledi bedelden. Zîra mübdel'un-minh
 hükmü tenbîhadır. Bu bedel hiçbir şeyden ibhâmı ref' etmez belki bir mübhemi terk edib

²⁰¹ Şâhibü'l-Miftâh; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229). Kitabın tam adı “Miftâhu'l-Ulûm” dur. Sekkâkî, “Miftâhu'l-‘ulûm” adlı eserinin özellikle meânî, beyân ve bedî' ilimlerini kapsayan bölümünde, belâgat kaynaklarından yararlanmakla birlikte, az örnek, çok tanım ve gruplandırmalara dayalı özgün bir eser ortaya koymuştur. Ancak felsefî yaklaşıma olan ilgisi Arap üslubuna mantık uygulama çabası eserin anlaşılmasını zor hâle getirmiştir. Mehmet Sami Benli, “Miftâhu'l-Ulûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/20-21.

²⁰² Şâhibi'l-Keşşâf; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144). *el-Keşşâf* adlı tefsiri yanında Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile tanınan çok yönlü âlim, Mustafa Öztürk vd., “ez-Zemahşerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/235-238.

²⁰³ [ال عمران 18/3] (شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَانِمًا بِالْقِسْطِ)

yerine bir mu'ayyen getirmekdir. (المُسْتَقَرَّ) ya'ni mevzû'un-leh mevzû' olduğu hayşiyetden mevzû'un-lehde sâbit ve râsîh olan ibhâmı ref' eyleye. Zîra müsteķâr bi hasebi'l-lügat egerçi muṭlaķ sâbitdir. Lâkin muṭlaķ kâmil munşarıfıdır. İbhâmı kâmil ise ibhâmı vaz'ıdır. Ve bunun ile ihtirâz eyledi عَيْنًا جَارِيَةً mişilliden. Zîra عَيْنًا جَارِيَةً kavli kavlinde ki ibhâmı egerçi ref' eder. Lâkin ol ibhâm bi hasebi'l-vaz'ı müsteķâr degildir. Belki isti'malden nâşi oldu mevzû'un-lehiñ te'addüdü 'itibârî ile. Ve yine bunun ile evşâfî mübhemâtdan ihtirâz vâķi' olur "هَذَا الرَّجُلُ" gibi. Zîra هذا meşelâ ya bir mefhûmu küllî için mevzû'dur cüz'ıyyâtında isti'mâlî şartı ile. Yâhud başka başka her bir cüz'ü için mevzû'dur. Bu mevhûmu küllîde de ibhâm yokdur ve cüz'ıyyâtıñ her birinde de ibhâm yokdur. Belki ibhâm mevzû'un lehiñ te'addüdünden nâşi olmuşdur. [9/b] Yâhud müstâ'melün fihiñ te'addüdünden nâşi olmuşdur. Öyle olunca هذا'yı رَجُلٌ ile tavşîf ve bu ibhâmı ref' içündür. Yoksa mevzû'un-lehde, mevzû'un-leh olduğu şeyden ibhâmı ref' için degildir. Ve yine bunun ile 'atfı beyândan dahî ihtirâz vâķi' olur. Şimdi أَقْسَمَ بِاللَّهِ أَبُو عُمَرَ 'de حَفْصٌ ile أَبُو حَفْصٍ 'den her biri bir şahsı mu'ayyen için mevzû'dur hiç birinde ibhâm yokdur. Lâkin عُمَرُ eşher olmak ile onun zikri ile أَبِي حَفْصٍ 'da ki a'demi iştiḥâr için olan hafâ zâ'il oldu. Yoksa ibhâm vaz'ı degildir. (عَنْ ذَاتٍ) bunun ile ihtirâz eyledi na'at ve ḥalden. Zîra bu ikisi vaşıfda vâķi' olan ibhâmı müsteķarrı ref' ederler. Yoksa zatda olan ibhâmı degil. Taḥkîķi budur ki vâzı' vaṭtakim رَطْلٌ vaz' etdi ise meşelâ مِنْ نِصْفٍ için. Bunda şek yokdur ki mevzû'un leh bir mâ'nayı müte'ayyindir mümeyyezdir nışfdan eķal olandan rubû' gibi. Ve dahî nışfdan ekşer olandan مَنِّينَ، مَنِّينَ gibi. Bunda ibhâm yokdur illâ zâtı ya'ni cinsi hayşiyetinden. Zîra bi hasebi'l-vaz' bilinmez ki bu عَسَلٌ cinsinden midir ya حَلٌّ cinsinden midir ya ğayrîden midir. Ve dahî ibhâm yokdur. İllâ vaşfı hayşiyetinden. Zîra yine bi hasebi'l-vaz' bilinmez ki bu رَطْلٌ Bağdâdî midir ya Mekkî midir ya ğayrî midir. Kaçan ibhâm vaşfıñ ref'ı denilse şıfat yâhud ḥal getirilüb هَذَا رَطْلٌ بَغْدَادِيٌّ يَا بَغْدَادِيًّا denilür. Ve kaçan ibhâm zâtıñ ref'ı denilse bu def'a temyîz getirilüb رَطْلٌ زَيْتَا denilür. (مَذْكُورَةٍ أَوْ مُقَدَّرَةٍ) zâtıñ şıfatlarıdır ve temyîziñ taķsîmine işâretidir. Mezkûrânıñ mişâli طَابَ شَيْءٌ مَنْسُوبٌ إِلَى زَيْدٍ. "طَابَ زَيْدٌ نَفْسًا" muķadderânıñ mişâli "عِنْدِي رَطْلٌ زَيْتَا" kuvvetindedir. نَفْسًا ol şey'i muķadderadan ibhâmı ref' eder. (فَالْأَوَّلُ) ya'ni zâtı mezkûradan ibhâmı ref' eden temyiz (عَنْ مُفْرَدٍ) müfreden ibhâmı ref' eder. [10/a] Müfreden burada murâd cümle ve şibh cümle ve muzâf muķâbilidir. (مُقَدَّرٍ) müfrediñ şıfatıdır مَقْدَارٌ مَا يُقَدَّرُ (غَالِبًا) ya'ni muṭlaķ ibhâmı ref'ı müteḥaķķıķ olur bu ref' ḥâşşıñ zımmında ğâibi mevâd/ne olduğu bilinmeyen maddelerdir. Zîra müfred miķdarda

ibhâm ekşerdir. (عَدَدٍ نَحْوُ: عَشْرُونَ دِرْهَمًا وَسَيِّئَاتِي) ضَمْن (فِي) مُتَحَقِّق (إِمَّا) 'aded bahşinde 'adedin temyîziniñ beyânı gelse gerekdir. (وَأَمَّا فِي غَيْرِهِ) ya 'adedden gayri ola "زَرْع" gibi (نَحْوُ: قَفِيرَانِ بُرَا) gibi "كَيْلٌ" gibi (نَحْوُ: رَطْلٌ زَيْتًا وَمَنَوَانِ سَمْنًا) gibi. "وَزَنْ" gibi (نَحْوُ: زَرْعٌ ثَوْبًا) bu şüretlerde مَقَادِير 'den murâd muḳadderâtıdır. Zîra عَشْرُونَ دِرْهَمًا ve رَطْلٌ زَيْتًا ve زَرْعٌ ثَوْبًا ve عَلَى الثَّمَرَةِ de murâd ma'düddur ve mevzûn ve mezzû' ve meḳîsdir gayrî degildir.

Ya vardı Muşannıf Hâzretleri emşile'i-selâse üzerine iḳtişâr eyledi. Zîra Muşannıf Hâzretleriniñ meṭmaḥı naẓârı/bakışının yöneldiği dikkat noktası مَا يُتَمُّ بِهِ الْمُفْرَدُ beyân üzerine tenbîhdir. مَا يُتَمُّ بِهِ الْمُفْرَدُ ise tenvîndir nitekim رَطْلٌ زَيْتًا'de tenvîn ile temâmdır. Daḥî 'dur nitekim مَنَوَانِ سَمْنًا'da ن ile temâmdır. Daḥî izâfettir nitekim عَلَى الثَّمَرَةِ مِثْلَهَا'de izâfet ile temâmdır. Âniñçündür ki aḳsâmı meḳâdiri istifâ etmedi. Ve ba'zısını tekrîr etti. Ve ismiñ bunlar ile temâmınıñ mâ'nası isim bir hâlet üzerine olmaḳdır ki âniñ ile izâfeti mümkin olmaya. İsmiñ ise tenvîn ile ve ن 'u teşniye ve cem' ile ve izâfet ile izâfeti müsteḥîledir. Kaçan ki isim bu eşya ile temâm olsa fâ'ili ile temâm olan fi'ile müşâbih olur. Fi'il fâ'ili ile kelâm tam olub ba'dehü mef'ûlü naşb ettiḡi gibi. Bu isimde bu eşyâ ile temâm olub ba'dehü temyîzi naşb eder. Lam-ı ta'rîfde egerçi مَا يُتَمُّ بِهِ الْمُفْرَدُ dendir lâkin fi'iliñ fâ'ili fi'iliñ 'aḳabinde olduḡu gibi bu eşyâda isimden soñra olmaḳ ile müşâbeh olur. Lâkin lam'ı-ta'rîf ismiñ [10/b] evvelinde olmaḳ ile isim onuñ ile temâm olmaḳ ile fâ'ili ile temâm olan isme müşâbih olmaz. Âniñçün ل عِنْدِي الرَّفُودُ خَلًا denilüb ile temâm olan isimden temyîz manşûb olmaz. (فَيُفْرَدُ) temyîz müfred kılınır egerçi isim tam müşennâ ve mecmû' olursa da (جُنْسًا) التَّمْيِيزُ (إِنْ كَانَ) cins eczâsı birbirine müteşâbih olub تا 'dan mücerred olduḡu ḥalde ḳalîl ve keşir üzerine vâḳi' ola. Öyle olunca teşniye ve cem'ına ḥâcet olmaz "مَاءٌ" gibi "تَمْرٌ" gibi "زَيْتٌ" ve "ضَرْبٌ" gibi. Âmma رَجُلٌ ve فَرَسٌ bunun ḥilâfına mültebisdir ki bunlara ismi cins dirler. Cins ile ismi cinsiñ beynini böyle fark etmişlerdir ki cins ḳalîle de itlâḳ olunur keşîra da "زَيْتٌ ve مَاءٌ" gibi ki ḳatreye de gayriye de itlâḳ olunur. Âmma ismi cins ferdden ḳalîle itlâḳ olunmaz ve ferdden keşîre de def'aten itlâḳ olunmaz. Belki فَرْدًا فَرْدًا عَلَى سَبِيلِ الْبَدَلِ (إِلَّا أَنْ يُقْصَدَ الْأَنْوَاعُ) ya'ni illâ megerkim nev'ı vâḥidiñ mâ fevḳı ḳaşd oluna nev'ayn ḳaşd olunursa teşniye kılınır envâ' ḳaşd olunursa cem' kılınır. Öyle olunca envâ' burada müşennâyâ da şâmil olur. Ya envâ' ḳaşd olunca müfred kılınmayub belki teşniye ve cem' olunur niçün. Zîra lafzı cins müfred olduḡu ḥalde envâ'a delâlet edemez âniñçün teşniye ve cem' kılınması lâzım olur. طَابَ زَيْدٌ olundu ki ḳaşd-ı envâ'ı istiḡnâyâ taḥşîşde naẓar vardır. Zîra nev'aynçün

طَابَ زَيْدٌ جَلَسْتَيْنِ، طَابَ زَيْدٌ جَلَسَاتٍ, طَابَ ج ile kesri ج ile, طَابَ زَيْدٌ جَلَسَاتٍ envâ' için جَلَسْتَيْنِ demek fethi ج ile 'aded için câ'izdir öyle olunca وَالْأَعْدَاءُ إِلَّا أَنْ يُفَصِّدَ الْأَنْوَاعَ denilmek gerek idi?

el-Cevâb: Burada envâ'dan murâd hıŝâşu cinsdir gerek huşûsiyyatı külliye ile gerek huşûsiyyatı şahsiyye ile olsun.

(فِي غَيْرِهِ) ya'ni temyîz مَا فَوْقَ الْوَاحِدِ (وَيُجْمَعُ) ya'ni bundan mişâli "عِنْدِي عِدْلٌ تَوْبَيْنٍ أَوْ أَتَوَابًا" gibi. [11/a] (ثُمَّ إِنْ كَانَ بَيْنَهُنَّ أَوْ بَيْنَهُنَّ التَّشْبِيهَ) ya'ni bundan soñra eger müfred mişâd tam olsa tenvîn ile yahud teşniye 'n ile (جَارَتْ الْإِضَافَةُ) ya'ni müfred mişâd temyîzine izâfeti beyâniyye ile muzâf olmak câ'iz olur cevâz-ı şâyî'ı keşîr ile. Nihâyet muzâf olduĝda tenvîn ve ن sâkıt olur. Ğaraż ki ref'ı ibhâmdır hâşıl olub tahfîfde bulunduĝuĝun "رَطُلٌ زَيْتٌ, مَنَوَا سَمْنًا" gibi. (وَالْإِ) eger tenvîn ile 'n u teşniye ile tam olmayub belki 'n u cem' ile tam olsa yahud izâfet ile tam olsa (فَلَا) izâfet câ'iz olmaz illâ cem' 'n unda kılletle câ'iz olur "عِشْرِي دِرْهَمًا" gibi. Âmma izâfetde izâfet câ'iz olmadığı muzâfîñ izâfeti lâzıme olmadığıçündür. Âmma 'n u cem'ide izâfet olmadığı zîra bu 'n u cem' ile temâm olan mümeyyizden gayriye de muzâf olmak câ'iz olur. "عِشْرِيكَ" gibi dahî "عِشْرِي رَمَضَانَ" gibi. Eger temyîzine de muzâf olsa iltibâs lâzım olur ba'zı sûverde. Şimdi meşelâ عِشْرِينَ yi ramazâna muzâf kılsak bilinmez ki yirmi ramazân mı murâddır yoksa ramazânîñ yirmi günü mü murâddır. Şûreti iltibâsdan gayri de muzâf olmaz إِلَّا عَلَى ekraab olsun için. Yahud عِشْرُونَ muzâf kılsak şundan hâli degil ki ن izâfet hâlinde sâbit ola ya sâkıt. Şâbite olmak olmaz zîra şûret 'n u cem'idedir. Sâkıta olmak câ'iz olmaz zîra hâkîkaten 'n u cem' degildir. (وَعَنْ غَيْرِ مِقْدَارٍ) ya'ni zâtı mezkûradan ibhâmı ref' eden temyîz müfred mişâdardan ibhâmı ref' etdiği gibi. Müfred gayri mişâdardan dahî ref' eder. Ya'ni şol şeyden ki عَدَدَ olmaya وَزْنَ olmaya زُرَاعَ olmaya كَيْلَ olmaya مَقْيَاسَ olmaya. (نَحْوُ: خَاتَمٌ حَدِيدًا) zîra خَاتَمٌ bi 'itibârî'l-cins mübhemdir ve tenvîn ile tamdır öyle temyîz iktizâ eyledi ve حَدِيدًا 'i naşb eyledi. (وَالْخَفْضُ أَكْثَرُ) ya'ni temyîziñ cerri ekşerdir gayri mişâdârîñ âna izâfeti ile. Ğaraż ki ref'ı ibhâmdır izâfet ile de [75-b]²⁰⁴ hâşıl olduĝuĝun hıffetle bile. Ve gayri mişâdârîñ talebi temyîzde kuşûruda vardır. Zîra mübhemâtda aşıl meşâdirdir gayrîsi bu meşâbede degildir. (وَالثَّانِي) ya'ni temyîzden kısmı şânî ki zâtı muşadderden ibhâmı ref' edendir. İbhâmı ref' eder (عَنْ نِسْبَةٍ فِي جُمْلَةٍ) cümlede

²⁰⁴ Asıl nüshanın yer deĝiştirilen sayfalarından sonra kalınan yerden devam edildi.

hâşıl olan nisbetden nâşi olan zâtı muḳadderden ibhâmı ref eder. Burada zâhir olan عَنْ ذَاتِ مَقْدَرَةٍ عَنْ نِسْبَةٍ فِي جُمْلَةٍ denilmek gerek idi.

Vardı عَنْ نِسْبَةٍ deyib buna iḳtişâr eyledi. Zîra vaḳtakim taraḫı nisbetde ibhâm, nisbetde ibhâmı müstelzim olub ve nisbetden ibhâmı ref taraḫı nisbetden ibhâmıñ ref ini müstelzim oldu ise. Muşannıf Ḥazretleri عَنْ نِسْبَةٍ deyüb buna iḳtişâr eyledi. Şuna tenbihen ki bu kısmı şânîde olanıñ kısmı evvelde olan müfrede muḳâbelesi degildir illâ mücerred nisbet iledir gayrî ile degildir. (أَوْ مَا ضَاهَاها) yahud cümleye müşâbih olanda hâşıl olan nisbetden nâşi olan zâtı muḳadderden ibhâmı ref eyleye. Cümleye müşâbih olan ismi fâ'ildir mişâli "الْحَوْضُ مُمْتَلِئٌ مَاءً" daḫî ismi mef'ûldür mişâli "الْأَرْضُ مُفَجَّرَةٌ" "زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهًا" daḫî ismi taf'dildir mişâli "زَيْدٌ" daḫî şıfatı müşebbehedir mişâli "أَعْجَبَنِي طَيْبُهُ أَبَا" Yine böyledir her şey ki ânda ma'nâyı fi'il ola mişâli "حَسْبُكَ زَيْدٌ رَجُلًا" (نَحْوُ: طَابَ زَيْدٌ نَفْسًا) cümleye mişâldir ve mümeyyiz عَنْ مُنْتَصَبٍ a ḫaşdır. (وَزَيْدٌ طَيِّبٌ أَبَا) cümleye müşâbih olana mişâldir. Bunda temyîz مَا إِنْ تَنْصَبَ عَنْهُ için olmağa da ve müte'allıḫı için olmağa da şâliḫdir. Ve temyîzde cümle ile şibh cümleñiñ beyninde fark olmadıḫı ḫayşiyetden. Bu iki mişâl dört mişâl kuvvetindedir ki güyâ demiş oldu ki طَابَ زَيْدٌ نَفْسًا ve طَابَ زَيْدٌ أَبَا ve زَيْدٌ طَيِّبٌ نَفْسًا ve زَيْدٌ طَيِّبٌ أَبَا üzerine ma'tûfdur. Yahud أَبَا üzerine. Ve bi ḫasebi'l-ma'nâ bunlar mişâleyniñ her birine nâzırlardır birine maḫşûş degildir. [76/a] Öyle Muşannıf bi ḫasebi'l-ḫaḫîḫa cümlede ve şibh cümlede vâḫî' olan temyîziñ her birine beş mişâl îrad etmiş olur. نَفْسٌ 'ayndır, gayri izâfîdir, عَنْ مُنْتَصَبٍ a ḫaşdır. دَارٌ a'yndır, gayri izâfîdir, müte'allıḫı münteşabün 'anhdır. أَبٌ 'ayndır, izâfîdir ikisine bile muḫtemeldir. أَبَوَةٌ 'arazdır, izâfîdir. Ve عِلْمٌ 'arazdır, gayri izâfîdir her biri müte'allıḫ عَنْ مُنْتَصَبٍ dır. (أَوْ فِي إِضَافَةٍ) (مِثْلُ: أَعْجَبَنِي طَيْبُهُ [نَفْسًا]) bunu terk eyledi zîra temyîzâtıñ izḫârıdır bunda ḫafâ yokdur. (أَبَا، وَأَبَوَةٌ، وَدَارًا، وَعِلْمًا) bu emşile'i îrad eyledi mâ sebaḫ vefḫı/yeterlilik üzere. Ve yine "Şâḫibi Mufaşşal" vaḳtakim bu mişâli müfreden temyîze mişâl ğetirdi ise bunda ki zamîr رَبُّهُ رَبُّهُ رَبُّهُ zamîri gibi mübhem olub FARİSÂ ândan temyîz olmaḫ üzere. Muşannıf Ḥazretleri tenbîḫ murâd eylediḫi bir nisbetden temyîz olmada da şâliḫdir. Zamîr mu'ayyen ve ma'lûm olub ibhâm ذَرُّnuñ zamîre nisbetde olmaḫ

²⁰⁵ [A] nüshasının "ودخي مصدر" ibaresine bu not düşülmüştür. "Razî bunu şibh cümlede dâḫil kıldı. Anıñçün dedi ki إِضَافَةٌ أَوْ فِي كَافٍ hacet yokdur. Lakin muşannıf bu kısımdan ḫılmadı anıñçün إِضَافَةٌ dedi."

ķuvveti olduğuna binâen. Hılâfı şıfatı müşebbehe ve ismi tafđil ve maşdarıñ. Ve dahî şol şey'in ki ânda ma'nâyı fi'il ola ânlarıñ üzerine temyîziñ teķaddümünü bunlarda câ'iz görmezler. Mâzinî ve Müberrid'i bu tecvîzde temessükleri şâ'iriñ ķavlidir ²⁰⁶

أَتَهْجُرُ سَلَمَى بِالْفِرَاقِ حَبِيبَهَا وَمَا كَادَ نَفْسًا بِالْفِرَاقِ تَطِيبُ

'تَطِيبُ' de mü'enneş zamîri olmak üzere. Zîra bu taķdirce 'كَادَ' de zamîr şân olur müzekker olduğuçün. Ve 'تَطِيبُ' de olan mü'enneş zamîr 'سَلَمَى' ya râci' olur. Ve 'نَفْسًا' , 'تَطِيبُ' niñ zamîre nisbetinden [78/a] temyîz olur üzerine muķaddem olduğu ĥalde. Âmma 'تَطِيبُ' de olan zamîr müzekker olduğu taķdirce 'كَادَ' zamîri 'حَبِيب' e râci' olur. 'نَفْسًا' , 'كَادَ' niñ zamîre isnâdından temyîz olur. 'مَا كَادَ الْحَبِيبُ نَفْسًا يَطِيبُ' demek olur. Bu taķdirce bunlara temessük olmaz.

[MÜSTEŞNÂ]

(المُسْتَشْنَى) ya'ni ıstılâhı nüĥatda lafzı müsteşnâ itlâķ olunan (مُنْصِلٌ وَمُنْقَطِعٌ).

Eger su'al olunursa ki Muşannıf Ĥazretleri evvelâ müsteşnâyı ta'rîf etmeden taķsîm eyledi bir şey'in mâhiyeti ma'lûm olmayınca taķsîmi nice mümķîn olur?

el-Cevâb: Bu müsteşnâniñ kısmeyni ki muttaşıl ve munfaşıldır. Her biriniñ başķa aĥkâmı ĥaşşaları vardır. Öyle olunca me'âni muĥtelif'e'i ģayrı müştereki ta'rîfi vâĥidde cem' müte'assir belki müte'azzir meşâbesindedir. Nihâyet müsteşnâdan murâd مَا يُطْلَقُ fi ıstılâhıñ nüĥat olmak ile min vechiñ ma'lûm olur. Bu vecih ile ma'lûmiyyeti iki kısmına taķsîme kâfi olur. Bunun nâzırı vardır. Nitekim Ĥatîb Dîmaşķi²⁰⁷ “Telĥîşu'l-Miftâĥ”da feşâĥati ta'rîf etmeden üç kısma taķsîm edüb ba'dehu aķsâmıñ her birini başķa başķa ta'rîf etdi. Bi a'ynihâ bu dediğimiz 'illet içün. Murâd eden “Muĥtaşâr”^{a208} ve “Muĥavvel”e mürâce'at etsün ki müstefid ola.

[MÜSTEŞNÂ MUTTAŞIL]

(فَالْمُتَّصِلُ: هُوَ الْمُخْرَجُ) ya'ni ol isimdir ki iĥrâķ oluna. Bunuñ ile iĥtirâz eyledi muĥrâķ olmayanından müsteşnâyı münķâtı'nıñ cüz'ıyyâtı gibi. (مِنْ مُتَعَدِّدٍ) cüz'ıyyâtı

²⁰⁶ “Selma sevgilisinden ayrılıp onu terk mi edecek? O böyle bir ayrılıktan hiç hoşnud olmaz.” Beyt; A'şâ Hemdân, Kays b. El-Mülevvah, el-Mehabbel es-Sa'dî bu üç şaire nisbet edilir. Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali Neccâr (Beyrut: 'Âlemi'l-Kütüb, ts.), 2/384.

²⁰⁷ Ĥatîb Dîmaşķ; Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Ĥatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Ĥazvîni eş-Şâfi (ö. 739/1338). Uzun yıllar Şam Emeviyye Camii'nde hatiplik yaptığı için “Ĥatîb” ve “Ĥatîbü Dîmaşķ” unvanıyla tanınır. **Telĥîşu'l-Miftâĥ**; Sekkâķi'nin **Miftâĥu'l-'ulûm**'unun belâgata dair üçüncü bölümünün Ĥatîb el-Ĥazvîni (ö. 739/1338) tarafından yapılan muĥtasarı. İsmail Durmuş, “Ĥazvîni Ĥatîb” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/156-157.

²⁰⁸ İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) fıkıĥ usulüne dair eseri.

Eger su'âl olunursa ki bu maḥalde bir ḳayd daḥî lâzım idi ki ol ḳayda tam ḳaydıdır. Ya'ni kelâmı müceb tam olmak gerekdir müsteşnâ minh zıkr olunmak ile. Tâki **يَوْمَ كَذًا** إلا ḥâriḳ ola idi zîra bu zarfiyet üzerine manşûbdur istisnâ üzerine degil.

el-Cevâb: Baḫsimiz mutlak manşûb olmasındadır. Yoksa istisnâ üzerine manşûb olmasında degildir. **قُرِئَ إِلَّا يَوْمَ كَذًا** denile ki bu ḳayda ihtiyâç degildir illâ **قُرِئَ إِلَّا يَوْمَ كَذًا** mişilli iḥrâç içündür. Zîra bu vücûben merfû'dur manşûb degildir bundan sonra müsteşnâ istisnâ üzerine. Manşûb olduḡu zaman naşbında 'âmil Başriyyûn ḳatında fi'ili müteḳaddimdir. Yâḥud ma'nâyı fi'ildir **إِلَّا** vâsıtası ile. Zîra müsteşnâ fi'ile yaḥud ma'nâyı fi'ile te'allûḳu ma'nevî ile müte'allik oldu. Ve kelâm tamam olduḡdan sonra geldi öyle olmak ile mef'ûle müşâbih oldu manşûb oldu. (أَوْ مُقَدِّمًا) ma'tûfdur **إِلَّا** ḳavline ya'ni müsteşnâ yine vücûben manşûbdur ḳaçan müsteşnâ muḳaddem olsa (عَلَى الْمُسْتَشْنَى مِنْهُ) berâberdir ki kelâmı mücebde ola **"مَا جَانَنِي إِلَّا زَيْدًا الْقَوْمُ"** gibi. Yâḥud ḡayrı mücebde ola **إِلَّا زَيْدًا** gibi ya niçün vücûben manşûb oldu. Zîra bedeliñ mübdelün minh üzere teḳaddümü mümtenî'dir. (أَوْ مُنْقَطِعًا) ya'ni müsteşnâ bih vücûben manşûbdur ḳaçan munḳaṭî' olsa **مَا** gibi **إِلَّا حِمَارًا** gibi. (فِي الْأَكْثَرِ) ya'ni ekser lügatde ki ol lügat Ehli Hicâz'dır zîra ânlar ḳabâ'ilü keşiründür. Yaḥud ekser mezâhibi nühâtde demek ola. Zîra nühâtüñ ekseri ehli Hicâz lügatlerine zâhib oldular. Hâsılı müsteşnâyı munḳaṭî' mutlak vâcib vücûben manşûbdur bunlar ḳatında. Zîra bedel olsa bunda taşavvur olunmaz illâ bedeli ḡalaṭ. Bedeli ḡalaṭ ise şâdir olmaz illâ bi ṭarîḳı's-sehv ve'l-ḡaflet. Müsteşnâyı munḳaṭî' şâdir olmaz illâ bi ṭarîḳı'r-râviyye/dil sürçmesi ve'l-fetâneti/bilgi eksikliği. Âniñçün bedel olmak mümkün olmayub naşbı vâcib oldu. Âmma **خَلَا - يَخْلُو - خُلُوا** [79/b] Benî Temîm munḳaṭî'ı iki kısma taḳsim etdiler. Evvelkisi ol munḳaṭî'dır ki ḳablehu ḥazf şaḥîḥ olur isim ola mişâli **"مَا جَانَنِي الْقَوْمُ إِلَّا حِمَارًا"** gibi bunda bedeli câ'iz gördüler. İkincisi ol munḳaṭî'dır ki ḳablehu ḥazfı şaḥîḥ olur isim olmaya. Ol taḳdirce icabı naşbda Hicâziyyîn'e muvâfaḳat etdiler mişâli Allah'ı Te'âlâ Ḥazretleriniñ **أَمْرًا** **لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ** merḥūmdur. Öyle olunca **(عَاصِمٌ)** da dâhil olmaz munḳaṭî' olur. (أَوْ كَانَ بَعْدَ خَلَا وَعَدًا) ya'ni müsteşnâ yine vücûben manşûbdur ḳaçan **عَدَا**'dan sonra **خَلَا**'dan sonra vâḳi' olsa **عَدَا** , **يَعْدُو** - **عَدُوا** , **عَدَا** 'den me'hûzdür. Ḳaçan mücâviz olsa mişâli **عَدَا زَيْدًا الْقَوْمُ** gibi. Ve **خَلَا** , **يَخْلُو** - **خُلُوا** , **خَلَا** 'den me'hûzdür mişâli **"جَانَنِي الْقَوْمُ خَلَا زَيْدًا"** gibi. Bu **خَلَا** kelimesi aşlında lâzımdır mef'ûle **مِنْ** ile te'addî eder. **"خَلَّتِ الدِّيَارُ مِنَ الْأَنْبِيسِ"** gibi. Âmma âz olur ki **جَاوَزَ** ma'nâsına mütezammîn olur bi nefsihi te'addî eder. Yaḥud **مِنْ** ḥazf olunub fi'il âna îşâl olunur. Lâkin bu tazammunu

(مِثْلُ: قَرَأْتُ إِلَّا يَوْمَ كَذَا) zîra zâhirdir ki mütekellim cem'i eyyâmı dünyâyı murâd etmez belki eyyâmı üsbû' ya şehri ya onuñ mişilli murâd eder.

Eger su'âl olunursa ki mücebiñ ba'zı sûretde 'umûm müsteşnâ minh taqdiri üzere ma'nâ müstekîm olmadığı gibi. Kâh olur ki ğayrı mücebde de 'umûm müsteşnâ minh taqdiri üzere ma'nâ müstekîm olmaz mişâli "مَا مَاتَ إِلَّا زَيْدٌ" gibi öyle olunca ğayrı mücebde de istikâmeti ma'nâ şart olunmak gerek idi. Ve yine "قَرَأْتُ إِلَّا يَوْمَ كَذَا" mişilli şahîh olmaz إِلَّا يَوْمَ'yi meşela eyyâmı üsbû'a taşşîş olmayınca. Öyle olunca bu taşşîş ضَرَبَنِي إِلَّا زَيْدٌ de câ'iz olur müsteşnâ minh cemâ'at'i-maḥşûşinden her eḥade taşşîş olunmak ile. Eger qarîne olacaḳ olursa öyle bu iki şüretiñ hiç farkı olmaz her biri qarîne ile câ'ize olub qarînesiz câ'ize olmama da?

el-Cevâb: Bu maḥalde mû'teber ğâlibdir îcâbda ise ğâlibi 'umûm üzre ma'nâ müstekîm olmamaḳdır. Nefî de 'aksidir. Zîra efrâdı cinsiñ cem'isi fi'iliñ ânlara te'alluḳunuñ intifâsında iştirâki olub içlerinden biri sâ'ir intifâ'i te'alluḳu fi'ilde muḥâlif olmaḳ keşîr ve ğâlibdir. Âmma cem'i efrâdı cins ânlara fi'iliñ te'alluḳunda cümlesi müşterek olub içlerinden biri ânlara te'alluḳu fi'ilde muḥâlif olmaḳ ḳalîldir. Nitekim mişâli mezḳûrda ḥâl böyledir. Ve daḥî قَرَأْتُ إِلَّا يَوْمَ كَذَا ile ضَرَبَنِي إِلَّا زَيْدٌ terkîbiniñ mâ beynlerinde fark degildir illâ müsteşnâdan ba'zı mu'ayyen murâd olduḡuna dâll olur qarîneniñ zuhûru iledir. Mişâli evvelde 'ademi zuhûru iledir. Mişâli şânîde eger şânîde de ba'zı mu'ayyen murâd olduḡuna zâhiru'd-delâleti bir qarîne ḳâ'im olsa ol daḥî câ'iz ve müstekîmü'l-ma'nâ olur. Nitekim su'âl olunursa ki içlerinden ضَرَبَنِي dâhil olan قَوْمٌ den seni kim ḍarb etdi denildikde muḥatabda ol su'âle cevâben ضَرَبَنِي إِلَّا زَيْدٌ dese yine ma'nâ müstekîm olur lâkin [81-b] ğâlib mücebde bu meḳûle qarîne bulunmamaḳdır. Âniñçün bunda ğâlib 'ademi istikâmet ma'nâdır. (وَمِنْ ثَمَّةً) ya'ni müferraḡ olmayub illâ kelâmı mücebde olub âmma ma'nâyı müstekîm olduḡu zaman mücebde de olmaḳ câ'iz olduḡu ecildendir ki (لَمْ يَجْزُ مَا زَالَ زَيْدٌ إِلَّا عَالِمًا) zîra مَا زَالَ niñ ma'nâsı ثَبَّتْ demekdir zîra nefyin nefyi işbâtdır. Öyle olunca ma'nâ demek olur ki زَيْدٌ cem'i şıfat üzerine dâ'imdir illâ şıfatı 'ilim üzere degil demek olur. Ma'nâ müstekîm olmaz. Şâriḥ Râzî'niñ bu mahalde ba'zı kelâmı vardır tatvîlden ḥazerân terk olundu. Murâd eden mürâce'ât etsün. (وَإِذَا تَعَدَّرَ الْبَدَلُ) müsteşnâ minhiñ maḥalline ḥaml olunur bi ḳadri'l-imkân muḥtâr ile 'amel içün. (مِثْلُ: مَا جَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ إِلَّا زَيْدٌ) bedeldir merfû'dur أَحَدٌ maḥalline maḥmûldür mecrûr olub lafzına maḥmûl degildir. (وَمِثْلُ: لَا أَحَدَ) maḥalline maḥmûldür lafzına degil. (وَمِثْلُ: مَا زَيْدٌ) maḥalline maḥmûldür lafzına degil. (فِيهَا إِلَّا عَمَرُو) merfû'dur yine أَحَدٌ maḥalline maḥmûldür lafzına degil.

لَا يُعْبَأُ بِهِ (شَيْنًا إِلَّا شَيْئٌ لَا يُعْبَأُ بِهِ) yine merfû'dur maḥalli 'e maḥmûldur lafzına degil. kavli nüsâhıdan çoğunda yokdur olduğu taḳdırce müsteşnânın şıfatıdır.

Ya vardı bunun ile şıfatladı 'شَيْئٌ' in nefinden istiḡnâsı lâzım gelmesün için. (لَاَنَّ) ile münteḳız/amelin bozulması ile (بَعْدَ الْإِثْبَاتِ) اتِّفَاقًا (لَا تَرَادُ) الْإِسْتِغْرَاقِيَّةَ (مِنْ) kelâm müsbet olduğdan sonra مِنْ ziyâde olunmaz. Zira مِنْ te'kîdi nefî içündür intikâzdan sonra ise nefî yokdur. Eger زَيْدٌ أَحَدٌ lafzından bedel kılmıb إِلَّا زَيْدٌ denilse cerr ile جَانِبِي مِنْ زَيْدٍ kuvvetinde olub مِنْ kelimesinin işbâta ziyâdesi lâzım olur. Bu ise câ'iz degildir. (وَمَا وَلَا لَا تَقْدَرَانِ عَامِلَتَيْنِ بَعْدَهُ) ya'ni مَا ve لَا kelâm müsbet olduğdan sonra 'amelden kalırlar. (لَأَنَّهُمَا عَمِلَتَا لِلنَّفْيِ، وَقَدْ انْتَقَضَ النَّفْيُ بِالْإِلَّا) şimdi mişâleyn'i-mezkûraynda 'amelden kalırlar. 'شَيْئٌ' minhiñ lafzından bedel olub manşûb olunca [82/a] mübdel'ün-minhde 'âmil ne ise bedelde 'âmil odur. Ol taḳdırce مَا ve لَا nefileri إِلَّا ile münteḳız olduğtan sonra 'amel etmek lâzım gelir. Bunlar ise nefî için 'amel ederler çünkü bu iki şüretde nefî إِلَّا ile münteḳız oldu ise. Lafz üzerine ḥaml ile bedel mümkün olmayub maḥalline ḥaml olundu. Âniñçün عَمَرُو merfû' olub أَحَدٌ maḥallinden bedel ve 'شَيْئٌ merfû' olub شَيْنًا maḥallinden bedel oldu.

Eger su'âl olunursa ki أَحَدٌ için bu mişâlde 'irâbdan iki maḥal vardır. Biri maḥalli ḳarîb kelime'i لَا ile naşbdır ve biri maḥalli be'îdir ki ibtidâ ile ref'dir. Ya niçün maḥalli be'îd üzerine ḥamlını 'itibâr etdiler maḥalli ḳarîbe ḥamlı 'itibâr etmediler?

el-Cevâb: Zira maḥalli ḳarîbine لَا'nın nefî için 'amel etmesi iledir. Nefî ise إِلَّا ile münteḳız oldu. Hılâfı maḥalli be'îdiñ zîra ânda لَا'nın medḥalı yokdur. Belki ibtidâ iledir. (بِخِلَافٍ: لَيْسَ زَيْدٌ شَيْنًا إِلَّا شَيْنًا) Bunda egerçi لَيْسَ'nin nefyi إِلَّا ile münteḳızde oldu ise yine bunda müsteşnâ, müsteşnâ minhiñ lafzına ḥaml olunmak üzerine bedel oldu. (لَأَنَّهُمَا عَمِلَتَا الْعَامِلَةُ صِفَةً جُرَتْ عَلَى غَيْرِ مَنْ هِيَ) فَلَا أَثَرَ لِنَقْضِ مَعْنَى النَّفْيِ لِبَقَاءِ الْأَمْرِ الْعَامِلَةِ هِيَ لَا لِلنَّفْيِ (لِلْفِعْلِيَّةِ) لَيْسَ nefî (لَأَجْلِهِ) ya'ni لَيْسَ fi'iliyyet için 'amel etmedi fi'il olduğuçün 'amel eyledi. Öyle olunca إِلَّا ile nefî لَيْسَ münteḳız olmanın zarârı yokdur zîra fi'iliyyeti bâkîdir. (وَمِنْ ثَمَّةٍ) ya'ni لَيْسَ fi'iliyyet için 'amel edüb مَا ve لَا nefî için 'amel etdikleri ecilden. (جَازٍ: لَيْسَ زَيْدٌ إِلَّا قَانِمًا) ya'ni لَيْسَ'nin nefî إِلَّا ile münteḳız olmuş iken yine fi'iliyyeti bâkî olduğuçün قَانِمًا de 'amel etmesi câ'iz oldu. (وَأَمْتَنَعَ: مَا زَيْدٌ إِلَّا قَانِمًا) ya'ni مَا'nın nefyi إِلَّا ile münteḳız olmak ile âyrık قَانِمًا de 'ameli mümtenî' oldu.

[MECRÜR MÜSTEŞNÂ]

(وَمَخْفُوضٌ بَعْدَ غَيْرٍ) ya'ni müsteşnâ mecrûrdur 'غَيْر' den sonra [82/b] (وَسَوَاءٌ) kesri ile ve zammı ve kaşr ile (وَسَوَاءٌ) fethu س ve keşri ile med ile zîra bunlar muzâf olur mâ ba'dlerine, âniñçün mecrûr olur. (وَبَعْدَ حَاشَا فِي الْأَكْثَرِ) zîra حَاشَا harfî cerdir ekşer istimâlâtta. Ba'zılar حَاشَا'dan sonra naşbıda câ'iz gördüler fi'ili müte'addî olub fâ'ili tahtında muzmâr olmak üzere. Ve bunuñ ma'nâsı müsteşnâyı, müsteşnâ minhe nisbet olunandan tebri'e dir. Mişâli "ضَرَبَ الْقَوْمَ عَمْرًا حَاشَا زَيْدًا" ya'ni عَمْرٍو ya'ni "أَيُّ: بَرَأَهُ اللَّهُ عَنْ ضَرْبِ عَمْرٍو" ya'ni ضَرَبَ الْقَوْمَ عَمْرًا حَاشَا زَيْدًا" ya'ni (وَأَعْرَابُ غَيْرٍ فِيهِ) şıfatda degil, zîra ânda mevşûfunuñ 'irâbı ile mu'reb olur. (كَأَعْرَابِ الْمُسْتَنْتَى بِالْأَعْلَى النَّفْصِيلِ) güyâ ki müsteşnâ izâfet ile mecrûr oldu ise 'irâbı gayrîye intikâl eyledi. Evvelâ kelâmı müceb tamda naşbı vâcib olur "جَانِّي" "مَا جَانِّي غَيْرَ" gibi. Ve müsteşnâ muğaddem olduğda yine naşbı vâcib olur "مَا جَانِّي غَيْرَ" gibi. Ve munğatî' olduğı zamanda da naşbı vâcib olur "مَا جَانِّي أَحَدٌ غَيْرَ زَيْدٍ" gibi. Ve kelâmı gayrı müceb tamda naşb câ'izdir bedel muhtâr olur "مَا جَانِّي الْقَوْمَ غَيْرَ زَيْدٍ" gibi. Ve kelâmı gayrı müceb tamda 'avâmil hasebi üzerine mu'reb olur. "مَا" / غَيْرَ زَيْدٍ" gibi. Ve kelâmı gayrı müceb tamda 'avâmil hasebi üzerine mu'reb olur. "مَا" "مَرَرْتُ بِغَيْرِ زَيْدٍ" ve "مَا رَأَيْتُ غَيْرَ زَيْدٍ" ve "جَانِّي غَيْرَ زَيْدٍ" gibi.

[AMELÎ 'غَيْر']

(وَعَاظَ صِفَةً) ya'ni kelime'i 'غَيْر' aşıl vaz'ında şıfatdır zâtı mübhem üzerine delâlet etdiğiçün. Onuñ ile ma'nâyı muğâyerâtıñ kıyâmı 'itibârı ile "جَانِّي رَجُلٌ غَيْرُ زَيْدٍ" gibi. Çünkü aşıl vaz'ında şıfat olunca kelâmı 'arabda şıfat isti'mâl olunması keşîrdir. لَكِنَّهَا (حُمِلَتْ عَلَى إِلَّا فِي الْإِسْتِثْنَاءِ) ya'ni hilâfı aşıl üzere istisnâ isti'mâl olundu. Zîra mâ ba'di mâ kabline muğâyir olmada ikisiniñ müşâreketi olduğıçün. (كَمَا حُمِلَتْ إِلَّا عَلَيْهَا فِي الصِّفَةِ) nitekim 'إِلَّا'nıñ aşlı istisnâ için iken 'غَيْر' üzerine haml olunub istisnâ olmayub şıfat olduğı gibi. Lâkin 'إِلَّا'da 'غَيْر' üzerine şıfatda [83/a] gâliben haml olunmaz. (إِلَّا إِذَا كَانَتْ تَابِعَةً لِجَمْعٍ) ya'ni müte'addiden sonra vâkı' ola böyle olunca mevşûfu mezkûr olmak vâcib olur muğadder olmak câ'iz olmaz. Âmma 'غَيْر' da kâh muğadder olur "جَانِّي غَيْرُ زَيْدٍ" gibi. Ve bu 'إِلَّا'nıñ mevşûfu mezkûr olması lâzım olduğdan sonra müte'addid olması lâzım olur. Şıfat olması hâli edatı istisnâ olması hâline muvâfiğ olsun için. Zîra istisnâ olduğı zaman bir müsteşnâ minh müte'addide lâzım olur. Şimdi şıfatda "جَانِّي رَجُلٌ إِلَّا زَيْدٌ" demezsin ve bu müte'addidde e'âmdır. Ya lafzen cem'i ola "رَجَالٍ" gibi. Ya tağdîren ola "رَهْطٌ ve قَوْمٌ" gibi. Veya hod müşennâ ola öyle olunca "مَا جَانِّي رَجُلَانِ إِلَّا زَيْدٌ" de dâhil olur. (مَنْكُورٍ) ya'ni

münekker olup mu'arrif bi'l-lam olmaya. Zîra mu'arrif bi'l-lam olup istigrağ murâd olunca kaç'an tenâvül ma'lûm olur. İstiṣnâ-i-muttaşıl müte'azzir olmaz. 'Ahd murâd olunca şundan hâli degil ki onuñ ile زَيْد içlerinde dâhil olan bir cemâ'ate işâret ola. Yaḥud زَيْد dâhil olmayan cemâ'ate işâret ola. Evvel üzerine kaç'an tenâvül ma'lûm olur. Yine istiṣnâ-i-muttaşıl müte'azzir olmaz. Şânî üzere 'adem'-i-tenâvül ma'lûm olur istiṣnâ-i-munkaṭî' müte'azzir olmaz. (غَيْرِ مَحْصُورٍ) maḥşûr iki nev'idir ya cinsi müstağrakdır "مَا لَهُ عَلَى عَشْرَةٍ" gibi. Ya ândan ba'zıdır ki ma'lûmu'l-'adeddir. Naḥvü دَرَاهِمَ أَوْ عَشْرُونَ.

Ya vardı gayrı maḥşûr olmak şart olundu. Zîra eger eḥadi vecheyn üzere maḥşûr olsa كُلِّ رَجُلٍ'nin mâ ba'diniñ bunda duḥûlü vâcib olur istiṣnâ müte'azzir olmaz. Mişâli غَيْرِ إِلَّا gibi. "وَلَهُ عَلَى عَشْرَةٍ إِلَّا ذَرَهُمَا" gibi. Ya bu şerâ'itñ vücûdu kaç'tında كُلِّ رَجُلٍ üzerine ḥaml olunub şıfat olur niçün. (لَتَعَذَّرَ الْإِسْتِثْنَاءُ) bu şerâ'itñ vücûdu kaç'tında istiṣnâ müte'azzir olduğıçün غَيْرِ üzerine ḥamle muṣṭârr olunur. Ya bu kelâmın şadedinde إِلَّا şıfata ḥaml olunmaz إِلَّا bu şerâ'itñ vücûdu kaç'tında غَالِبًا deyub [83/b] kayd ile kayd etdik. Zîra âz olur ki istiṣnâ maḥşûrda da müte'azzir olur "مَا جَانَنِي مِائَةً رَجُلٍ إِلَّا زَيْدٌ" gibi. Âz olur ki gayrı maḥşûrda müte'azzir olmaz "جَانَنِي رَجُلًا إِلَّا وَاحِدًا، أَوْ إِلَّا رَجُلًا أَوْ إِلَّا حِمَارًا" gibi. Lâkin böyle olmak nâdir olduğıçün muşannıf bu kaç'ideniñ beyânında buna iltifât etmeyüb غَالِبًا ile kayd etmedi. ((الْهَيْئَةُ)) أي: فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ (نَحْوُ: 215) (لَوْ كَانَ فِيهِمَا) ilâhın cem'idir bunda 'adedi maḥşûra delâlet yokdur. ((لَفَسَدَتَا)) أي: غَيْرُ اللَّهِ ((إِلَّا اللَّهُ)) لَخَرَجَتَا عَنْ (لَفَسَدَتَا) أي: غَيْرُ اللَّهِ ((إِلَّا اللَّهُ)) bu âyetde إِلَّا şıfatdır. Zîra cem'i menkûr gayrı maḥşûra tâbi'dir ve istiṣnâ müte'azzirdir. Zîra Allah'ın âlihe de yakîn ile duḥûlü yokdur. Öyle olunca şıḥhati istiṣnânın şartı müteḥakkık olmaz. Ve âyetde كُلِّ رَجُلٍ'nin istiṣnâya ḥamline bir mâ'ni âḥar dahî vardır. Mâ'nide budur ki eger إِلَّا istiṣnâya ḥaml olunsa ma'nâ مُسْتَتَنَّى عَنْهُمْ gibi. "لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ مُسْتَتَنَّى عَنْهُمْ" demek olur. Bu ise delâlet etmez illâ şuna delâlet eder ki semâ ve arzda âlihe yokdur ânlardan Allah müsteṣnâ olduğı halde demek olur bu ma'nâ ise vahdaniyyeti müşbet olmaz. Zîra câ'iz ki semâ ve arzda âlihe ola Allah ânlardan müsteṣnâ olmadığı halde. Âmma şıfat içün olsa müstekîm olur. Zîra demek olur ki semâ ve arzda Allah'dan gayrı âlihe yokdur. Kaçan ki Allah'dan gayrı âlihe olmayınca âlihe müte'addid olmamak vâcib olur. Zîra te'addüd muğâyirâtı müstelzim olur. (فِي غَيْرِهِ) حَمْلٌ إِلَّا عَلَى غَيْرٍ (وَضَعْفٌ) Bu taḳdirce istiṣnâ şaḥîḥ olduğıçün. Ve

²¹⁴ [A] Nüşasında "عَلَى" ibaresi eksiktir, ancak kenarda tashih edilmiştir.

²¹⁵ [الأنبياء 22/21] (لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا)

Sîbeveyh mezhebi **إِلَّا**'nın sıfat vâki' olması câ'iz olmağıdır şihhati istisnâ ile bile bunun üzerinde. Ekşer müte'ehhürin şâ'irî²¹⁶ bu kavli ile temessüken ki

وَكُلُّ أَخٍ مُفَارِقُهُ أَخُوهُ لَعَمْرُ أَبِيكَ إِلَّا الْفَرَقْدَانُ

şimdi **فَرَقْدَان** **كُلُّ أَخ**'nin sıfatıdır ândan istisnâ degildir. Eger istisnâ etmişse **فَرَقْدَان** demek gerek idi naşb ile. Muşannıf bunu şuzûza haml etdi ve dedi ki beyitte şuzûzânı âharân vardır. Biri **كُلُّ** nün vaşfidır [84/a] muzâfun ileyhi değil. Meşhûr bu mişillide muzâfun ileyhiñ vaşfidır. Zîra maşşûd muzâfun ileyhdır küllü ifâde'i şümûl içündür. İkincisi sıfat ile mevşûfuñ beynini haber ile faşıldır bu faşıl ise kalıldır.

[NİN 'İRABI' SÖA VE SÖY]

(وإِعْرَابُ سَوَى وَسَوَاءٍ: النَّصْبُ عَلَى الظَّرْفِيَّةِ) ya'ni zarfiyyetlerine binâ'en zîra kaçan (الْأَصَحُّ) الْمَذْهَبُ (عَلَى) desek güyâ ki مَكَانَ زَيْدٍ demiş olursun. (عَلَى) mezhebi eşâhî üzerine ki bu Sîbeveyh mezhebidir. Bu ikisi Sîbeveyh katında lâzîmü'z-zarfiyyedir. Kûfiyyûn katında bu ikisinin zarfiyyetden huruçları ve bunlarda ref'an ve naşben ve cerran taşarruf câ'iz olur "غَيْرٌ" gibi. Şâ'irî²¹⁷ kavli ile temessük etdiler.

وَلَمْ يَبْقَ سَوَى الْعُدْوَا نِ دَنَاهُمْ كَمَا دَانُوا

Ahfeş ze'âm etdi ki **سَوَاء** kelimesini kaçan zarfiyyetden ihrâç etseler yine manşûb kılarlar ref'ını istinkâr için **وَفِي الدَّارِ سَوَاءُكَ**, **وَفِي الدَّارِ سَوَاءُكَ** derler naşb ile. Bunun üzerinedir (لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ) ²¹⁸

[KAN VE EĤAVÂTINIÑ ĤABERİ]

(خَبَرَ كَانَ وَأَخَوَاتَهَا هُوَ: الْمُسْنَدُ بَعْدَ دُخُولِهَا) kan ve eĥavâtından biri dâhil olduğdan soñra **هُوَ الْمُسْنَدُ** şâmildir cümle müsnedlere. **بَعْدَ دُخُولِهَا** faşıldır ihrâç eyledi **كَان** ve eĥavâtı haberinden gayrîy. (مِثْلُ: كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا وَأَمْرُهُ) kan ve eĥavâtı haberiniñ hükmü (كَأَمْرِ خَبَرَ) aqsâmında ve aĥkâmında ve şerâ'itinde nitekim mübteda ve haber bahşinde sebķ

²¹⁶ "Babanın ömrüne yemin ederim ki, "ferkadan" denen iki yıldızdan başka her kardeş, kardeşinden ayrılacaktır." Beyitin kime ait olduğu bilinmemekle birlikte Amr b. Ma'dikerib yada Hadramî b. Âmir el-Esed'e nisbet edilmektedir. Amr b. ma'dikerib; Ebû Sevr Amr b. Ma'dikerib b. Abdillâh ez-Zübeydî (ö. 21/641-42) Muhadramûn şairlerinden olan cengâver sahâbî. H. Ahmet Sezikli, "Amr b. ma'dikerib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/88. Hadramî b. Âmir el-Esed; Ebû Kidâm Hadramî b. Âmir b. Mücemmi' el-Esedî (ö. 17/638) Şair sahâbî. Nusrettin Bolelli, "Hadramî b. Âmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/64-65.

²¹⁷ "Aramızda düşmanlıktan başka bir şey kalmadı. Bize yaptıkları fenalıkların cezasını verdik." Find ez-Zimmânî (ö. h. 92/530). Cahiliye devri şairlendendir. el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, thk. Abdüsselam M. Harun, 3/431-435.

[الأنعام/94] (لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَرْغُمُونَ) ²¹⁸

etdi. (و) (يَتَقَدَّمُ عَلَى اسْمِهَا مَعْرِفَةً) لَكِنَّهُ ya'ni كان'niñ ismi ma'rife olsa ya haqîkaten ya hükmen nekre'i-muhaşşaşa gibi. Ol zamanda haberi ismi üzerine muqaddem olur. Zîra ismi ve haberi 'irâbda muhtelif olur أَحَدُهُمَا âhara mültebis olmaz. Ve bunun tekdümü câ'iz olması ikisinde bile yahud birinde 'irâbi lafzî olduğu zamandadır. Mişâli كَانَ الْمُطَّلَقُ gibi hilâfî mübtada ve haberin. Zîra ikisinde bile qarîneye şâlih olmaz. Zîra ikisinde bile 'irâb birdir. Öyle olunca iltibâsı râfî'a bir qarîne [84/b] lâzımdır yoksa muqaddem olunca iltibâs lâzım olur. Kezâlik كان'niñ ismi ve haberinde de 'irâb müntefi olsa ve qarîne de olmasa haberinin tekdümü câ'iz olmaz "كَانَ الْفَتَى هَذَا" gibi. (وَقَدْ يُحْدَفُ) ya'ni كان'niñ haberinin 'âmili ki كان'dir hâzıf olunur hilâfî ehavâtının. Haberinin 'âmili ki ânlar hâzıf olunmaz. Zîra ef'âli nâkışadan âncak كان hâzıf olunur keşreti isti'mâli olduğun sâ'iri hâzıf olunmaz.

(فِي مَثَلٍ: «النَّاسُ مَجْزِيُّونَ بِأَعْمَالِهِمْ، إِنَّ خَيْرًا فَخَيْرٌ، وَإِنْ شَرًّا فَشَرٌّ» وَيَجُوزُ فِي مَثَلِهَا) Bu şüreti mişillide câ'iz olur. Ya'ni şol yerde ki إِنَّ'den soñra bir isim ba'dehu bir فَا ba'dehu bir isim vâki' olsa (أَرْبَعَةُ أَوْجُهٍ) dört vecih câ'iz olur.

Evveli إِنَّ كَانَ عَمَلُهُمْ خَيْرًا فَجَزَاؤُهُمْ خَيْرٌ evvelin naşbı şânîniñ ref'ı ile taqdîri
İkinci إِنَّ كَانَ عَمَلُهُمْ خَيْرًا فَكَانَ جَزَاؤُهُمْ خَيْرًا ikisinin bile naşbı ile taqdîri
Üçüncü إِنَّ كَانَ فِي عَمَلِهِمْ خَيْرٌ فَجَزَاؤُهُمْ خَيْرٌ ikisinin bile ref'ı ile taqdîri
Dördüncü إِنَّ كَانَ فِي عَمَلِهِمْ خَيْرٌ فَكَانَ جَزَاؤُهُمْ خَيْرًا evvelin ref'ı şânîniñ naşbı ile taqdîri
(وَيَجِبُ الْحَذْفُ) bu şüverin kuvvet ve za'fı hâzıfın kıllit ve keşreti hasebi iledir. أَمَّا , مُنْطَلَقًا انْطَلَقْتُ (فِي مَثَلٍ: أَمَّا أَنْتَ مُنْطَلَقًا انْطَلَقْتُ، أَيْ: لِأَنْ كُنْتَ) ya'ni كان'niñ hâzıfı vâcib olur. أَنْتَ niñ aşlı لَ idî. لِأَنْ كُنْتَ idî. Ba'dehu kelime'i كان hâzıf olundu ihtişâran. Zamîri muttaşıl munfaşıla münkalib oldu. Bir ما'da ziyâde olundu إِنَّ'den soñra كان mevzı'ına كان'den 'ıvezen. Ba'dehu ن, م'in içinde idgâm olundu haber kendi hâli üzerine ibkâ olundu. أَمَّا أَنْتَ مُنْطَلَقًا انْطَلَقْتُ oldu. Bu fethı hemze taqdîri üzeredir. إِمَّا kesri taqdîri üzerine taqdîri إِنَّ كُنْتَ مُنْطَلَقًا انْطَلَقْتُ idür. Bunda da evvelde nice 'amel olundu ise öylece 'amel olundu hâzıfı ل'dan gayrı zîra ânda ل yokdur.

Vardı muşannıf evvel [85/a] üzerine iktişâr eyledi eşher olduğun.

²¹⁹ “İnsanlar, yaptıkları amellerin karşılığını görürler; eğer iyi bir amel işlediyse onun karşılığını iyilik olarak, eğer kötü bir amel işlediyse onun karşılığını da kötülük olarak alır.” Tirmizî, Zühd, 1323.

[İN VE EĤAVÂTINIŇ İSMİ]

(اِسْمُ اِنَّ وَ اَخَوَاتِهَا هُوَ : الْمُسْنَدُ اِلَيْهِ بَعْدَ دُخُولِهَا) cinsdir şâmildir cümle müsnedün ileyh olanlara. بَعْدَ دُخُولِهَا faşıldır ihraç eyledi ismi اِنَّ ve eĥavâtından gayrîsını. (مِثْلُ: اِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ)

[CİNSİNİ NEFY EDEN لَا'NIN İSMİ]

(الْمَنْصُوبُ بِلَا الَّتِي لِنَفْيِ الْجِنْسِ) ya'ni sıfatı cinsi nefi içün demektir muzâf maḥzûfdur. Zîra لَا رَجُلٌ قَائِمٌ denilse رَجُلٌ nefisini nefi etmez kıyâmını nefi eder.

Ya vardı ismi لَا demedi الْمَنْصُوبُ dedi niçün? Zîra لَا'nın isminiñ cümleside ve ekşeride manşübâtıdan degildir. Öyle olunca ismi ḥaḳîḳaten de mecâzen de muṭlaḳa manşübâtıdan kılmak şaḥîḥ olmaz. Belki ismi لَا'dan manşüb olan mâ a'dâsından eḳaldır. Öyle الْمَنْصُوبُ بِهَا deyü ta'bîr lâzımdır. Ḥilâf manşübâtıdan bundan gayrîsınıñ. Zîra ba'zısıñın egerçi cümlesi manşübâtıdan degil ise de. Ekşeri manşübâtıdandır ekşere küll ḥükmi verilüb cümlesi tecevvüzen manşübâtıdan 'add olundu. (هُوَ: الْمُسْنَدُ اِلَيْهِ بَعْدَ دُخُولِهَا) yine cinsdir cümle müsnedün ileyhlere şâmildir. بَعْدَ دُخُولِهَا faşıldır ihraç eyledi sâ'irini. Bu kadar muṭlaḳ ismiñ ḥaddinde kâfidir. Lâkin çünkü لَا'dan manşübuñ ta'rîfini murâd etdi ise. Bu ta'rîfin üzerine ziyâde eyledi. (يَلِيهَا) kavlini ya'ni müsnedün ileyh lafzı لَا'yı velî eyleye وَاقِ' olmak ile. (نَكْرَةً مُضَافًا أَوْ مُشَبَّهًا بِهِ) muzâfa müşâbih olan her isimdir ki bir şey'e müte'allîk ola ki ol şey ismiñ ma'nâsınıñ tamamında ola. Bu (يَلِيهَا نَكْرَةً مُضَافًا أَوْ مُشَبَّهًا بِهِ) de ki zamîri mecrûrdan eḥvâli müterâdifedir. Yaḥud evvel yine bu zamîri mecrûrdan. Ya دُخُولِهَا'daki zamîri mecrûrdan. مَا بَقِيَ يَلِيهِ de ki zamîri merfû'da. (مِثْلُ: لَا عَلَامَ رَجُلٍ) müsned'ün-'ileyh لَا'yı velî edüb nekre olub muzâf olduğuna mişâldir. (وَلَا عَشْرِينَ دِرْهَمًا لَكَ) velî edüb nekre olub muzâfa müşâbih olana [85/b] mişâldir لك tetimme'i mişâleyndendir. (فَإِنْ كَانَ) eger müsned'ün-'ileyh بَعْدَ دُخُولِهَا eḥvâli mezkûra üzerine vâḳi' olmasa بَلْ كَانَ (مُفْرَدًا) ya'ni muzâf olmasa şibh muzâf olmasa (فَهُوَ مَبْنِيٌّ عَلَى) ya'ni şol şey üzerine mebnî olur ki لَا dâḥil olmazdan evvel müfred onuñ ile manşüb olurdu. Ol şey fetḥadır muvaḥḥide de "لَا رَجُلٌ فِي الدَّارِ" gibi. Ve kesredir cem'i müenneş sâlimde tenvînsiz "لَا مُسْلِمَاتٍ فِي الدَّارِ" gibi. Ve daḥî mâ ḳabli meftûḥ olan 'يا' dır. Müsennâda mâ ḳabli meksûr olan 'يا' dır. Cem'i müzekker sâlimde "لَا مُسْلِمِينَ وَلَا مُسْلِمِينَ" gibi. Ve burada müfreden murâd çünkü muzâf ve şibh muzâf muḳâbili oldu ise. Bunda müsennâ ve mecmû' dâḥil oldu.

mütevağgil/davetsiz gelen olduğuçün izâfet ile ma'rife olmaz. Yahud şıfatı meşhûrası murâd ola. Hâzreti 'Ali'nin iştihârı الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ olmak iledir. هَذِهِ قَضِيَّةٌ لَا كَأَنَّهُ. (وَفِي مِثْلٍ: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ) ya'ni her mevzı'de ki لَا 'alâ sebîli'l-'atf mütekerrir olub ve her biriniñ 'aķabinde bilâ faşıl bir nekre ola ol mevzı'de câ'iz olur. (خَمْسَةٌ أَوْجُهُ) bi ĥasebi'l-lafz beş vecih câ'iz olur. Âmma bi ĥasebi'l-tevcîh beşden de [86/b] ziyâde olur. (فَتْحُهُمَا) ya'ni لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ her birinde لَا nefi cins içün ola لَا قُوَّةَ لَا حَوْلَ üzerine ma'tûf ola. 'Atfü'n-müfred 'ale'l-müfred ola ĥaberleri maħzûf ola لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ مَوْجُودٌ إِلَّا بِاللَّهِ demek ola. Yahud 'atfü'n-cümle 'ale'l-cümle olur her birine başķa ĥaber taķdir ola. Taķdîri لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ مَوْجُودٌ إِلَّا بِاللَّهِ demek ola. (وَفَتْحُ الْأَوَّلِ [وَفَتْحُ الْأَوَّلِ] وَنَصْبُ الثَّانِي) ya'ni لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ. Âmma evveliñ fethı لَا 'yı 'ûla nefi cins olmak üzere ola. Ve şânîniñ naşbı لَا 'yı şânîye te'kîd'i-nefi içün mezîde olub. Şânî evvele ma'tûf olub manşûb ola lafzına ĥamlen ĥareke'i ĥareket 'irâba müşâbih olduğuçün. Yahud maħalli qarîbine maħmûl ola. (إِفْتَحَ الْأَوَّلُ وَرَفَعَهُ) نَحْوُ: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ Evveliñ fethı yine لَا nefi cins olduğuçün ola. Ve şânîniñ ref'ı zîra yine لَا 'yı şânîye zâ'ide ola. Ve şânî evveliñ maħalli be'îdine maħmûl ola. Zîra لَا gelmezden muķaddem ibtidâ ile merfû'dur. (وَرَفَعُهُمَا) نَحْوُ: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ (وَرَفَعَهُمَا) su'âline cevâb olmak üzere su'âle muţâbık olsun içün ikisinde bile ref' ile gelmiş ola. ma'nâsına ليس, لَا evveliñ ref'ı (وَرَفَعُ الْأَوَّلِ عَلَى ضَعْفٍ وَفَتْحُ الثَّانِي) olmak üzere ola. Lâkin za'af üzere. Zîra لَا'nıñ ليس ma'nâsına 'ameli za'îfdir. Şânîniñ fethı لَا nefi cins olmak üzeredir. Bu vecihde 'atfü'n-cümle 'ale'l-cümle olması müte'ayyin olur. Eger 'atfü'n-cümle 'ale'l-cümle olmayub 'atfü'n-müfred 'ale'l-müfred olsa (وَإِذَا) (لَمْ تُغَيِّرِ الْعَمَلَ) kaçan nefi cins içün olan لَا'nıñ üzerine hemze dâhil olsa (دَخَلَتْ الْهَمْزَةُ) لَا'nıñ medhûlünde 'irâben ve binâ'en te'sîrini tağyîr etmez. Zîra 'âmiliñ 'ameli üzerine kelime'i istifhâm dâhil olmak ile müteğayyir olmaz. (وَمَعْنَاهَا) لَا رَجُلٌ فِي (الْإِسْتِفْهَامِ) [87/a] olan hemzeniñ ma'nâsı (وَالْعَرْضُ) müstefhim olduğu ĥalde نَحْوُ: لَا تُزُولُ عِنْدِي (وَالْعَرْضُ) Sîbeveyh Hâzretleri zikr etmediği 'alâ'nıñ 'arzda ĥâli ķable'l-hemze ĥâli ģibi ola bunu zikr etmedi. Belki bunu Sîrâfî

zıkr etdi. Cezûlî²²¹ ve Muşannıf, Sîrâfî'ye tâbi' oldular. Endelüsî²²² bunu redd etdi şuna binâ'en ki **أَلَا** 'arz için olunca hurûfu ef'âlden olur **"إِنْ"** gibi **"لَوْ"** gibi hurûfu tahdîd gibi. Öyle olunca ba'dehâ vâkı' olan ismiñ intişâbı vâcib olur **"أَلَا زَيْدًا تُكْرِمُهُ"** gibi. **(وَالْتَمَنَى)** **أَلَا** nıñ ism'i-mebnîsiniñ na'tî mebnî demek ile ihtirâz eyledi ism'i-mu'rebiñ na'tından **رَجُلٍ ظَرِيفًا** ref ile **(الْأَوَّل)** **أَلَا** nıñ sıfatıdır. Bunuñ ile ihtirâz eyledi na't'î-şânîden ve mâ ba'dinden mişâli **"لَا رَجُلٌ"** gibi. **ظَرِيفٌ كَرِيمٌ فِي الدَّارِ** (مُفْرَدًا) hâldir **مَبْنِي** tahtında olan zamîrden ve bunda 'âmil **مَبْنِي** dır. Bunuñ ile ihtirâz eyledi **"لَا رَجُلٌ حَسَنُ الْوَجْهِ"** mişilliden. **(يَلِيهِ)** **حَالٌ بَعْدَ حَالٍ** dir yahud müfrediñ sıfatıdır. Bunuñ ile ihtirâz eyledi mefşûlden **"لَا غَلَامٌ فِيهَا ظَرِيفٌ"** gibi. **عَلَى الْفَتْحِ (مَبْنِي)** men'ûtuna hamlen beynlerinde ittihâd olduğıçün ve nefî haķîķatde na'ta teveccüh ettiğıçün. **(وَمُعْرَبٌ)** zîra tevâbi'de aşıl metbû'âsına 'irâbda tâbi' olmaķdır binâda degil **(رَفْعًا)** maħalli be'îdine hamlen **(وَنَصْبًا)** lafzına hamlen yahud maħalli qarîbine hamlen **(نَحْوُ: لَا رَجُلٌ ظَرِيفٌ)** fethî ile **(وَمُعْرَبٌ)** ref ile **(وَمُعْرَبٌ)** naşb ile **(وَالْأَوَّل)** ya'ni na't böyle olmasa **(فَالْإِعْرَابُ)** hükümü 'irâbdır lâ gayru ya ref'an maħalli be'îdine hamlen yahud naşben lafzına ya maħalli qarîbine hamlen. Emsile'i-fevâ'idi kuyûd beyânında mürûr etdi 'iade lâzım degildir. **(وَالْعَطْفُ)** **لَا** nıñ ismi mebnîsiniñ üzerine 'atıf, ma'tûf nekre olduğı zaman. Ve ma'tûfda **لَا** yı tekrîrsiz. Zîra ma'tûf ma'rife olsa ref'ı vâcib olur **لَا غَلَامٌ لَكَ** gibi. Ve kaçan **لَا** ma'tûfda mükerrer olsa onuñ hükümü **لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ** da **[87/b]** mürûr edendir. **(عَلَى اللَّفْظِ)** ya'ni **لَا** nıñ ismi mebnîsiniñ lafzı üzerine haml olunub manşûb kılınmaķ ile. **(وَعَلَى الْمَحَلِّ)** dahî maħalli üzerine haml olunub merfû' kılınmaķ ile 'atıf **(جَائِزٌ)** bunda binâ câ'iz olmaz 'atıf ile faşıl olduğıçün hükümü muttaşıl da kılınmadı **لَا** yı mü'ekke de ile meżanne'i-faşıl olduğıçün. Zîra nefî üzerine ma'tûfda keşîran **لَا**

²²¹ Cezûlî; Ebû Mûsâ Îsâ b. Abdilazîz b. Yelbaht el-Cezûlî (ö. 607/1210). Mağribli Arap dil âlimi. Cezûlî, Merakeş'te büyük caminin hatipliğıyle birlikte kadı ve valileri teftişle görevlendirilmiş, üstün ahlâk ve faziletiyle tanınmıştır. Yetiştirdiğı önemli isimler arasında Arap gramerine dair ilk elfiyeyi kaleme alan İbn Mu'tî, el-Muḳaddime'sine şerh yazan Ömer b. Muhammed eş-Şelebînî yer alır. Fuat Günel, "Cezûlî, Îsâ b. Abdülazîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/514-515.

²²² Endelüsî; Ebû Muhammed el-Kâsım 'Aleḡmuddîn b. Ahmed b. Ebu's-Seddâd el-Muvaffak b. Ca'fer el-Lûrkî el-Mursî el-Endelüsî (ö. 661/1263). Arap dili ve kıraat ilimlerinde imam olarak kabul edilen Endelüsî daha çok el-Kâsım ismiyle tanınmaktadır. Yapmış olduğı ilmi seyahatler neticesinde pek çok alimden ders almış bu ilmi birikimi sebebiyle birçok alanda otorite olarak kabul edilmiştir. Endelüsî'nin Zemahşerî'nin "Mufasssal" adlı eserine yazdığı on ciltlik şerh, dilbilgisi alanında yaptığı çalışmalarından sadece biridir. Mehmet Sıddık Özalp, "Kâsım b. Ahmed el-Lûrkî'nin Endülüs'ten Maşrik'a Yaptığı İlim Yolculuğunu Ele Alan 'el-Kasidetu'l-Lûrkiyye' İsimli Mîmiyyesi Üzerine Bir İnceleme", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 9/1 (Mart 2025), 336-359.

²²³ [A] Nüshasında "حَالٌ بَعْدَ" ibaresi eksiktir, ancak kenarda tashih edilmiştir.

ziyâde olunur "لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ" gibi. (مِثْلُ: لَا أَبَ وَابْنًا) naşb ile (وَابْنٌ) ref ile. فِثْ ile câ'iz degildir ve sâ'ir tevâbi'de nüḥât dan nâşş yokdur. Lâkin lâyıḳ olan budur ki ânlarıñ ḥükmü tevâbi' münâdi ḥükmü gibi ola. Endelüsî böyle zıkr etdi. (وَمِثْلُ: لَا أَبَا لَهُ، وَلَا غُلَامِي) ya'ni her terkîb ki nefi cins içün olan لَا'nıñ isminden soñra لَا'ya izâfe olub zâlike'l-ismiñ üzerine aḥkâmı izâfet ki أَبَا'da elifiñ işbâtıdır ve غُلَامِي den ن' uñ ḥazfıdır icrâ oluna. Ya'ni bu iki terkîb mişillide aşıl لَا غُلَامِيْن لَهُ وَلَا غُلَامِيْن لَهُ denilüb bunlarda لَا'nıñ ismi مَا يُنْصَبُ üzerine mebnî kılınub câr ve mecrûr لَا'ya ḥaber kılınmaḳ idi. Lâkin 'alâ kılletin أَب' e elif işbât etmek ile ve غُلَامِيْن' iñ, ن' u ḥazf olunmaḳ ile وَلَا غُلَامِي لَهُ denildi. Hâli izâfetinde لَا أَبَاهُ وَلَا غُلَامِيْهِ denildiği gibi. (تَشْبِيْهًا لَهُ) bu terkîbde لَا'nıñ ismi muzâf degil iken (بِالْمُضَافِ) muzâfa teşbîh içün ve aḥkâmı muzâfı bunlarıñ üzerine icrâ içün ol taḳdırce لَا'nıñ ismi bu maḥalde mu'reb olur. (لِمُشَارَكَتِهِ) bu teşbîh لَا'nıñ isminiñ müşâreketi olduğıcındır. (لَهُ) muzâf (فِي أَصْلِ مَعْنَاهُ) muzâfıñ muzâf olduğı ḥayşiyyetden aşıl ma'nâsında müşâreketi olduğıcün. Muzâfıñ muzâf olduğı ḥayşiyyetden aşıl ma'nâsı ihtisâşdır. Ya'ni ihtisâşda bu iki terkîbde ki لَا'nıñ isminin muzâfa müşâreketi olduğıcün. Muzâf degil iken muzâfa teşbîh olunub aḥkâmı izâfet üzerine icrâ olundu. (وَمِنْ ثَمَّةَ) ya'ni bu iki terkîb mişilliniñ cevâzı gayrı muzâfı [88/a] muzâfa ma'nâyı ihtisâşda müşâreketi olduğıcün. Teşbîhen olduğı ecildendir ki (لَمْ يَجُزْ) (لَا أَبَا فِيْهَا) ya'ni فِي الدَّارِ ihtisâş ma'nâsı olmadığıcün. Zîra أَب' iñ bir şey'e izâfetden mefhûm olan ihtisâşı degildir. İllâ muzâfıñ ol şeye übüvveti ile. Bu ihtisâş ise دَار' a nisbet أَب' içün şâbit degildir. Ḥâşılı أَب' iñ, دَار' a izâfeti şaḥîḥ olmayınca. لَا أَبَا فِيْهَا terkîbi أَب' iñ, دَار' a muzâf olduğı terkîbe aşıl ma'nâda müşâreketi olduğıcün ne keyfiyyet ile teşbîh olunur. (وَلَيْسَ) bu iki terkîb mişilli degildir. (بِمُضَافٍ) ḥaḳîḳaten muzâf degildir. (لِفَسَادِ الْمَعْنَى) izâfeti taḳdîri üzerine murâdı mefâd olan ma'nâ fâsid olduğıcün. Zîra maḳşûd cinsi أَب' iñ cinsi غُلَامِي' iñ sübûtunu nefidir. Bu terkîb mişilli ḥaḳîḳaten muzâf olunca لَا أَبَاهُ وَلَا غُلَامِيْهِ demek olur. Bu ise ḥaber taḳdîrine muḥtâç olur. Ve taḳdîri لَا أَبَاهُ مَوْجُودٌ وَلَا غُلَامِيْهِ مَوْجُودٌ demek olur. Öyle ma'nâyı maḳşûd gayrı maḳşûda münkalîb olub. أَب' i ma'lûmdan غُلَامِيْن' ma'lûmeynden vücûd'u-nefi olur. Cinsi أَب' iñ cinsi, غُلَامِي' iñ sübûtunu nefi olmaz maḳşûd ise budur nitekim bildin. (خِلَافًا لِسَيِّوِيْهِ) ve Ḥalîl ve Cumhûru'n-nüḥât. Bunlar zâhib oldular ki bu terkîb mişilli ḥaḳîḳatde muzâfdır. ل' ı muzâf ile muzâfun ileyh beyninde ل' ı muḳaddera te'kîd içün ikḥâm/katmak ile. Muşannıf Ḥazretleri bunlara muḥalet edüb fesâdına ḥükm eyledi.

Ya vardı Sîbeveyhi bu hilâfa tahşîş eyledi. Zîra Sîbeveyh bunlar beyninde 'umdedir. Ve dahî maḫşûd hilâfî beyândır muḫalifeyni degil. (وَيُحَذِّفُ كَثِيرًا) 'nın ismi ḫazf olunur ḫazfî keşîr ile. (فِي مِثْلٍ: لَا عَلَيْكَ أَيُّ: لَا بَأْسَ) ve ismi ḫazf olunmaz illâ ḫaberiniñ vüçûdu ile ḫazf olunur içḫâf olmasun içün لَا كَزَيْدٍ kavillerinde. Eger كَزَيْدٍ'de ك mislû ma'nâsına isim olursa câ'izdir ki كَزَيْدٍ ismi ol ḫaberi maḫzûf ola taḫdîri لَا مِثْلَهُ مَوْجُودٌ. Ve câ'izdir ki [88/b] ḫaber ola ismi maḫzûf ola. Taḫdîri لَا أَحَدٌ مِثْلُ زَيْدٍ eger ك'i ḫarfî cer kılsan elbette isim maḫzûf olur taḫdîri لَا أَحَدٌ كَزَيْدٍ.

[YE BENZEYEN VE لَا 'NİN ḤABERİ]

(هُوَ: الْمُسْتَنْدُ) nefîde ve cümle'i ismiyye üzerine duḫûlde (خَبَرُ مَا وَ لَا الْمُشَبَّهَتَيْنِ بِلَيْسَ) cinsdir şâmildir cümle ḫaberlere. (بَعْدَ دُخُولِهِمَا) faşıldır ihrâç eyledi مَا'nın لَا'nın isimlerinden gayrîyı (وَهِيَ) ya'ni مَا'nın ve لَا'nın ḫaberleriniñ مَا'ya ve لَا'ya ḫaberiyyeti (لُعَّةُ أَهْلِ الْحِجَازِ) isimleriniñ yine bunlara ismiyyeti de lügati Hicâziyyedir.

Ya vardı ḫaberiyyeti zikre tahşîş etdi zîra bunlara 'amel etdirmek ve isimlerini bunlara isim ve ḫaberlerini yine bunlara ḫaber kılmak zâhir olmaz illâ ḫaber 'itibârî ile olur. Zîra isim evvelden de merfû' yine de merfû'dur. Âmma ḫaber evvelden merfû' idi مَا ve لَا dâhil olduğdan soñra manşûb olur. مَا'nın ve لَا'nın 'amel etmesi onuñ ile zâhir olur. Âmma Benî Temîm tâ'ifesi bunlarıñ 'imâline zâhib olmadıkları ḫayşiyetden ḫaberi bunlara ḫaber ve ismi isim kılmazlar. Belki bunlar mübteda ve ḫaberdır مَا'dan, لَا'dan evvel nice mübteda ve ḫaber ise yine öyle derler. Ehli Hicâz lügati şol lügatdır ki tenzîl onuñ üzerine vârid oldu. Allah'ı Te'âlâ buyurdu (مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ)²²⁴ Eger (مَا هَذَا بَشَرًا)²²⁵ gerek idi ref' ile. Âmma Benî Temîm hâldir 'amel etmeseler مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ ve مَا هَذَا بَشَرٌ ile. Âmma Benî Temîm hâldir dediler. (وَإِذَا زِيدَتْ إِنْ مَعَ مَا) mişâli "مَا إِنْ زِيدَ قَائِمٌ" gibi مَا'yı tahşîşun bi'z-zikr etdi. Zîra إِنْ ile ziyâde olunmaz isti'mâli a'rabda. Ve bu مَا ile إِنْ vâki' olduğu yerde. Başriyyûn إِنْ zâ'ididir derler. Kūfiyyûn nâfiye'i mü'ekkededir derler. (أَوْ انْتَقَضَ النَّفْيُ بِإِلَّا) نَحْوُ: مَا زَيْدٌ قَائِمٌ (بَطْلَ الْعَمَلِ) عَلَى الْإِسْمِ نَحْوُ: مَا قَائِمٌ زَيْدٌ²²⁶ (أَوْ تَقَدَّمَ الْخَبَرُ) إِلَّا لَا'nın مَا'nın bu şüretlerde مَا'nın, لَا'nın 'amelleri bâtıl olur. Âmma إِنْ ziyâde olundukda zîra مَا'âmili za'îfdır لَيْسَ'ye müşâbehet ile 'amel eyledi. Vaḫtakim mâ beyni إِنْ ile faşl olundu ise 'amel etmedi. Âmma nefî İLÂ ile muntekiz olduğu zaman. Zîra bunlar nefî içün 'amel eylediler.

²²⁴ [المجادلة 2/58] (الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ)

²²⁵ [يوسف 31/12] (فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا)

²²⁶ [A] Nüshasında "قائم" ibaresi eksiktir, ancak kenarda tashih edilmiştir.

Vahtakim nefî müntekiz oldu ise ‘amelleri [89/a] batıl oldu âmma habere muḳaddem olduḡu zaman. Zîra vahtakim tertîb müteḡayyir oldu ise ‘amelde za‘afleri olduḡuḡün ‘amelleri bâtil oldu. (وَإِذَا عَظِفَ عَلَيْهِ) ya‘ni bunların haberleri üzerine ‘atıf olunsa (بِمُوجِبٍ) kesri ج ile ya‘ni bir ‘atıf ile ki ba‘de’n-nefî îcâb ifâde eder "لَكِنْ" gibi "بَلْ" gibi. (فَالرَّفْعُ) ya‘ni bu taḡdirce ma‘tûfuñ hûkmü ref‘dir lâ ḡayr. Zîra bunlar naḡzı nefide lâ menzilesindedir. Mişâli "مَا زَيْدٌ مُقِيمًا بَلْ مُسَافِرٌ" gibi ve daḡî "مَا عَمَرُوا قَانِمًا لَكِنْ قَاعِدٌ" gibi.

[MECRÛRÂT]

(عَلَى عِلْمِ الْمُضَافِ إِلَيْهِ) ya‘ni bir isimdir ki müştemil ola (الْمَجْرُورَاتُ: هُوَ مَا اشْتَمَلَ) ya‘ni muzâfun ileyhiñ ‘alâmetini müştemîl ola. Muzâfun ileyh, muzâfun ileyh olduḡu ḡaysiyyetden ya‘ni cerri müştemîl ola. Berâberdir ki kesre ile ola ya fetḡa ile ola yaḡud يا ile ola.

[MUZÂF’UN-‘İLEYH]

(وَالْمُضَافُ إِلَيْهِ) burada muzâfun ileyh muştaliḡu meşhûruñ ḡayrıdır. Burada Muşannıf Ḥazretleri Sîbeveyh mezhebine zâhib oldu. Şol ḡaysiyyetden ki muzâfun ileyhi lafzen ḡarfî cer ile mensûbun ileyh olana da itlâḡ etdi. Taḡdîri ḡarfî cerle olana itlâḡ olunduḡu gibi. (كُلُّ اسْمٍ) ḡaḡîḡat yaḡud hûkmen böyle e‘âmm oldu cümle muzâfun ileyhe şâmil olsun içün mişâli (يَوْمَ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ) [المائدة 119/5] gibi. Zîra meşâdir hûkmündedir (يَوْمَ نَفْعُ الصَّادِقِينَ) demekdir. (نُسِبَ إِلَيْهِ شَيْءٌ) gerek isim olsun "عَلَامٌ زَيْدٌ" gibi ya fi‘il olsun "مَرَرْتُ بِزَيْدٍ" gibi. (بِوَاسِطَةِ حَرْفِ الْجَرِّ لَفْظًا أَوْ تَقْدِيرًا) gerek ol ḡarf melfûz ola "مَرَرْتُ بِزَيْدٍ" gibi ya muḡadder ola (مُرَادًا) ol ḡarfî muḡadder murâden olduḡu ḡalde eserini ki cerdir ibḡâ eyleye "عَلَامٌ زَيْدٌ" gibi "خَاتَمٌ فِضَّةٍ" gibi "ضَرَبُ الْيَوْمِ" gibi ḡilâfî "قُمْتُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ" mişilliniñ. Zîra eḡerḡi buna الْقِيَامُ ḡarfî muḡadder ile nisbet olundu ise ki ol ḡarf fi‘idir. Lâkin murâd degildir eḡer murâd olsa mecrûr olurdu. (فَالْتَقْدِيرُ) ya‘ni taḡdîri ḡarf (شَرْطُهُ: أَنْ يَكُونَ الْمُضَافُ اسْمًا) zîra eḡer fi‘il olsa ḡarf ile [89-b] telaffuz olunmaḡ lâzımdır "مَرَرْتُ بِزَيْدٍ" gibi. (مَجْرَدًا) ya‘ni ândan münselih ola (تَنْوِينُهُ) tenvîni münselih ola ya ḡâ‘im maḡâmı tenvîn ki teşniye ن‘udur, cem‘i ن‘udur. (لِأَجْلِهَا) izâfet eclîḡün. Zîra tenvîn ve ن‘ oldukları kelimeniñ temâmına delîldir. Vahtakim bunlar kelimeteyn birbirine mezc etmek murâd etdiler ise. Bir mezcile ki ol mezc sebebi ile şânîden, ûlâ ta‘rîf ya taḡşîş ya taḡfîf kesb eder. Êlâda ‘alâmeti tamâmı kelime‘i ḡazf etdiler ve ûlâyı şânîye ile tetmîm etdiler. Ve bundan soñra kelâmı ḡavme nazaran şol ḡaysiyyetden ki bunlar izâfeti lafziyyede taḡdîri ḡarfî cerre ḡâ‘il degillerdir. Bu ta‘rîfden mütebâdir olan budur ki bu ta‘rîf izâfeti

lafziyye ile muzâfun ileyhe şâmil degildir. Lâkin kelâmı muşannıfıdan metinde ve şerhinde şarîh olan budur ki izâfeti ma'neviyye ve lafziyyeye münkasım olan degildir illâ izâfet bi taqdiri harfî'l-cerdir. Lâkin izâfeti lafziyyede taqdiri harfî beyân etmedi metinde de şerhinde de. Ve dahî muşannıfıdan sâ'ir muşannefâtında bir şeyde naql olunmadı. Lâkin ba'zılar tekellûf etdi şıfatıñ mef'ûlüne izâfetinde ل taqdiri ile taqviye'i 'amel içün "ضَارِبُ" gibi. Ve şıfatıñ fâ'iline izâfetinde مِنْ i beyâniyye taqdiri ile "الحَسَنُ الْوَجْهَ" gibi. Zîra ba'zılar taqdiri ile "جَانِي زَيْدُ الْحَسَنُ الْوَجْهَ" de وَجْه'in zikri temyîz menzîlesindedir. Zîra حَسَن'niñ, زَيْد'e isnâdında ibhâm vardır. Zîra bilinmez ki زَيْد'den kangî şey hasendir kaçan ki وَجْه zikr olunca güyâ ki مِنْ حَيْثُ الْوَجْه denilmiş oldu.

[İZÂFETİŇ KISIMLARI]

(وَهِيَ) bu taqdiri harfî cerr ile izâfet (مَعْنَوِيَّة) ya'ni ma'nâya mensûbdur. Zîra izâfet muzâfda bir ma'nâ ifâde eder ki ol ta'rîfdır ya tahşîşdir. (وَلَفْظِيَّة) ya'ni âñcağ lafza mensûbdur ma'nâya degil ma'nâya sirâyet etmedigiçün

[MA'NEVİ İZÂFE]

(فَالْمَعْنَوِيَّة) ma'neviyyeniñ 'alâmeti (أَنْ يَكُونَ الْمُضَافُ فِيهَا غَيْرَ صِفَةٍ) ism'i-fâ'il ve ism'i-mef'ûl ve şıfat'ı-müşebbehe gibi. (مُضَافَةٌ إِلَى مَعْمُولِهَا) ya'ni 90/a] قَبْلُ الْإِضَافَةِ ya fâ'ili ya mef'ûlü olan şeye muzâf ola. Berâberdir şıfat olmasun "غُلَامُ زَيْدٍ" gibi. Yağud şıfat ola ve lâkin ma'mûlüne muzâf olmaya belki gayrîye muzâf ola "مُصَارِعُ مِصْرَ - كَرِيمُ الْبَلَدِ" gibi. Bunuñ ile ihtirâz eyledi "ضَارِبُ زَيْدٍ - حَسَنُ الْوَجْهَ" mişilliden. (وَهِيَ) bu izâfet'i-ma'neviyye hükmü istiqrâ ile (إِمَّا بِمَعْنَى اللَّامِ فِيمَا) ol muzâf'un-'ileyhde ki (عَدَا جَنْسٍ) (الْمُضَافُ وَظَرْفُهُ) ya'ni muzâf'un-'ileyh, muzâf ve gayrîye şâdık olmaya. Ve dahî zarfda olmaya "غُلَامُ زَيْدٍ" gibi. Zîra زَيْد'in cinsi degildir ve gayrına şâdık degildir. Öyle olunca الْبَيَانِيَّةُ (أَوْ بِمَعْنَى مَنْ) غُلَامُ لَزَيْدٍ demektir. (فِي جَنْسِ الْمُضَافِ) ya'ni muzâfun ileyh, muzâfıñ cinsi olub muzâfa ve gayrîye şâdık ola. Ve muzâfda, muzâf'un-'ileyhe ve gayrîye şâdık olmağ şartı ile. Öyle olunca mâ beyninde 'umûm ve huşûş min vech olmuş olur. (أَوْ بِمَعْنَى فِي فِي ظَرْفِهِ) ya'ni muzâfıñ zarfında. Hâşılı maħal budur ki muzâf'un-'ileyh şundan hâli degil ki ya muzâfa mübâyin ola ya müsâvi ola ya e'ammü mutlağ ola ya eħaşşî mutlağ ola ya eħass min vechin ola. Eger mübâyin olacağ olursa eger muzâf'un-'ileyh muzâfıñ zarfı olursa izâfet bi ma'nâ فِي'dir. Eger degil ise izâfet bi ma'nâ ل'dır. Eger müsâvi olursa "لَيْتَ ve أَسَدٌ" gibi. Ya mutlağ e'amm olursa "يَوْمَ الْأَحَدِ، عِلْمُ الْفَقْهِ، شَجَرٌ" gibi izâfeti mümtenîdir. Eger mutlağ eħaşş olursa "أَحَدُ الْيَوْمِ"

"الْأَرَاكَ" gibi izâfet yine izâfeti bi-ma'nâ ل' dir. Eger eḥaşşî min vechin olursa eger muzâf'un-'ileyh muzâfiñ aşlı olacağı olursa izâfet bi-ma'nâ مِنْ dir. Eger aşlı olmayacağı olursa izâfet yine bi-ma'nâ ل' dir. Öyle olunca فَضَّة'nin ve خَاتَم'e izâfet'i-beyâniyyedir ve فَضَّة üñ خَاتَم e izâfeti bi-ma'nâ ل' dir "فَضَّةُ خَاتَمِكَ خَيْرٌ مِنْ فَضَّةِ خَاتَمِي" gibi. Ve bundan sonra [90/b] bilinmesi lâzım olandandır ki bi ma'nâ ل' olanda elbette ل' ı taşrîḥ şaḥîḥ olmak lâzım olmaz. Belki ma'nâyı ل' olan ihtîşâş ifâdesi kifâyet eder. Öyle olunca يَوْمُ الْأَحَدِ ve عِلْمُ الْفَقْهِ ve شَجَرُ الْأَرَاكَ kavilleriniñ izâfeti bi-ma'nâ ل' dir. Âmma ل' ı izhâr şaḥîḥ degildir. Bu aşıl ile murâd izâfet'i-lâmiyyeden keşîrden işkâl mürtefi' olur tekellüfâtı ba'ideye ihtîyaç olmaz "كُلُّ وَاحِدٍ ve كُلُّ رَجُلٍ" gibi. (وَهُوَ) bu izâfet bi ma'nâ فِي (قَلِيلٍ) فِي اسْتِعْمَالِهِمْ (قَلِيلٍ) bu izâfet bi ma'nâ فِي olanları izâfeti bi ma'nâ ل' ı redd etdiler. Zîra ضَرْبُ ضَرْبٍ لَهُ اخْتِصَاصٌ بِالْيَوْمِ بِمُلَابَسَةِ الْوُقُوعِ فِيهِ ma'nâsı terkîbiniñ ma'nâsı demek olur.

Eger su'âl olunursa ki bu taḳḍirce izâfet bi-ma'nâ مِنْ ide, izâfeti bi-ma'nâ ل' a ircâ' ḳalîl olur. Mübeyyin ile mübeyyen ma beyninde ihtîşâş olduḡuḡün.

el-Cevâb: Gerçeksın ḳalîldir lâkin vaḳtakim izâfet bi-ma'nâ فِي ḳalîl oldu ise ânı izâfeti bi-ma'nâ ل' ı redd etdiler taḳlîli aḳsâm için. Âmma izâfet bi-ma'nâ مِنْ kelâmı 'arabda keşîrdir evlâ olan redd olunmayub başḳa kısım ḳılınmaḳdır. (نَحْوُ: غَلَامٌ زَيْدٌ) izâfeti bi-ma'nâ ل' 'a mişâldir.

(وَضَرْبُ الْيَوْمِ) izâfeti bi-ma'nâ مِنْ 'e mişâldir (وَحَاتَمُ فَضَّةٍ) izâfeti ma'neviyye ifâde eder. (تَغْرِيفًا) muzâfiñ ta'rîfini (مَعَ) (الْمُعْرِفَةِ) الْمُضَافُ إِلَيْهِ (مَعَ) izâfeti ma'neviyye ifâde eder. (وَتَقْيِيدُ) zîra heyeti terkîbiyye izâfeti ma'neviyyede ma'lûmiyyeti muzâf için mevzûdur. Yoksa bu degil ki bir emriñ bir mu'ayyene nisbeti ma'lûmiyye mensûb ve ma'hûdiyyeti için mevzû ola. Ha âniñçün degildir zîra o lâzım degildir.

Eger su'âl olunursa ki âz olur ki جَائِي غَلَامٌ زَيْدٌ denilir ve eḫadi mu'ayyene işâretsiz. Öyle olunca heyeti terkîbi izâfi ma'lûmiyyeti muzâf için mevzû' olmuş olmadı.

el-Cevâb: Böyle denilmek ḫilâfı vaż' ı izâfet üzeredir. Görmezmissin ki mu'arrafun bi'l-lam aşlı vaż'ında mu'ayyen için mevzû' iken âz olur ki ḡayrı mu'ayyene işâretsiz isti'mâl olunur [91/a]

وَلَقَدْ أَمَرْتُ عَلَى النَّيْمِ يَسْبُونِي²²⁷

²²⁷ "Kimi zaman adi birinin yanından geçerdim bana söviyordu. Beni kastetmiyor der, oradan uzaklaştırdım." Söyleyeni bilinmiyor. Beytin devamı;

وَلَقَدْ أَمَرْتُ عَلَى النَّيْمِ يَسْبُونِي فَمَضَيْتُ نَمَةً قُلْتُ: لَا يَعْينِي

beyti gibi. Ve bu ma'rifeye izâfet, izâfeti ma'neviyyede mu'arrife'i muzâf hükmü olmak **عَيْر** ve **مِثْل** mişillide câri degildir. Zîra **عَيْر** ve **مِثْل**'in ibhâmda teveğgulleri vardır. İllâ megerkim muzâf'un-'ileyh içün zıddı vâhid olub gayriyyet ile ma'rûf ola **"عَلَيْكَ بِالْحَرَكَةِ"** gibi. Ve yine böyledir kaçan muzâf'un-'ileyh içün. **مِثْل** olsa ki eşyadan bir şeyde âna mûmâşelet ile meşhûr olsa **"عِلْم"** gibi **"شَجَعَات"** gibi. Varsa **جَاءَ مِثْلُكَ** denilse ma'rife olur. **(وَأُفِيدُ تَخْصِيصًا)** ya'ni muzâfın tahşîşini ifâde eder. **(النَّكَرَةِ الْمُضَافِ إِلَيْهِ مَعَ)** tahşîş, taqlîlü iştirâkdir. Şek yokdur ki **عِلْم**, **رَجُل**'e muzâf olmazdan evvel **عِلْم** ile **عِلْمَ امْرَأَةٍ** beyninde müşterek idi. Vahtakim **رَجُل**'e muzâf oldu ise ândan **عِلْم** **تَجْرِيدِ الْمُضَافِ مِنْ** (**وَشَرْطُهَا**) izâfeti ma'neviyyenin şartı (**التَّعْرِيفِ**) muzâfı tecriddir ta'rîfden ma'rife olduğu zaman. Eger ze'l-lam olursa **ل**'ı hâzıf olunur. Eger 'alem ise nekre kılınır tarîki ma'rûf ile. Eger ma'rife olmazsa tecride hâcet yokdur belki mümkün degildir. Yağud tecridden murâd muzâfın tecerrüdi ve huluvvüdür. Ta'rîfden 'inde'l-izafeti gerek nefsinde nekre olsun tecridsiz yağud ma'rife olub tecrid olunsun.

Ya vardı tecrir vâcib oldu zîra ma'rife eger nekreye muzâf olsa ednâ ki tahşîşdir. Âna tâlib olmak lâzım olur. 'Alâ ki tahşîfdir onuñ vücûdu ile. Eger ma'rifeye muzâf olsa tahşîl hâşıl olub izâfet zayî' olur. Zîra ta'rîfde ifâde etmez, tahşîşde ifâde etmez. **(وَمَا أَجَارُهُ)** **(الثَّلَاثَةُ الْأَثْوَابِ وَشِبْهَهُ مِنَ الْعَدَدِ)** şol 'adedden şibhi ki mu'arrafi bi'l-lam olub ma'dûduna muzâf ola. **"الْمِائَةُ الدِّينَارِ ve الْخَمْسَةُ الدَّرَاهِمِ"** gibi **(ضَعِيفٌ)** kıyâsen ve isti'mâlen. Âmma kıyâsen za'îf olduğu tahşîli hâşıl lâzım **[91/b]** olduğucündür. Âmma isti'mâlen za'îf olduğu fuşâhadan bu mişillide terki **ل** şâbit olduğucündür. Zü'r-rumme²²⁸ dedi ki:

ثَلَاثُ الْأَثَافِي وَالذِّيَارُ الْبَلَاغُ

Ya hadîsi şerîfde ²²⁹ «بِالْأَلْفِ الدِّينَارِ» vâki' oldu dersin. Ol bedel üzerinedir izâfet üzerine degildir.

Cinnî, el-Hasâis, thk. Muhammed Ali Neccâr, 2/230-232

²²⁸ "Üç ocak taşı ve terk edilmiş evler selamını alacak mı? Veya kalbimin körlüğünü kaldıracak mı?" Beytin evveli;

وَهَلْ يَرْجِعُ التَّسْلِيمُ أَوْ يَكْشِفُ الْعَمَى ثَلَاثُ الْأَثَافِي وَالذِّيَارُ الْبَلَاغُ

Ebü'l-Hâris Zü'r-rumme Gaylân b. Ukbe b. Ma'dî b. Amr el-Kahtânî, *Dîvânu Zürrumme*, thk. Ahmed Hasan Besec (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), 155.

²²⁹ Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği uzun bir hadis bkz. Buhari, Kefalet 2291.

[LAFZÎ İZÂFE]

(وَأَنْ يَكُونَ [المُضَافُ] صِفَةً) عَلَامَتُهَا (الْفُظْيَةُ) الإِضَافَةُ (و) gibi. "عَلَامَ زَيْدٍ" gibi. (مُضَافَةٌ إِلَى مَعْمُولِهَا) ihtirâzdır şıfat olub ma'mûlüne muzâf olmayandan (مَثَلُ: ضَارِبُ زَيْدٍ) ismi fâ'ilî'nin mef'ûlüne izâfeti kabîlindendir. (وَحَسَنُ الْوَجْهِ) şıfatı müşebbehini fâ'iline izâfeti kabîlindendir. (وَلَا تُفِيدُ) izâfeti lafziyye ifâde etmez hiçbir fâide'î (إِلَّا تَخْفِيفًا) ta'rif ve tahşîs ifâde etmez takdîr infişalde olduğuçün. (فِي اللَّفْظِ) âncak lafızda tahfîf eder ma'nâda degil. Ma'nâda tahfîf budur ki lafızdan tahfîf sâkıt olan şey muhâbelesinde me'ânîniñ ba'zısında mûlaḥaza'î 'ağıldan sâkıt ola. Bu izâfeti lafziyyede böyle degildir. Belki ma'nâ kable'l-izâfeti nice ise yine öyledir. Bu tahfîfi lafzî ya âncak muzâfın lafzında ola ḥaḳîḳaten tenvîni ḥazf ile "ضَارِبُ زَيْدٍ" gibi Ya ḥükmen tenvîni ḥazf ile "حَوَاجَ بَيْتِ اللَّهِ" gibi yaḥud teşniye ve cem'i n 'unu ḥazf ile ola "ضَارِبُوا زَيْدٍ ve ضَارِبًا زَيْدٍ" gibi. Yaḥud tahfîf âncak muzâf'un-'ileyhiñ lafzında ola zamîr ḥazf olunub şıfatda müstetîr olmak ile "القَائِمُ الْعَلَامُ" gibi aslı الْقَائِمُ غُلَامُهُ idi. 'عَلَامٌ' dan zamîr ḥazf olunub ve قَائِمٌ de müstetîr kılınub قَائِمٌ âna muzâf oldu âncak muzâf'un-'ileyhde tahfîf içün. Yaḥud tahfîf hem muzâf ve hem muzâf'un-'ileyhde ola قَائِمُ زَيْدٌ قَائِمُ غُلَامُهُ idi. Muzâfda tahfîf ḥazfı tenvîn iledir muzâf'un-'ileyhde tahfîf zamîri ḥazf olunub şıfatda müstetîr kılınmak iledir. (وَمِنْ ثَمَّةَ) ya'ni izâfet'i-lafziyyeniñ ifâdesi tahfîf olmak vâcib olub ta'rifî [92/a] tahşîsinden her biri müntefî olduğı ecilden (مَرَرْتُ) تَرْكِيبُ (جَارٍ) şıfatı ma'mûlüne muzâf kılıb ve yine nekreye şıfat kılınmak ile imdi ta'rif ifâde etmediğı içün bu terkîb câ'iz oldu. (مَرَرْتُ) (بِرَّيْدٍ حَسَنٍ الْوَجْهِ) zîra حَسَنُ الْوَجْهِ muzâf olmak ile ta'rif ifâde etmeyüb nekre ḳaldı ise ma'rifeye şıfat olamadı. Eger izâfet'i-lafziyye ta'rif ifâde etse idi terkîb evvel câ'iz olmaz idi. Zîra ma'rifeye nekreye şıfat olmak lâzım olur ve terkîbi şânî câ'iz olur idi. Zîra ma'rifeye, ma'rifeye şıfat olurdu. (وَمِنْ جِهَةٍ) (وَأَمْتَنَعَ: الضَّارِبُ زَيْدٍ) تَرْكِيبُ (جَارٍ) أَنَّهَا تُفِيدُ تَخْفِيفًا ikisinde bile ḥazfı n ile tahfîf olduğıçün câ'iz oldu. (وَأَمْتَنَعَ: الضَّارِبُ زَيْدٍ) zîra الضَّارِبُ in tenvîni sâkıt olmadı illâ ال ile, izâfet içün degil öyle olunca tahfîf bulunmadı. (خَلَفًا لِلْفَرَاءِ) Ferrâ الضَّارِبُ زَيْدٍ terkîbini câ'iz görür ya böyle tevehhüm eder ki lââm'ı-ta'rifîñ duḥûlü degildir illâ izâfetden şoñradır. Öyle olunca izâfet içün ḥazfı tenvîn ile tahfîf ḥâşıl olub ba'dehu mu'arrâf bi'l-lam kılınmış olur. Muşannıf Ḥazretleri kendi şerḥinde cevâb vermişdir ki bu tevehhüm

müsteķîm degildir. Zîra hissen izâfet üzerine müteķaddim olan ل'ın te'ehhuruna hükümü mücerred iddi'âdır. Zâhire muhâlifdir. Yaħud Ferrâ; 'Aşâ'nın²³⁰

الْوَاهِبُ الْمَائَةِ الْهَجَانِ وَعَبْدُهَا

ķavlinde vâķi' olduķuķün câ'iz görmüş ola. Zîra وَعَبْدُهَا ķavli cerr ile مائة üzerine ma'tûfdur. Ol taķdirce ma'nâ وَعَبْدُهَا demek olur. Bu ise الضَّارِبُ زَيْد gibidir. Çünkü الْوَاهِبُ الْمَائَةِ mümtenî' olmadı. Zîra 'Aşâ bûleğâdan iken bunu ķasîdesinde getirdi âniñçün الضَّارِبُ زَيْد 'de mümtenî' olmadı. Pes imdi Muşannıf Hâzretleri (وَضَعَفَ: الْوَاهِبُ) الْوَاهِبُ الْمَائَةِ الْهَجَانِ وَعَبْدُهَا ķavli ile cevâb verdi ya'ni bu ķavıl za'îfdir [92/b] feşâhâtda ol mertebe kuvveti yokdur ki bunuñ ile الضَّارِبُ زَيْد terkîbiniñ cevâzına istidlâl oluna. Yaħud murâd bu ola ki bu ķavli ile الضَّارِبُ زَيْد terkîbiniñ cevâzına istidlâl za'îfdir. Zîra bunda cer müte'ayyin degildir belki naşbda muhtemeldir maħalline ħamlen. Yaħud mef'ûlü me'ah olmak üzere yaħud âz olur ki ma'tûfun 'aleyhde teħammül olunmayan ma'tûfda teħammül olunur "رُبَّ شَاةٍ وَسَخَّلَتْهَا" gibi. Bu terkîb câ'iz âmma رُبَّ سَخَّلَتْهَا câ'iz degildir 'atıfsız رُبَّ'yi سَخَّلَتْهَا üzerine idhâl ile. Yaħud Ferrâ الضَّارِبُ زَيْد ni الرَّجُلُ terkîbine kıyâs eyledi. Muşannıf Hâzretleri buna da cevâb verdi ki الْحَسَنُ الْوَجْهِ (الضَّارِبُ) وَإِنَّمَا جَارَ: الضَّارِبُ) الْحَسَنُ الْوَجْهِ ki الضَّارِبُ الرَّجُلُ ya'ni kıyâsı, 'ademi cevâz idi tenvîn ل ile zâ'il olmak ile taħfîfi müntefî olduķuķün لَكِنَّهُ جَارَ (حَمَلًا عَلَى) الْوَجْهِ (الْمُخْتَارُ فِي: الْحَسَنُ الْوَجْهِ) 'de üç vecîh vardır. Bir vechiñ fâ'iliyyet üzere ref'dir. Ve biri daħi teşbîh bi'l-mef'ûl üzere naşbdır. Ve biri daħi izâfetle cerridir bu üç vecihden ref' ķabîħdir naşbı, cerri muhtârdır. Lâkin cerri naşbdan aħsendir. Zîra naşb teşbîhi bi'l-mef'ûl tekellüfüne muhtaķdır cerde tekellüf yokdur.

Vardılar الضَّارِبُ الرَّجُلُ terkîbini egerķi taħfîfde yok ise الْحَسَنُ الْوَجْهِ terkîbinde ki vechi muhtâr ki cerdir ona ħaml etdiler. Zîra ikisinde bile muzâf şıfatı mu'arrafi bi'l-lamdır. Ve muzâf'un-'ileyh ismi cins mu'arrafi bi'l-lamdır. Muzâfiñ, muzâfa; muzâf'un-'ileyhiñ, muzâf'un-'ileyhe müşâbeheti vardır. Bu iştirak ise الضَّارِبُ زَيْد ile الْحَسَنُ الْوَجْهِ ile الضَّارِبُ زَيْد i, الضَّارِبُ الرَّجُلُ - الْحَسَنُ الْوَجْهِ 'e kıyâs, kıyâsı me'a'l-fâriķdir. Yaħud Ferrâ الضَّارِبُ زَيْد terkîbini الضَّارِبُكَ ye kıyâs etdi. Muşannıf Hâzretleri buna da (وَالضَّارِبُكَ) ķavli ile cevâb verdi ya'ni الضَّارِبُكَ câ'iz oldu bunuñ biriyle

²³⁰ "Yüz deveyi kölesiyle beraber hibe eden." Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekrî (ö. 7/629 [?]) Cahiliye dönemi şairlerindendir. A'sâ, kasidelerinde klasik yapıyı koruyan, nesîb kısmını zaman zaman uzatarak farklılık gösteren bir şairdir. Şiirlerindeki akıcılık ve ahenk sebebiyle kendisine "Sannâcetü'l-Arab" /Arap Cenķisi unvanı verilmiştir. Süleyman Tülüçü, "A'sâ, Meymûn b. Kays", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/544-545. Meymun b. Kays el-'Aşâ, Divan, thk. Muhammed Mahmud Hüseyin, (Beirut: Risale, 1983), 152.

kıyâs yine [93/a] ‘ademi cevâzı tahfif bulunmadığıçün. (وَشِبْهَهُ) ya’ni şibhi ki الضَّارِبِي ve الضَّارِبُ’dir bunlar câ’iz oldu. (فِيمَنْ قَالَ) şol kimseniñ kavlinde ki dedi (إِنَّهُ) bu الضَّارِبُ ve emşâli ضَارِبُ (مُضَافٌ) muzâfdır diyen kimseniñ kavlinde ki Sîbeveyh’dır ve etbâ’ıdır. (حَمَلًا عَلَى: ضَارِبُكَ) üzerine maḥmûliyyeti olduğıçün câ’iz oldu. Tevzîhı maḥal budur ki nühât kaçan esmâ’i fâ’ilini ve mef’ûlünü ل dan mücerred oldukları halde mef’ûllerine îşal etseler mef’ûlleri muzmarâtı muttaşılât olsa izâfeti iltizâm edib teḥaqqûku tahfife nazar etmediler الضَّارِبُ derler. Egerçi izâfet ile tahfif ḥâsıl olmayub belki nefsi ittişâl zamîr ile oldu ise de bundan soñra vaḳtakim ضَارِبُكَ terkîbini tahfife ‘itibâr etmeyüb bi dūni’-tahfif tecvîz etdiler ise. الضَّارِبُ terkîbini de ضَارِبُ üzerine ḥaml etdiler. Zîra ikisi bâbı vâḥiddendir. Zîra her birinde muzâf şıfatdır muzmârı muttaşıla muzâfdır. Ve tenvînleri الضَّارِبُ زَيْدِ ḥazf olunmuşdur. Âmma الضَّارِبُ زَيْدِ terkîbini bunuñ üzerine ḥaml etmediler. Zîra ikisi bâbı vâḥidden degildir. Bundan soñra bu الضَّارِبُ terkîbinde tenvîniñ süķûtu ittişâli ك için olub izâfet olmadıgına delîl budur ki eger tenvîn izâfet için sâķıt olsa idi evvelâ bir vecîh üzerine taşavvur olunmağ gerek idi ki ضَارِبُ münevven olub ve zamîr mef’ûliyyet üzere manşûb olub ba’dehu muzâf kılmıñ ضَارِبُ denile idi. Bunuñ ise bu vecîh üzerine taşavvur olunub ضَارِبُ denilmesi yokdur bundan ma’lûm oldu ki tenvîn ittişâli ك için sâķıt oldu izâfet için degil. Âmma bir kâ’il bu maḥalde su’âl etmek kâbildir ki egerçi ضَارِبُ taşavvuru mümkün degil niçün câ’iz olmaya ki aşlı إِيَّاكَ ola tenvîn ile faşıl vâķi’ olduğıçün ândan soñra muzâf kılmıñca tenvîn [93/b] ḥazf olunub zamîri munfaşıl, muttaşıla münkalîb olub ضَارِبُ ola. Tahfif kat’an ḥâsıl ola. Ve bundan soñra الضَّارِبُ bunuñ üzerine ḥaml oluna ikisi bâbı vâḥidden olduğıçün âmma الضَّارِبُ زَيْدِ ḥaml olunmaz. Zîra ikisi bâbı vâḥidden degildir. (وَلَا يُضَافُ مَوْصُوفٌ إِلَى صِفَتِهِ) mevşûf şıfatına muzâf olmaz terkîbi vaşfiden müfâd olan ma’nânıñ beķâsı ile bile. Zîra terkîb’i-vaşfi ve terkîb’i-izâfiden her biriniñ başķa başķa birer ma’nâları vardır ki. أَحَدُهُمَا âḥar maḳâmına kâ’im olmaz. Şimdi الْمَسْجِدُ الْجَامِعُ denilmez الْمَسْجِدُ الْجَامِعُ ma’nâsına. Ve yine bu ‘illet için قَطِيفَةٌ جَرْدٌ denilmez قَطِيفَةٌ جَرْدٌ ma’nâsına. (وَلَا يُضَافُ [صِفَةً إِلَى مَوْصُوفِهَا]) şimdi جَرْدٌ قَطِيفَةٌ denilmez جَرْدٌ قَطِيفَةٌ ma’nâsına. Hilâfi Kūfiyyūn tâ’ifesiniñ ki ânlar الْمَسْجِدُ الْجَامِعُ denilir الْمَسْجِدُ الْجَامِعُ ma’nâsına. Ve جَرْدٌ قَطِيفَةٌ وَ مِثْلُ: مَسْجِدُ الْجَامِعِ وَ (جَانِبِ الْغَرْبِيِّ)²³¹ وَصَلَاةُ الْأُولَى، وَبَقْلُهُ) جَرْدٌ قَطِيفَةٌ ma’nâsına derler. (الْحَمَقَاءُ مُتَأَوَّلٌ) bu kâ’ide ûlâ²³² üzerine vâriddir ki bu terkîblerde mevşûf şıfatına muzâf

[القصص 44/28] (وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَى مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ)²³¹

²³² [A] Nüshasında "اولى" ibaresi eksiktir, ancak kenarda tashih edilmiştir.

oldu. Zîra جَامِع, مَسْجِدِ in şıfatıdır ve غَرْبِي in şıfatıdır ve أَوَّلَى in şıfatıdır. حَمَقَاءِ, بَقْلَةٌ nûn şıfatıdır. Halbuki mevşûfatı kendilere muzâf kılındı. Muşannıf Hâzretleri buna cevâb verdi ki bunlar mü'evveldir. مَسْجِدُ الْوَقْتِ الْجَامِعِ, مَسْجِدُ الْجَامِعِ ile mü'evveldir. Ve بَقْلَةٌ, وَبَقْلَةُ الْحَمَقَاءِ ve صَلَاةُ السَّاعَةِ الْأَوَّلَى, صَلَاةُ الْأَوَّلَى ve جَانِبُ الْمَكَانِ الْغَرْبِيِّ²³³, (جَانِبِ الْغَرْبِيِّ) مَسْجِدُ الْجَامِعِ ile mü'evveldir. Öyle olunca mevşûf şıfatına muzâf olmaz. Belki مَسْجِدُ الْجَامِعِ de vakit nazmı kelâmda muḳadder olmak ile جَامِعِ muzâf'un-'ileyh olmaz muzâfıñ şıfatı olmaz sâ'iride bu kıyâs üzerinedir. (مِثْلُ: جَرْدُ قَطِيفَةٍ, وَأَخْلَاقُ ثِيَابٍ مُتَأَوِّلٍ) bu kâ'ide'i-şânîyeye vâridir ki aşılırları جَرْدُ قَطِيفَةٍ ve ثِيَابُ أَخْلَاقٍ idi şıfat mevşûf üzerine taḳdîm olunub muzâf oldular. Muşannıf Hâzretleri [94/a] buna cevab verdi ki مُتَأَوِّلٌ te'vîli bu tarîḳ üzerinedir ki جَرْدُ قَطِيفَةٍ kavillerinden قَطِيفَةٍ ni ḥazf etdiler. Hattâ güyâ ki جَرْدُ bu şıfatıñ ğayrı bir isim oldu ba'dehu taḥşîşine ḳaşd etdiklerinde cinse muzâf kılıb جَرْدُ قَطِيفَةٍ dediler. Zîra قَطِيفَةٍ ḥazf olunub جَرْدُ 'amm olub قَطِيفَةٍ ye ve ğayrîye şâmil oldu ise قَطِيفَةٍ ye muzâf kılınmaḳ ile ḥâş oldu. Nitekim خَاتَمِ 'amm olub فَضَّةِ ya ve ğayrîye mütenâvil iken فَضَّةِ ya muzâf kılınmaḳ ile ḥâş oldu. أَيُّ: مُشَابَهَةٍ (وَلَا يُضَافُ اسْمٌ مِمَّا تِلْ) da bu kıyâs üzerinedir. (لِلْمُضَافِ إِلَيْهِ فِي الْعُمُومِ وَالْخُصُوصِ) berâberdir ki müterâdifeyn olalar. (كَلِيبٌ وَأَسَدٌ) 'âyan ve cüssede (وَحَبْسٌ وَمَنْعٌ) me'âni ve ihdâsında yaḥud ğayrı müterâdifeyn ola belki şıḳḳda mütesâviyeyn ola إِنْسَانٌ ile نَاطِقٌ gibi. (لِعَدَمِ الْفَائِدَةِ) muzâf'un-'ileyhiñ zıkrinde fâ'ide olmadığıçûn. Zîra ḳaçan أَسَدٍ رَأَيْتُ لَيْثًا desên ifâde etmezsin illâ رَأَيْتُ لَيْثًا desên zıkirsiz ne ma'nâyı ifâde edersek yine ânı ifâde edersin. Öyle olunca أَسَدٍ i zıkr edüb لَيْثٍ i âna muzâf kılmaḳ lağv olur fâ'ide olmaz. (بِخِلَافِ كُلِّ الدَّرَاهِمِ, وَعَيْنُ الشَّيْ) ya'ni إِضَافَةُ الْعَامِّ إِلَى (يَخْتَصُّ بِهِ) muzâf'un-'ileyh muzâf olmaḳ ile 'amm iken ḥâş olur. Berâberdir ki izâfet ta'rif ifâde etsün yaḥud taḥşîş ifâde etsün. 'Aynıñ şeyden e'ammiyyeti²³⁴ ل a'hd için olduğu zaman zâhirdir âmma cins için olsa ḥafa vardır. (وَقَوْلُهُمْ: سَعِيدٌ كُرْزٌ مُتَأَوِّلٌ) su'âlî muḳaddera cevâbdır. Taḳdîri su'âl budur ki sen muzâf'un-'ileyhe 'umûmda ve ḥuşûşda mümâşil olan isim ol كُرْزٌ ile سَعِيدٌ terkîbine ne dersin ki سَعِيدٌ ile كُرْزٌ müsemmayı vâhidiñ isimleri iken yine سَعِيدٌ, كُرْزٌ 'e muzâf olmuş. Muşannıf Hâzretleri buna cevâb verdi ki müte'evveldir أَحَدُهُمَا medlûle, [94/b] âḥarî lafza ḥaml olunmaḳ ile.

²³³ [A] Nüşasında "المكان الغربي" ibaresi eksiktir, ancak kenarda tashih edilmiştir.

²³⁴ [A] Nüşasında "شيدن اعميتي" ibaresi eksiktir, ancak kenarda tashih edilmiştir.

كَرُرُ سَعِيدٍ كَرُرُ deseñ güyâ ki اللَّفْظُ جَانَتِي demiş oldun. Ya varub كَرُرُ سَعِيدٍ demediler. Zîra bunların kaçşdları tevzîhdir laḳab ise ḡaliben isimden evzaḥdır.

[MÜTEKELLİM YA'SINA İZÂFE]

أَوْ (وَإِذَا أُضِيفَ الْإِسْمُ الصَّحِيحُ) şaḥîḥ ö'rfü nüḥâtıda âḥarında ḥarfî 'illet olmayandır. (الْمُتَحَقُّ بِهِ) ismi şaḥîḥa mülḥâḳ olan ol isimdir ki âḥarında و ola yaḥud يا ola ḳableha ḥarfî sâkin ola.

Ya vardı bu mişilli şaḥîḥa mülḥâḳ oldu. Zîra ḥarfî 'illetiñ üzerine ḥareke sükûndan soñra şaḳîl olmaz ḥıffeti sükûn, şaḳîl ḥarekeye mu'âraza etdiḡiçün. (إِلَى يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ؛ كُسِرَ) şaḳîl olmaz ḥıffeti sükûn, şaḳîl ḥarekeye mu'âraza etdiḡiçün. (وَالْيَاءِ) tenâsüb içün "دَارِي وَتَوْبِي" gibi şaḥîḥde. "دَلْوِي وَطَبْيِي" gibi mülḥâḳ'un-bihde. (أَجْرُهُ) (مَفْتُوحَةً أَوْ سَاكِنَةً) âmma ihtilâf olundu ki ḳangisi aşıldır. Şaḥîḥ budur ki aşıl fethadır zîra her kelime ki ḥarfî-i-vâḥid üzerine ola ânda aşıl ḥarekedir sâkin ile ibtidâ lâzım gelmesün içün. Ve ḥareke üzerine binâ olunanda aşıl fethadır sükûn 'ârız olmaz illâ taḥfif içün. (فَإِنْ) (تَثْبُتُ) lügat'i-faşîḥa üzerine şâbit olur mûcibü inḳılâb olmadıḡiçün "رَحَايَ ve عَصَايَ" gibi. (وَهَزَيْنَ)²³⁵ "رَحَايَ ve عَصَايَ" gibi. (تَقْلُبُهَا) elifi ḳalb eder. (لِغَيْرِ التَّثْنِيَةِ) teşniyeniñ gayrı içün olduḡu ḥalde (يَاءِ) ya ḳalb eder يَاءِ mütekellime müşâkil olsun içün (يَاءِ) ya ḳalb eder idḡâm eder "عَصَى - رَحَى". Âmma elifi teşniye'i ḳalb etmezler "عَلَامَايَ" gibi zîra ḳalb ederlerse merfû' gayrîye mültebis olur ḳalb sebebi ile. Şimdi عَلَامَايَ de عَلَامَيَّ denilse bilinmez ki ḥâleti ref' midir yaḥud naşb ve cer midir? (وَإِنْ كَانَ يَاءٌ) eger يَاءِ-i-mütekellime müzâf olan ismiñ âḥarı يا olacaḳ olursa (أُدْعِمْتُ) يا يا-i-mütekellim içinde idḡâm olunur kelime'i-vâḥide gibi olan yerde. İki mişil cem' olduḡuçün "مُسْلِمِيَّ" gibi. يا يا-i-mütekellimi müzâf ḳılsan ن sâḳıṭ olur مُسْلِمِيَّ olur. يا يا'nın [95/a] içinde idḡâm olunur مُسْلِمِيَّ olur. (يَاءٌ وَأُدْعِمْتُ) الْوَاوُ (وَأَوَا؛ قُلِبَتْ) أَجْرُهُ (وَإِنْ كَانَ) مُسْلِمُوْی olur. Kelimedede يا و cem' oldu بالسكون و يا ḳalb olunub يا يا'nın içinde idḡâm olunub mâ ḳabli meksûr ḳılındı. Zîra vaḳtakim يا و ı-sâkineye münḳalib oldu ise ḳablehâ zammeniñ beḳâsı يا'nın teḡayurunu îcab eder. Âniñçün يا'ya münâsib olan ḥareke ile ḥarekelenüb مُسْلِمِيَّ denildi. Eger يا'dan, و'dan evvel fetha olsa mâ ḳabli

²³⁵ Hüzeyl Kabilesi; Mekke ve Tâif civarındaki daḡlık bölgede yaşıyan Benî Hüzeyl milâdî VI. yüzyılın büyük Arap kabilelerinden biridir. Adnânîler'e mensup, şairleriyle ünlü bir Arap kabilesi. Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hüzeyl (Benî Hüzeyl)", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/70-72.

Ya vardı bu ikisini اُخِي'den اَبِي'den faşl etdi. Zîra bu ikisinde Müberrid'den meşhûrda mezhebi cumhûra muhâlif şey naql olunmadı. Egerçi ba'zılar esmâ'i erbe'ada da naql etdi ise de (وَيُقَالُ فِي) i-mütekellime muzâf olduğu halde (فِي) denilir redd ve kalb ve idgâm ile (فِي الْأَكْثَرِ) ekser mevâridi isti'mâlde (وَفِي) ba'zı isti'mâlde فَمِي denilir izâfetden kat'ı zamanında و'dan mu'avvaż olan م'i ibkâ ile (وَإِذَا قُطِعَتْ) bu esmâ'i hamse izâfetden kat' olursa

فَتَحُ الْفَاءُ (وَ) lâkin (وَ) da hareke'i selâse ile (عَنْ الْإِضَافَةِ، قِيلَ: أَخْ، وَأَبْ، وَحَمْ، وَهَنْ، وَفَمْ) zammeden ve kesreden efşâhdır.

مَرَرْتُ بِحَمٍّ أَوْ بِحَمِكٍ ve رَأَيْتُ حَمًّا أَوْ حَمَكٍ ve هَذَا حَمٌّ أَوْ حَمُوكَ ؛ فَيُقَالُ (وَجَاءَ حَمٌّ مِثْلُ: يَدٍ) مَرَرْتُ بِحَمٍّ وَحَمُوكَ ve رَأَيْتُ حَمًّا وَحَمْنِكَ ve هَذَا حَمٌّ وَحَمُوكَ ؛ فَيُقَالُ hemze ile, (وَمِثْلُ: خَبَاءٍ) مَرَرْتُ بِحَمٍّ وَحَمُوكَ ve رَأَيْتُ حَمًّا وَحَمُوكَ ve هَذَا حَمٌّ وَحَمُوكَ ؛ فَيُقَالُ ile, و (وَمِثْلُ: دَلْوٍ) مَرَرْتُ بِحَمًّا وَحَمَّا ve رَأَيْتُ حَمًّا وَحَمَّا ve هَذَا حَمًّا وَحَمَّا ؛ فَيُقَالُ elif ile, (وَمِثْلُ: عَصَا)

(مُطْلَقًا) ya'ni حَم bu esmâ'i-erbe'a gibi kelimesi mutlağdır hâli ifrâd ile yaḥud hâl'i-izâfet ile muḳayyed degildir. Belki bu vüçûh حَم'de hâl'i-ifrâdda ve hâl'i-izâfetde gelir. رَأَيْتُ ve هَذَا هَنْ وَهَنْكَ ؛ يُقَالُ ya'ni ifrâdda ve izâfetde gelir. (وَجَاءَ هَنْ مِثْلُ: يَدٍ مُطْلَقًا) مَرَرْتُ بِهَنْ وَبِهَنْكَ ve هَنَا وَهَنَّا

[YE İZÂFE'DÜ]

(وَدُو لَا يُضَافُ إِلَى مُضَمٍّ) zîra دُو kelimesi ismi cinsi, şey'i âḥara vuşlat [96/a] içün vaz' olunmuşdur. Zâmîr ise ismi cins degildir âniñçün zâmîre muzâf olmaz. Ve zâmîre muzâf olursa da şüzüz üzerine muzâf olur.

238 إِنَّمَا يُعْرِفُ ذَا الْفَضْلِ مِنَ النَّاسِ دُوهُ

gibi. Ve daḥî

239 أَبَادَ دُوِي أُرُومَتِهَا دُوَهَا

238 “Ancak fazilet sahibi insanlar, faziletli olanları tanır.” Bir yazara atfedilmeden Esma'i tarafından okunduğu söylenen şiir. ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, thk. Ali Ebû Malahham, 3/38.

239 Bu beyit Kab b. Zühey ez-Mezni'ye nisbet edilir. “Sabah vakti el-Hazreç üzerine çıktık, keskin kılıçlarla; köklerine bağlı olanları onların soylarıyla birlikte yok ettik.” Beytin evveli;

صَبَّحْنَا الْخُرْجِيَّةَ مَرْهَفَاتٍ أَبَادَ دُوِي أُرُومَتِهَا دُوَهَا

gibi. Eger Muşannıf Hâzretleri **دُو لَا يُضَافُ إِلَى غَيْرِ اسْمِ الْجِنْسِ** dese eşmel olurdu nihâyet muẓmârı taḥşîşüñ bi'z-zıkr etdi. Zîra bu esmânîñ ba'zısı içün **يَا** 'i-mütekellime muẓâf olduğı zaman bir hükmü ḥaşşı vardır. Ânıñçün muṭlaқа muẓmâra izâfetini nefî etdi ki **(وَلَا يَنْقُطُ)** **يَا** 'i-mütekellime muẓâf olması 'itibârı ile bir hükmü maḥşûşa ihtîşâşını nefî içün. **دُو عَنِ الْإِضَافَةِ** ya'ni zîra çünkü **دُو** esmâ'i-cinse vuşlat içün vaẓ' olunmuşdur. Bu vuşlat olması ise degildir illâ esmâ'i-ecnâsa izâfeti iledir ânıñçün kat' olunmaz.

Çünkü bu taḥrîrâtı Türkî 'ibâre ile cem' mübtedîye teshîl içün idi. Tevâbi'a degin yazılıb ferâğ olundu. Zîra mübtedî olan tevâbi'a degin kıra'at edince bir miḳdar mübtedîlikden ḥalâş olub râsiḥ olub şurûḥdan mümkin olduğı miḳdârı istiḥrâca ḳâdir olur. Bu mertebeden soñra râsiḥ olmayan âḥirine deginde yazılsa yine çokluk nesneyi müfid olmaz. Ânıñçün bu miḳdar ile iktifâ olunub mücâzâtı Cenâb-ı Ḳâzı'l-Hâcete ḥavâle olundu.

نَسْتُلُ اللَّهَ تَعَالَى غُفْرَانَ الْخَطَايَا وَالزَّلَّاتِ وَغُفْوَ السَّهْوِ
وَالْخَلَلِ وَالْعِصْمَةِ عَنْ ضِيَاعِ الْعَمَلِ
بِحُرْمَةِ النَّبِيِّ الْأَجَلِّ

تَمَّتِ الْمَغْفُورُ الْحَقِيرُ ضَعْفُ الْعِبَادِ عُمَرُ ابْنُ الْحَاجِي الْيَاسُ السَّوَّاسِي
لَيْتَ اللَّهُمَّ قَلْبَ الْيَاسِ وَزَالَ قَبْضَةُ الْوَسَّوَّاسِي
عَفَا عَنْهُمَا ²⁴⁰

وَقَدْ وَقَعَ الْفَرَاغُ مِنْ تَحْرِيرِ تَقْرِيرِ الْكَافِيَةِ لِابْنِ الْحَاجِبِ فِي الْيَوْمِ الْعَاشِرِ مِنْ شَهْرِ رَبِيعِ الْآخِرِ
الْمُنْسَلِكِ مِنْ شُهُورِ سَنَةِ سِتٍّ وَثَلَاثِينَ وَأَلْفٍ مِنَ الْهَجْرَةِ النَّبَوِيَّةِ
عَلَيْهِ أَفْضَلُ التَّحِيَّةِ وَأَنَا الْفَقِيرُ بِهَاءِ الدِّينِ عُمَرَابْنُ الْحَاجِ
الْيَاسُ عَفَا عَنْهُمَا رَبُّ الْجِنِّ وَالنَّاسِ ²⁴¹

²⁴⁰ Müstensih Ömer b. İlyas Sıvasi'nin duası.

²⁴¹ Müstensih, eserin istinsahını tamamladığı tarihi, kendi ismini ve ardından yaptığı duayı eserin sonuna bu şekilde yazmıştır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Hasan. "Şemseddin Sivâsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/523-526. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Altıkulaç, Tayyar. "Kisâî, Ali b. Hamza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/69-70. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. "Hişâm b. Ammâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/151. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Aybakan, Bilal. "Şâfiî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/223-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aycan, İrfan. "Temîm (Benî Temîm)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/418-419. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Benli, Mehmet Sami. "Miftâhu'l-Ulûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/20-21. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Benli, Mehmet Sami. "el-Mufasssal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/366-367. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bolelli, Nusrettin. "Hadramî b. Âmir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/64-65. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. Beyrut: Dar Tûk en-Necât, 1422/2001.
- Bulut, Ali. "Yûnus b. Habîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/606-607. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Cerîr b. Atıyye. *Dîvân*. nşr. Kerem el-Bustânî. 5-7. Beyrut: 1960.
- Cinnî, Ebü'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali Neccâr. 2/384. Beyrut: 'Âlemi'l-Kütüb, ty.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat – Şerefeddin Yaltkaya. 1-2/43. İstanbul: Meb Yayınları, 1941.
- Çınar, Fatih. "İsmail es-Sivasi ve Sufilerin Raks/Deveranı Hakkında Verdiği Bir Fetvası". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Ocak 2009), 323-240.
- Çınar, Fatih. *Şems-i Sivâsî Menakıbnamesi*. İstanbul: Büyüyen Ay, 2020.
- Çöğenli, M. Sadi. "Mutarrizî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/375-377. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Demirayak, Kenan vd. *Arap Edebiyatında Kaynaklar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "İsferâyîni İsâmüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/516-517. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000),
- Durmuş, İsmail. "Kazvîni Hatîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/156-157. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Durmuş, İsmail. "Nahiv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/300. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Durmuş, İsmail. "Müberred". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/430-433. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

- Durna, Hidayet. *"İsmâîl b. Sinân es-Sivâsî 'nin Ferâidu Mülteka'l-Ebhur İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili (Kitabu'l-Mükâteb-Kitabu'l-Ferâiz Arası)".* Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Temel İslami Bilimler, Doktora Tezi[Devam ediyor], ty).
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebi Davud ve Tercümesi.* trc. İbrahim Koçaşlı. 5. Cilt. İstanbul: Milli Gazete Yayınları, 1983.
- el-'Aşa, Meymun b. Kays. *Divan.* thk. Muhammed Mahmud Hüseyin. Beyrut: Risale, 1983.
- el-Bağdâdî, Abdülkâdir. *Hizânetü'l-edeb ve lubbu libâbi lisâni'l-Arab.* thk. Abdüsselam M. Harun. Kahire: Mektebetü'l-hâncî, 1997.
- el-Camii, Abdurrahman. *Molla Camii.* İstanbul: Sıraç Yayınevi, h.1445/m.2023.
- el-Cezeri, Şemseddin Muhammed. *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ.* Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1932.
- el-Cezerî, Muhammed. *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-'aşr.* thk. Ali Muhammed Dabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.
- el-Hamevî, Şihâbüddîn Abdullah er-Rûmî el-Bağdadî Yâkut. *Mu'cemü'l-Buldân.* Tahran: 1965.
- el-Enbari, Ebu'l-Berekat Kemaluddin Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydillah. *el-İnsaf fî Mesaili'l-Hilaf beyne'n nahviyyin el-Basriyyin ve'l-Kuŕfiyyin.* thk. Muhammed Muhyiddin Abduhamid, Daru'l-Fikr, ty.
- el-Ensârî, İbn Hişâm. *Mugnî el-Lebib 'an Kutüb al-A'ârîb,* thk. Muhyiddîn Abdulhamîd, Kahire: Maktabat al-hâncî, 1971.
- Elmalı, Hüseyin. "Büstî, ebü'l-Feth". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* Ek-1/226-228. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Elmalı, Hüseyin. "Ebû Osman el-Mâzinî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 10/209-210. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- el-Merzübânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân. *Mu'cemü'ş-Şuarâ.* thk. Faruk Üseylim. Beyrut: 2005.
- el-Me'tazîlî, İbn Ebî'l-Hadîd. *Şerhu Nehcü'l-Belâğa.* thk. Abdu'l-Kerîm en-Namrî. Beyrut: Dâru'l-İhyâ el-Kütüb el-Arabiyye, 2009.
- el-Münzirî, Hafız Muhammed. *Muhtasar Sahihi Müslim.* trc. Halil Günaydın. İstanbul: Eser Neşriyat, 1984.
- Er, Rahmi. "Rü'be b. Accâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 15/309-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- es-Sivasi, İsmail Sinan. *El-Fera'id Şerhu Mülteka'l-Ebhur.* İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt 572104. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/572104>
- es-Sivâsî, İsmâîl. *Takrîrü'l-Kâfiye.* Ankara: Milli Kütüphane, Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 618482. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/618482>
- es-Sivâsî, İsmâîl. *Hâşiye 'alâ Şerhi Ferâ'idü'l-Fevâ'id li Tahkiki Ma'ânî'l-İsti'âre.* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 267054. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/267054>
- es-Sivâsî, İsmâîl. *Risâle fî Tefsîri Kavlihi Te'âlâ "Lâbisîne fihâ Ahkâbâ.* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reisül Küttâb, 324607. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/324607>

- es-Sivâsî, İsmâîl. *Şerhu Risâleti 'l-Velediye*. Amasya: Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 BA 1160/1. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/207504?SearchType=2>
- es-Sivâsî, İsmâîl. *Risâle fî 'Uddi'l-Kebîre*. Ankara: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar, 06 Mil YzB 762/16. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/322934?SearchType=1>
- es-Sivâsî, İsmâîl. *Şerhu 'r-Risâle fî Beyânî 'l-Kebâ 'ir ve 's-Sağâ 'ir mine 'z-Zünûb*. Sivas: Sivas Ziya Bey Kütüphanesi, Sivas Basma, 454467. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/454467>
- es-Sivâsî, İsmâîl. *Risaletü seb 'a*. Ankara: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, 04368/5. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/153524>
- es-Sivâsî, İsmâîl. *Deverân-ı Sûfiyye 'nin Câ 'iz Ohup Olmadığı Hakkında Risâle*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hüseyin Şemsi-Fatih Güneren, 248269. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/248269>
- eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *Dîvânü 'ş-Şâfi 'î*. thk. Ömer Faruk Tabba. Beyrut: Daru'l-Erkam, ty.
- ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Mufasssal fî Sina 'ati 'l 'I'rab*. thk. Ali Ebû Malahham, Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1993.
- ez-Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm*. Beyrut: Dârü'l-ilmî li'l-Melâyin, 2002.
- ez-Zübyânî, Nâbiğa. *Dîvânu 'n-Nâbiğa ez-Zübyânî*. nşr. Abbâs Abdussettâr. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996.
- Ferhun, Burhâneddin İbni. *ed-Dîbâcû 'l-müzheb fî ma 'rifeti a 'yâni 'ulemâ 'i 'l-mezheb*. 2/89. ty.
- Günel, Fuat. "Cezûlî, Îsâ b. Abdülazîz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/514-515. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Hacımuftüoğlu, Nasrullah. "Abdülkâhir el-Cürcânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi kitabevi, 1993.
- Hallikan, Ebu Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebu Bekr İbn'i. *Vefayatü'l-A'yan ve Enbai'z-Zaman*. Mısır: 1982.
- Hazer, Dursun. "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları" *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Ocak 2002), 274-293.
- İbni Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned el-Imâm Ahmed ibn Hanbel*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999.
- İbni Hişâm. *Muğni 'l-Lebib an Kutubil-e'arib*. thk. Mazin el-Mubarek-Muhammed Ali Hamdullah. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1985.
- İbn Kuteybe. *eş-Şi 'r ve 'ş-şu 'arâ*. nşr. Temîm Şeyh Hasan. 399-403. Beyrut: 1412/1991.
- İnanç, Yonis. "Nahiv İlmi Açısından Temîm Lehçesinin İstişhâd Değeri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyât Fak. Dergisi* 31/17 (Haziran 2015).

- İşler, Emrullah. "Zeccâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/173-174. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "Hüzeyl (Benî Hüzeyl)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/70-72. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kehhale, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifin Teracimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Kılıç, Hulusi. "Basriyyûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/117-118. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kılıç, Hulusi. "el-Kafiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kılıç, Hulusi. "Kûfiyyûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/345-346. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kılıç, Hulusi. "İbnü'l-Hacib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/55-58. İstanbul: TDV yayınları, 2000.
- Koçak, İnci. "el-Ahfeş el-Ekber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/525. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Koçak, İnci. "el-Ahfeş el-Asgar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/525. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Koçak, İnci. "el-Ahfeş el-Evsat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/526. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kurt, Bayram. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l 'İsâm*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Nızamı, Khaliq Ahmad. "Devletâbâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/242-243. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Okumuş, Ömer. "Câmî, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/94-99. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özalp, Mehmet Sıddık. "Kâsım b. Ahmed el-Lûrkî'nin Endülüs'ten Maşrık'a Yaptığı İlim Yolculuğunu Ele Alan 'el-Kasîdetu'l-Lûrkiyye' İsimli Mîmiyyesi Üzerine Bir İnceleme". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Mart 2025), 336-359. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4332710>
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. "Ebû Ali el-Fârîsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/88-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. "Sîbeveyhi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/130-134. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özen, Şükrü. "Teftâzânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/299-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Savran, Ahmet. "İmruülkays b. Hucr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/234-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sezikli, H. Ahmet. "Amr b. ma'dîkerib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/88. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Sîbeveyhi . *el-Kitap*. thk. Abdüsselam M. Harun. Kahire: Mektebetü'l-hâncî, 1988.
- Sivasî, Recep. *Hidayet Yıldızı Şemsettin Sivâsî'nin Menkıbeleri*. trc. H. Şemsi Güneren İstanbul: Seçil Ofset, ty.

- Şimşek, Sultan "vd."(ed.). *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. İstanbul: Cantaş,2016.
- Şürrâb, Muhammed b. Muhammed Hasen. *Şerhu şevâhidi 'ş-şi'riyye fî ümmâti'l-kütubi'n-nahviyye*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2007.
- Tahir, Bursalı Mehmet. *Osmanlı Müellifleri*. 1/200. İstanbul 1925.
- Tenûhî, Mufaddal b. Muhammed b. Mis'âr. *Târihu'l-'ulemâi'n-nahviyyîn*. Thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: El-Hicr,1412/1992.
- Turgut, Ali. "Ebû'l-Fazl er-Râzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/315. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Tüccar, Zülfikar. "Cerîr b. Atıyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/412-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Tüccar, Zülfikar. "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/406-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Tüccar, Zülfikar. "Sîrâfî, ebû Saîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/264-265. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Tülücü, Süleyman. "A'şâ, Meymûn b. Kays". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/544-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Tülücü, Süleyman. "Nâbiga ez-Zübyânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/262-263. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Türkmen, Mehmet. "İbnü'l-Hacib". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Mart 1989) 333-346.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Halîl b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/309-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yavuz, Ahmet. "Gramer Çalışmalarını Başlatan Amiller ve İlk Çalışmalar". *Nüsha* (Yaz 2003), 119-127.
- Yavuz, Mehmet. "İbn Cinnî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/397-400. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Arap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/276-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yüksel, Ahmet. "İbnu'l-Hâcib ve Risale fi'l-'Aşr'ı". *Şarkiyat Araştırma Dergisi* (Mart 2003), 145-154.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed Ahmed b. Osmân. *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*. Thk. Şu'ayb el-Arnâvut-Alî Ebû Zeyd. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1401/1981.
- Zemahşerî, Muhammed el-Hârizmî. *el-Mufasssal*, thk. Ali Bu Melham. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986.
- Zirikli, Hayruddîn b. Maḥmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dimeşkî. *el-A'lâm*. Beyrut: Dârü'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002.
- Zü'r-rumme, Gaylân b. Ukbe b. Ma'dî b. Amr el-Kahtânî. *Dîvânu Zürrumme*. thk. Ahmed Hasan Besec. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.
- Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan. *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğâviyyîn*. Thk. Muhammed Ebu'l Fazl İbrâhim. Kâhire: 1373/1954.
- كتاب الضوء، مكتبة الشرق الأوسط القمية (Erişim 30 Haziran 2025).

İNDEKSİLER

1. Ayet-i Kerimeler

- 62 [البقر 2-1/2] 1- ﴿الْم ﴿ ١ ﴾ ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ﴾
- 52 [البقر 67/2] 2- ﴿أَعُوذُ بِاللّٰهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾
- 55 [البقر 148/2] 3- ﴿وَلِكُلِّ وُجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيَهَا﴾
- 116 [البقرة 184/2] - ﴿وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ﴾
- 4
- 118 [البقرة 221/2] 5- ﴿وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ﴾
- 165 [ال عمران 18/3] 6- ﴿شَهِدَ اللّٰهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ﴾
- 128 [ال عمران 37/3] 7- ﴿أَنْبِئْهُ اللّٰهُ نَبَأًا حَسَنًا﴾
- 122 [ال عمران 91/3] 8- ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُّقْبَلَ﴾
- 158 [ال عمران 95/3] 9- ﴿بَلْ مَلَأَ مِرْآةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيْفًا﴾
- 133 [النساء 17/4] 10- ﴿وَأَنْتَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ﴾
- 1
- 764 [النساء 44/4] 11- ﴿وَلَوْ لَوَّلَاكَ كَلْبَتَا سَعْيِهِمَا لَإِذَا قُتِلُوا أَنْفُسَكُمْ﴾
- 164 [النساء 90/4] 13- ﴿أَوْ جَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ﴾
- 155 [النساء 160/4] 14- ﴿فَيُظْلَمُ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا﴾
- 72 [المائدة 119/5] 15- ﴿هَذَا يَوْمَ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ﴾
- 156-180 [الأنعام 94/6] 16- ﴿لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَرْغُمُونَ﴾
- 123 [الأنفال 41/8] 17- ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ﴾
- 107 [التوبة 6/9] 18- ﴿وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ﴾
- 173 [هود 43/11] 19- ﴿لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ﴾
- 133 [هود 44/11] 20- ﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي﴾
- 141 [يوسف 4/12] 21- ﴿إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ﴾
- 54 [يوسف 13/12] 22- ﴿أَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ﴾
- 134/146 [يوسف 29/12] 23- ﴿يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا﴾
- 127/186 [يوسف 31/12] 24- ﴿مَا هَذَا بَشَرًا﴾
- 158 [الحجر 66/15] 25- ﴿إِنَّ دَابِرَ هَؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ﴾
- 52 [النحل 43/16] 26- ﴿فَاسْتَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾
- 121 [النحل 53/16] 27- ﴿وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ﴾
- 106 [الإسراء 48/17] 28- ﴿أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ﴾
- 151 [الكهف 49/18] 29- ﴿لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا﴾
- 117 [مريم 46/19] 30- ﴿أَرَاغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي﴾

- 31- (قَالَ يَبْنَؤُمْ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي) [طه 94/20]
141
1
- 32- (كُلُّوْكَوْافٍ فِيْمَهُمْ لَكَ إِلَهُهُمْ فَارْأَوْا لِيْهِمْ قُلُوبًا لِّمَسَدَتَا) [المؤمنين 28/28]
39
- 34- (الرَّزِيَّةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا) [النور 2/24]
151
- 35- (أَلَا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبَاءَ) [النمل 25/27]
134-147
1
- 36- (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَلَامًا مِّنَ الْبَشَرِ مِثْلَ مَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ) [سبلق 35/28]
981
- 38- (أُولَىٰ أَجْنَحَةٍ مَّتْنَىٰ وَثَلَتْ وَرَبَاعٌ) [فاطر 1/35]
89
- 39- (إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ) [فاطر 28/28]
52
- 40- (فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ) [الدخان 4/44]
159
- 41- (فَسَدُّوا فَأَمَّا مَنَّا بَعْدُ وَإِنَّا فِدَاءٌ) [محمد 4/47]
130
- 42- (وَأَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا) [الحجرات 12/49]
158
- 43- (وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا) [القمر 12/54]
170
- 44- (إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ) [القمر 49/54]
150
- 45- (كُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ) [القمر 52/54]
151
- 46- (وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌّ) [القمر 53/54]
151
- 47- (الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنكُم مِّن نِّسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ) [المجادلة 2/58]
186
- 48- (خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ) [الحشر 21/59]
155
- 49- (قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ) [الجمعة 8/62]
122
- 50- (فَارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ) [الملك 4/67]
131
- 51- (الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ) [الحاقة 1/69]
119
5
- 52- (إِنَّمَا أَرْسَلْنَاكَ بِالْقُرْآنِ مُنَادِيًا مُنَادِيًا هَذَا عَلَايَكُم مِّنْ عِندِ رَبِّكَ) [الأنعام 1/76]
88
- 54- (أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ لَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ) [القيمة 4-3/75]
164
1
- 56- (بَلَقَّتْ اللَّيْلُ بِلَاحٍ مِّنْ عِظَامِكُمْ فَكُلْنَا مِنْهَا جِثَاءً) [التغويث 2/88]
289
- 57- (إِنَّ الْإِنْسَانَ لِفِي خُسْرٍ) [العصر 2/103]
54
- (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) [الاخلاص 1/112]
119
58

2. Hadis-i Şerifler

41	« كَلَّ أَمْرُ ذِي بَالٍ لَا يُبْدَأُ فِيهِ بِحَمْدِ اللَّهِ فَهُوَ أَقْطَعُ »	-1
45	« مَنْ قَتَلَ قَتِيلًا فَلَهُ سَلْبُهُ »	-2
68	« أَمِنْ أَمِيرٍ أَمْصِيَامٍ فِي أَمْسَقَرٍ »	-3
116	« إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا »	-4
116	« إِنَّ مِنَ الشَّعْرِ لِحِكْمَةٌ »	-5
146	« إِنَّ امْرَأَةً دَخَلَتْ النَّارَ فِي هَرَّةٍ »	-6
153	« كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمَ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ »	-7
182	« بِأَلَا فِ الدِّينَارِ »	-8
180	« النَّاسُ مَجْزِيُّونَ بِأَعْمَالِهِمْ، إِنْ خَيْرًا فَخَيْرٌ، وَإِنْ شَرًّا فَشَرٌّ »	-9

3. Şiirler

Sayfa No	Şair İsmi	Beyit
197	كعب بن زهير	1 - اباد ذوي ارومتها ذووها
195	مؤرج السلمي	2 - وأبى مالك ذو المجاز بدار
171	مجهول	3 - اتهجرج سلمى بالفراق حبيبها
132	مسكين الدارمي	4 - أخاك أخاك إن من لأخاله
70	جرير بن عطية	5 - اقلى اللوم عاذل ولعتاباً
81-197	الأصمعي	6 - انما يعرف ذا الفضل من الناس ذووه
191	ميمون بن قيس الأعشى	7 - الواهب المانة الهجان وعبدها
99	عصمت الله	8 - اوزان عدل شش بوداي صاحب كمال
99	مجهول	9 - اوزان عدل رأيتما مي تو شش شمر
190	ذو الرمة	10 - ثلاث الاثافي والديار البلاقع
54	مجهول	11 - جراحات السنان لها التنام
105	النابعة الذبياني	12 - جزى ربّه عني عدي بن خاتم
88	مجهول	13 - سلام على خير الانام وسيد
88	فاطمة الزهرة	14 - صبت علي مصائب لو أنّها
117	زهير بن مسعود الضبي	15 - فخير نحن عند الناس منكم
196	زياد بن واصل السلمي	16 - فلما تبين اصواتنا
163	عبد الله بن همام السلولي	17 - فلما خشيت أظافيرهم
123	الأبي المطاع بن حمدان	18 - فوالله ما فارقتكم قاليا لكم
140	مجهول	19 - فيا الغلامان اللذان فزا
70	رؤبة بن العجاج	20 - قائم الاعماق خاوي المخترقن
156	عمرو بن الشريد	21 - قد حيل بين العير والنزوان
114	امرو القيس	22 - كفاني ولم اطلب قليل من المال
107	مهلهل بن ربيع	23 - مختبط ممّا تطيح الطوانح
140	مجهول	24 - من اجلك يا التي تيمت قلبي
127	سعد بن مالك	25 - من صدّ عن نيرانها
86	انبار النحوي	26 - موانع الصرف تسع كلما اجتمعت
108	ابوالفتح البستي	27 - وكم رقت وترقت واسترقت
179	مجهول	28 - وكل أخ مفارقة اخوه
189	مجهول	29 - ولقد امر على اللنيم يسبني
180	فند الزماني	30 - ولم يبق سوى العدوا

4. Alimler

- 1- Abdurrahman Câmî(Fevaidü'z-Ziyaiyye) 59,88,171.
- 2- Ahfeş el-Evsat (Ebu'l-Hasan) 100,104, 116,159,160,173,179.
- 3- Ahfeş el-Ekber 100.
- 4- Ahfeş el-Asgar(Ebu'l-Abbas) 100,137.
- 5- Arapşah İsferayini(Haşiye-i İsamüddin) 84.
- 6- Cezûlî 183.
- 7- Cinni 104.
- 8- Endelüsî 183,184.
- 9- Ebu Ali(Abdilgaffar el-Farisi) 134.
- 10- Fâzıl Hindî(ed-Devletabadi) 124.
- 11- Ferrâ 108,110,111,191,190.
- 12- İbnü'l-Hacib(Muhtasar) 170.
- 13- Halîl b. Ahmed 60,136,137,184.
- 14- Hatîb Dımaşk(Telhisü'l-Miftah) 170.
- 15- Hz. Ali 182.
- 16- Katib el-Kazvini(Risaletüş-Şemsiye) 53.
- 17- Kisâi 108,109,110,111.
- 18- Mâzinî(Bin 'Alai en-Nahviyyi) 136,170.
- 19-Müberred 68,100,134,137,139,163,170,194,195.
- 20- Mütearrizi(Sahibü'l-Misbah) 54,59.
- 21- Ömer b. Eyyüb 68.
- 22- Râzî(er-Râzî el-İclî) 161,175.
- 23- Yunus (Yunus b. Habib) 144,145.
- 24- Sekkaki(Sahibü'l-Miftah) 163.
- 25-Sîbeveyh 68,96,100,101,116,119,121,127,134,136,139,
142,153,159,160,163,178,179,183,185,186,191.
- 26- Şeyh Hatîb Zâde Muhammed Efendi(Şemsettin es-Sivâsî) 112.
- 27- Sîrâfî 173,183.
- 28- Taceddin İsferayini(Kitab-ı Dav) 80.
- 29- Teftazani(Mutavval) 85,170.
- 30- Zeccâc 153.

31-Zemahşeri(Sahibü'l-Mufasssal/Sahibü'l-Keşşaf) 55,59,104,132,164,167.

5. Kabileler ve Ekoller

1- Arab 54,56,72,87,88,89,92,95,116,140,147,162,177.

2- Basriyyûn/Basriyye 108,109,111,113,123,160,163,172,185.

3- Benî Temîm 89,90,126,172,185.

4-Cumhûr 79,103,104,108,110,155,184.

5- Ehli Hicaz/Hicaziyyun 90,126,172,185.

6- Hamîr Kabilesi 68.

7- Hüzeyl Kabilesi 193.

8- Kûfiyyûn 108,112,113,118,163,179,185,192.

9- Mû'tezile 149.

ÖZGEÇMİŞ

